

РІДНИЙ КРАЙ

АЛЬМАНАХ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 2 (33) 2015

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ

<i>Роксолана Вірлан</i>	3
<i>Людмила Гоцалюк</i>	7
<i>Людмила Новохатько</i>	10
<i>Василь Калита</i>	11

ПРОЗА

<i>Руслан Новакович</i> . На Хмелях	14
Синопська амфора	20

ДЕБЮТ

<i>Анна Ютченко</i> . Поезія	24
<i>Володимир Терновий</i> . Поезія	27
<i>Анастасія Черкаська</i> . Поезія	28

ІМ'Я В УКРАЇНІ

Вітання Борисові Олійнику із 80-літтям	31
<i>Ольга Проскурня</i> . Інтимна лірика Бориса Олійника	32
<i>Марина Свалова</i> . Навчальні можливості публіцистичних текстів Бориса Олійника (за матеріалами книжки «Криниці моралі та духовна посуха»)	34

ПУБЛІЦИСТИКА

<i>Сергій Шебеліст</i> . На хвилях революційного протесту: хроніка полтавського Євромайдану	39
Полтавці в проєкті Українського інституту національної пам'яті «Майдан: усна історія»	
<i>Юрій Волошин</i> . Від ідеї – до реалізації проєкту	43
<i>Марія Пелих</i> . Про особливості роботи над проєктом	44
Інтерв'ю	45
<i>Артем Чернов</i> . Психологія терору	56
<i>Ганна Дениско</i> . На узвишші століть – Україна стоїть! <i>Подорожні нотатки</i>	59
<i>Тетяна Горицвіт</i> . Це мої улюблені, або літечкові квіти у великому місті	69
Маковія	70

МОВОЗНАВСТВО

<i>Лариса Азарова</i> . Двомовність: причини й наслідки	71
<i>Микола Степаненко</i> . З історії та сьогодення однієї питомої ознаки української мови	75
<i>Юлія Браїлко</i> . «Побравшись за руки, ходили і все о плутнях говорили...» Вербалізація концепту <i>БРЕХНЯ</i> в українській мові	83
<i>Тетяна Зубко</i> . Категорія сприйняття у філософсько-психологічному та лінгвістичному аспектах	88

<i>Оксана Тищенко, Юлія Поздрань.</i> Методика встановлення джерел «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова	95
<i>Юлія Кошлик.</i> Прислівники зі словотвірними однокомпонентними суфіксальними формантами в сучасній українській літературній мові	103

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Катерина Мазурик.</i> Жанрова природа автобіографічних повістей циклу «Воспоминания детства» Пантелеймона Куліша	107
<i>Тетяна Уриць.</i> Реалізація світоглядних позицій Ігоря Павлюка через поетизацію образу Тараса Шевченка	112
<i>Лариса Литвин.</i> Одна зі стратегій перекодування Вергілієвої «Енеїди» (на прикладі «Діалогу Енея з Турнусом» невідомого автора)	115
<i>Галина Білик.</i> Особливості зображення Революції Гідності в українській літературі 2013–2015 років	118

СТОРИНКИ МАЙБУТНЬОЇ КНИГИ

<i>Вадим Василенко.</i> Чи є обличчя у війни? Воєнна травма в повісті «Останній постріл» Романа Колісника	125
---	-----

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ

<i>Ірина Діптан.</i> Місія Адальберта в 961–962 роках: амбівалентність прочитання. <i>Закінчення</i>	135
--	-----

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

<i>Віталій Ханко.</i> Чари графічного мистецтва	148
---	-----

У «РІДНОМУ КРАЇ» ПРО «РІДНИЙ КРАЙ»

<i>Ніна Степаненко.</i> Опанас Сластьон про увічнення «мелодії українських дум»	151
---	-----

«РІДНИЙ КРАЙ» ПРО КРАЯН

<i>Валентина Орехова.</i> «Я маю велику приємність, що моя бібліотека служитиме людям»	155
<i>Олексій Вертій.</i> Участь полтавців у клопотаннях про підготовку відзначення 100-річчя від дня народження Івана Франка	163
<i>Олексій Неживий.</i> Уклін рідній землі полтавській	168
<i>Володимир Подрига.</i> Штрихи до біографії оповідача з Денисівки Родіона Чмихала	177
<i>Ольга Стасілюнас.</i> Українська родина в Литві	181

ЮВІЛЕЙНІ ДАТИ

<i>Райса Танана.</i> Олександр Потебня в житті і спогадах Володимира Гнилосирова	183
<i>Анатолій Чернов.</i> Літописець змагань української культури: Сергій Стефанович Жук	187
<i>Микола Костенко.</i> Котиться доля сонячним словом. <i>Володимирові Мирному – 80</i>	190

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Олексій Гончаренко.</i> За лаштунками свободи совісті по-сталінськи. <i>Рецензія на книгу: Бабенко А. А. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.) : монографія / А. Бабенко. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2014. – 549 с.</i>	193
<i>Микола Степаненко.</i> Мрійниця, поетка, революціонерка (про збірку Лесі Степовички «Осінні люди»)	198
<i>Світлана Ленська.</i> Пародія в українській літературі. <i>Рецензія на монографію: Віннікова Н. М. Дискурс української літературної пародії / Наталія Віннікова. – К. : Наукова думка, 2014. – 432 с.</i>	202
<i>Наталія Віннікова.</i> Безмежний світ української малої прози. <i>Рецензія на монографію: Ленська С. В. Українська мала проза 1920–1960-х років: на перетині жанру і стилю / Світлана Ленська. – Полтава : ПолтНТУ, 2014. – 656 с.</i>	204
<i>Галина Білик.</i> Гра як проблема. <i>Рецензія на книгу: Джанікашвілі Б. Гра у війнушку. П'єса-роман / Баса Джанікашвілі. – К. : PR-Prime Company, 2014. – 144 с.</i>	206

КУЛЬТУРНА ХРОНІКА

Полтавський епізод у розвитку сучасної української дитячої літератури	210
<i>Наталія Трикаш.</i> «Зайченятко У» Тетяни Луцької, або книга про любов	212
<i>Світлана Семенко.</i> Уроки доброти	214
НАШІ АВТОРИ	215
CONTENTS	217

Роксолана ВІПЛАН – сучасна українська поетеса з діаспори. Ось як говорить про себе шановна авторка: «1971 року побачила Божий світ... Львів – його легендарні кам'яні Леви, арки, втаємничено-скрипучі брами, голуби... Так, голуби відверто-безстрашні – на карнизах, дахах, долонях і плечах дітей. Трамвай мій улюблений, що будив мене щоранку на площі Галицькій – у самій серцевині міста. Де би ще можна було народитися? Якби мала вибір, – ще би сто разів вибрала Бандеритат. Бруківкою зробила перші свої дитячі кроки – нею ж 1978 року пішла в музичну школу імені Соломії Крушельницької – клас фортепіано. Пречудесна атмосфера школи, гарний педагогічний колектив, талановиті однокласники допомагали відкривати мені світ музики та поезії. А втім, подальша стежина вивела на шлях образотворчого мистецтва: 1986 року вступила до художнього коледжу імені Івана Труша. Паралельно з навчанням – громадська діяльність у Товаристві Лева, участь у хорі національної та патріотичної пісні під керівництвом М. Процев'ят – «Вірли». Незліченні виїзди-гастролі всією Україною, просвітницька діяльність,

участь у фестивалі «Червона рута» 1989 року. Творчі спроби як сценариста та акторки в складі аматорського театру хору. Вистава пам'яті Василя Стуса – 1997 рік, а також сценічна Різдвяна феєрія, де кафкасом сценарію була творчість Василя Симоненка «Світло ходить до нас не в гості», – 2000 рік. Одруження та перші сімейні радощі – діти. Вже сьогодні є мамою сімох дітей: дві дівчинки та п'ятеро хлопців. Нині перебуваю з родиною у США. Поезія – це золота пуповина, що пов'язує мене з Україною, роздикує до життя і цілює».

ВИБРАНИЙ

«...ваші мертва вибрани мене»
Джеймс Мейс

Ламаючи замки нічної скрині,
Ти кречетом упився волі гострої.
Шаманило та хмарилося помстою
Напругле небо – наче вена синя.

І місячне летіло покотьоло,
Як черокійське яре око баффало,
І землі згорбатілі сяйвом лапало,
На клапті рвало літ огуслі смоли.

А ти лови упущені піроги,
Визбируй стріли, лютістю мантачені,
Викопуй томагавк, оспалий в зачині,
Закопану війну без перемоги,

І відпливай на клич – у край пелазгів,
Де вбиті з потайсвіту просять колосу.
Будь їм за очі – станься волі голосом,
Освідчи словом голоду «гулаги».

І винесуть на спинах дужі тури
Досвітне сонце – викрадене тіннями.
І зацвіте садами українними
Допіру індіанське серце хмуре.

ЯДУЧА МОВА ОКУПАНТА

Цвіте війна у горя на стеблі,
Цвіте кризь осінь і у зиму пнеться
Трутизни пахом. Ще не спопелів
Її чорнопис вікових колекцій.

Не вмовкли біси стратних тракторів,
Які глушили крик розтягтий люду...
Так місяць над селом отетерів,
Що аж блював на діл космічним брудом.

І мчить бездорожена земля,
Гірким укрита листям – полиніє.
Цвіте війна пелюстям зайшлих лярв,
Упроз вікон викобрюється змієм.

Калини соком заплили міста,
Як Атлантида водами – та глянтьте:
Вбиває гірше кулі – холоста –
Така ядуча – мова окупанта.

ХАРАКТЕРНИК (НАКЛИКАННЯ)

І чайною мовою моря, і кострища знаком
З білокостя виспівуйся, з крови скипай!

Виходи!

І собою здійснювшись, чіпайся за віру окляклу
Над прострації урвища, за понадземні сади.

Там, де гнізда покинуті чорно вколисують
серпень,
Розгіляччя дубів зашивають обранений схід.
Одягни, характернику, тіло – допіру
розтерпле,
Облачися у сонячну зброю на довгий похід.
А із обру виглиблєю простори гострінню
зіниці.
Це твій день ясновиджений – час уселенських
боїв.
Зісковзнули життя молоді з доленосної спиці
Перезвуч на своїй – на струні – віродились
щоби.

У поніччі муругім і променем утлим не гребуй,
Зо світіння найменшого вигостри нерва мечу.
І давай-но упирю не вибачим кромсання Неба!
Не забудемо розстрілу кривого в ніч-корочун.

Ревно вилюби тут, на калиновім гніздищі волі,
Яко ніжну коханку, що всеянголіє тобі –
До стеблинки, до крихти, до одуру, щему,
до болю –
Рідну землю, осоння й блавати її голубі.

ЗАКЛЕКОТАЛА ЧОРНА ВОРОЖБА

Заклекотала чорна ворожба
В гортані літа. Чернями війнуло.
А слід од сонця никлого – як дуло –
Наставлене у спину. Лише збав!..

О, Боже, збав од сірого страху...
Не так од кулі, як од самовтечі,
Не так од смерти, як од всепреречень,
Колами вгнаних в душу коликху.

Од цвілі, що міцний буравить мур,
Од шумовиння торопкої стезі,
Од баляндрасу, що розносять бевзі,
І краще від німот, ніж од зажур.

Од сніння серця, а не від борні –
Позбав од нерва літеплого, Боже!
І не від болю, а від роздорожень,
Не од війни, неперемоги в ній!

Ще сон горгонний ніч не перебув.
І нашу землю мрякопляс копитить.
Та вої, що повстали, – честю вмиті,
Зітнуть на горло чорну ворожбу.

ЧИ Ж Я НЕ ЗАШЕПТАЛА КУЛІ?

(ГОЛОСІННЯ)

Чи оберіг тобі не намолила?
Чи вишиванку не зацілувала?
Що трасери урвали неба схили –
Кервавих сонць розгублені опали.

Чи я не зашептала кулі снівом?
Не прала у молоках щастя наше?
В долоні не зловила пір'я сивеє –
на добру звістку? То чого – зволавши –

Так важко впали чорні-чорні роси?
Розлили тіні душу – в обри ночі?
Петляє місяць в зірному гогозі
Холодним свідком всеперевоплочень.

І вже немає сліз, волення тільки.
Бліді поганки – світлові ракети.
Вимолюю з огню відваги мірку...
Лише би ще запіли півні треті.

Лише би це усе-усе наснилось,
Затихлий кулемет заграв би знову.
В руці тримаю згарду повну сили...
Ворожа кривця – ріки крапаківі.

ШУКАЄШ ОКОМ ОПЕРТЯ

Ще буде час на вечори рахманні,
Ще заіскряться з віч каринки зваб.
У серці розбіжаться млосні лані
Любови... Але нині світ заслаб:

Йому болять нагуслі кров'ю брості,
Яруги рвані, трісле небо мет
У час оцей, коли до сніння мостиш
Під голову собі бронезилет.

Коли тобі утома в'яже руки,
Сизигія звиває – ти не спиш...
Уявно зводиш никлі віадуки,
Летиш в оцей ововчений крутіж.

Напруга тиші склацує прицілом,
В заплави безсну рвуться знадовкіл.
Чужої тіні кажани... А милі –
Урубую стилетів частокіл.

І кожну мить несकोшеного травня
Заловлюєш на клапани життя.
Чи будуть вечори оті рахманні?
Шукає око в обрах опертя.

ТІНІ МОКСЕЛІ

Гибіли тури твої, на три поля волаючи,
Капища вснули – прокільчився чортополох.
Ти виливала утрати в сопілкові розпачі...
Всталий зо твані – міцнів, а бодай би усох.

Вився по стовбурі, ліз, окаянный, по гіллячку –
Геть заснував густокроння кільцем омели.
Вдягся у ймення твоє – воцарився...

О, вигачкуй
Зла підбатийського жало зо себе – спали.

Ач довгоручиться суче поріддя – висмоктує
Пісню Русинки і точить енергію сил.
Бий тулумбаси напруглої ночі неспокоєм,
Вражого сина візьми на загострений кіл.

Бо захапущий не всне – поки кров'ю
не всититься,

В зірні – нанебні богописи – впише себе.
Ти своїм воям дай серця оголені китиці –
Ягід безсмертя – їх куля не спине, не вб'є.

Бронзові тури повстануть із чорного дерену,
З глеків розбитих пелазги злетять –
лише глянь:
Золото виліє просвіт у море – як велено.
Тіні Мокселі підуть у болотяну хлань.

ОДХОДИТЬ КРАСИВО

Напінена вохра летить листяними газелями,
Провіює сиву мережку тремких павутинь,
Угору заламує руки дубами дебелими,
Журавиться в небо і низиться тужно у ринь.

Одходить красиво – іде в потайдні травіаю,
Упавши у руки розгорнені збулих віків.
Яругові шрами суремні вітри перелатують,
Вистрочують кроками всніжену землю граки.

Живло поосінне у білому-білому траурі
Видихує сні – як димар клубочиться теплом.
І тільки у сніжки забавлені юнки та бахурі
Розсміюють сонце, забігле у хмарне дупло.

ПОВІРИТИ В СЕБЕ

Ти сю лодію виспівав нотами тужного моря
І безвеслу її відпустив, наче в безвідь маяк.
Переловлюю спалах, вітрила намацюю порух
І вдихаю твоє – перевіяне в часі – ім'я.

Заштриховане місто дощами – скорописи
змови,
Рвано-джинсові хмари – розпатлані хіпі
засмут.

Завіршована кава на вогнику теплового слова,
Аби вірити в себе – зігрітись, знятись.

Тому

Довіряюсь тобі, як орлам довіряється небо,
Розгорнувши замежне осердя розмаху крила.
Так, як водам Землі віддається люнарна амеба,
Проливаючи світло на хвилі магічний ізлам.

Довірюся так, наче прірва немає глибизни,
І падіння – не вирок, шалена гойдалка життя,
Як дахи розгортаються шквалам до нестяму
грізним,
Як голубка, котра на долоні знайшла опертя.

Довіряю тобі – ти щоб вірив у себе... Я вірю:
У чайної лодії – сотні незнаних шляхів.
Але всякі строкаті дороги – освячені миром,
Кожна хвиля здійснена, щоб ти перевеслити
смів.

СОНЦЕПОМАЗАННЯ

Хвилюють обрій згиби гір.
Ліси онімблені у весни.
Прядуть листву
Дуби старезні,
Ростуть легендами ушир.
З корінням рвуться зо землі
Стрілчаті сосни
В неба глиби.
Гачкують гострохмарну рибу
Дощі, розбурхавши зо снів.
Забуті предки... Тіні слів
І Параджанівські закадри
На плівці вітру, в димі ватри,
Ув обезвоженій золі.
Марічка тонкоголоском
Ще докликається Івана...
Яркотне арніки сопрано,
Кульбаб сочисте молоко...
Шурхотні кроки Травяра –
Він заговорює рослини,
Чарує стебла словоплинно –
Зусюд шепотний тарарам,
Джерельні спохлипи і лад.
В тугі кимвали полонини
Проміння б'є...
Святиться днина –
сонцепомазання Карпат.

САД-ЯБЛУКОДАТЕЛЬ (ОГНЕДУХА – 9)

Настуні Лісовській

Сни мої тобою нашорошені,
Тужавіє серця оболок.
Викотило сонячну горошину
Зарево світанку і думок.
Потічкує надрами глибокими

Лоскотливе віяння твоє...
Чи весна на мене спала вроками?
Сниво окошила й не дає
Ані доторкнутися зіницею,
Ані утопити у собі.
Солодко у мене квіти тицяє,
Волошкує крила голубі,
Дихає гулками вітрогонами,
Ворохобить пам'яти луну...
О, нагірній саде із-посоннями,
Веселкуєш душу й чужину.
Ти – оборонителю розгілчатий,
Ти – яблукодатель-ворожбит.
Хто тебе розбур'янує й вичистить?
Хто тебе набОсо оббіжить?
Бачиш – у браслети огадуючена
І ношу намисто не своє,
Пісня нені холодіє змучено,
Стишена татарським кураєм.
Садоньку, мого дитинства прихистку,
Листограю і зела творець,
Не повір, коли хто каже: «нехристка»...
Притіни нешлюблений вінець,
Загорни ми у зелене прОщення,
Омивай у купелі роси.
Юниться отава непокошена...
Снися – повернутись не проси!

ПЕЛАЗГИ-ПЕРЕЛІТНИКИ

У ночі гаварецьке чорножбання
Вельможно запливали перелітники –
Здорожені пелазги. Волі містику
Несли в очах. У раю шовк убрані,
Летіли на оселі позимові,
Зачаттями віщали й колісковими,
Розкрило, над даховими покровами.
Молилися на журавлиній мові:
Ясинові, кульбабі златоустій,
І ягоді небесній, що налитими
Промінила золОтними трембітами,
Життю ультрамаринового устя.
Крильми котили писанку планети,
Живили ранки звільженими росами...
І нині їх лелечимо і просимо
Гніздитись – опочить од перелету,
Коли на дереві живосилу смоли,
Душа пливе весняними руладами –
Одвічне свастя руху, днями ладними,
Весною довершає року коло.

* * *

Гофровані спекою дні, погасаючи, тліють.
Заспрагла вільготного подиху ветха земля.
А ти не лякайся, мій Ясене, маю затію –
Вчуваєш, як я проникаю тобі у гілля?
Дивись, на твоєму плечі затривожені птиці –
Серцями і перами чують незриму ходу...
Прийми мене й нині, як то вже бувало. На-
сниться
Тобі у долонях моїх оболок. Я паду...
Медово-густинно вливаюся в тебе – я смію!
У биндах пульсуючих вен – мироточу... Я – сон,
Отой летаргійно-заждалий од втоми. Я мрію
Тебе захопити у свій жовтоокий полон.
У вітроплащах заколишу тебе, закохаю.
Вдивляйся в моє гіпнотичне осердя... Спочинь.
Без мене ти цвів, розвивався... Без мене ти раєм
Ділився з весною, зорею вмивався вночі!
Зутомленого роздягну... Я – Любава, я –
Осінь...
Підземні мої залоскочуть тебе ручаї.
Я кожную прожилку, вуста зазолочу, і босі
Нехай розбігаються мавки-коханки твої.

РОЗПУСНИЦЯ

Розпусниця яка – довкіл розпушта
З її торкань до пуп'янків тугих,
А їй іще... а їй іще негусто
Тих квітошалінь, пахтінь отих.
Вітроволоса юнь. Зеленокровка:
Брунькаві груди, пахне молочай.
Претепло серцем одімкнула сховки –
Таємні цноти Раю. Боже, дай
Зернині впасти і коріння впласти
У вогу душу – лоносвіт її,
Нехай перетинаються навхрести
Міжзоряні, в любові, солов'ї.
Посходяться стежини доленосні,
Липкий листочок вирветься з пелен,
У ті світанки – росянисто-млосні,
Розсиплеться смарагдами ген-ген!
Спокусниця яка... Сама спокуса
Од еманцій яблуневих мрій:
Округлобедрий обрій, хмарка руса,
Смакує вітер волю – сам не свій.
Мольфарнице невизримо-принадна,
знебесна Відо – втіхи джерело!
Яка ти ладна... Ну яка ти ладна...
Усесвіт Пелюстками замело...

Людмила ГОЦАЛЮК (літературний псевдонім – Марко Москалюк) – сучасна українська поетеса, педагог. Народилася 1950 року на Хмельниччині. Здобула фах учителя української мови і літератури в Івано-Франківському державному педагогічному інституті імені Василя Стефаника (сьогодні – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника). Працювала за спеціальністю в загальноосвітніх школах міст Хмельницького та Києва.

У студентські роки виступила з першими віршовими публікаціями у вишівському «Альманасі» та обласній газеті.

Мешкає в місті Києві.

* * *

літо 2014
 стояли на смерть –
 за ними
 ніч
 а потім геройськи тримався день
 від якого вони чекали дощу –
 хотілося пити й жити;
 від спеки –
 розсіювалося десь у степу
 відчуття небезпеки;
 знімав черевики –
 суха трава
 вимагала в тіла вологи –
 з кров'ю
 молили дощу в Бога;
 хтось розповідав про постелі Ван Гога

* * *

вечір згущує думки –
 замішує фарби –
 синю з чорною
 і шукає
 лінії контрасту –
 по одну сторону я
 по іншу ти
 тиша між нас
 розповзається сонно
 у відстанях непогамовних –
 недомовленістю пустоти

* * *

коли зима надто довга
 а весна коротка
 коли війна смертельним холодом –
 а душа на тепло почуває голод –
 як її вберегти –
 по одну сторону я
 по іншу ти

* * *

світ шаленоєдиний –
 ночами синіми

бажаннями неспитими
 почуттями непрожитими –
 і дні в ньому –
 хвилі бистроплинні –
 стою на березі ріки –
 куди плисти –
 по один бік – я
 по інший ти

* * *

винуватих нема –
 просто – винувата зима
 винувата весна
 просто – важкі краплі
 розбиває об асфальт
 нічний дощ
 сну нема

* * *

і схрестилися крила –
 надій, виборів, орієнтирів
 і короткі, як постріли, крики
 останнього у тім бою болю
 і зрада з ганьбою
 тіла під прицілами погоріли –
 що ж тут ще скажеш –
 як би душа не щеміла –
 голубка сива –
 сліди її на землі ніжно теплі
 та зворушливо так малі...
 а влітку
 в дзеркалі річки синьої
 у прибережжі зеленоокому –
 по безлюддю і між людьми
 безшумними кроками –
 душі брели – прийшли
 забрати з собою горе війни
 та гори біди
 на мовчазних устах
 недомовлений жаль
 за весну передчасно зів'ялу –
 її недоквітлу не доспівали...
 і я повільно з колін піднімаюсь –

немов піском осипаюсь –
віру в богів втрачаю
вітер-бурлака
попелом засіває
б'ється
мов птаха з попаленими крильми
не об хмару високу та сіру –
об твердь землі обвуглілу

* * *

грудень 2014
ніч скочується в нішу
зимового сонцестояння
секунди цідить собі й дню
відміряє філігранною міркою сну та вогню
а миру –
ціною високою –
і мов маку на гріш...
кожен день не кращий – лиш інший
або гірший
скупе чоловіче слово орієнтиром –
важить більше –
аніж потоки елегічної мови
з конструкціями метафор –
як вино з древніх амфор
на брудних полотнищах воєнного стану
депресивно-меланхолійні сутінки
каравани горбатої сутолоки
і тумани – ножем хоч ріж
кигиче душа степової чайки
заблукавши в непрозорому часі
чоловічі слова без відтінків –
чорним по білому
а хтось шукає червоного –
крові й вина – втопитися
та забути дорогу до власного дому
коли повезуть під китайкою
про довгу й коротку дорогу до смерті кажуть –
минув день
або – прийшла ніч
і більше нічого
а вона чоловіка манить –
як голодну пташку хліба окрайком

* * *

усе банально –
розкіш, престиж, статус –
розмови про
діалектику та метафізику –
людська відкритість така умовна –
плюралізм та поліфонія думок
діалоги та монологи – про
віру в себе
та справедливість –
фундаментально –
ми –
ти і я –
у всьому багатовимірному та

поліфонічному масштабі –
маленький міжпростір
з краплі любові –
без тебе й без мене –
він просто згасне –
на ешафоті словесного пафосу
та від емоційного безкров'я

* * *

вечір
відособлює мене від людей
від площі
від високих тополь
від ластівок і голубів –
творює
симфонію з партитури вітрів –
сильні акорди
хвилями моря синього –
краплями б'ється
вимолений дощ –
верба гнеться –
давно не напоєна
я під тиском часу й подій
слабко опираюся власній волі –
міський простір згущує простір надій –
захід сонця зайняв
Богом визначену йому траєкторію –
золотий крик дня
в келиху теплого грогу
монологи мої монологи –
молебень
до сьомого неба –
прощання з літом
у симфонії вітру –
у липових сутінках
одинокість моя –
з глибин яких я сама не знаю –
тривогою розкутою
звабою раю

* * *

сутана тишини
під полами
ховає очікування
дощу й грому
млість хтива
виломлює з тіла гарячого
втому –
ловить спрагло
олов'яні краплі –
пилюкою
повзе під ноги
за тісним столиком у кав'ярні
нас двоє –
жінка
і келишок чоловічого роуму

* * *

зшиваю з барвистих слів-клаптиків
 полотно другого воєнного літа –
 на ньому –
 дощик пролопотів –
 кожний листочок радісно вмийтий
 тільки тло похмуре
 і я перед ним –
 немовби одурена –
 трати й утрати
 несумірно-непропорційні...
 на бархатній зеленіні
 під оксамитовим небом
 тривожно
 і ніжно
 думати
 тільки
 про тебе –
 між багатогранням кутів наріжних...
 пізно-пізно-пізно...
 на іконописному –
 після дощу
 роса
 скупко написана
 алмазно огранена –
 страдницький драматизм...
 зграйка голубів
 на траві бархатній
 докльовує дармове
 щедро всипане

* * *

Мед стільниковий – осінь за вікном.
 Осінній день – ще іскри в ньому літа,
 Бджола у квітці, джміль укрився сном,
 Душа упокоєна, мов немовля сповите.

Осінній промінь – як зламавсь на гілці,
 А вітру шепіт вже скидає лист,
 Народжується вересень в сопілці
 Осіннім духом всіх Святих Пречист.

Під сонцем вершник, вправний лучник – осінь,
 А кінь під нею – в яблуках боки!
 Й душа аж проситься на волю в просинь,
 В якій розтанули за обрій ластівки.

* * *

Вечір над люлькою ворожить сон
 І сам в турботі лагідніє.
 Ліловий лімб його леліє
 Тоненькою прозорою каймою.
 Лірник-казкар перебирає струни.
 Сонце у пасмах золотого руна
 Купається в озерах за горою.
 Скрадається у закамарках
 Ночі ляклива тінь.

Із руна вечір тягне волосінь,
 Прив'язує до тонкої лучини –
 От і світильник для дитини.
 Лельом-полельом
 Небо вдяглось у темну льолю,
 І за вікном вже фіглярюють тролі.
 Маленька фея
 Торкається маляти вій –
 Тихі відтінки почуттів
 Скликають до колиски добрих снів.
 Мій світе!
 Янгол-охоронець прилетів...

* * *

Жовтолист жовтопадом
 Бульваром і садом
 Чи метеликів то метіль –
 Колаж на землі святій?
 Тонко – тонко
 Дзвінко – дзвінко
 Тінь – дзінь
 Тінь – дзінь
 У небесній руці
 Злототінь і сонце –
 Вибовтень у склянці –
 Тиша викинула за борт кранці
 Річка
 Ляною гладдю
 Боками
 Уперлася в ринь,
 Давня, мов сага
 Простору – розмах!
 Розкрив небес ошатних –
 Не рукою –
 Серцем багатим
 Ту жар-птицю
 З неба дістати!
 О надсадо,
 Без посагу
 Уже й листопад на посаді –
 Скинув недбало доглянуті шати
 Зрівняв з небесами горизонти зухвало
 Синиці –
 Тінь-тінь
 Сумно
 Осінь
 Тлінь
 Зими над душею тінь
 Вітер підмів сліди чисто –
 Граційно, вчистю
 Архангел представ –
 На коні білім
 У стразах
 Під снігом
 Сховались осінні порази
 Над усім
 Похмура завіса ліній –
 Мов зачаровані лілії

Людмила **НОВОХАТЬКО** – сучасна полтавська поетка, гуморист, авторка дитячих віршів. Член Полтавської спілки літераторів та літературної студії «Голос ветерана», лауреатка загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання» (м. Одеса).

Народилася 4 липня 1952 року в місті Омську. 1956 року переїхала з батьками до міста Полтави. Упродовж 1960–1970-х років навчалась у Полтавській ЗОШ № 2, де одним з улюблених предметів стала література. 1970 року вступила до Полтавського технікуму торгівлі (нині – Полтавський комерційний технікум), працювала за спеціальністю.

Свій перший вірш написала у 10 років. Сьогодні активно друкується в періодиці, у збірниках «Голос ветерана». Працює над авторською книгою поезій.

ДОБІЖУ ДО ЛІТА

Я біжу до ЛІТА,
Залишивши справи.
Там садок у квітах
І духмяні трави.
Там щебече пташка
І синіє небо,
Там цвіте ромашка,
Як любов до тебе ...

Я заходжу в ОСІНЬ
По коліна в листі.
Серце ласки просить,
Мов дитя в колиці.
Засвітилась в косах
Павутинка срібна...
Знов тривожний острах –
Чи ж тобі потрібна?

Я пірнаю в ЗИМУ,
У сніги пухнасті.
Я цілуюсь з ними
І купаюсь в щасті,
Мов люблю востаннє
На землі цій добрій.
Раптом на світанні
Я піду за обрій ...

...та чекаю ВЕСНУ,
Веселкову зливу.
Може, знов воскресну
В пору ту щасливу ...
Знов гайну до літа,
Всі покину справи.
Сонцем розігріта
Упаду на трави...

БІЛЬ

На серці – біль, нестерпний щем,
І сльози ллють з небес дощем
На стежку, де рянів спориш,
На дім старий, щоб згнив скоріш,
На вікна, двері, на поріг,
На песика, що двір стеріг,
На вишню, що цвіла колись,
І на паркан, що похилився.

Пекучий біль. Нестерпний щем.
Самотність в шибку б'є дощем...
Босоніж вийду і піду
В калюжах утопить біду.
Дощ лив всю ніч і зараз лє,
Неначе то життя моє
Стікає краплями з гілок:
Краплинка – крок . Краплинка – крок...
Ущухне вітер, стихне дощ.
Чи зміниться навколо щось?
Січневий день. Останній день,
А завтра – лютий. Чи прийде?..

ОСТАННІЙ ПОЦІЛУНОК

Твій останній поцілунок –
Наче юності дарунок,
Так раптово, на дорозі,
На січневому морозі...
Мов миттєвий спалах зірки,
Мов далекий вигук: «Гірко!»
Що ж було то? Мов обпік.
Знов вогонь метнувся до щік...
Так це трапилось неждано,
Несподівано. Та ж гарно!
В перший день нового року.
(А побачили б нас збоку!)
Потім враз усе пропало...
І тебе за мить не стало.
Ти пішов. За рогом зник.
Мій шлях ліг у інший бік...
... Добіжу до свого дому,
Не скажу про те нікому,
Що стрічалася з тобою –
Із минулим, із любов'ю...
Я не буду губ торкатись,
Буду тільки посміхатись,
Щоб утримать, зберегти
Казку, що залишив ти...

РІДНА МОЯ МОВА

Акровірш

Розмовляє до маляти
І пісні співає мати

Дорогій своїй дитині
 На рідненькій Україні.
 А дорослі діти знову,
 Мов той скарб, святу розмову,
 Оксамитову, чудову,
 Як перлину ту казкову,
 Малюкам дарують радо...
 Отакий багатий спадок!
 Веселково-різнобарвна,
 Ах, яка ж вона в нас гарна!

У СОНЕЧКА В ПОЛОНІ

Розливає сонце з неба
 Золотавий свій напій.
 І до мене, і до тебе
 Усміхається: «На, пий!»
 Простягну свої долоні,
 Теплі крапельки зловлю.
 Я у сонечка в полоні.
 Як же я цей світ люблю!

Василь КАЛИТА – сучасний український поет, прозаїк, публіцист. Народився 30 грудня 1985 року в місті Львові, де мешкає і сьогодні. За освітою – математик. Працює вчителем математики у Львівській гімназії «Євшан». Наразі здобуває другу вищу освіту за спеціальністю «журналістика».

Твори друкувалися в багатьох періодичних виданнях: «Дніпро» (Київ), «День» (Київ), «Склянка часу» (Канів), «Рідний край» (Полтава), «Коліжанка» (Львів), «Експеримент» (Львів), «Літературний Чернігів», «Зоря Прикарпаття» (Калуш), а також на Інтернет-порталах «Укр.Літ.», «І», «Буквоїд» та в колективних збірках і антологіях.

ПРИСТРАСТІ

Геть від мене, пристрасті лихії,
 Що маскуєтесь брехливо під кохання,
 Що у душу влазите, мов змії,
 І брудні здіймаєте бажання.

Любите змальовувати в тиші,
 Збурюючи серця стук шалений,
 То майбутніх зустріч дивовижі,
 То близький гіркий фінал плачевний.

І кохана постає в неправді:
 То над головою німб сіяє,
 То підозри шепчете у зраді,
 Хоч насправді в них підстав немає.

Всі думки охоплені лиш нею,
 Ну і ще цим «почуттям» злочасним,
 Замість вас просвітлюють зорею, –
 Роблять серце кволим і нещасним.

Біль, тривога, мир в душі забутий –
 Це всього лиш пристрасть – не кохання,
 Це під цукром схована отрута –
 Смак на мить і на віки страждання.

БУВ ДЕНЬ ЯК ДЕНЬ...

Був день як день, яких багато
 Спливає в нашому житті,
 Не знав я ще, яке це свято:
 Уперше глянуть в очі ті.

Того, що часто звать коханням
 З першого погляду п'янким,
 Я не відчув, як і бажання
 Найближчим часом стрітись з ним.

Тоді ми довго жартували,
 Твій сміх дзвінкий, «Ого-ого!»,
 Ми тиху заздрість викликали
 Веселістю не в одного.

З тобою затишно, спокійно,
 Нема потреби одягати
 Личину й діяти подвійно,
 Увагу щоб завоювати.

Ти все просила: «Розкажи щось».
 А я: «Що хочеш ти почути?»
 Сама собою мова лилась,
 Як ріки в океан течуть.

Часом слова давались трудно,
 Не знаючи, з чого почати,
 Як мовив Соломон премудрий:
 «Час говорити й час мовчати».

Зате вже інші не мовчали
 Про нас, і зблизька, і здала
 Додому телефонували,
 Питали, коли весілля.

Душа спочатку бунтувала:
 Де ж видано, щоби якась

Чужа людина краще знала,
Ніж я, у кого закохавсь.

А потім клопоти практичні
Нас затягнули в свою сіть,
Ми бачились раз-два на тижні
І переважно мимохідь.

Коли на довший час розлука
Поставила між нас стіну,
Не раз навідувала думка,
В якій я лиш тебе одну

Хотів без фальші звать «Кохана!»
І по життю пліч-о-пліч йти
Не в пристрасті, як ті погани,
Яким вже Бога не знайти.

Лиш тихо, віддано і чисто,
Без гордості і не в журбі,
Не з вигоди, а безкорисно
Служити Богові й тобі.

Тому, поклавшись на Бога
У серця порухах своїх,
Я жду взаємності від твого
На почуття, прийми же їх.

БЛАГОСЛОВЛЯЮ ГОСПОДА...

Благословляю Господа за те,
Що звів нас на життєвим перехресті,
Що удостоїв Він мене такої честі –
Пізнати чисту, милая, тебе.

Благословляю Господа, що Він
Створив і збудував тебе такою
Вродливою, смиренною, простою,
Стійкою до прояви злих сторін.

Благословляю Господа, який
Вберіг тебе від зіпсутості світу,
Дав душу щиру, світлом оповиту,
Думки тверезі, розум той ясний.

Благословляю Господа завжди
І прошу берегти тебе й надалі
Від впливу злого, страху і печалі
Та будь-якої іншої біди.

Благословляю Господа й молю
Із вірою, як фінікійка, впавши в ноги,
Як два сліпці, жебруці край дороги,
Щоб навчив тебе любити, як я люблю.

«НЕ БІЙСЯ, ТІЛЬКИ ВІРУЙ»

Коли боїшся крок зробити,
Щоб не зірватися у прірву,
Чи звичний плин життя змінити, –
«Не бійся, тільки віруй».

Уміння мислити й любити
Дарує щедро Небо,
Але, як ним розпорядитись,
Залежить лиш від тебе.

Зерно, заховане в коморі,
З'їдять, і вже немає,
А як його посіють в полі, –
У стократ проростає.

Кохання в мурах не губи,
Йому назустріч крок зроби.

ТРОЄ

Як часто ми, кохаючи, страждаєм,
А все тому, що марні сподівання
На смертних понад міру покладаєм
І тим обмежуємо дар кохання.

Які насправді вбогі ці границі!
Людським слабким умом недосконалим
Логічні ми сплітаєм небилиці,
Що нам здається надзвичайно вдалим.

Тим не даємо місця благодаті –
Без неї наші всі зусилля марні,
Кохання логікою не обняти,
Не діють схеми тут раціональні.

Кохання – справа це не двох, а трьох,
В якій співдіють він, вона і Бог.

МОЛИТВА ЗА КОХАНУ ЛЮДИНУ

Припадаю опівночі
Із сокрушенням й молінням
Я до тебе, милий Отче, –
Раб лукавий і негідний.

Скільки ласк мені даруєш,
Я не можу полічити,
Ти молитви мої чуєш,
Кожен день навчаєш жити.

Було, що не прислухався
Я до Голосу Святого,
Гнаний бурями метався
І не раз тяжів до злого.

Дар кохання обертав я
Для душі своєї в шкоду,
Стрімголов у вир кидався,
Забуваючи свободу

Від справдешньої любові
Цінувати й не служити
Ідолам із тіла й крові,
Лиш заради Тебе жити.

І лише заради Тебе
Полюбити ту єдину,

Полюбити так, як треба:
Вірно, віддано, невинно.

Дякую, що дав зустріти
Ти її в житті моєму
І, зустрівши, зрозуміти
Почуттів своїх проблему.

Хоч бентежили немало
Серце різні почування,
Через них воно страждало,
Та не було це коханням.

Жар, захоплення чи пристрась –
Називає хто як хоче, –
Воєдино все в нім злилось,
Лиш Тебе не було, Отче.

Тому прошу, вбережи це
Почуття, що розквітає,
Від отих помилок нищих.
Справді любить той, хто знає

І тверезо розважає,
Що є доброго в людині.
А чого не вистачає,
То простити ми повинні,

Виправити при нагоді,
Але так, щоб не страждала
Наша вибору свобода
І щоб згода панувала.

Дай з коханою моєю
Нам пройти цей шлях тернистий,
Де вкінці зорить зорею
Покрівець подружжя чистий.

Дай, щоб шлюб наш будувався
На взаємному коханні,
Щоб до нього готувався
Кожен з нас в палкім старанні.

Научи всьому, що треба
Нам для створення родини,
Благодать даруй нам з Неба,
Бо без Тебе ми, як глина.

Дай нам бачитись частіше,
З кожним разом спілкування
Одне одному ріднішим
Нам ставати, і пізнання

Око нам відкрий, Владико,
Щоб нам краще розуміти
Одне одного, й велику
Неуважність одоліти.

Дай тверезості, терпіння,
Віри, мужності, любові,
Мудрості і просвітління,
Щоб приймали все в покорі,

Що твоя блага десниця
Нам надалі приготує,
Чи дозволить поріднитися,
Чи цей замисел зруйнує?

Бо через безсилля наше
Ми не знаєм достеменно,
Що для наших душ є кращим,
Що на путь веде спасенну.

Та іще... Дай перемоги
Над брехливими думками,
Всі зніми перестороги,
Страх і смуток поміж нами.

Справедливістю своєю
Оточи, постав як зброю,
Щоб я чесним був із нею,
А вона чесна зі мною.

ПРО ЩО МИ МОВЧИМО?

Про що ми мовчимо? – Про те,
Що світ довкола кічиться і дметься,
Що грішним називає все святе,
А грішне – подвигом і благочестям.
Що все підмінено... З безодні й пустоти
Виходить звір, брехливими словами
Блюзнить і сіє зерна суєти;
Злостивість, страх вирощує між нами.

Про що ми мовчимо? – Про те,
Що в сумнівах, неприйнятті, терпінні
Противник звіра набирає сил, росте,
Щоб вистояти в страхітливому ревінні.
Що ще сім тисяч (може, й більше) є,
Які перед Ваалом не схилились,
Сумління не заплямили своє,
Не зрадили, не продались і не купились.

Про що ми мовчимо? – Про те,
Що вони сильні, а ми все ще кволі,
Викривлюємо в різні сторони просте,
Не зважуємося у вічі глянуть долі
І вдарити себе у груди: грішні ми,
Бракує нам любові і смирення,
Жадоба застилає нам уми,
Занедбуємо милосердя і прощення.

Про що ми мовчимо? – Про все,
Хоч і вуста невтомні у розмовах,
Потоком пустомовства нас несе,
Де кожне слово – порожнеча й промах.
Відкиньмо їх! Хай слово – Божий дар –
Послужить, щоб утверджувати правду,
Смертельний злу нехай завдасть удар,
А людям дасть просвітлення й віраду.

Руслан НОВАКОВИЧ – сучасний український письменник, лікар, духовний діяч.

Народився 5 червня 1967 року в місті Пінську Брестської області. Дитинство і юність провів у місті Полтаві, де 1984 року закінчив середню школу № 6. Упродовж 1985–1987 років проходив військову службу в Закавказзі. Закінчив Київський медичний інститут імені О. Богомольця (1988–1994), Українську військово-медичну академію (1994–1997), Київську духовну семінарію (2005–2009). Студентом брав участь у дослідженнях Ближніх печер Києво-Печерської лаври та Звіринецьких печер у Києві. Працює лікарем, спеціалізація – неврологія, психотерапія. Від 1994 року й досі є старостою храму преподобного Аганіта Печерського (першого лікаря Київської Русі) при Національному медичному університеті імені О. Богомольця, диякон. Живе в місті Києві.

Активно друкується в періодиці й Інтернет-мережі. Прозу літератора публікували газета «Літературна Україна», журнали «Мгарський колокол», «Дзвін», «Січесьлав», «Березіль», «Неопалима купина», «Київ», «Рідний край».

НА ХМЕЛЯХ

– На Хмелях це було, – як завжди, відгукнувся єдиною фразою хворий.

Лікарі, котрі сиділи навпроти, переглянулися. Головний лікар Гнат Харитонович Віл зарипів крісло, підсунувся ближче до столу й заходився послаблювати краватку, що, наче налігач, муляла йому справді волячу шию. Останні п'ятдесят років хворий Полуда не промовив нічого іншого, окрім отого, що й зараз пролунало в кабінеті. Ще в найпершому записі повоєнної історії хвороби зафіксовано, що Полуда поводить себе спокійно, на запитання не відповідає, оточуючими не цікавиться, емоцій не виявляє. Час від часу повторює одну й ту саму фразу: «На Хмелях це було».

Мабуть, ніхто б довіку й не дізнався, що ж там сталося на тих Хмелях, якби не час. Час, який, кажуть, усе лікує...

Півроку тому, десь під Новий рік, Полуда раптом почав говорити. Спочатку із хворими, а потім і з персоналом 4-ої клініки. Він був небагатослівним, проте речення стали змістовними, логічно збудованими, емоційно забарвленими й навіть з елементами гумору, який, як відомо, притаманний лише здоровій психіці. Палатний лікар Дарина Микифорівна, яка вже років із десяти опікувалася пацієнтом, звернула увагу на цей феномен завідувача клініки Федора Юрійо-

вича Оліференка, а той одразу ж доповів керівництву.

– Так що, Фюреровичу, хочеш сказати, що ви його вилікували? – скептично заявив головний, укотре почувши на п'ятихвилинці про мовні успіхи Полуди. Він, хоч і не був старшим за Оліференка, звик говорити з ним без зайвих умовностей етикету. Навіть в офіційній ситуації запросто міг гукнути до нього «Федоре» або, як зараз, скоромовкою – «Фюреровичу».

Не кожен психіатр може похвалитися тим, що когось вилікував на своєму віку. Таке може бути в терапевтів, хірургів, інфекціоністів. Це вони й життя рятують, і подяки вислуховують. А тут зі дня в день, із року в рік – хронічні процеси з маячнею, видіннями, потойбічними голосами, фобіями, маніями, депресіями, суїцидами...

Тому Федір Юрійович і наполягав саме на консиліумі. Позитивні зміни психіки найстарішого за терміном перебування в лікарні пацієнта необхідно засвідчити колегіально і правильно визначити його теперішній стан.

І ось нарешті консиліум зібрався. Окрім лікарів психікарні, був запрошений професор кафедри психіатрії Анатолій Фомич Пузан та кілька його аспірантів. Тонкий, високий, сучоробрий Пузан аж ніяк не відповідав своєму прізвищу, на відміну від головного лікаря.

Лише Дарини Микифорівни не було – саме тоді захворів на пневмонію її єдиний син. Узяла лікарняний, а згодом – ще тиждень за рахунок відпустки.

Уся увага ескулапів цієї миті була спрямована на багаторічного в'язня лікарні, який півстоліття прожив серед божевільних. Він так само мав певний діагноз, але зараз були всі підстави для його зняття.

– Савелію Марковичу, розкажіть, будь ласка, колегам, що врешті-решт сталося з вами на Хмелях? – лагідно запросив пацієнта до слова Федір Юрійович.

Молоді аспіранти в накрохмалених ковпаках приготувалися записувати, а професор, послинивши пінцетоподібні пальці, перегорнув поживку сторінку історії хвороби.

– От я й кажу вам: на Хмелях це було... – хворий обвів поглядом аудиторію.

Було чутно, як муха забилася в павутинні під карнизом...

– Під Вінницею наш батальйон попав ув оточення, – продовжував Полуда. – Не багатьом пощастило вирватися з німецької пастки... Ми з землячком втекли... Але на переправі товариш втопився, і далі я пробивався сам. Із вас, мабуть, ніхто не знає, що таке війна? – хворий знову пройшовся обличчями лікарів. – Краще її, кляту, не знати... Знесилений я добрів до села. Це на Полтавщині – Хмелі звуться... І якби не Василина, молода вдовичка, яка підбрала мене, дала притулок і харч, то не сидів би я зараз перед вами.

Пацієнт провів долонею по зморшкуватому обличчю зверху донизу, наче хотів стерти старечий вид і перекинутися на колись юного бійця, що так сподобався старшій від нього вдовиці. Але присутні бачили лише втомлені роками очі із сивими віями, що сумно виглядали з глибоких орбіт, пергаментні щоки, гострі вилиці, небрите підборіддя та шию.

– Продовжуйте, Савелію Марковичу! – шанобливо звернувся до нього Оліференко.

– Була у Василини сестра Христя... Жила вона під самим лугом. Шаповалихою звалася, бо за Шаповала заміж вийшла. Вже й хлопчик бігав, малий Шаповаленко. Проте не любила Христю чоловіка. Віддали батьки за нелюба, ось тепер і каралася... Подобався їй інший – сусіда їхній, Павло Швацький. Гарний чолов'яга! Кремезний, ставний, показний. Мов у діброві виріс! От і закохалася в нього. То за ситом, то за сіллю – все до Швацьких біжить. Так унадилася, аби ж Павла хоч раз побачити. Воно ж тоді й настрої кращий, і день до ночі скоріш біжить. А вранці знову: «Чи не позичите кошистку, сусідко?» або «Рогача зламала. Мо', дасте вашого? А

я вашій Ольгушці онде піріжечків гаряченьких принесу»...

Пацієнт продовжував описувати почуття Христі, її стосунки з Павлом, і навіть припустив існування таємних побачень.

Я сидів навпроти хворого й уважно спостерігав за його мімікою, жестами, а найбільше – за лексикою. За роки мовчання артикуляція дещо втратила свою гнучкість, і слова Савелій Маркович видобував, як шахтар вугілля, напружуючись, із акцентуванням приголосних і надмірним бажанням висловитися. Ось що було далі:

Одного вечора у двері до Швацьких постукали.

– Дочко, ану спитай, хто там? – гукнула Домаха малій.

Ольгушка, русява сімнадцятка, вибігла в сіни. За мить вона повернулася.

– Мамо, до вас! – за спиною дівчини з'явилася постать Василювеного приймака Савелія.

– А, це ти, приймаче? – посміхнулась Домаха. – З якою новиною в надвечір'я?

– Добридень вам! – зняв шапку Савелій.

– Дай Боже і вечір добрий! – витерла руку об рушник і, відірвавшись од печі, стала навпроти гостя.

Було видно, що чоловік думав із чогось почати, та забувся. Очі вешталася кутками світлиці, уста тремтіли, і, ледь не впустивши шапки з рук, він процідив:

– Вобщем, Василина просила в вас полови. Дасте?

– Хіба кумі відмовиш? – господиня показала рукою до дверей. – Піди на поле, де наша скирта, та намери скільки треба.

– А де ж та скирта?

– А подалі за Бубликовою і Чемерисовою. Така вишенька за їхні.

– Та хіба вони підписані? Ще не знайду, а воно, бачте, смеркне.

– То приходь вранці!

Гість скривився, наче оцту хапнув, і зарипів чобітьми, переминаючи ноги.

– Та казала Василина, що треба звечора замочити...

– Нам не жалько, так треба тоді провести тебе. Ось скажу хазяїну.

Домаха пройшла в другу кімнату, де після обіду відпочивав чоловік.

– Здоров був! – нерадісно привітався до гостя Павло.

– Драстуйте, – тихо відповів приймак.

– Що це кума надумала, га? Кашу половиною заправляти, чи що?

– Та, бачите, треба хату пошпарувати, бо сиплеться. Глина є, а от полови катма – до вас

послали. Завтра вимазали б хату – до свят добре було б.

«Бач, приймак в чужій хаті за попихача», – прийшло на думку Павлові. Він ліниво взувався і бурмотів щось своє, вже не чуючи гостя.

Сонце саме всілося крайнеба, затримавшись на межі дня і ночі посередині між скиртами Бублика і Чемериса. Так на захід і пішли. Павло попереду впевненою ходою, Савелій – позаду, кульгаючи.

Білим оксамитом стелилися їм під ноги лани, виблискуючи проти сонця рожевими іскрами, а місяць – зірки й узявся серед високого зимового неба – запрошував до вечері вже не окрайцем, не скибкою, а повною пухкою паляницею. Пилипівка тільки-но почалася.

Півверсти пройшли, минули сусідські скирти, аж ось під лісом і Швацьківська. Майже порівнялися з копицею, як раптом з-за скирти де й узялась постать Шаповала, а позаду із сутінків вигулькнув його кум Бублик із дрючком у руках. Не встиг Павло й привітатися до сусіда, як відчув сильний удар у потилицю, смушева шапка полетіла в сніг, він заточився. Сонячні промені ще летіли в його зіниці, та марно. Їм уже не запалити вогонь життя, який безнадійно згасав... Бублик опустив дрючка ще раз, і Павло, захрипівши, повалився на землю.

– Будеш знати, як чужих жінок спокушати! – Шаповал осатаніло накинувся на Павла і жмутом соломи затулив йому дих.

– Ось, діду, ваше село. Приїхали! – водій відчинив дверця старого 130-го ЗІЛа і допоміг попутнику вибратися з кабіни.

Машина покотилася далі шляхом, здіймаючи куряву, а дід ступив на дорогу, що відходила вбік від шосе. Перед розлогим берестом неподалік бовванів стовп із написом «Хмелі».

Савелієве серце закалатало в грудях. Нічого приємного зустріч із селом не віщувала, але його тягло туди невидимою силою. Що саме? Мабуть, совість-таки... Так, це голос Божий у людині, який присутній у серцях найзапекліших злочинців. Як ти його не придушуй, а він своє співає. Комуś не дає спокою вдень, а потім перетворює на пекло безсонні ночі. Хтось тікає від нього, немов од вогню, в безодню пятики (наче можна втекти від Господнього ока?). Хтось намагається благодворити, віддаючи свої капітали сиротам і вбогим, жертвуючи на церкві й монастирі на кшталт Трохима Костомаровського. А когось совість виводить на шлях істинного покаання...

Савелій поправив картуза і рушив уперед. Він ступав ґрунтовою дорогою, обабіч якої росли вікові липи. Півстоліття тому вони були значно тоншими. Тепер он які черевані! Стовбури при землі вкрилися мозолястими пухлинами.

Мов конячі зади, вони понаростали з усіх боків дерев, уже й не обіпрешся об них – бридкі, дебели й ребристі...

Ліворуч на узгір'ї колись стояв вітряк, тепер залишилася тільки підпірна балка та велике жорно, вкрасти яке, видно, нікому не спало до думки.

Липи саме цвіли. Бджоли гули в кронах, поспішаючи знайти добрий взяток, і запах доброго меду вже спускався з висоти їхнього лету до землі. Савелій жадібно ковтав солодке повітря і пригадував, що саме цієї пори він причував у 1942-му на Хмелі.

Дорога спускалася в долину. Схил був вимощений ще панською бруківкою – щоб вози не грузли. Аж ось і глинище. Під цією кручею він брав глину у війну, та й досі, бач, люди беруть – подзьобана лопатами. Ще трохи, і він побачить церкву і хатки в долині. А ген у самому низу біля струмка хату Василюни...

Перелісок закінчився так раптово, як і почався, і Савелій опинився на березі... моря. Рвучкий вітер учепився в сиву чуприну і, розкошуючи в ній, ледь не поніс картуза. Чоловік устиг утримати його обома руками. Закліпав: обмарило чи що? Таки ні... До самого обрїю розлилася вода. Море води! Плесо виблискувало в променях полуденного сонця й рябіло місцями від супротивного вітру. Метрів за двісті від берега гойдалося двійко човнів із рибалками...

Бруківка урвалася, і дорога стала знову ґрунтовою. Тільки бігла вона не прямо в село, як пам'ятав Савелій, а брала правіше вздовж берега, далі тікала в гору, верх якої густим цвітом обсіли селянські хати.

Чоловік розгублено крутив головою на всі боки, геть не впізнаючи місцевість. Нарешті велика вода потягла його до себе, і він пішов назустріч морю.

У березі рибалили двоє. Рудоволосе хлопча в темному спортивному костюмі причаїлося край води навпочіпки з вудкою. Старший, теж рудий, як стара солома, ще й щетина на щоках руда (хоч жатку пускай), узутий в зелені заброді, занурився у воду по коліна й нишпорив у куширах.

– Доброго здравлячка! – привітався дід.

– Драстуйте! – відповіли з берега. Дядько випростався від води, а малий повернув кирпате обличчя до прибульця. Вони уважно розглядали діда.

– Підкажіть мені, люди добрі, яке це село? – гукнув той до них.

– Хмелі, – відповів старший. – А вам яке тре? Га?

– Гм, гм... – заплямкав Савелій. – Оце, ви повірите чи ні, п'ятдесят років не бував тут... Не

впізнаю! Хмелі ж у долині були, посеред села церква...

Той, що в забородах, вийшов із куширів і вдерся до діда.

– Егеж, зараз ніхто не впізнає. Отамечки, – рибалка простяг руку до моря – ото, де човни, була церква.

Савелій роззявив рота...

– Уся долина тепер на дні, – продовжував рибалка. – Людей переселили, церкву розібрали, а дзвіницю не встигли. Казали мати, що парторг хотів спалити, та не встиг. Розбив його той, як його? Спаралич! Ага! На другий день і поховали. Звісна річ, ніхто більше башту ту не чіпав. Та й часу не було. Вода як посунула! Так вона й досі стоїть в глибині. Там найбільші сазани ловляться, петропавлівські...

– Отакенні! – закричав хлопчак, утрючуючись у розмову і розводячи руками, щоб повірили. – Я сам ловив! А ще кажуть, що як добра погода і море не цвіте, можна хреста в глибині побачити золотого. Ось! А на Паску люди ходять до берега слухати, чи не гуде дзвін з-під води.

– Справді чути? – запитав дід.

– Кажуть! – знизав плечима отрок.

Савелій прями очима безкрайні водяні гони, небосхил, серпанок імлі над морем, а в тій імлі човни, що завмерли над «рибним місцем». Як збагнути все почуте? Невже справді все так і сталося?

– А... куди людей переселили? – пересохлим горлом запитав довготелесого.

Той повернувся праворуч і показав рукою на гору.

– Ондечки, бачите, на горі. Ото всі наші. Дехто в сусіднє село – в Черевички подався, а хтось аж у Київську область. Кажуть, де Біла Церква, якоря покидали. А ви, мабуть, когось шукаєте? – примружуючись, заглянув ув очі діда солом'яночолій.

– Так, так! – поспішив з відповіддю той. – Як вам сказати... Під час війни тут жили Бойки, Шаповали, Рябокони, Пономаренки, Бублики, Швацькі... – він і ще згадував би прізвища, та рибалка зупинив його неквапливу розповідь, взявшись за плече.

– Мо, хто й зараз живе... Я от що скажу. Є у нас сусідка, баба Слабійка, ота все знає. Хочете, проведу?

Полуда погодився, бо саме побачити давніх людей і прийшов у село.

– Ванько, я додому, а ти щоб наловив линів, чуєш? А не вловиш, то мене дожидай! – гукнув до сина Гордій (саме так звали рибалку). – Та дивись мені, у воду не лізь!

Вулиці села зустрічали їх квітучими садами, густим бузком над парканами, гудінням бджіл посеред буйноцвіту, меканням, гелготанням,

рохканням, кувіканням, муканням, кукуріканням, а ще сміхом дітлахів на шкільному подвір'ї. Село жило. Жило і непогано, бо глиномазаних хат майже не було. А де ще траплялися – то вже вона літня кухня чи комора. А поруч із мазанкою новий цегляний будиночок під бляхою або шифером. Навколо обійсть не перелази, а дерев'яні паркани. І тільки одна знайшлася стара хата із призьбою, вкрита толем поверх стріхи й огорожена хитким тином. Біля хати поралися над свіжими споришами кури. Це й була хата баби Слабійки. Сама господиня – зморщене яблучко – сиділа на призьбі біля причілкового вікна і, опершись обома руками на ковінку, дивилася, як цвіте її вишня.

– Драстуйте, тітко! – поспішив першим привітатися рибалка.

– Драстуйте! – вона повернула голову до гостей і, вивчаючи їх, промовила: – Це ти, Гордію?

– Я, тітко! Та ще й не один. Та сидіть уже, сидіть! – зупинив її Гордій, бо хотіла підвестися. – Ми біля вас вмоستимося.

– Ага, ну то сідайте близько...

Вони посідали обіруч старої, а та посунула хустку на голові, опростуючи ліве вухо, щоб краще чути.

– Оцей дядько, – Гордій кивнув до Савелія, – каже, що жив на Хмелях у війну, та шукає ще тих людей тепер. То я до вас і привів.

Баба поглянула підсліпуватими очима на Полуду й запитала:

– А ви чий будете?

– Я... з отих... із Швацьких, – збрехав гість.

– Мій брат Павло жив біля церкви, а в нього дружина була Домаха, дочка Ольгушка... Пам'ятаєте їх?

– А чого ж не пам'ятати? Пам'ятаю... – зітхнула Слабійка. – Ольгушка найменшенька, а ще були Галя і Саша.

– То ось шукаю тепер братову могилу...

Помовчали... Баба похитала головою.

– А я й не чула, щоб у Павла був брат...

– Я старший був, жив у місті... На Донбасі.

– просторікував старий.

– То ви не рідний йому? – перебила його жінка

– Двоюрідний, – уже зовсім забрехався Савелій.

– Еге ж, я вже недобачаю, чи схожий, чи ні? – всміхнулася господиня.

Гість теж удав, що посміхнувся, натомість вийшла якась гримаса, і він опустив очі долу...

– Отож воно так... – старенька щось пригадувала. Спираючись на ковінку, обмацувала руками загогулину, наче там була прихована її пам'ять. – Вони ж, Швацькі, теж звідкілясь прибилися до нас. Я була на свайбі, як ото Павло з

Домахою Бойчихою бралися... То ви на могилку до брата приїхали, еге ж?

– Так! – твердо відповів «брат».

Баба Слабійка взялася провести прибульця на кладовище. Гордїй попрощався і вибриком побіг до сина за линами...

Із часів, як село видерлося з долини на гору, люди стали селитися густіше. Наділи стали меншими, та й людей поменшало. Хати тулилися одна до одної, а дворища з городами збігали смугастими ряднами аж до самого берега. Селяни греблися на своїх ділянках, голосно здоровкаючись із бабою.

У селі, як у селі, чутки поширюються швидше за вітер. Поки Слабійка із Савелієм дерлися вгору, ті, що жили на вершечку, вже знали, що в баби новий дід об'явився.

– Зі святою неділею, будьте здорові, Василівно! – озивалося то тут, то там.

– І вас із неділею!

– Кажуть, у вас новий хазяїн?

– Та хай покажуться оті, що кажуть! Я вже трьох пережила – з мене досить, – сміється стара.

Кладовище засіялося могилками на самому белебні. Відкрите всім вітрам, мов лисина на голові, узгір'я було геть без дерев. Тут росло багато розмаїтих трав, реп'яхів, колючок і кущів калини над гробками. Густо пахло полином. Із самого краю, од сходу сонця, баба розшукала Павлову могилу.

– Осьдечки і братік ваш спочиває... – Василівна зупинилася і перехрестилася.

Савелій теж був зупинився, але раптом відчув такий тягар за спиною, немовби важке кам'яне ярмо хтось надів йому на плечі, скувало в'язи, і не було ні сили втримати це брем'я, ні голосу – кликати допомоги. Невідома сила опустила його на коліна. На барвінок, що густим килимом огорнув горбочок, закрапали гарячі краплі. І такі, видно, вони були гіркі й пекучі, що стебла рослин порозсувалися, розступилися, даючи дорогу солоним потічкам, що збігали до чорного ґрунту. Давня провина прихилила його до землі, невидимі ланцюги вп'ялися в руки, в ноги, й гаряче дихання змішалось з могильним холодом.

Чи були ці сльози знаком великої печалі за рідною людиною? Ні... Проявом скорботи за односельцем і його тяжкою долею? Мабуть, теж ні... Вибухом всеспеляючого покаяння, яке зажеврало ще в лікарні, довго тліло і, врешті, розгорілося вже тут, у селі, на місці давнього злочину? Хтозна...

Перед ним була могила, а позаду скривджені Хмелі, більша половина яких лежала під водою. Невже Бог за його гріх покарав усе село?! Затопив, як колись Содом і Гоморру! А

ти, Савелію, полуда самоварна, ще живий! Які плоди покаяння треба принести, аби Господь не викреслив тебе з книги життя? І чи повірить Він твоїй сповіді?

Такі думки й запитання розколювали голову Полуди і, не знаходячи відповіді, пригнічували його.

– Ви за нього краще помоліться, бо від сліз, кажуть, покійникам пече, а молитва, як свята водичка, втішає, теплом огортає... – проказувала баба, втираючи очі краєм хустки. – Не знаєте? То я помолюся... Мені ж бо на отвіт збиратися теж пора...

Вона випросталася, відставила ковіньку вбік і наче повищала. Підвівши чоло до небес, перехрестилася зашкарубленими пальцями.

– Упокой, Боже, раба Твого Павла в місці значнім, в місці покійнім, іде же несть болєзнь, ні печаль, ні воздыханіє, но жизнь бесконечная... – заспівала так і зітхнула. – Хай добре лежить і землю держить, а там царствує і нас дожидає...

Дорогою назад Слабійка сама все розповіла, хоч гість нічого й не розпитував. Так Савелій дізнався про долю Бублика і Шаповала.

Після вбивства Павла Швацького, 12 грудня 1942 року, не минуло й сорока днів... Саме кутя була на Святвечір... Отож наямлився Бублик куті, потім іще миску галушок ум'яв, та й схопився за живіт: заворот кишок. Колядники «Христос народився» співають, а Бублик конає. Так і гігнув до ранку.

Шаповала німці встрілили на власному горді – думали, партизан. Христя за ним не дуже побивалася. Біля Павла й поховала. Так вони й лягли поруч – убивця і невинна жертва людських ревнощів. Шаповал у себе на ділянці, і Павло в себе. А між могилами межа. Як село затопляли, Домаха перенесла Павлову домовину до нового кладовища на гору. А Шаповалу десь на дні й досі раки п'яти гризуть...

Полудень нагадав про себе жаркими сонячними обіймами, що розпростерлися в пошуках затужавілої живиці, набубнявілих пуп'янків півонії, масної ріллі й зеленого моріжка, на якому, де-не-де всівшись, обідали дядьки у брилях.

Закавчали кишки й у Савелія. Тому-то не комизився, коли баба запросила до хати (борщ бо ловкий зварила!) – зайшов під її острішок.

У хаті було по-селянськи просто і затишно. Якийсь особливий мир і спокій жили в цих нехитрих стінах. Відчувалося щось таке, ну, таке, як ото в церкві. Убогість і простота оселі нагадували всякому, хто до неї заходив, про швидкоплинність людського життя і мізерність людини на тлі вічності. Тієї вічності, що панувала надворі...

Борщ і справді виявився «добренним», як казала баба.

– А ваш чоловік живий? – хтозна й чого запитав гість (ознак чоловічої присутності в хаті – жодної).

– На війні загинув... Похоронка прилетіла через півроку, як пішов... Відплакала я за ним, бо ж він мені був справжнім чоловіком – вінчанним. А після війни прибився новий хазяїн. На милицях із дерев'яним костуром замість литки пришкандибав. Та вже і його двадцять років немає! Ондечки їхні палтрети під сволоком, – показала стомленою рукою до стіни.

– А з яких країв ваш другий чоловік?

Стара на хвилюнку замислилась, пригадуючи.

– А із Західної... Їхнє село німці спалили. А він сиротою залишився.

Вона ні з того, ні з сього посміхнулася, закинула ногу за ногу.

– Іван у мене, читай, третій... А другий у війну трапився. Теж кудись брів... І чого воно так? Усе через мою хату! – сплеснула руками стара. – Ой, та що це я молочу язиком, як ціпом, чайник досі закипів. Піду подивлюся.

Вона підвелася й вийшла до іншої кімнати.

Савелій тим часом теж устав і почав роздивлятися фотокартки на стінах.

Поки баба гріла чайник на таганку, який був під'єднаний брудною гумовою кишкою до газового балона, гість ознайомився з «палтретами» першого і третього, і його погляд зупинився на картонній віньетці з дуже якісним, на відміну від інших, знімком. На ньому була зображена середніх літ жіночка, а поруч школярик із ранцем за плечима. З-під снопиків русьвого волосся проглядав високий лоб, ріденькі брови, широко розплющеними очима малий посміхався назустріч сонцю і світу. Савелій зацікавився знімком. Жіноче обличчя видалося йому знайомим. Десь він його бачив... Міцні вилиці, розкосі чорнючі очі й маленький носик надавали якогось теплого східного колориту цій привабливій жінці. Довге смолисте волосся, зібране на потилиці в тугу гулю, білий халат... І головне: позаду мами із сином він не міг не впізнати корпус лікарні, де провів останні п'ятдесят років життя.

– Василівно! – голосно гукнув Полуда до господині, коли та саме заходила до світлиці. – А хто це?

– Де саме?

Вона підійшла ближче, витираючи об фартурх долоні.

– ...Так це ж моя дочечка Дарина з онуком Василем. У місті працює. В тій лікарні, де ото ці, як їх, самашедші.

Оторопівши від несподіваної звістки, Савелій не зводив очей із карточки. Тепер він остаточно переконався, що Дарина Микифорівна – саме та лікарка, яка лікувала його вже багато літ. Попри інтерес гостя саме до тієї карточки, стара перейшла до інших знімків.

– А ондечки мій перший чоловік, Микифор... Тоді не можна ж було вінчатися, то ми вночі. Вже весілля відгуляли, гості посунули по домівках, а ми пальта на плечі та до отця Меходія. Ніч глупа, а ми перелазами, городами – до храму! Батюшка нас через бічні двері запустив до церкви і на засув запер. Отаке було вінчання, навіть свічок не запалювали, саменька лампадка блимала. А як вийшли надвір, до неба глянули, Матінко Божа, а там тих лампадок! Наче вуглики мерехтять...

Гість дивився на господиню широко розплющеними очима, ані кліпне ними. Здавалося, що він хотів не лише чути, а й бачити давно минулі події. Десь із надр його свідомості, яку стільки років труїли нейролептиками, пам'ять виштовхувала на берег сучасності забуті образи.

– Василю?! – прошепотів дядько. – Невже це ти?

Він вирячився на стару, що ледь очі не випадали.

– Я чув цю історію у війну! Згадай! Ти ж мені тоді розповідала...

Спочатку баба наче недочувала, а коли він заговорив голосніше, скам'яніла.

– Ну! Ну, пам'ятаєш? Ми сиділи на колодках біля церкви... Згадай, Василю! Ну ж бо! Це я, Савелій...

– Ой, рятуйте! – тільки й прошепотіла Слабійка, згортаючи руки на грудях. Оніміла чи, може, дух так перехопило... Стояла ні в сих, ні в тих, лише губи тремтіли, ковтаючи слину. Вони не зводили очей одне з одного, і Савелій помічав, як зникають на чолі її зморшки, де й ділася втома років, коси потемнішали, і вже гарна, як перемита, молодичка із 42-го дивилася на нього з-під довгих вій...

Чай парував на столі, над варенням гули бджоли, що позалітали крізь прочинені двері від квітучої вишні... Ото тільки їх і було чути...

У всій цій історії Савелія здивувала і схвилювала навіть не його зустріч із Василюю, а доля Шаповала і Бублика. Як швидко кара Божа спіткала убивць! Десь на дні тепер їхні могили, а замість квітів – купа мулу. Інколи той мул зорує сполоханий карась чи сазан, тікаючи від щуки. А часом заріється в нього дебелий сом і, дивлячись на стару дзвіницю, почне пускати з вуст дрібні бульки. Неначе молитесь...

Полудина роль у цій трагічній історії як співучасника вбивства була очевидна і для ньо-

го самого. Тоді Бублик попросив його просто викликати Павла з хати на розмову (Савелій устиг чимось заборгувати Бубликові). Попри всі виправдовування і пояснення, що, мовляв, обдурили, казали, хочемо провчити, залякати Павла, поговорити по-чоловічому, не калічити, тим паче не вбивати, стара так і не повірила його словам. Але ж від того горя й усвідомлення своєї причетності до злочину він і покинув село у 42-му. Покинув швидко, навіть із Василюю не попрощався, злякався за своє життя, бо ж його як свідка могла чекати така ж участь. Невинна кров волала до неба, а страх розплати гнав утікача все далі й далі від села. Та від Божого суду ще ніхто не втікав...

Василині було тоді теж непереливки. Страшно від прокльонів Домахи, тихої ненависті рідної сестри Христі, а вже від сліз сиріток Павлових хоч і самій біжи на край світу. Якби таке море, як зараз, мабуть, утопилася б. Врятувало її від відчаю лише нове життя, що відчула у своїм лоні незабаром. Понесла вона від приймаченка, і то була її єдина радість. Із нею жила і ховалася від мстивих поглядів односельців не один рік. Донечці потрібен був захист і батьківська ласка. Тому й не думала довго, вийшла заміж за першого ж інваліда, котрий поспався після війни.

Тепер Полуда трясся в автобусі, що знову повертав його до великого міста. За вікном минали краєвиди, а в його думках – власне життя. Як зважити життя, якого майже не було? Півстоліття перебування в божевільні випали із життєпису, як цукерка з обгортки. А до того? Голодне дитинство, опухлі батьки, сирітські поневіряння, патронат, робота муляром у будівельній бригаді, війна, оточення, Хмелі... Отого і життя – сама обгортка, аж ніяк не яскрава.

Заплющивши очі, він намагався пригадати щось із лікарняного буття. Мучився довго, даремно...

Пасажирам автобусу – його сусідам – здавалося, що чоловік хоче подрімати, але районними дорогами не дуже поспиш. Латка на латці, а між ними яма.

Серед безумного світу лікарні, де йому, зацівівши розумом, довелося покутувати свій гріх (і чи все спокутував?), лише одні очі зоріли до нього небесним теплом. Теплом, якого так не вистачало нині. Засмучений непорозумінням із Василюю, Савелій сподівався на зустріч із дочкою. Ще їй треба висповідатися, а там вже як Бог дасть!

Через три роки після консилиуму я знову побував у тій лікарні. Охайний дідок чемно привітався на в'їзді, відкриваючи ворота. Савелій Маркович, а це був саме він, помітно змінився з тих пір. Головне, що одразу впадало в око, – стареча мудрість з'явилася в його зморених очах, та й самі очі поглибшали, просвітлили, ввібрали в себе більше неба, і ці зміни добре підкреслювала ошатна біла борода. З кишені сірого халата виглядала затерта палітурка зі ще помітним хрестиком. Чесно кажучи, я не сподівався більше побачитися з ним. Утім, вилікувавшись, він так і не зміг покинути стіни божевільні, старанно працював за мірою сил, пильнував порядок на території, супроводжував хворих на прогулянці. Завжди виглядав серйозним і лише двічі на день посміхався, коли зустрічав вранці і проводжав після обіду Дарину Микифорівну. Стоячи на прохідній біля турнікету, він дивився на неї і шепотів: «Доню...»

СИНОПСЬКА АМФОРА

*Я постою над краєм бездны,
И вдруг пойму, сломясь в тоске,
Что все на свете – только песня
На украинском языке.*

Леонид Киселев

У повітрі вже другий день панувала осінь. Хоч тут, у приморському місті, був саме пік сезону і відпочивальники все їхали і їхали... Та все ж народжений довколишнім степом запах висушеної трави щоранку нагадував мешканця про близький кінець літа.

Олені було ще сумніше, бо закінчувався археологічний сезон і експедиція за два тижні мала повернутися в Сімферополь. А потім довге очікування наступного сезону...

Рана від укусу змії вже не боліла, але треба було закінчити курс лікування. Біля її ліжка на штативі висіла крапельниця, а молоденький лікар коліщатком регулював швидкість крапель.

Зараз вона дивилася на свого рятівника зовсім інакше, ніж спочатку, коли студент-медик із Києва долучився до експедиції. Микола, так звали студента, з усіма був привітний і чемний. Допомігав на розкопці, не уникав жодної фізичної праці. Він і з лопатою, він і з віником, і з

ношами, відрами... він і на нічній варті. А вартувати треба було! Минулого сезону якась проява поцупила різьблений кам'яний фриз – неабияку знахідку античного періоду: із метр довжину, та й вагою, мабуть, з півцентнера. Машиною вночі підкотили, як табір спав, і ходу. А ще жолоб із точила кам'яний винесли, теж чималий – мабуть, на приватну виноробню.

Коли Микола заступав на чергування, озброєний ліхтарем і свистком, то завжди підходив до Оленчиного намету із пропозицією показати зоряне небо. «Та я їх уже відела, ваші звьозди!», – роздратовано кидала дівчина. Але парубок умів умовляти. Зорі ж любив – страх! («Вам, Ніколай, астрономом надо било бить, а не врачом». – «Е, людина – то ж другий всесвіт!»).

Тоді її щось відштовхувало від майбутнього лікаря. Високий, стрункий, в окулярах на гоголівському носі, чи то русявий, чи рудий, але симпатичний. На сонці його біла шкіра вмить обгорала. Інші хлопці й дівчата хизувалися засмагою, а Микола ввечері біля вогнища – мов печений рак. Розмовляв він з усіма українською мовою, наче був не з Києва, а десь зі Львова. До того ж керівник експедиції – московський професор Петро Мусійович Хомут, спілкуючись із хлопцем, теж переходив на українську! Це Олена найбільш драгувало...

Тепер у парубкові їй було все миле, рятівне, надійне...

– «Зорі мерехтять»... Как красіво сказано, – пригадуючи щось, прошепотіла хвора. – Скажі мені єщю что-то.

– ...і на твоєму обличчі зблиски, неначе вогники у піддувалі, – зімпровізував Микола.

– «Зблиски» – ето бризгі? Ілі бльосткі, как на йолке?

– Ні, зблиски – це спалахи, розумієш?

– Єщю одно незнакомое, но очень красівое слово. А как, всьо же по руські будут еті «зблиски» і «спалахи»?

– Отблескі, вспішкі – тепер розумієш?

– Тепер розумієш, – хвора посміхнулась.

Олена не зводила очей із юнака, який саме зараз, прихилившись до її руки, вимірював пульс...

Отой спекотний серпневий день став визначним для цілого табору археологів. Він приніс науці неабиякий експонат. У майже неушкодженому вигляді дослідники знайшли синопську амфору, та ще й із написом! По колу найширшої частини було видряпано: «Майдат, син Тиса з Синопа до жінки на ймення Да з обіцянкою повернутися». На ручці амфори збереглося і клеймо майстра на ймення Єпифан. За роки розкопок на цьому місці було знайдено

багато ручок амфор та іншого посуду. Але завдяки саме цій знахідці всі дізналися, що гончар Єпифан колись мешкав саме в Синопі. А Синоп завзято торгував із Кіркенітидою, Калос Лименом та іншими грецькими поселеннями західної Тавриди, бо ж черепків із його клеймом було знайдено чимало саме тут.

Античний артефакт знайшли Микола й Олена. Там, де ніхто не сподівався! За валом городища, де починався некрополь пізньоскіфського періоду, на глибині близько одного метра Олена нашттовхнула лопатою на кам'яну плиту. Микола допоміг їй розчистити й виважити знахідку ломом, і тоді вони побачили диво. Коли річ була звільнена від ґрунту і відмита, Петро Мусійович ретельно оглянув її і оголосив: сосуд датується III–II ст. до н. е. Амфору урочисто поклали на ковдрі серед табору.

Сонце вже вмочило свій край в солоні води крайнеба, готуючись до відпочинку. Швидко пірнаючи все глибше, воно залишало на згадку про згасаючий день рожевий серпанок на обрії і прекрасну синопську амфору... Саме навколо неї і зібралися юні археологи на чолі з паном професором. Вогнище зблискувало на щасливих молодих обличчях, шипів казан із юшкою, і сама фортуна, здавалося, наче засмагла дівчина, спочивала на вовняній ковдрі.

Петро Мусійович підніс дві скляні піали з вином Олені та Миколі. Собі ж налив у подряпаний алюмінієвий кухлик.

– Хочу підняти наші кратєри (давньогрецький сосуд. – *Авт.*) за той поступ науки, який забезпечуєте ви, молоді археологи! Молодість не завжди приносить гідні плоди. Але це не про вас, мої друзі! Сьогодні насправді щасливий день, бо знахідка такої краси, збереженості, та ще й з автографом – перша на всьому західному узбережжі Криму! Тож вип'ємо за молодих... – тут шеф зробив велику паузу, добираючи гарне слівце.

– За молодих на весіллі п'ють, Петре Мусійовичу, – знайшовся скорий на жарт Микола. Табір вибухнув щирим реготом.

– Можливо, ми ще за це вип'ємо. Пізніше, – інтригою відповів на жарт професор. Олена зашарілася, але ніхто не помітив цього при світлі вогню.

– Ким би ви в житті не працювали, – продовжував керівник експедиції, – якими шляхами не йшли б, нехай удача крокує поруч. У вас є інтуїція, передчуття... Ви можете помічати те, чого не бачать інші. Тож нових відкриттів вам, дорогі Миколо й Олено! Вип'ємо за молодих учених!

Звичайно, це не був дзвін кришталевих бокалів, але такий добрий і по-домашньому те-

плий стукіт череп'яних, скляних і алюмінієвих посудин додав до трапези справжньої дружньої атмосфери. Професор потиснув руки тріумфаторам дня (й цілого сезону!) та поквапився обережно евакуювати закушкану в ковдру, як немовля, амфору до намету зі знахідками.

Молодість – це свобода! Кухар Ованес розливав юшку з камбали в миски, і вже за мить навкруги було чути сьорбання голодних студентів. Лунали тости. Одні спорожняли миски і просили добавки, інші вже сміялися до сліз, хтось декламував Гомера, Ніна з Феодосії голосно запевняла, що знайде фігуру Геракла, бо мамі, бач, наснилося, як дочка відкопала статую цього героя. Петро з Підмосков'я запевняв, що це до шлюбу, і пропонував себе замість Геракла. Ованес відштовхнув Петра і, напружуючи м'язи та стискаючи кулаки, на східний манер співав: «Вах, пачему я не Геракл?»...

Невдовзі до гурту повернувся професор, а Микола заспівав. Берегом полилася українська мелодія:

Ой та-ам на горі, ой та-ам на кру-у-тій,
ой та-ам си-и-ді-ла-а пара го-о-лубів...

Хлопець виводив гарним тенором, таким чистим, як справжнє кохання; далі пісня міцніла, підсилювалася, бо знайшла собі басове підґрунтя – то вступив Петро Мусійович. Вони співали відчайдушно, на повен голос, передаючи всі нюанси трагедії пташиної любові.

– Ета пісня із мультіка про пса! Узналі, узналі! – закричали студенти, коли стихли звуки.

– Друзья мої! – підняв руку керівник. – Возможно она действительно із мультіка, но, по суті, обратіте вніманіє, что пісня – такой же археологіческой матеріал, как і всьо, что ми находім здесь на раскопках. Єсть люди, которіє изучают історію музики. Оні, так же, как і ми, раскапивают среди этнографического матеріала остаткі древней певческой традиції. Однако єсть народ, котрій жіть не может без песни! Зачастую і самі песни становятся ілюстраціями к історії. Песні і стени городов вечни, пока народ с німі і в ніх. І, наоборот, пока звучіт украинская пісня – жив і велікій народ! Горе тому народу, чья музыка хранітся в записях на полках музеєв.

Після цієї короткої, але глибокої репліки хлопці й дівчата забажали, щоб Микола ще щось заспівав.

– Гаразд! – погодився, – тільки тепер усі разом – приспів, домовилися? Радісно загомоніли.

Микола виструнчився, вперся правою рукою в бік, наче взявся за шаблюку, і...

Ге-ей там, де чорні води,
сів на коня козак молодий,
плаче молода дівчина –

іде ко-озак з У-кра-їни...

– А тепер разом! – парубок зробив диригентський помах рукою.

Гей! Гей! Гей, соколи,
оминайте гори, ліси, доли.
Дзвін! Дзвін! Дзвін-дзвіночки,
степовий жайво-ро-но-чку...

Три десятки голосів умить підхопили мелодію. І полилася українська пісня, відлунюючи в сивих руїнах, полетіла берегом і далі на крилах чайок понад теплим, ласкавим морем. Приспів треба було повторювати двічі. Вже після другого куплету рефрен звучав ідеально. Пісня була динамічна, жвава, енергійна. Та й хор виявився завзятим. Найбільш емоційним був Ованес Мктрчан: схопивши за талію донецьку красуню Риту, яка була на півголови вищою від нього, повів її в танок навколо багаття в ритмі польки. На словах «гей, гей» він спочатку перекинув її стан, а потім міцно затис в обіймах і почав відривати від землі. Рита верещала, закидаючи ноги, Ованес ревів бугаєм на одній ноті, мов вірменський дудук, хтось лупив каменюкою об спорожній казан. І не було жодного, хто б не співав!..

Потім бурхливо аплодували, сміялися, жартували, виголошували промови. Пили за батьків, за друзів, за вчителів. Згадали і Шлімана, який розкопав Трою... Не те, щоб пили, а більше підносили келихи. Бо ж завтра знову працювати. Після тосту за Єпифана потрошку стали розходитися. Проте ще довго в ту ніч палав вогонь на березі моря, народжуючи нові й нові симпатії в юних серцях.

Микола проводжав Олену до намету, переповідаючи легенди зоряного неба. Дівчина була в полоні цікавих історій і стародавніх подій, що застигли, мов казка, на нічному зводі. Микола ж розказував і розказував, бо з дитинства навчився читати цю зоряну книгу вічності й закохався в неї назавжди.

– Удивітельно: і в землі, і в небесах одна і та же античність... – зауважила дівчина.

– Так... І в небесах теж треба комусь копати, – посміхнувся Микола, підтримуючи за лікоть супутницю, адже вони саме піднімалися до руїн. Білі вапняні сходи починалися від самої води, бо з часом море підступило до стародавньої споруди аж на двісті метрів. Тому з боку здавалося, наче з темних хвиль вийшли легендарні діти Нептуна і покрокували до свого палацу.

Після такого щасливого дня настроїв був пречудовий. Парочка обрала найкоротшу путь, що вела через стародавню господу. Від неї залишилися, власне, самі мури, а за дах слугував

небосхил. В одній із колишніх кімнат вони зупинилися і, притулившись спинами до стіни, мов із dna колодязя, милувалися зоряним намистом.

– «Открилась бездна, звезд полна, звездам числа нет, бездне dna», вот только не помню, кто сказал...

– Ломоносов, – знайшовся парубок.

– Какой ти умний! – їхні очі зустрілися.

– Николай, ти мне обещал про Персея и Андромеду рассказать. Вот он і у нас прямо над головой, чуть ниже Кассіопеі.

– Згодом... Зараз ти дивишся на мене, а за мною є сузір'я, яких ти ще не знаєш. А вони зараз утечуть за обрій. Це Змієносець і Змія.

Через прохід, де колись височіла арка, виднівся небокрай, хоч і розрізнити, де небо, а де вода, було неможливо. Олена мружилася, бо зірочки на Заході були дрібні, як маковиння.

– Ти хочеш, чтобы я смотрела на тебя ілі на ету Змею? – прошепотіла юнка. Подих дівчини був так близько, волосся пахло морем і тисячолітнім каменем, який вони підпирали, а очі зоріли від небесних світил. Мурами навколо, мов у кіно, пропливали, відбиваючись від неба, давньогрецькі герої та міфічні персонажі... Микола взяв Олену за руку і, не знайшовши відповіді, надумав поцілувати. Але раптом дівчина скрикнула й відсахнулася від стіни. Засичало між камінням... Микола теж відскочив.

– Змея, Коля! Она меня укусила! Больно!

– Тікаймо мерщій! – парубок обійняв дівчину за плечі й потяг із городища. Спустившись із тераси, вони дісталися до наметів.

До приїзду швидкої майбутній лікар, знайшовши ранку вище лівого ліктя, надрізав її, зробив спиртом і відсмоктав отруту, спльовуючи на землю. Олена стогнала, але терпіла. Він світив їй в очі ліхтариком, перевіряючи знічні рефлекси, слухав серце, поїв із горнятка водою. Петро Мусійович не заважав, але все телефонував і телефонував, турбуючись, щоб якнайшвидше госпіталізувати Олену. Швидка приїхала, коли дівчину вже лихоманило. Микола забажав супроводжувати хвору.

Розпечене світило хилилося на захід, як завжди, поспішаючи назустріч чорноморським хвилям із надією на щоденну водну процедуру. Його промені летіли так низько, що часом чіплялися за солоні гребені. Тоді до берега доносилися звуки, наче хтось сьорбає з великої дерев'яної ложки. Можливо, то якась здорова рибина надувала бульки, вештаючись поверхнею вод, а може, дельфіни, басуючи, мов коні, хлюпали, гралися й народжували ті дивні звуки...

Табір археологів згортав свою роботу, пакуючи знахідки в дерев'яні ящики, прибираючи

інвентар. Завтра прикотить бусик і забере все знайдене до Сімферопольського музею. А учасники експедиції попрощаються на вокзалі та й роз'їдуться до наступного літа...

Руїнами проходжував Петро Мусійович, ретельно фіксує на фото стан пам'ятки. Він був зосереджений і задумливий. Розставання з цими стінами було для нього, як розставанням із коханою для солдата. Дочекається чи ні? Що буде з городищем за рік? Чи не позбиткуються з нього чорні археологи або вандалі?

Микола лежав на піску в позі спочиваючого Геракла. Спершись на лікоть, він дивився на зазмаглу дівочу постать, що затуляла йому сонце. Олена стояла при самій воді, спиною до хлопця, стуливши стрункі ноги від самих п'ят. Руками вона виважувала розкішні мокрі коси, притискаючи їх до потилиці. Рожеві руна хмаринок на заході кублилися, утворюючи ніжне мереживо на рівні стегон Олени. Воно переходило в такий самий рожевий купальник, і Миколі здавалося, що небесні банти закорсетили молоде тіло. Красуня щойно вийшла з моря, і солоні краплі стікали з її волосся гнучкою шиєю на покаті вузькі плечі. Заломлюючись у цих краплях, проміння спалахувало, розсипалося іскрами й тужавіло в очах спостережливих представників чоловічої статі.

Милується Микола: яка ж вона ставна й доладна! Сама гармонія! А формою і кольором, їй Богу, нагадує грецьку амфору: такий же конус унизу, широкі стегна, шия, ручки...

– Коля, а как, думаєшь, сложились судьба Майдата і женщины по імені Да? – не повертаючи голови, запитала дівчина.

– ...Думаю, вона дала йому гарбуза, – намагаючись бути серйозним, відповів Микола.

Дівчина засміялася й після паузи, дивлячись у небо, продовжила:

– Коля, а ти часто получал гарбузи?

– Ні, Олено, я тільки думаю свататись...

Антична амфора оглянулася упівоберта, і її силует став іще привабливішим. Широко розплющені очі дивилися на Миколу.

– Как интересно! А можно поподробней?

Микола підвівся і підійшов упритул до Олени.

– Бачиш, Олено, якось я хотів змію на небі показати, а її земна родичка взяла і вкусила тебе... Тепер хвилююсь, щоб знову не трапилася халепа...

– А ти не бійся... Я не вкушу, – виразною українською відповіла Олена й нагородила парубка щирою посмішкою...

Хвилі котилися берегом, як і дві тисячі років тому...

Анна ЮТЧЕНКО – сучасна молода поетка. Народилася 14 березня 1996 року в місті Полтаві. Сьогодні навчається на 3 курсі факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Пише верлібри, велику увагу приділяє образній системі творів. Учасниця НМО «Магніт Орис», фотограф та оператор цієї творчої спільноти, фільмує її хроніку. Сценарист проекту «#Встол» та оператор проекту «Люди читають». Лауреат літературних премій імені І. П. Котляревського (Полтава, 2010) та імені М. В. Гоголя (Полтава, 2012, 2013), лауреат конкурсу «Українська мова – мова єднання» (Одеса, 2013). Учасниця IV Всеукраїнського еко-фестивалю «Лель» (2013) та Полтавського обласного літературного конкурсу «Собори душ своїх бережить» (2012, 2013). Фіналістка «Молодої республіки поетів» у рамках «Форуму видавців» (Львів, 2014, 2015) та учасниця I Міжнародного молодіжного літературного форуму (Київ, 2015). Друкувалася у всеукраїнському журналі «Українська культура».

СПОГЛЯДАННЯ

споглядаю тонку тіль осені
що мов ріка тягнеться поміж оголених дерев
поміж холодної слабкої трави
і поміж слідів на потресканій землі

споглядаю вогке пожовкле листя
що виблискує під світлом ліхтарів
ніби каміння на дні

споглядаю як вогні ніби зернята
ростуть з чорноти
і як розпливається світло колами по воді

споглядаю і свою пришишку тіль на березі

слухаю сухі голоси очерету
слухаю шурхіт піску
слухаю як надщерблене лице ріки
поглинає моє відображення

як тиха й тонка тіль осені
підпливає до моїх ніг

ВІЧНОТРИВАННЯ

(любов)

бо є ніч що впадає в місто
як в око піщина
і темно і дико і сліпнеш

а тині ростуть і ростуть
між пальцями квітнуть
а скільки тривати
скільки нам ще тривати
як вітер у високих травах
(де не проступитись)
як темін між густим корінням
(куди не влізти)

бо є ніч що впадає в місто
як стигма
і млосно і тихо і холодне шкіра
а нам ще тривати як кровотечі
тривати як ріки впадати в іншого
більшати
у горлі тривати задовго до слова
за мить до любові
коли тривання в солоному лоні
витворює друге тіло

бо є і ми
що падаємо в ніч як камінь у воду
як гора в ранкові тумани
без бризку

бо є тіла
у які впадаємо задовго до смерті
за мить до світла
і триваємо вічно
хоча не повинні

* * *

бо коли мовчиться так низько
а ступається тихо і високо
чую як за вікном на сади опадає світанок
і спалахують жовтим груші
як ліхтарі в темряві

чую як повільно обростає трава рососою
мов земля озерами
(тримати в собі воду
це майже як тримати пам'ять чи тіло)

чую як дерева тонуть у власних тінях
глибоких як ніч густих як смола
чую як тягнеться світло мов мед
від гілля до гілля

сьогодні мені мовчиться так низько
щоб не розбудити тіні яким сниться
що вони дерева
не розбудити каміння якому
сниться що воно гори і обростає не мохом

а морем
врешті не розбудити сади яким сниться
що хтось зранку приходить і запалює
жовтим груші

сьогодні мені ступається так тихо і високо
що чую як дзвінко розбиваються його кроки
і опадає із листя роса
чую як до його ступень липне світло
і я вхожу в траву вогку і високу як в тиху воду
щоб знайти сліди
а знаходжу лиш опалі груші і тіні під ними
що холонуть у тиші

* * *

дай нам Боже такого дощу
опісля якого сонце заховане в липах
пахне медом а земля чорним хлібом
опісля якого стовбури міцнішають
а тіла слабшають
опісля якого прожилки на листі
блистять золотом
а лінії на руках глибшають

дай нам Боже такого дощу
опісля якого чуєш як усе росте
усе наповнившись водою збільшується
як ріка що голкою в землю встромлена
виростає у повінь
як роса виростає в глибокі озера
а мох у густі ліси

опісля якого й собі ростеш поволі
усе частіше повертаєшся в сади
де липи опісля дощу пахнуть медом

а вечірні тумани молоком
де забувається все
навіть запах кори і шкіри
навіть запах вогкої землі
який неможливо забути

дай нам Боже такого дощу
з яким починається спокій
і Ти починаєшся
у кожному пагоні
у кожному плоді
у кожному тілі
яке виростає з
води

* * *

– а знаєш я все частіше бачу її
все частіше впізнаю себе
у гостроті її ліктів
у прозорості її шкіри та тонкості долонь
в її безіменності та безслідності зникнення

все частіше бачу
як її коси повільно вростають у воду
як їхньою міцністю і довжиною обіп'яло
поверхню

і якби не та невимовна легкість
і якби не та наповненість світлом
що не занурює в глибину а тримає ззовні
і якби не той що приходить зі сходу
і приносить у руці сонце – розпечене яблуко

тіло б її теж врешті вросло б у водневу
поверхню

– а я знаєш все частіше бачу його
все частіше впізнаю сліди
що лишає уздовж річкового берега
лишає голоси тихі і густі дзвінки і гучні
лишає ті якими мовчав і кричав
лишає свої і чужі
лишає розбиті човни
лишає тумани крізь які не пройшли ми
лишає проміння і відображення

– а знаєш тепер я все рідше бачу
зір з роками слабшає
а втома зміщує сприйняття часу
і якби не та чії коси
розпливлись по поверхні хвилями
і якби не той що приходить зі сходу
щоб попри біль та опіки
тримати вгорі сонце – розпечене яблуко

і якби не ці тумани
і якби не розбиті через них човни

і якби не випадковість
і якби не схожість моя з нею
і не схожість моя з ним

чи залишилось би хоч щось
опісля цього всього?

напевно що ні
напевно що
ні

САМОРУХ (продовження)

бо ти не зупиниш
цей рух і цей вир
і все те що є для тебе сущим
це небо що стає чорним й густим
і сонце що падає у воду як насінина

говориш собі:

хоч йди хоч не йди
дороги з роками поростуть ріками
а волосся не старістю а сіллю біліє блищить
як срібло на світлі

говориш собі:

йти чи не йти
бо ніч заливає пільмою міста
бо не бачу не чую
попереду ці вогні як човни
все пливуть і пливуть перед очима

говориш собі:

дивись вже і місяць росте із води
стає обличчям милого
тягнись ж бо
йди до нього
йди
бо знову тоне

цей вир у ріці вже не зупиниш
як не зупиниш рух любові у тілах

тоді говорю тобі:

йди ж бо
йди

ПРО ЗАБУВАННЯ

*все стає справжнім лише під осінь
все стає очевидним лише під осінь*

Г. Чубай

я йду цієї дорогою
де дерева вщент наповнені осінню

а трави чорнотою та запахом попелу
де земля дихає тріщинами важко й розмірено
ніби покинута на березі риба
з кожним подихом тіло приймає обезводнення

я йду
а навколо все зупиняється
і рух води у стеблах рослин
і ріст коріння під стовбурами
навіть вітер тепер не віщує мені
про втрату пам'яті

я йду
а в мені все зупиняється
все наповнюється осінню
і тиха кора
і легкі крона дерев
і загублене горіхом сонце у травах

я йду
а все в мені затихає
все наповнившись сухістю
легшає та забувається

і лише шурхіт втомленого листя
під ногами
і лише запах попелу в повітрі
про щось нагадує

САМОРІСТ

якби ж ти ходив за мною тихо
я б показала тобі як яблуні порослі туманом
стоять холодні і тихі як тіні під травами
як все гойдають-вигойдують вітри
у колисці із віття сонце – золоте дитя

якби ж ти ходив за мною тихо
я б показала тобі як красиво
навесні поростають озера дощами
а краплини корінням врастають у дно
так міцно вода поєднується з водою
як поєднується в нас тільки пам'ять і час

а потім ніщо
а потім знов саморіст
і паводок збільшує тіло озер

якби я тільки змогла
якби я тільки зуміла
лишати сліди як насіння в землі
щоб не повертаючись рости і рости
у маленьких долонях золотого дитяти
поміж міцного коріння весняних дощів
поміж скошених трав
де тіні липнуть до твоїх підшов
де кожен наш рух міцно востає у крок
як востає в тіло лиш поезія

тоді б ти знайшов
тоді б ти тихо пішов
за мною

* * *

*Мені відповідали: звичайно, осінь незабаром,
але хай мине літо: будеш мати осінь.
А я знов – осінь можна мати і влітку.*
Т. Прохасько, «Спалене літо»

чуєш
цей дощ сьогодні так голосно
б'є об моє підвіконня
і я знаю що десь озеро
в якому риби поснули на дні
обростає туманом ніби лускою
що в рибалки на березі
руки пахнуть скошеними травами
а в тінях під залишеним човном
сховалось літо

я знаю що там за моїм вікном
дощ росте із землі
і пахне сухим листям
що стукаючи гіллям у моє скло
кличе до себе

чуєш
я знаю що так починається осінь
що так колись починалися ми
у дощ
ховаючись під деревом
тулились один до одного
ніби два зёрня в яблуці

і тільки вітер скидаючи з листя росу
погойдував віттям

а ми думали що дощ не скінчився
а ми думали що почали собою
осінь

Володимир ТЕРНОВИЙ – сучасний молодий поет, музикант. Народився 13 серпня 1997 року в селі Куцєволівці Онуфріївського району Кіровоградської області. Від 1998 року проживає на Дніпропетровщині – в селі Ганнівці Верхньодніпровського району, там здобував середню освіту. Сьогодні навчається на 2 курсі факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Пише вірші, грає на гітарі, створює пісні на свої тексти, займається журналістською діяльністю. Учасник творчого дуету «2 і більше».

таке є життя

ховаються квіти у саду
а я просто по дорозі іду
може весна чи вже літо настало
а ноги мої асфальтом стирало

і може тому що мене хтось послав
чому я по світу півжиття блукав
додому дорогу забув я давно
отаке у мене сумно-веселе кіно

щастя багато це правда повір
але і горя не менше це також завір
паспорт мій моя тільняга убога
таке є життя таке воно строге

і чи довго мені ще блукати не знає ніхто
а може і знає та не скаже нізащо

досить вірять у силу бога твого
він давно покинув пропащого

небо над нами одне лиш сине
та хтось роздивився його наче біле
таких тут не люблять знай
тікай звідси швидко тікай

нас багато але ти один
хтось назве сотні причин
скільки б мені не хотілось вершин
пам'ятай ти тут один

майбутнє

священна і така невинна поставала вона
билась об стіни і дуріла просто без вина
і хто б не благав припинити безумство
вона відповідала мій час моє чаклунство

горіла довго і навіть дим догори не сходив
хтось просив і навіть морозив
її мозок і душу і тіло невинне
і всі прокляті просто дивились як помирає
красиве

багато в чому я завинив перед нею
багато терпів та мені ніхто не відповів
чий я син і хто мій батько? така жорстока доля
незнаного поета без славетної історії

померти хотілось безумно і майже жадано
ти проведеш мене до раю з вогню стражденного
сотні невинних тих душ які боролись
за право і волю
спочинуть під сонцем гнітючого болю

така доля стражденного народу
таке чекає на всіх хто не бачить страшного
в чарці і стоні хворого суспільства
ти не впускай цей біль у свою поки що світлицю

забаганками наша любов не просила
вона гола і боса по світу ходила
я всім кричав і досі продовжую мову
я поет але не куплю собі історії

хтось попросить зіграй ради сміху
тепер моя злоба заради втіхи
і скільки не прийшлося долати подолів
я все одно люблю своє слово

люби

порушуючи спокій твоїх думок
і розбиваючи тисячу склянок
моє серце крається від лямок
які ми вдягаємо заради втіх

солодкої верби я напивсь давно
та кохання не потребує його
медового солодкого аромату брехні
воно хоче чистої й рожевої краси

не ламай того чого потім не відновиш
ти не натиснеш паузи і не підеш з бою
викинь диск я більше не хочу фальші
хочу тебе і до тебе прагну справжній

з нами світ проти нас система
хочеш любити навчись ховати вени
проколотись хочеться одразу
і забутись у солодкому екстазі

майже незабутні твої руки
вони кращі ніж ванільні букви
слова люблю не замінить гарний смайл
а слово кохаю його примічай

мораль така в любові немає ґрат
або пали або гори з почуттями ватою
люби одну і кохай єдину
кохаю хоч і маю оту завидну

Анастасія ЧЕРКАСЬКА – сучасна молода поетка. Народилася 8 квітня 1998 року в місті Полтаві. Навчається в 11 класі Полтавської ЗОШ № 29, займається в гуртку літератури та публіцистики «Діалог» ОЦЕВУМ. Захоплюється музикою, кіномистецтвом, літературою, досліджує культури країн світу, надзвичайно любить подорожувати.

У своєму авторському доробку має дві збірки поезій – «Мій Час» (2011) й «Акварин» (2014). Крім того, друкувалася в журналах «Дієслово», «Слово про вчителя», альманасі «Рідний край». Є переможцем загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання», конкурсу «Посміхнемось щиро Вишні», лауреатом дитячої літературної премії імені І. П. Котляревського.

* * *

арктичний Ант, атол акварину –
коралів-кардиналів кабала.
вода в вазонах, величаві вина
аляска – ад'ютант акварину –
морська маленька мирна мішура.
антибіотик – акварель архіпелагів
розкуті руки розливають рухом ртуть
ирій –

непал наївний. неосяжний навик: неясну ніч
на небо не несуть.

5 РАНКУ

5 ранку, а в сутінках зовсім немає людей.
5 машин без дахів, що в далекі міста поспішають.
Там, можливо, колись жив чи Пушкін,
чи Хемінгуей,
А у нас ранок жовтий, таких більш ніде немає.

У під'їзді під дахом звернувся в клубок
волоцюга.
Крик консьєржки, на вулиці теж, мовляв,
ще не холодно.
Не у холоді річ, так буває: немає друга,
Щоб налив йому чаю на блюдце із позолотою.
На столі книга жовта, палітра з засохлими
фарбами.
Треба морем розбавити їх чи водою солоною.
На сніданок у нас рататуй із рожевими
крабами,
Їх було в мене сто, я в кишені їх клав долонею.
Коридорами тягнеться тінь, і на сходах
підстрибує.
5 ранку – мій кип'ятильник вже трохи
втомлений.
Акварель розлили і етюд відібрали силою.
Він був жовтий, як ранок, тепер же, як ранок –
порваний.

ТИТАНІЧНО

Титанічно у морі додолу ідуть кораблі.
Вниз і вниз по глибоких безкисневих сходах.
Їх нещадно стискає вода у долонях своїх
В темно-світлих кутах, безкінечних завжди
коридорах.
Вони плачуть, мабуть. Затихає мотора шум.
Для мишей перші шлюпки – вони відбувають
раніше.
Воду наскрізь пронизує гулкий глибинний
струм.
Морю треба прийняти, море, гляньте,
як тяжко дише.
Йдуть до рифів рожевих великі важкі кораблі.
Пасажири, усім застібнути паски безпеки!
Наші руки по лікті
по плечі
по горло в воді.
Прохолодно нарешті. Ми довго страждали
від спеки.

* * *

Прекрасний світ в вікні нового ранку
У заспаних оправах прохолод.
Обнімуть руки теплу філіжанку.
Це найсолодший цукор насолод.
А очі губляться, ці ніжно-сині очі
Вдихали сотні ранків, наче дим.
Між вечором і пуп'янками ночі
Йде циферблатна зустріч з ранком цим.
Віконні рами вже запахли світлом.
Не треба ковдри, треба прохолод.
Блакитний зміст очей в скляному світлі
Турбується турботами турбот.
Напевно, це найкращий в світі ранок
Асфальтна тріщина, яка кудись втекла.

Холоне лиш самотня філіжанка
І мерзне від прозорості вікна.

* * *

Зоряно-зоряно, високо-високо,
Сповнені, стомлені, ми заколисані,
Під Андромедою, праведно-лагідно,
спалене – холодно, пізнане – вгадано.
В колі із травами, поночі мокрими,
Голосом-дотиком, небом і покривом,
Вгадане котиком тісно приховано
Високо-високо, зоряно-зоряно.

ОСТОРОНЬ

ти ніколи не знав, як багато про тебе пишеться
як всередині щось затискає холодним поглядом
ти у рухах долонь не помітив би рухів ніжності
я волосся набік пропускала між пальців
від тебе осторонь
я чекаю тринадцятий місяць
на рейках колії
до цієї зупинки не йдуть мимобіжні потяги.
все скінчиться колись, та, напевно, не ця історія
доки шибки у вікнах не зірве раптовим
протягом
не знесилою папір, ані клавіші – їм не боляче
тут болить лиш мені, перебоями ранком
дишеться
руки знову до хрусту
я осторонь
все ще стоячи
ти ніколи не знав, як багато про тебе пишеться.

* * *

Із гучним фамільярним розмахом
У глибоку небесну синь
Я б воліла летіти птахом
Від усіх цих дурних поколінь.
Щоб далеко втекло під ногами
Спопеліле розтоптане тло.
Це мій ключ від віконної брами,
Це мій поїзд в тісному метро.
Із гучним фамільярним розмахом,
Так як пишуть про це у книжках,
Я б воліла летіти птахом
І губитися в неба стежках.

* * *

Коли кожен за себе іде сам ширіко по головах,
Ти у світі – маленький процент від загальної
кількості.
Я благаю лише про одне – аби тільки встояти.
Я не хочу нічого – я хочу лише справедливості.
Ми загрузли по шию в валютах, у штабелі
склалися.

Нас рахують, фільтрують великі кити
океанським планктоном
І пихато підбуркують: ви, мовляв, скоро
дограєтесь...
Вищі – нижчим слабким, але гордим тоном.
Не примушуйте раба примушувать. Скільки
дикості!
Не коріться, раби, уникайте страшної прогресії.
Я не хочу нічого – я хочу лише справедливості.
Я відсоток, що хоче втекти від безумної месії.

* * *

Нас троє. Музика є, кава і я.
Як дощ по розпеченій гальці.
В мінорних тонах мій знервований сум
Піском пробігає крізь пальці.
На кухні ансамбль спорожнених пляшок
Видзвонює тихо етюди.
Розбиті шибки – павутиння вікна,
Крізь нього не видимі люди.
Колись усе зникне: життя й почуття.
А ви досі вірите, вперті...
Нас троє. Музика лише, кава і я.
Однаково ніжні й безсмертні.
Вже стомлені пальці біжать по ладах,
Акорди виловлюють вуха.
Нас троє. Музика є, кава і я.
І чайник гарячий на кухні.

КАВА

На моєму столі танцювала п'янке капуейро –
вся у пір'ї і світлі – маленька розпущена пава.
Пам'ятаю, тебе звали дивно і ледве кругленько,
по-бразильськи спекотно і зелено: просто Кава.
Я тебе запитав: «Звідкіля ти? Бурунді? Конго?»
Ти всміхалась лише, випадало з волосся пір'я.

Ти не вміла курити бамбук і не грала на бонго,
ти носила браслети із рунами – за повір'ям.
Ти мене розважала до ранку. Я плакав: «Браво!»
У терпких ароматах всміхались далекі далі.
Думав я – ти бразильська розкута Кава.
А тебе десь під Сумами
фасували.

ГОРІХОВА ГЛИНА

В дерев'яне вікно хтось вривався короткими
вдихами,
Ти, напевно, не спатимеш зовсім цієї осені.
Тепло-глинясте, ніжно руде моє диво горіхове,
Що пройшлося глибоко по дну, мов ногами
босими.
Кожен день та ж сорочка, прасована ледве
поспіхом,
Дерев'яна кора, в лусках жовтого неба
захована,
І якби тебе тільки хтось потривожив осміхом –
Розсипалась би сотами з меду, іскрила золотом.

мускат ніжний терпкий
неприхований
зліплений з глини

пальці довгі
тонкі візерунки
нарізані
лінії

ти моє диво горіхове
солodka глина горіхова
половина мене горіхова
а серце твоє
з глини

ВІТАННЯ БОРИСОВІ ОЛІЙНИКУ ІЗ 80-ЛІТТЯМ

**Високодостойний ювіляре,
дорогий земляче Борисе Іллічу!**

Осінньої врожайної пори Господь подарував Вам життя, благословивши на велику справу служіння своєму народові, велику справу Любові. І тільки рідна земля, освячена щоденною працею батьків, оспівана піснею, благословенна у слові, уповні відчуває радість життєвого ужину своїх дітей.

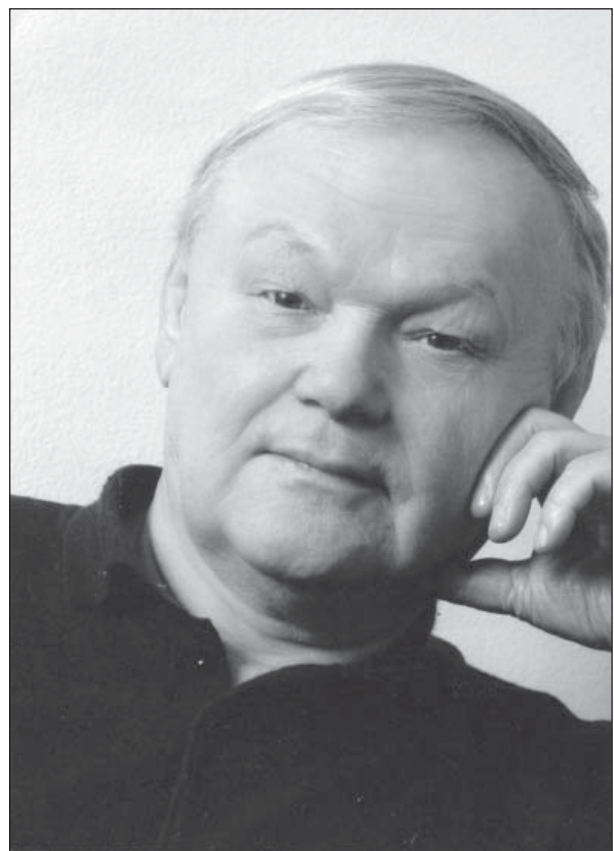
Полтавська громада, яка завжди дослухалася до Вашої полум'яної публіцистичної мови, спрагло припадала до чистого джерела поезії, наче молитву, повторювала рядки «Пісні про матір», нині щиро вітає Вас із творчим повноліттям.

Професорсько-педагогічний колектив і студентство Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка зичать Вам пронести світло цього осіннього дня через усі буденні клопоти, через хуртовини й дощі, через маленькі радощі й великі успіхи. Щиро бажаємо нині й повсякчас відчувати ту благодать духовної гармонії, з якої починається віра, зароджується любов і виростає надія.

Нехай кожен новий день приходить у Вашу оселю з добром, кожна нова мить наповнює світ яскравими барвами й сонячними сподіваннями, а кожна пора року збагачує мудрістю праці й відпочинку, тішить серце розмаєм життя, надихає душу бути в гармонії зі світом.

Полтавці шанують Вас як людину слова й людину дії, як того, хто завжди співав своїм голосом і впевнено стояв на своїй землі, кому по-справжньому болі-

ла доля України. Мабуть, така вже душа в полтавця, волелюбна, чутлива до краси й печалі, весела в сумну хвилину, щира й

відкрита. Тож нехай ніякі труднощі не завадять душі молодіти, не стануть перепорою для мрій і нових звершень!

Від широких полтавських ланів, від високого новосанжарського неба – натхнення й сили Вам, козацького здоров'я, Божого благословення на все задумане!

*З глибокою пошаною, безмежною дякою,
завжди Ваш – ректор Микола Степаненко*

ІНТИМНА ЛІРИКА БОРИСА ОЛІЙНИКА

Борис Олійник відомий насамперед як творець високохудожньої громадянської лірики, проте його творчий доробок значно багатогранніший. Перу митця з-поміж іншого належать проникливі зразки лірики інтимної, яка простими і щирими словами розкриває найтонші нюанси людського кохання.

До інтимної лірики, згідно з «Літературознавчою енциклопедією», належать «поетичні твори, в яких ідеться про сердечні переживання, прояви любові ліричного героя» [1, с. 432].

Ще 1957 роком датований вірш Бориса Олійника «Я до тебе йшов...», уключений до першої збірки поета «Б'ють у крицю ковалі» (1962). Його присвячено «одній-єдиній у світі», яку ліричний герой утратив через боязкість виявити свої почуття. Уже в цій поезії помітні ліризми і простота, потужний струмінь фольклорності, виразна пісенність, що стали одними із провідних ознак лірики Б. Олійника:

*Як ішли ми зелен лугом к зелен гаю,
Солов'ї нам ткали пісню диво-дивну,
Той мотив мені і досі ще лунає –
Незабутній, неповторно переливний.*

(Тут і далі цитати за [2]).

Яскравий вплив усної народної творчості на Олійникову інтимну лірику помітний і в інших деталях, починаючи від використання традиційних фольклорних звертань (*зоре, ладо, мій голубе*), образів (*вітру, місяця, зорі, зір, лебедя, журавля, ластівки, чайки*) до інтерпретації художніх мотивів, наявних у народних піснях. За допомогою всіх цих засобів описуються зовнішність і поведінка коханих, а також створюються ліричний настрій і відповідне тло для змалювання почуттів.

В інтимній ліриці поета розкрито широкий діапазон душевних переживань, її можна назвати яскравим художнім документом різних історій людського кохання. У своїх віршах митець звертається до найсокровенніших почуттів. Головним мотивом часто є туга за втраченим або нездійсненим коханням, поєднана зі світлими спогадами. Перешкодами на шляху кохання буває неспроможність ліричного героя висловити свої почуття («*Ти чекала того сонячного слова, / неповторного і вічно молодого. / Я ж – неначе відібрало в мене мову – / Мовчки квіти обривав собі під ноги*» («Я до тебе йшов...»); «*А кохання найгрізнішими указами / Ні зів'яти, ні вхолонуть – не примусити. / А єдиних слів, на жаль, було не сказано...*» («Музика»), або

різниця у віці («*Ти моя мрія, мій бронзокосий останній квітець. / А я вже серпень... А я вже серпень... / Серпень*»); «*Це так судилось: мені летіти, не долетіти / І зупинитися жайворові над твоїм серцем, / Бо поміж нами лягли нав'язки літа і літо – / Як поміж квітнем і поміж серпнем... / Серпнем*» («Це мою хату вже замітає...»)), або просто доля («*Тільки ж / не довелося. / Винні, мабуть, оба. / Думалось... не збулося. / Сталось... не судьба*» («Триптих»)).

Цікаво, що ліричний герой долає свою сором'язливість, знаходячи слова для розмови з коханою, лише в поважному, «сивому» віці. Із цією метою автор майстерно випишує зворушливі й вишукані діалоги, які можуть, на решті, розставити всі крапки над «і»: «*– А ти пам'ятаєш... а ти пам'ятаєш мене... / ще не сивого? / А я ще тебе пам'ятаю, / як ластівку з маю. – / Від подиву очі її стали синіми-синіми: / – Я все пам'ятаю, мій голубе, / все пам'ятаю...*» («Спомин»); «*От і стрілися знов... / через тисячу літ. / – Ніби ти? – запитав, сплотившись. / – Вже й сама не згадаю, – / зітхнула в одвіт. – / мабуть, все ж таки я... але інша*» («Прощай»).

Із плином років кохання, навіть нерозділене, може набувати нової сили і краси: «*Вже твоя коса як у диму, / Лиш мені ти світиш юним станом... / Стала ти дружиною йому, / А мені навек зорею стала!*» («Стара пісня на новий мотив»). Але може й угасати: «*За порошею літ / Пригасає твій слід / За тужбою*» («За тобою...»); «*...Простогнала: / – Не вернеш. Встають поміж нас / Вже не тільки літа, а й ... могили*» («Прощай»); «*...Тільки знаю: щось в мені минається. / Час пряде свою одвічну нить: / Солов'ям вишнево одспіваєтьсся, / Журавлям осінньо відболить...*» («В час туманів за далеким Світязем»), залишаючи іноді сподівання на повернення: «*Лиш надія світа / Через межі пита / Із журбою: / Чи хоч в пам'яті ми / Торкнемося крильми / Із тобою?*» («За тобою...»); «*Я для інших одцвів, / я під серцем сховав свої квіти. / Я від ока чужого / туманом осіннім укривсь. / Але якось вночі / підійди і торкни мої віти – / Я тобі засвічусь, / як нікому йще не світивсь*» («Мелодія»).

В інтимній поезії Б. Олійника немає бурхливої чи руйнівної пристрасті, трагічного сприйняття невдач у коханні, немає жодних нарікань на несправедливу долю чи образ на кохану, немає відчуття внутрішньої порожнечі після розриву з нею. Натомість є виразна щи-

рість, задушевність, емоційність. Можна впевнено говорити про те, що майже вся інтимна лірика видатного майстра слова пройнята тихим смутком, пронизливим щемом: «...на обрії моєму / засвітилася розлука / І розтала у вишневому саду» («За рікою тільки вишні...»); «Відлітає за тобою / моя доля сіроока» («Повернися!»). Цей настрій може відкреслюватися відповідними емоційно забарвленими лексемами: «Раптом серце защемило...»; «В моє серце задивились твої очі / ... синім сумом» («Я до тебе йшов»); «І тихий сум. І подано состав. / І ти пливеш од мене на платформі» («О жовтий квіт мелодії розстань...»); «Похилилось вечорове, / зажурилося, як вербам, / защеміло перегірклим полином» («Повернися!»).

Поет не виставляє напоказ почуття ліричного героя («Заболю, затужу, зарідаю... в собі, / закурличу. / А про очі людські / засміюсь, надломивши печаль» («Мелодія»)), а натомість описує глибину й утаємниченість, навіть сакральність кохання: «Помолюсь крадькома / на твоє праслов'янське обличчя, / І зоря покладе / на мовчання моє печать» («Мелодія»).

Ліричний герой Б. Олійника вміє зберегти своє світле почуття й пронести його крізь роки, у будь-якому випадку він є щасливим, оскільки знає ціну найголовнішому в коханні – подарованому теплу, яке зігріває душу все життя. І навіть туга може дарувати щастя: «А я щасливий, що вручила ти / Мені одвічну тугу за тобою, / І хоч тебе лиш вигадав такою, / Зате й вірнішу тебе не знайти» («О жовтий квіт мелодії розстань...»), а спогади про кохану стають душевною втіхою, тому їх у жодному разі не можна позбуватися: «І час забувати тебе, / як незбуту надію. / Та це вже – ніколи... / Ніколи... Навіки. / Завжди!» («Отак вітерцем перейти...»).

Тож у почуттях героїв літератора закладаєна живильна сила. Кохання зігріває й оживляє в холод, під його впливом розквітає весна, прокидається земля, усе починає жити новим, повноцилим життям: «...за далеким Світязем, / В сумнігів, що випили тепло, / Раптом погляд твій / мені засвітиться / І волосся золоте крило» («В час туманів за далеким Світязем»); «Я з останнього морозу / від крила твого воскресну / як не лебедем, так сивим журавлем» («Повернися!»); «Як прокинеться вербово / Березнева далина, – золотим по голубому / напишу тобі «Весна» / ... Як у небі молодому місяць перським засія, / Голубим по голубому / напишу тобі „Моя”» («Як прокинеться вербово...»).

Змальовуючи кохану, поет часто використовує кольоропис, надаючи перевагу синьому та білому кольорам, як-от: «Ти стояла на порозі на високім / В синім платті, синьоока, в синім цвіті»; «В моє серце задивились твої очі

/ Синім ранком, синім квітом, синім сумом» («Я до тебе йшов...»); «...очі її стали синіми-синіми...» («Спомин»); «Ти на причалі / у білому платті – мов чайка» («Чайка»); «А вона у білій стрічці...»; «Все ж одного дня я зваживсь доторкнутись білих рук...» («В снах безжурного дитинства...»). Жовтий колір традиційно постає кольором розлуки: «Жовта акація / квітом розлуки цвіте...» («Чайка»); «О жовтий квіт мелодії розстань / над строгими квадратами перонів...» («О жовтий квіт мелодії розстань...»), а чорний є кольором зради: «Що ви знаєте про зраду, / Коли зорі б'ються в шибку, як сліпі? / Вам би, мила, пасувало тільки чорне. / Тільки чорне вам пасує. Але ж ви / Окрутили навіть гетевського чорта / Театральним поворотом голови» («Гей, дуби мої...»).

Образ ліричної героїні передається і через асоціації з музикою: «А вона собі, примхлива, наче скрипка, / Випада з мого оркестру, – хоч втопись» («Був я вітром...»); «...як поведе рукою – / Скрипка заголосить під смичком» («Парубоцька балада»); «І хлюпне мені тремкою прохолодою / Твоїх пальців лебедино-біла музика» («Музика»).

Збагачують та підкреслюють людські почуття пейзажні картини: «На човнах золотих / Заплива молодик / За тополю... / За тобою лечу, / журавлино ячу / За тобою...» («За тобою»); «Зорі – немов лампади. / Місяць пішов на спад. / Тільки – через леваду – / двоє в журі не сплять» («Триптих»); «А ти вплинеш в снігах... / І поруч квітнуть вишні, / І місяць парубчам підморгує зорі» («Аж стогнуть голуби...»).

Цікаво, що письменник асоціює етапи кохання з різними порами року: весна – пора надії і щасливого, безтурботного кохання (вірш «Як прокинеться вербо...»), літо – пора зрілості, повноти почуттів, а осінь – тужливого суму за минулим коханням і надій на його повернення («Журавлі лишаять гнізда, / Холодом дихнули хмари. / Мерзнуть пальчики манюні у беріз. / Бач, і ти зібралась в ірій / з своїм судженням у парі, / – я ж крилом до цього берега приріс» («Повернися!»); «І я повернуся у пору мою світтанкову, / Відчувши в долоні пелюстку руки. / І вперше промовлю колись не промовлене слово, / І вернуться в осінь з тієї весни ластівки» («Отак вітерцем перейти...»)), зима ж – пора завершення кохання («Там, де ми відбули, / там, де наше відт'юхало літо, – / забілили сніги... забілили сніги... / замело» («Мелодія»); «Залітна сніжинка / сльозою зійшла на долоні, / Морозом шепнула мені сивина, / Що вже не повернуться юності нашої коні, / Бо надто далеко між нами лягла далина» («Отак вітерцем перейти...»)).

Майстерність Б. Олійника в описі найпоетаємніших почуттів потверджується й тим, що багато його інтимних віршів були покладені на музику, щоб стати популярними піснями («За рікою тільки вишні» (муз. Миколи Стецюна, Івана Карабиця), «Забілили сніги» (за мотивами поезії «Мелодія») (муз. Олександра Білаша); «Мелодія» (муз. Юрія Герасименка), «За тобою» (муз. Ганни Гаврилець, Ярослави Руденко), «О жовтий квіт мелодії розстань» (муз. Ігоря Якубовського)).

Тож недаремно один із дослідників творчості поета, Михайло Шевченко, влучно назвав Бориса Олійника дивовижним чародієм інтимної лірики [3, с. 6]. У ній яскраво виявилися за-

душевність і ніжність, романтична чистота почуттів, невимушеність і природність – тобто всі ті риси, які вирізняють поезію митця з-поміж інших, надають їй неперевершеної художньої сили.

Література

1. Літературознавча енциклопедія / авт.-укл. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1 : А – Л. – 608 с.
2. Олійник Б. Основи / Борис Олійник. – К. : Дніпро, 2005. – 694 с.
3. Шевченко М. Основи основ / Михайло Шевченко // Основи / Борис Олійник. – К. : Дніпро, 2005. – С. 5–15.

Марина Свалова

НАВЧАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ БОРИСА ОЛІЙНИКА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КНИЖКИ «КРИНИЦІ МОРАЛІ ТА ДУХОВНА ПОСУХА»)

Борис Іллч Олійник народився 22 жовтня 1935 року в селі Зачепилівці Новосанжарського району на Полтавщині. Поет, перекладач, публіцист, дійсний член НАНУ, голова Українського фонду культури. Герой України (2005). Почесний академік Академії мистецтв України. Член правління Національної спілки краєзнавців України. Відомий державний діяч: обирався депутатом Верховних рад СРСР (з 1989 по 1991 рік – заступник голови Ради національностей Верховної ради СРСР). У 1980–1991 – депутат Верховної ради УРСР X, XI скликань, голова комісії Верховної ради з питань освіти і культури. Депутат Верховної Ради України 1–4 скликань (1992–2006). 5 липня 2010 року Бориса Іллча Олійника призначено головою Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Ефективність і дієвість журналістського матеріалу, його успішне включення в систему соціальних комунікацій, а також комунікативна спроможність на рівні взаємодії тексту й реципієнта визначаються не тільки вмінням журналіста знайти й вичерпно розробити актуальну тему та розкрити її, втіливши свої інтенції чи інтенції редакції у відповідній жанровій формі. Результативність журналістського тексту залежить і від адекватного втілення редакційної

політики, і від творчого самовираження журналіста на формальному та змістовому рівнях. Відповідно, особливого значення в сучасних умовах функціонування ЗМК набуває редагування медійного тексту як продукту професійної діяльності.

Актуальність цієї розвідки зумовлена тим, що сучасне викладання журналістикознавчих дисциплін вимагає моделювання таких навчальних ситуацій, які допоможуть студентам виявити редакторські здібності й розвиватимуть навички редакторського аналізу та правки медійних повідомлень.

Залучення до навчального процесу публіцистичних текстів Б. Олійника відкриває нову сторінку не тільки в історії національної письменницької публіцистики, а й в історії журналістики полтавського краю, сприяє глибшому розумінню історичних процесів у СРСР та незалежній Україні різних періодів, а також активізує інтерактивно-творчі можливості студентів, спонукаючи їх побути одночасно в ролі публіциста й редактора-аналітика. Спираючись на ґрунтовно розроблену теоретичну базу редагування, практичні аспекти роботи редактора, представлені працями українських і зарубіжних дослідників (Р. Іванченка, А. Капелюшно-го, А. Мільчина, К. Накорякової, З. Партика,

В. Різуна, К. Серажим, М. Тимошика та ін.), викладач може використовувати всі можливості публіцистичного тексту як об'єкта редакторського аналізу й засобу вдосконалення журналістської майстерності майбутніх медійних працівників. Звернувшись до конкретних навчальних і наукових розробок А. Капелюшного [2], В. Різуна [5] і К. Серажим [6], маємо на меті розглянути навчальні можливості публіцистичних матеріалів Б. Олійника.

Завдання статті полягають у тому, щоб: 1) актуалізувати основні аспекти аналізу й оцінки публіцистичного тексту журналістом (як автором і редактором); 2) розглянути авторську та перцептивну (реципієнтську) змістові структури публіцистичних матеріалів; 3) на прикладі публіцистичних текстів митця розглянути застосування основних форм аудиторної роботи на заняттях із журналістської майстерності та редагування текстів ЗМК у контексті сучасних медіаосвітніх технологій.

Аналіз журналістського тексту повинен урахувати особливості сприйняття певного жанру чи жанрового різновиду, адже адресація журналістського матеріалу, на думку В. Різуна, є дуже важливим аспектом роботи і журналіста, і редактора. Дослідник розглядає три типи масових реакцій: реакції виконання (дії інститутів, закладів груп та осіб, які безпосередньо беруть участь у подіях), реакції втягнення (дії необмеженої кількості людей), реакції соціальної гарантії (дії керівних інстанцій, організованих соціальних груп, уповноважених осіб) [5, с. 160–161]. Щоб матеріал був адекватно сприйнятий, автор і редактор повинні дотримуватися певних правил: про допустиму довжину фраз, мінімальну величину часової розбіжності, про нормативне лінгвістичне й правописне забезпечення твору, про допустимість «шумів» у творі, про логічне розгортання змісту на основі однієї теми тощо [5, с. 162].

Оскільки журналістський матеріал має складні авторську та перцептивну (реципієнтську) змістові структури, доцільним є вироблення редакторських навичок відповідно до специфіки кожного структурного рівня тексту (тематична, фактологічна, композиційна, архітектонічна, логіко-поняттєва, емоційно-експресивна, інформаційна, комунікативна, психологічна структури). На прикладі матеріалів Б. Олійника розглянемо методичні аспекти використання публіцистичного тексту на аудиторних заняттях, присвячених журналістській майстерності, літературній та редакторській праці журналіста.

Публіцистичний доробок митця загалом – тематично неоднорідний, оскільки автора цікавлять практично всі сфери соціальної діяльності: політика, економіка, історія, культура, мистецтво. Тематична авторська структура вимагає передовсім тематичного зв'язку між фразами. Журналіст і редактор мають чітко визначити: структура матеріалу є однорідною (містить одну тему) чи неоднорідною (складається мінімум із двох тем, одна з яких є основною). Для розвитку навичок тематичної ідентифікації студенти можуть працювати з публіцистичними текстами, виділяючи фрагменти, які презентують основну тему (або кілька основних тем) чи тематичні відхилення.

Книжка «Криниці моралі та духовна посуха» містить багато цікавих публіцистичних портретів українських митців слова. Наприклад, у виступі Б. Олійника «Тривожні дзвони Івана Драча» з нагоди ювілею поета тематичну неоднорідність закладено вже в самому публіцистичному портреті поета, а його талант подано як своєрідний виразник доби. Невипадково автор починає змальовувати портрет поета із внутрішніх, психологічних характеристик: «Іван Драч увіходив у літературу доценту зарядженим на пошук. Не заглиблюючись у заповідні таїни психології, зважусь, однак, виводити його творчу поривність і з біології самого характеру Драча як особи» [3, с. 99]. Далі автор поступово увиразнює портрет, наповнюючи його соціальним контекстом, наголошуючи на тому, що 1960-ті роки як пора яскравих обдарувань у літературі найбільше відповідали «і енергії таланту, і органіці характеру саме Івана Драча» [3, с. 99].

Наступні тематичні аспекти впливають із попереднього: публіцист осмислює новації І. Драча, динаміку його творчості, коротко окреслює реакцію критики й констатує, що літературний процес уже не можна уявити без «„Кирилових крил”, без „на рівні вічних партитур”, без „соняшника”, який їздить на велосипеді...» [3, с. 104]. Подальша мікротема – поема «Ніж у сонці» – розкриває і всю багатогранність Драчового таланту, і глибину його соціального мислення: «Справжня вартість поета визначається не тільки тим, що він творить сьогодні, не тільки енергією його поступального руху по висхідній, а й живучістю, неперехідністю минулих набутків. І в цьому зв'язку зосібно Драчева поема «Ніж у сонці» нині звучить, можливо, ще сучасніше, аніж в 60-х, коли вона творилася» [3, с. 104].

Отже, бачимо, що постать І. Драча осмислюється в контексті кількох мікротем (літера-

турний процес, епоха шістдесятництва, роль митця в розвитку суспільства, традиції та новаторство в мистецтві слова).

Оскільки тематична авторська структура не може повністю збігатися з відповідною реципієнтською структурою, журналістові й редактору необхідно пристосувати тематичну авторську структуру до особливостей сприйняття матеріалу певною аудиторією. Відповідно, що більше в тексті додаткових тем, то більше варіантів може мати тематична перцептивна структура. Студенти мають виокремити ті засоби, за допомогою яких у наведеному тексті зберігається тематична єдність і чітко виділяється основна тема (це логічність, взаємодоповнення тематичних аспектів, підпорядкування масштабніших тем – митець і суспільство, доба шістдесятництва – конкретній, локальній – творчий портрет І. Драча).

Якщо тематична авторська структура має суттєві недоліки (тема не є суспільно мотивованою, суспільно цілеспрямованою й суспільно доцільною, матеріал містить багато тематичних відхилень, основна тема недостатньо розроблена чи розкрита побіжно тощо, доцільно користуватися методом актуалізації теми та відповідними прийомами (виділені В. Різун [5, с. 231]).

1. Атрибуція предмета розповіді (наприклад, розповідь про середньостатистичного громадянина України – розповідь про середньостатистичного громадянина України, який постійно розмовляє російською мовою).

2. Узагальнення предмета розповіді (наприклад, розповідь про середньостатистичного громадянина України, який слухає російську поп-музику – розповідь про українців, які надають перевагу російській популярній музиці).

3. Поняттєва трансформація предмета розповіді (наприклад, розповідь про сучасного українця – розповідь про сучасні проблеми в Україні).

Студенти мають визначити, до яких способів актуалізації теми вдається Б. Олійник у зазначеному матеріалі; можна також запропонувати усунути з наведеного тексту способи актуалізації теми, штучно «збіднивши» його, і порівняти два варіанти.

Фактологічна структура матеріалу базується на логічних та асоціативних зв'язках між фактами. В. Різун наголошує: «Визначаючи тему твору як відображення у творі факту реальної або соціальної дійсності, яке є основою змісту твору, ми тим самим звертаємося до фактологічної системи твору і факту взагалі. Фактологічне забезпечення твору є матеріальною основою для утворення теми. Розробка теми власне й

пов'язана з вибором фактів, утворенням фактологічної системи твору, а також розташуванням фактів (розробкою композиції)» [5, с. 175–176]. Робота журналіста з фактами, розробка та розкриття теми, аналіз редактором фактологічної системи зумовлені як приналежністю факту до певної сфери життя суспільства, так і жанром журналістського матеріалу. Відповідно, і журналіст, і редактор мають чітко відрізнити власне факти від думок, оціночних суджень, прогнозів, гіпотез, вражень. Для вироблення таких навичок студентам можна запропонувати визначити фактологічну основу матеріалу «Співати своїм голосом» – своєрідної публіцистичної «автобіографії» митця.

Б. Олійник удається до цікавого прийому: починає текст із факту про свій перший друкований вірш у районній газеті (1948 рік), тому всі наступні факти (спогади про батька, про війну, домашнє навчання «грамоті», досвід прочитаних книжок, вступ до університету, журналістська робота, перші серйозні друковані твори, роки виходу поетичних збірок, сорокаріччя, яке публіцист зустрів у Нью-Йорку, де перебував у складі делегації УРСР на ХХХ сесії Генеральної Асамблеї ООН тощо) підпорядковані основному – першій друкованій пробі пера.

Ця низка фактів – тільки кістяк, основа для міркувань над питаннями «ремесла» й «ремісництва» в літературі, поетичного таланту, критики та вміння митця реагувати на неї, де морально-етичний аспект тісно переплітається з власне біографічним і соціальним.

Студенти повинні виокремити ключові факти, що рухають сюжет, визначити їхні якісні характеристики (правдивість, типовість, соціально-політична значущість, ідейність, точність, доречність). Сформувавши ланцюг основних фактів, студенти мають перебудувати його таким чином, щоб тематична єдність матеріалу порушилася, а факти втратили якісні характеристики. Якщо перебудувати ланцюг основних фактів, усунути деякі з них, додати твердження, що суперечать законам логіки, змінити ідейні акценти, тематична структура втратить цілісність, а читач не зможе «розкодувати» ідею автора.

Композиційна структура журналістського матеріалу вимагає від редактора виконання таких завдань: по-перше, він має визначити, чи відповідає логіка викладу композиційному втіленню, по-друге, чи відповідає ступінь складності композиції можливостям реципієнтів її сприйняти. К. Серажим зазначає, що саме в журналістських матеріалах особливості структури тексту залежать від жанру, від жан-

рово-стильового різновиду [6]. Загалом методика оцінювання композиції ґрунтується на таких ознаках тексту, як відносна співмірність композиційних частин, умотивованість їхньої послідовності й використаних автором композиційних прийомів змістом і жанром. А. Капелюшний пропонує виділяти композиційні вузли, які, подаючись у довільній послідовності, визначають зміст журналістського матеріалу: «...опис і аналіз події, яка спричинила проблему (констатація фактів); аналіз причин виникнення проблеми; характеристика учасників події; загальна оцінка конфліктної ситуації, соціальної проблеми, яка стоїть за конфліктом; шляхи до практичного вирішення проблеми» [2, с. 91].

На прикладі матеріалу, присвяченому Гр. Тютюннику, можна розглянути композиційну структуру публіцистичного тексту й виділити композиційні прийоми, до яких удається автор із метою глибшого розкриття основного образу.

Починається текст із цікавої портретної «замальовки» письменника, у якій короткими описовими штрихами подано всі особливості його характеру: «Таким полишився в пам'яті: вищий середнього зросту, худорлявий. Половецька засмага. Трохи суворі брови, з-під яких зорили карі, аж гарячі, очі. Воронове крило чуприни норавливо спадало на чоло» [3, с. 83]. Наступний композиційний вузол – випадок із життя, коли Б. Олійник як завідувач відділу прози журналу «Дніпро» не вніс до новели «Поминали Маркіяна» жодної правки.

Подальші композиційні вузли – це опис важкої долі й не менш важкого становлення Гр. Тютюнника як письменника, характеристика його творчої манери, розкриття особистої «причетності» автора до художнього світу митця, коментування творів, характеристика персонажів і висновок – думка О. Гончара: «Григор Тютюнник прийшов до читачів своїх чесно, надійно, надовго. Прийшов, щоб не розлучатись» [3, с. 89].

Отже, визначаючи основні композиційні вузли, студенти мають зіставити співмірність композиційних частин, засвідчити, що розташування композиційних вузлів відповідає основному завданню публіцистичного тексту – вплинути на читача, спонукати його до певної реакції, а всі композиційні прийоми спрямовані на глибоке розкриття не тільки долі митця та естетичної вартості його доробку, а й представлення Гр. Тютюнника як особистості.

Композиційний аналіз тексту має поєднуватися з аналізом архітектонічної та логіко-поняттєвої (авторської і перцептивної структур).

Студенти повинні визначити, чи композиційні вузли відповідають внутрішній логіці тексту, чи не виникає в реципієнтів труднощів із розумінням актуальності порушених проблем та авторського задуму загалом, чи виконують заголовки й абзаци інформаційно-пошукову й темовидільну функції. Також важливо звернути увагу на емоційно-експресивну структуру, пам'ятаючи, що автор може вкладати у свій матеріал різні емоції, але вони не повинні ускладнювати сприйняття, надавати тексту патогенності, бути дуже контрастними.

Наступні структури – інформаційна авторська й перцептивна – демонструють співвідношення нової й уже відомої інформації (для автора і для реципієнта). Працюючи з публіцистичними текстами, студенти мають визначити нову інформацію та доцільність актуалізації вже відомої. Наприклад, висвітлюючи проблеми екологічної безпеки, наслідків аварії на ЧАЕС ще в СРСР, Б. Олійник із викривальним пафосом наводить не тільки цифрові дані, що аргументують його позицію, а й прямо закликає владу й суспільство звернути увагу на ці аспекти: «Маю вам сказати, що радіоактивна обстановка, попри запевнення Мінатоменерго і Міністерства охорони здоров'я, вельми складна. На території, забрудненій понад 15 кюрі на квадратний кілометр, понині живуть люди, а, судячи з карт, опублікованих у «Правде», в Білорусії, в окремих районах Брянщини, забрудненість ще вища. А тому я рішуче підтримую звернення до нинішнього З'їзду колективу Інституту геологічних наук АН республіки, де висловлено, зокрема, вимогу розглянути інформацію про екологічну обстановку, включаючи радіаційну, по кожній області, району, населеному пункту» [3, с. 235].

Комунікативна структура журналістського матеріалу пов'язана з функцією впливу на людину, але цей вплив здійснюється неоднаково й не у стандартних умовах. В. Різун виділяє фактори, які визначають характер цієї функції: ситуація написання та сприймання тексту, мотив діяльності, у яку включена комунікація, комунікативна мета, комунікативний смисл [5, с. 116]. Загальна функція впливу журналістського матеріалу не може бути реалізована без функцій «увімкнення» контакту з реципієнтом та утримання його уваги.

У книжці «Криниці моралі та духовна посуха» Б. Олійника можна виділити такі засоби привернення й утримання уваги реципієнта: наведення загальновідомих фактів, цифрових даних, думок авторитетних осіб на підтвердження своєї позиції; висвітлення ключового образу через життєву ситуацію, несподіваний факт;

уживання художніх засобів, застосування іронії для максимальної актуалізації порушеної проблеми (проблем); чіткість висновків, однозначна авторська оцінка. Наприклад: «У нас на певному етапі розвелось безліч ревнителів „безнаціонального інтернаціоналізму”. Знаєте, буває розуміння інтернаціонального через національне, а буває – без національного... Я вже якось казав: патріотизм на гідропоніці не росте, йому потрібен ґрунт. Його почали в чомусь втрачати. Почуття власної гідності починається із захисту гідності предків, культури, країни, нації. І своєї рідної мови» [3, с. 58].

Оскільки завжди існують умови, які ускладнюють процес сприймання повідомлення, а ні автор, ні редактор не можуть точно визначити, у яких умовах буде сприйматися матеріал, їхнє завдання – подбати про максимальну відповідність авторської та перцептивної психологічної структур (адже ці явища тотожними бути не можуть). Опрацьовуючи публіцистичні тексти, студентам необхідно навчитися визначати елементи психологічної структури: це і пропорційність матеріалу, і ритмічність подання нової інформації, і різноманітність форм повторів, і використання зображально-виражальних засобів відповідно до конкретного жанру та можливостей читача їх сприйняти та зрозуміти. На прикладі запропонованих публіцистичних текстів Б. Олійника студенти можуть виокремити ці ознаки й проаналізувати їх через призму індивідуального стилю автора.

Ураховуючи думку Г. Онкович про медіакомпетентність фахівця як інтегральну характеристику особистості [4] й ознаки медіакомпетентності редактора, окреслені Ю. Горун [1], визначимо два завдання, які має реалізувати викладач на таких заняттях: розвивати критичне мислення студентів через аналіз змістового та формального компонентів публіцистичного тексту, стимулювати майбутніх журналістів до власної публіцистичної творчості та фахової критики своїх творчих напрацювань.

Отже, аналіз та оцінка публіцистичного тексту студентами мають здійснюватися з урахуванням особливостей сприйняття певного жанру чи жанрового різновиду, адресації (публіцистичний матеріал розрахований насамперед на реакцію втягнення, тобто дію необмеженої кількості людей), а також із урахуванням індивідуального стилю, творчого почерку автора. Представлена робота із книжкою «Крини-

ці моралі та духовна посуха» передбачає такі аспекти: виділення фрагментів, які презентують основну тему чи кілька тем або тематичні відхилення; створення власного тематичного ланцюга за схемою, поданою публіцистом; робота над актуалізацією теми (засобами атрибуції, узагальнення та поняттєвої трансформації предмета розповіді); визначення якісних характеристик фактів, поданих автором; виділення в текстах основних композиційних вузлів та аналіз доцільності композиційних прийомів; оцінка відповідності композиції та архітектоніки логічним нормам; дослідження емоційно-експресивної та психологічної структур; установлення співвідношення між новою та вже відомою інформацією.

Аудиторна робота з публіцистичними текстами відомого поета, публіциста, громадського й політичного діяча покликана виконувати кілька функцій: розвивати навички редакторського аналізу журналістського тексту, удосконалювати літературну майстерність, загалом формувати медіакомпетентність майбутніх фахівців.

Література

1. Горун Ю. М. Медіакомпетентність редактора (з опертям на сайти з медіаграмотності) / Ю. М. Горун // Медіакомпетентність фахівця : колективна монографія / Онкович Г. В., Горун Ю. М., Кравчук В. О., Литвин Н. О., Костюхіна І. В., Нагорна К. А., за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. Онкович Г. В. – К. : Логос, 2013. – С. 15–83.
2. Капелюшний А. О. Редагування в засобах масової інформації : навч. посіб. / А. О. Капелюшний. – Львів : ПАІС, 2009. – 432 с.
3. Олійник Б. І. Криниці моралі та духовна посуха : статті, виступи, публіцистичні роздуми, інтерв'ю / Борис Олійник. – К. : Рад. письменник, 1990. – 278 с.
4. Онкович Г. В. Медіакомпетентність – фахова якість сучасного спеціаліста / Г. В. Онкович // Медіакомпетентність фахівця : колективна монографія / Онкович Г. В., Горун Ю. М., Кравчук В. О., Литвин Н. О., Костюхіна І. В., Нагорна К. А., за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. Онкович Г. В. – К. : Логос, 2013. – С. 6–14.
5. Різун В. В. Літературне редагування : підруч. / В. В. Різун ; Міжнародний фонд «Відродження». – К. : Либідь, 1996. – 240 с.
6. Серажим К. Композиція та архітектоніка тексту: принципи редакторського втручання / Катерина Серажим // Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи : наук.-практ. журн. / відп. ред. С. І. Кравченко ; упоряд. М. А. Рожило. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 5/6 (5). – С. 95–100.

Сергій Шебеліст

НА ХВИЛЯХ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПРОТЕСТУ: ХРОНІКА ПОЛТАВСЬКОГО ЄВРОМАЙДАНУ

Несподіване рішення Кабінету Міністрів призупинити переговори щодо підписання Угоди про асоціацію з ЄС обурило мільйони громадян майже по всій Україні та спонукало багатьох із них вийти на вулицю. 22 листопада 2013 р., у день початку Помаранчевої революції, про свій протест заявили й полтавці, які стихійно зібралися на мітинг біля стін обласної державної адміністрації. У руках вони тримали саморобні плакати «Полтава – це Європа», «Ні – окупації, за асоціацію», «Вільна Україна у вільній Європі», «Ні Тайожному союзу», прапори України, ЄС і стяги опозиційних партій.

Тоді громадяни ще мали сподівання, що масові акції загальнонаціонального масштабу змусять президента Віктора Януковича підписати у Вільнюсі Угоду про асоціацію з ЄС. Однак після провалу України на саміті «Східного партнерства» й силового розгону мирного мітингу на майдані Незалежності в Києві ці ілюзії були розвіяні остаточно. Позбулися їх і зазвичай спокійні полтавці, які 1 грудня 2013 р. вийшли на велелюдну маніфестацію.

Толерантний спротив

Заходи у Полтаві відбувалися кілька разів на тиждень, переважно у вечірній, неробочий час, таким чином спростовуючи улюблений аргумент регіоналів і комуністів про те, що «потрібно працювати, а не мітингувати». Активісти Євромайдану влаштовували пікети обласного управління МВС із вимогою повернути загони «Беркута» додому, лежачі протести під стінами ОДА й мітинги біля університетів, скандуючи гасло «Молодь нації за євроінтеграцію». До цих проявів громадянської позиції полтавська влада ставилася загалом толерантно і навіть робила спробу «круглого столу» із провідниками місцевої опозиції.

Проте діалог в ефірі ОДТРК «Лтава» не вдався: опозиція зробила заяву, встала і пішла. Тому фактично єдиним, хто обстоював по-

зиції проєвропейської частини суспільства, був архієпископ Полтавський і Кременчуцький УПЦ КП Федір. Окрім того, владика брав участь у народних вічах, а у Свято-Успенському кафедральному соборі відправляли службу

за першими жертвами силових протистоянь у Києві. Також перед полтавцями виступав і настоятель парафії Пресвятої Трійці УГКЦ отець Юрій Кролевський. Водночас деякі «просунуті» священники УПЦ (МП) писали у блогах на місцевих сайтах про загрози, які тягнуть за собою всі революції, та заохочували паству до християнської смиренності.

Попри надокучливі протести, полтавська влада демонструвала зваженість – навіть тоді, коли країною покотилася хвиля стурбованих заяв місцевих рад про політичну ситуацію, в яких депутати закликали президента навести лад у державі. На відміну від луганських і кримських колег, які пропонували Януковичу запровадити в Україні надзвичайний стан, Полтавська облрада прийняла компромісну ухвалу, позбавлену радикалізму. Перед тим вона вислухала точку зору лідерів Євромайдану, яка, може, їй і не дуже подобалася. Єдиним, хто наполягав на введенні надзвичайного стану, був лідер фракції комуністів Олександр Масенко,

який був переконаний, що серед проплачених мітингувальників багато «погромників», «бандитів» і «неофашистів». Його пропозиція не була врахована в остаточному тексті заяви.

Міська ж рада взагалі не спромоглася висловити офіційну позицію: опозиційну ухвалу (з вимогою відставки президента і Верховної Ради) навіть не поставили на порядок денний, тому що забракло голосів. Однак і провладний

варіант теж не отримав достатньої депутатської підтримки. Промовиста невизначеність у дусі «ні туди ні сюди».

По-справжньому демонструвати стурбованість влада почала, коли перед нею замайоріла перспектива захоплення будівлі ОДА, до якої стягнули небувалу кількість правоохоронців в обладунках. Але штурму і силового протистояння як такого в Полтаві не відбулося. 25 січня 2014 р. мітингувальники зайшли в обласну раду, де проголосили створення Народної ради, декларативно «заборонили» Партію регіонів і КПУ та почали формувати загони самооборони. Щоб у влади і правоохоронців не виникло юридичних претензій, народні депутати від Полтавщини організували там цілодобовий прийом громадян, а щоб забезпечити протестувальників від дій силовиків, на вході до облради звели барикади і виставили охорону.

Опозиція у браслетах

Від губернатора області Олександра Удовіченка опозиція зажадала добровільного складення повноважень і виходу з лав ПР, на що посадовець не погодився. Проте він висловився за діалог із політичними опонентами. Розмову голів ОДА Удовіченка й облради Івана Момота з нардепами Юрієм Бубликом, Олегом Сиротюком (ВО «Свобода»), Сергієм Капліним («УДАР»), Валерієм Головком (ВО «Батьківщина») та керманічами полтавського Євромайдану – Петром Вороною («УДАР») й Олегом Пустовгаром («За Україну!») – показували в ефірі обласного телебачення.

Та й у «Полтавських телевізійних новинах» на «Лтаві» почали виходити сюжети про мітинги, які державні та комунальні мас-медіа раніше воліли не помічати, на відміну від приватних видань і телеканалів. Щоправда, для того, щоб прорвати цю блокаду і домогтися хоча б збалансованої подачі інформації, євромайданівцям довелося пікетувати «Лтаву», гендиректора якої Миколу Ляпаненка також закликали вийти з лав ПР.

У той час, як губернатор і голова облради за столом переговорів шукали компроміс із опозицією, прокуратура Полтавщини порушила проти останньої справу за 341 статтею Кримінального кодексу – захоплення державних або громадських будівель чи споруд. Прокурор області Андрій Миронов заявив, що до подій у Полтаві причетні групи молодиків, спеціально привезених із західних регіонів України для організації провокацій.

Причому таку ж версію озвучували в інших містах, локалізуючи всі негаразди на «екстремістському» й «соціально неблагополучному» Заході. А прес-служба УМВС повідомила, що один полтавський «свободівець» планував заповне вбивство голови Машівської райдержадміністрації та депутата облради. Ці «жахалки», однак, не подіяли на учасників Євромайдану, які не збиралися звільняти будівлю облради до виконання їхніх політичних вимог. За кілька днів резонансні заяви міліції були спростовані.

Тоді влада знайшла інший спосіб позбутися надокучливих протестувальників і влаштувала їм комунальну блокаду, відімкнувши світло й водопостачання. Для ще більшої демонстрації своєї сили вона, застосувавши адмінресурс, улаштувала Антимайдан під гаслом «Збережемо Україну!». На нього звезли кілька тисяч працівників підприємств, бюджетників і пенсіонерів ледь не з усієї області. Усі вони мали продемонструвати одностайну підтримку курсу президента Януковича та засудити опозиційних

«фашистів», котрі зазіхають на «стабільність» і «покращення».

Паралельно з цим були створені «незалежні» громадські організації, члени яких виступали за спокій, конструктив і єдність країни. Відмітилися полтавські регіонали й на одіозному форумі первинних парторганізацій у Харкові, де був створений квазісепаратистський громадський союз «Український фронт», що саморозпустився наступного дня після втечі Януковича. Тоді на його зборах виступали такі «гіганти думки», як Геннадій Кернес, Михайло Добкін і Олег Царьов.

Зусилля влади не пройшли марно: за мудrimi словами про пошук компромісу та недопущення силового сценарію надійшла черга рішення Октабрського районного суду Полтави щодо голів обласних осередків «Свободи» й «УДАРу». Романові Чабановському й Петру Вороні присудили по два місяці цілодобового домашнього арешту. А як свідків допитували сотників самооборони Юліана Матвійчука й Анатолія Ханка, прозоро натякаючи іншим протестувальникам про можливу відповідальність.

Із кінця січня 2014 р. електронні браслети носили й четверо учасників кременчуцького Євромайдану, яких Автозаводський районний суд міста не дозволив узяти на поруки. Пізніше, 11 лютого, суддя Олександр Лободенко, який займався в тому числі справою про спробу захоплення Кременчуцької міськради, отримав вогнепальні поранення і помер від них у лікарні. За словами слідчих прокуратури, основна версія вбивства – професійна діяльність.

Попри те, що Євромайдан у Полтаві фактично опинився без двох лідерів, протести не припинилися, найбільш масові з них були у вихідні. Щоправда, обирали, яка стала форпостом свободи на Полтавщині, 16 лютого 2014 р. все-таки довелося звільнити – на виконання закону про амністію та за вказівкою центрального керівництва Майдану. Хоча не всі мітингувальники з ентузіазмом зустріли новину, але завдяки цьому полтавські майданівці були звільнені з-під домашнього арешту.

Єднання з народом

Перемир'я виявилось нетривалим. Після масових розстрілів громадян у Києві хвиля народного гніву знову прокотилася Полтавою. 19 лютого 2014 р. близько тисячі євромайданівців пікетували обласне УМВС. Вони закликали його керівника Едуарда Федосова відкликати правоохоронців зі столиці, розблокувати полтавську ділянку траси Київ – Харків та не виконувати злочинних наказів. Очільник міліції Полтавщини запевнив, що дорога на Київ роз-

блокована і туди може їхати кожен охочий, але водночас зазначив, що автомобілі перевірятимуть на наявність зброї. За інформацією Федосова, через територію області мали проїхати дві машини з вогнепальною зброєю, і саме тому була запроваджена операція «Сирена».

Потім протестувальники рушили до міської ради, котра виявилася зачиненою, та обласного управління СБУ. До євромайданівців вийшов його керівник Юрій Парамонов, котрому спочатку не давали можливості виступити, вигукуючи: «Ганьба!» Але посадовець слово таки взяв і зауважив, що кожен має право на свою думку, і додав: «Майдан – це не вся Україна», після чого його прогнозовано засвистали.

Увечері протести спалахнули з новою силою. Мітингувальники розгромили офіс обласної організації ПР, спаливши на вулиці партій-

ну документацію та символіку (18 лютого невідомі закидали коктейлями Молотова осередок «Свободи», де перебували її члени, але пожежі вдалося уникнути). Далі громадяни рушили чисельною колоною до стін ОДА, де їх уже чекали правоохоронці зі щитами. Атмосфера була напруженою.

Активісти Євромайдану намагалися взяти штурмом приміщення, розбили вікна на першому поверсі, однак міліція відбила їхню атаку й зайшла в адмінбудівлю. Тим часом обурені мітингувальники почали зводити барикади з дерев'яних дощок, металевих листів і сміттєвих баків, розбирати бруківку та виламувати асфальт, розбиваючи його на менші шматки. Звідкись біля барикад з'явилося і символічне для Євромайдану піаніно.

Утім, реалізації силового сценарію (з обох боків протистояння) у Полтаві все-таки не відбулося. 20 лютого представники опозиційної Народної ради і губернатор Олександр Удовіченко домовилися про мирну передачу мітингувальникам приміщення ОДА, в якій мала залишитися частина міліціонерів для охорони майна. На зустрічі були присутні голови обласного і міського УМВС, УСБУ та представники

прокуратури. Увечері того ж дня під оплески й вигуки «молодці!» міліція через живий коридор вийшла з ОДА. Керівники Євромайдану й УМВС домовилися про формування спільних патрулів для забезпечення громадського порядку та запобігання перевезенню через територію області автобусів із «тітушками». На трасі Київ – Харків були виставлені блокпости ДАІ та самооборони.

Натхненні мітингувальники перед початком народного віча завітали до Полтавської міської ради. Хоча мера міста Олександра Мамає вони там не зустріли, та невдовзі він усе ж приїхав. Градоначальника, який улітку 2012 р. вступив у лави ПР і заявляв, що «коли при владі одна партія, то в країні буде порядок», зустріли традиційною «ганьбою». Це вельми здивувало самого Мамає, який ошелешив громаду, повідомивши, що він вийшов із ПР ще після парламентських виборів-2012.

Але жодних заяв про цей крок міський голова, обраний як висуванець партії «Совість України», тоді не зробив. Виступаючи на мітингу, вже колишній, як з'ясувалося, регіонал засудив дії Януковича та разом із полтавцями пішов на народне віче біля ОДА. Там Мамає пообіцяв на найближчій сесії міськради розглянути питання, запропоновані Народною радою Полтавщини, зокрема про демонтаж пам'ятника Леніну, встановлення монумента гетьманові Мазепі та про суспільно-політичну ситуацію в країні.

Good bye, Lenin!

Переорієнтувався в новій суспільно-політичній реальності не лише Мамає, але й інші керівники міста й області. Так, 21 лютого на спільному засіданні ради Полтавської обласної організації ПР та її фракції в облраді ухвалили заяву до центральної влади, в якій вимагали від неї терміново повернути Конституцію 2004 р., провести дострокові парламентські та президентські вибори і негайно сформувати уряд народної довіри. У разі невиконання цих пунктів полтавські регіонали заявили про готовність покинути лави партії, перебувати в якій надалі вважали неприпустимим. Публічно ультиматум озвучив голова Полтавської облради Іван Момот, який уже через день заявив про вихід із ПР.

Ще раніше партквитки здали секретар Полтавської міськради Оксана Деркач і генеральний директор ОДТРК «Атава» Микола Ляпаненко. Загалом в області відбувся настільки масовий вихід із ПР, що її об'єднання оголосив про припинення діяльності всіх партійних осередків, а голови райдержадміністрацій (нерідко вони ж – керівники районних організацій ПР) написали заяви про звільнення за власним

бажанням. Невдовзі про відставку заявив і губернатор Полтавщини Удовіченко.

Попри обіцянку мера Мамає поставити на голосування питання про демонтаж пам'ятника Леніну в Полтаві, містяни не стали чекати позачергової сесії міськради 22 лютого. Уже напередодні ввечері вони заходилися самочинно валити комуністичного ідола за допомогою тросів. Бронзовий Ілліч не відразу впав із постаменту, впоратися з монументом уручну не вдавалося, тож довелося підключати й вантажівку. Зрештою, пам'ятник був демонтований, а на його постаменті встановили синьо-жовтий прапор. Неформально це місце стали називати Площею Героїв Небесної Сотні, серед яких двоє наших земляків – Ігор Сердюк і Андрій Черненко.

Наступного дня міськрада постфактум узаконила дії революційно налаштованих полтавців, котрі, до речі, не викликали значного спротиву місцевих комуністів. Хоча поодинокі громадяни й намагалися завадити поваленню більшовицького вождя. Узагалі, наприкінці лютого 2014 р. хвиля «ленінопаду» на Полтавщині прокотилася настільки швидко, що за географією подій важко було встигнути: Диканька, Нові Санжари, Шишаки, Миргород, Гадяч, Лубни, Машівка, Лохвиця, Решетилівка, Кобеляки, Котельва...

Також депутати міськради проголосували за встановлення у Полтаві пам'ятника Іванові Мазепі, який 2009 р. був виготовлений за народні кошти, але досі перебуває на території творчо-виробничого комбінату «Художник» у Києві через тривалий чиновницький спротив. Попередньо лунала думка, що монумент гетьманові можуть установити на площі перед Свято-Успенським кафедральним собором. Утім, це рішення треба погодити з архітекторами.

Іще на сесії ухвалили заяву, в якій засудили «злочинні дії Віктора Януковича та його поплічників, які призвели до численних вбивств, каліцтв та катувань учасників мирних протестів», і добилися відставки секретаря міськради

Оксани Деркач. До чого її, з огляду на приналежність до ПР, спонукали активісти Євромайдану, котрі були присутні в мерії. Та цього протестувальникам виявилось замало, і вони почали вимагати від мера заяви про добровільну його відставку.

Мамай відмовився від пропозиції полтавців, пояснюючи, що для того немає законних підстав, і заявив, що нехай депутати йому оголошують імпічмент. Поки градоначальник опирався і виправдовувався («Я знаю, що принаймні 2% полтавців мене підтримують»), люди жбур-

ляли в нього порожні пластикові пляшки і засипали гречкою, котрою він щедро задобрював виборців, змагаючись за крісло мера.

Однак «революційний переляк» депутатів і міського голови тривав недовго. Незабаром вони оговталися і скасували рішення про Мазепу і Леніна, бо, мовляв, ухвалили їх під тиском. Залишилася при посаді й секретар міськради. Зате змінилися самі полтавці, які стали більш патріотичними, відповідальними і згуртованими, бо то була справді «зима, що нас змінила».

ПОЛТАВЦІ В ПРОЕКТІ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ «МАЙДАН: УСНА ІСТОРІЯ»

Юрій Волошин

ВІД ІДЕЇ – ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

Дослідження з усної історії були започатковані на кафедрі історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка 2003 року й активно розвивалися впродовж наступного десятиліття. За цей проміжок часу було реалізовано кілька проектів зі збору усних свідчень учасників історичних подій. Одним із найцікавіших виявився збір спогадів колишніх оstarбайтерів та невільників нацистських таборів смерті – «Маленькі люди на великій війні: усні історії оstarбайтерів та в'язнів концтаборів з Полтавщини». Результатом роботи студентів-істориків тоді стало створення відповідного фонду в Державному архіві Полтавської області та укладення збірки спогадів. Під час роботи над цією тематикою, з осені 2005 року, студенти долучилися й до українсько-німецького проекту «Книга пам'яті в'язнів Дахау», який передбачав узяття інтерв'ю в колишніх в'язнів цього концтабору. Його результатом стало створення пересувної виставки «Імена замість номерів», яка становила собою добірку із 22 біографій, що ввійшли до «Книги пам'яті в'язнів концтабору Дахау». Із 2008 року виставка експонувалася в шести країнах Європейського Союзу, а 15–30 вересня 2009 року демонструвалася в нашому університеті. Ще однією важливою темою, над якою працювали студенти-історики, була участь у 2007–2012 роках у реалізації українсько-канадського проекту «Усна історія деколективізації в Україні 1990-х років: історичний та гендерний

досвід», який проводиться спільно з Центром досліджень української спадщини Саскачеванського університету. Зібрані в ході роботи усні свідчення й документальні матеріали так само були передані до Державного архіву Полтавської області.

Крім винятково наукової цінності, усна історія часто виконує ще й виховну функцію. Через це у європейських країнах практикують залучення учнів та студентів до збору свідчень в учасників і свідків історичних подій. Як показав досвід країн колишнього т. зв. «соціалістичного табору», метод усної історії є не лише добрим засобом для пізнання сучасної історії, але й інструментом для подолання спадщини тоталітаризму. Його застосування в освітній практиці спрощує підхід до критичного вивчення новітнього періоду історії, дозволяє школярам і студентам на емоційному рівні займатися особистою долею конкретних людей із їхнього регіону і допомагає в такий спосіб установити зв'язок із їхнім власним сьогоденням. Крім того, він дає можливість молодим людям знайти певну компенсацію доволі сухому й часто перевантаженому фактами вивченню історії за шкільною чи університетською програмою, а головне – сприяє встановленню зв'язку із представниками старших поколінь. Завдяки цьому історичні, політичні та суспільні обставини життя людей в окремі історичні періоди стають більш зрозумілими для молоді.

Отже, певний накопичений досвід практичного використання методу усної історії та чітке усвідомлення її виховних і соціальних можливостей сприяли тому, що ми відгукнулися на пропозиції представника Українського інституту національної пам'яті п. Тетяни Привалко долучитися до проекту «Майдан: усна історія». Як повідомляється на сайті цієї установи, він був започаткований для того, щоб «зібрати відео та аудіосвідчення активістів Євромайдану

про події зими 2013–2014 років й зафіксувати суб'єктивний досвід громадян». Із цією метою при кафедрі була організована невелика робоча група студентів: Марія Пелих, Аліна Рябокінь, Марина Семко, Артем Олефіренко, Тетяна Татаріна й Артур Гобозашвілі. Їхніми зусиллями навесні цього року почалася робота зі збору свідчень в учасників і активістів полтавського Євромайдану. У цій публікації увазі читачів пропонуємо її перші результати.

Марія Пелих

ПРО ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ НАД ПРОЕКТОМ

У цьому проекті з міста Полтави брали участь студенти історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Нас було шестеро осіб: четвертокурсники Аліна Рябокінь, Марина Семко і я, Марія Пелих, третьокурсник Артем Олефіренко, другокурсниця Тетяна Татаріна, першокурсник Артур Гобозашвілі. Як люди свідомі, із певними поглядами та думками, та ще й майбутні історики, ми від самого початку цікавилися подіями, котрі розгорталися на Майдані, кожен по-своєму долучався до них. Зараз уже минуло досить часу, багато дум було передумано... Сам Майдан для когось завершився виборами, а для когось переріс у щось більше, у щось інакше... Тож, коли з'явилася пропозиція взяти участь у цьому проекті, зібралися студенти, котрі вирішили подивитися на Майдан очима інших людей, простежити за його розвитком збоку, наче ввімкнувши телефільм, а не як прямі учасники подій. Спочатку нас ознайомили з вимогами, розказали, що і як, а потім ми обрали собі респондентів і взялися до роботи.

На мою думку, полтавський Майдан мав свою специфіку, як, мабуть, і в кожному місті України. Люди, котрі ще й досі здаються дещо відстороненими й лінивими, насправді є палкими патріотами, люблять свою Батьківщину всім серцем, більшість із них долучилася до подій Майдану. Ми ж обрали собі в респонденти представників різних суспільних категорій, щоб поглянути на Майдан під різними кутами зору.

Так, Марина Семко опитувала Тетяну Валеріївну Авдєєву – активну учасницю громадської організації «ЗЛАМ стереотипів», котра займалася організацією мітингів, акцій, пікетів, флешмобів у Полтаві, координувала роботу майданівців, а також їздила до Києва. Марину пані Тетяна вразила своєю мужністю й непохитністю, здатністю ухвалювати виважені рі-

шення в найскладніших, а іноді й екстремальних обставинах.

Артем Олефіренко зацікавлено спілкувався із хлопцем Романом Федівим – молодим патріотом-націоналістом, «свободівцем», котрий майже на самому початку Майдану разом із побратимами попрямував до Києва, щоб узяти участь у більш масштабних подіях.

Аліна Рябокінь брала інтерв'ю в тендітної дівчини-студентки нашого ж факультету Анни Кравченко. Маленька й худенька, вона має сталевий характер та міцну волю. Анна була на Майдані від самого початку і до кінця. Вона спокійно розказувала про розгортання подій, про свої погляди, але очі її палали. За словами Аліни, під час інтерв'ю вона чітко зрозуміла, що ця дівчина знала, що вона робить.

Артур Гобозашвілі, котрий брав інтерв'ю в одного з інтерв'юєрів – Артема Олефіренка, стверджує: «Проект «Майдан: усна історія», я вважаю, вносить значний вклад в історію як науки. Завдяки цьому проекту ми маємо змогу дослідити, так би мовити, з першоджерела певні епізоди нашого буття. Завдяки проекту ми маємо можливість поспілкуватися з такими людьми, як Артем... Ця людина була не просто свідком подій, які розгорталися в Полтаві в ті тривожні місяці. Артем був їх активним учасником. Він справив на мене враження чесною людиною, яка готова захищати свої ідеали. Спілкування з Артемом було легким. Склалося переконливе враження, що він щиро вірить в ідеї Майдану. Він підтримував євроінтеграцію ще до Майдану. Це справжній патріот України. Під час його розповіді я не відчув якоїсь фальші».

Щодо моїх власних вражень... Було дещо складно, адже у 2013–2014 рр. стояти на Майдані, а 2015 р. на певний час позбутися своїх спогадів, щоб подивитися на події «збоку», очима іншого, не зразу вдається... Опитувала я Русла-

на Василенка, студента історичного факультету. Це розумний хлопець, він має стійкі погляди, був учасником Майдану... Манера мовлення, жести, міміка Руслана, котрі супроводжували наш діалог, пересвідчують, яка близька йому ця тема. Хлопець був майже на всіх акціях, мітингах, флешмобах, роздавав листівки, агітував людей долучатися до народного руху, вечорами чергував на барикадах, а вранці біг на пари. Ще до Революції Гідності він був прихильником «Свободи», але на Майдан ішов «позапартійним». Брав участь у сутичках, коли міліція

розганяла пікетувальників, допомагав людям... Руслан – це активіст, котрий був причетним до всіх головних подій полтавського Майдану. Я відразу повірила в його щирість, у чистоту його поглядів, у його ідею. Цей хлопець був тією частинкою одного великого цілого, що історики кваліфікують як рушійну силу...

Отже, ми бачимо, як прості люди, котрі люблять свою Батьківщину, прагнуть свободи, щодня творять історію рідного народу. Це яскравий приклад і того, як вони самі змінюють навколишній світ.

ІНТЕРВ'Ю

* * *

Марина Семко (М. С.). Назвіть, будь ласка, своє ім'я, прізвище, по батькові, псевдо, скільки Вам років, звідки Ви, рід занять і місце проживання.

Тетяна Авдеєва (Т. А.). Ой (зітхає, сміється)... Для чого так багато інформації?

М. С. Це ж персональні дані.

Т. А. Авдеєва Тетяна Валеріївна, у громадському рухові й серед знайомих більш відома, як Янат. Янат – це Таня навпаки – раз; і друге – є єврейське ім'я Янатен, Йонатен (Богдана),

тому прижилося так... Зараз маю повних 26 років, рід занять – в основному державна служба в освіті, раніше – музейний працівник, за освітою вчитель історії і правознавства. Родом із Хорольського району Полтавської області, але понад 9 років проживаю постійно в Полтаві, тому, можна сказати, що полтавська.

М. С. Із якого часу Ви почали стежити за подіями на Майдані?

Т. А. Від самого початку. Наша громадська організація 24 листопада вперше провела мітинг

на підтримку євроінтеграції, і з цього розпочався, власне, цілий рух полтавського Євромайдану. Потім з'явилися (через пару днів) партійні організації, так само, як у Києві... Я не стільки прагнула «стежити», скільки бути активним учасником подій. 24 листопада ми громадською організацією «ЗЛАМ стереотипів» завжди влаштовуємо вуличні музеї – попереднього року присвятили Голодомору, а 2013-го планувалося УПА. До цієї дати деякі наші активісти вже побували у столиці, підтримуючи євроінтеграцію. І ми, полтавці, також не змогли просто сидіти і вийшли за євроінтеграцію, такий вибір нашій.

М. С. Що саме Вас спонукало взяти участь у протестних акціях, які почуття, думки, настрої?

Т. А. (зітхає). Багато різних мотивів може бути, навіть обурення, злість, інший негатив... Але передусім це було певне бачення подій як історика. Ми вже знали різні вектори міжнародного вибору України. Як нам показує історична минувшина, коли вибираємо східного сусіда, то нічого доброго з цього не виходить. 300 років вибирали його, пора нам спробувати щось інше... А щодо обурення... У нас звикли, і це в усіх структурах, конструювати певні факти, але не виносити нічого на обговорення, тобто коли стояло питання про євроінтеграцію чи підписання/непідписання угоди, людей звично відсторонили... Ми йдемо в тому напрямку, і тоді раптово нам оголошують інший напрямок... Це виглядає знущанням, нівелюванням усіх цінностей, особливо конституційних, тих, що народ є в нас джерелом влади, носієм влади, а так виходить, що народ нічого не вирішує. Тоді інша причина: все-таки реально 20 із лишком років існує незалежна Україна, але, за великим рахунком, нічого в країні не зроблено,

вона так і залишається пострадянською, але рано чи пізно потрібно виходити з цього стану, починати щось змінювати. У нас були революції, менші-більші рухи, рухи проти Кучми (рух «Україна без Кучми») і Помаранчева революція, яка, до речі, багатьох людей зробила ще більш пасивними, розчарувала... Але тепер це навіть не прагнення когось скинути, змінити владу, вчинити якісь революційні дії, ні! Першочергово стояла вимога дослухатися до народу саме як джерела влади і виконувати його вимоги. Потрібно було щось робити і не можна було мовчати... Подальші події не могли не спонукати до цього: наступ правоохоронних органів, зачистка насильницького тиску – побиття студентів, молоді, нашого майбутнього... Цікаво, що було велике розчарування партіями, які демонстрували нівелювання ставлення до народу, навіть презирство... Натомість наші громадяни виявили надзвичайну солідарність, адже якщо одні піднімаються, у них світлі цінності, вони стоять і просто співають гімн, а на них ідуть бити... Це означає повну крапку у взаєморозумінні із владою <...>. А далі, коли пішли жертви, відверте знищення беззахисних людей, кожен почувався зобов'язаним долучитися до подій. <...> І наголошу ще один мотив – потреба розбудувати країну, державу, а не лише кричати, що нам усе не подобається, втім будувати її можна, тільки маючи певну громадянську позицію.

М. С. *Якою була саме Ваша участь у всіх цих подіях?*

Т. А. Я входила до складу громадської організації «ЗЛАМ стереотипів» та від самого початку – до Координаційної ради Майдану, яка була в Полтаві. Її очільник Олесь Коба був представником нашої організації, тож за його відсутності я брала участь у координаційних нарадах, збирала людей на мітинги, ходу... Робила про це заявки в міськраду для отримання дозволів тощо. Ми організували «миколайчики», «євросніговика» <...>, виготовляли друковану продукцію. Часто доводилося чергувати в наметі, організувати графік чергування наших, а ще намагалася продумувати заходи культурно-просвітницького характеру. Була ведучою полтавського Євромайдану, представляла людей біля мікрофона і сама виступала. До речі, тоді ще ОДТРК «Атава» знімала все на відео, тому одного разу знайомий повідомив, що бачив мене «в Києві на великому екрані» – там показали сюжет із Полтави... Із товаришами ми малювали різні стяги... Підлогу мила в ОДА, сало нарізала, було таке, що доводилося там ночувати... У Київ виїжджала, у Харків... Досі важко згадувати, як із Харкова хлопців побитих привезли – розбиті голови, залиті очі зеленкою;

ми тоді «швидкій» допомагали як асистенти – промивали рани, пов'язки міняли... Також і кошти збирали, завдяки яким могли вирішувати ті чи ті проблеми.

М. С. *Як давно Ви є членом громадської організації?*

Т. А. Від самого початку. «ЗЛАМ стереотипів» виник 13 липня 2012 року.

М. С. *Які події того часу в столиці та нашому регіоні Ви вважаєте найважливішими, переломними?*

Т. А. З того, що зафіксувалося пам'яттю... Насамперед – 30 листопада, коли почався наступ на Євромайданівські сили, а потім дуже велика кількість людей вийшла... Тоді біля одного київського намету висів синьо-жовтий прапор і по ньому стікала кров... Ще ухвалення законів 16 січня... День соборності.

М. С. *Чи Ви особисто або Ваші знайомі, родичі були заарештовані або якимось інакше постраждали під час Майдану?*

Т. А. З-поміж родичів таких нема; зі знайомих був заарештований учасник полтавського Євромайдану, «свободівець» Чабановський (був під домашнім арештом), Ворона був під домашнім арештом... Ми з ними тісно співпрацювали в координаційній раді, це мої близькі знайомі... Пам'ятаю, що Стас Пієв був заарештований, потім намагалися арештувати Борянова...

М. С. *Ви безпосередньо стикалися з «тітушками» чи «Беркутом»?*

Т. А. Ну, щоб вони мене затримували, то ні, але правоохоронців я бачила дуже багато...

М. С. *А Ви могли б назвати прізвища відомих політиків чи громадських діячів, із якими стикалися під час подій на Майдані? Яке враження справили вони на Вас, які були їхні дії в конкретних ситуаціях?*

Т. А. Швидше, це були люди, відомі в місцевих масштабах... Зокрема, теперішній голова обласної адміністрації, голова обласної ради... Запам'яталася дуже позитивна Ірина Земляна – від громадського сектору, вона ніколи не здавалася, із будь-яких ситуацій уміла знайти вихід, рішення проблеми... Звісно, я пам'ятаю приїзд Кличка, ажіотаж був доволі сильний. І промова в нього була непогано прописана, і цікаві люди в його «світі» були... Один зайшов просто в намет, цікавився перебігом подій у Полтаві... Я розказала, які акції відбуваються: хода, студентські рухи, зустрічі, віче; розповіла про наші проекти з історії... Обіцяв особисто пану Кличку розповісти про наш проект. <...> Ще з Капліним перетиналися, його командою... Порошенко приїздив, особисто не спілкувалися, точніше, руку потиснув – це не забувається...

М. С. Що Ви знаєте про ставлення до Майдану в інших областях і чи були Ви очевидцем/учасником протестних подій в інших областях України?

Т. А. Можу сказати, що наша організація (хоч і не я особисто) брала участь у громадських Євромайданах Харкова, Одеси, Києва, Олесь делегувався, хлопці; я здебільшого координувала роботу. Щодо спілкування, то воно, звісно, було. Наприклад, з Олею Сало зі Львова... Майдани мають багато спільних рис у різних містах. Зокрема, те, що людям «важко піднятися з дивана», вони чекають якогось особливого моменту... Доволі велика байдужість, пасивність – це скрізь.

Спілкувалася зі знайомими і з Харкова, Миколаєва, Херсона... Вони нам заздрили, що в нас є віче, стоять намети, листівки роздають, тоді як у них із синьо-жовтою стрічкою страшно виходити: можуть побити «тітушки»... І такі погроми траплялися не раз. Побитим людям інколи лікарі рекомендували втікати з лікарні, бо там «не виживуть»...

У Полтаві мені запам'яталася одна бабуся із собачкою, така небідна жінка в добротній шубі: вона проходила повз намет, коли саме відбувся штурм ОДА, і заявила: «А щоб ви, кляті, виздыхали, щоб вам і те, і те було...» Ми якраз прибирали біля намету каміння і запитали (ну, нам різні думки цікаві): «Що Вас не влаштовує?» Їй було шкода вибитих вікон, не людей...

М. С. А коли, на Вашу думку, завершився Майдан і Ваша особиста участь у ньому?

Т. А. Майдан закінчився в той день, коли поїхав Янукович, а остаточно, – коли в Полтаві була остання така хода, коли біля намету прибрали і вшанували пам'ять загиблих на Майдані... Це якраз у кінці лютого було, ну і мене тоді «швидка» забрала з фізичним виснаженням... Після того ми ще брали участь у створенні Громадської ради ОДА. Оскільки Олесь поїхав у зону АТО, то делегували мене. Це дуже тяжко – приходити на ті засідання, це втрата часу, коли всі чубляться, поливають брудом одне одного, словом – розбірки. <...>

М. С. Яким, на Вашу думку, є значення Майдану для розвитку українського суспільства? Як особисто на Вас він вплинув?

Т. А. Поки що оцінку, як кажуть історики, робити рано, наслідки можна буде побачити через 5–10 років. Що для мене Революція Гідності? Після Помаранчевої революції дуже багато людей зневірилося, я спілкувалася з ними, ми аналізували цю ситуацію в «ЗЛАМі...». Зустрічалися ті, які говорили: «Ти подумай про свою маму, про свого тата, що з ними буде, якщо з тобою щось трапиться, а в країні нічого не зміниться...

Революція не може нічого принести...» Багато хто, особливо у владі, не усвідомлює того, що на Майдані стояли люди не за те, щоб замінити осіб «біля корита», створити нових божків-лідерів... Влада повинна насправді служити народові, і поки не запрацює ця концепція, нічого не зміниться в країні... Революція Гідності – як поштовх, унаслідок якого прокинулися українці й Україна, люди нарешті почали ставати патріотами, і це їхній свідомий вибір; вони нарешті вивчили Гімн України, хоч би перші рядки... Ми всі зрозуміли, що потрібно далі рухатися. Так, говорять про третій Майдан, четвертий Майдан... Я не вірю, що тільки силові методи щось дадуть, але те, що люди будуть виходити протестувати, добиватися чогось – це однозначно, така їхня засторога керівним органам держави... У мене велика надія на цю революцію, що вона принесе нам не безглузду війну, а трішки справжньої Європи, яка цінує дружні зв'язки між етносами, здійснює реформи, розвиває цивілізацію. Я маю дуже велику надію, що після закінчення революції, після війни все-таки почнуться перетворення на краще. І про зарплату українця подумайте, і про так званий середній клас...

М. С. Як би Ви пояснили наступним поколінням, що таке Майдан?

Т. А. Це серйозний вияв народом своєї сили. Через мирне протистояння люди намагалися показати і відстояти свою, змусити владу з нею рахуватися. Через те, що влада не чула, не бачила і не розуміла, натомість почала діяти насильницькими методами, була пролита кров... Майдан – це те, що розпочалося, але ще не закінчилося.

М. С. А якою повинна бути пам'ять про Майдан і його героїв?

Т. А. У справі пошанування в нас дуже міцні традиції ще з радянського часу. В Полтаві зараз думають стелу відкрити – на місці поваленого Леніна... Уважаю, в музеях повинне відображатися те, що була така подія. По-різному інформація може передаватися, зокрема через відеопоказ, але взагалі потрібно розповідати дітям, лекції тематичні вести, якийсь курс невеликий... Ми ж розповідаємо про різні рухи, тому і про цей варто... Доречною буде пам'ятна хода до цієї дати – Дня гідності, який зараз започатковано; він повинен, як на мене, бути вихідним. Тоді люди зможуть вийти на майдани, мітинги, згадати все пережите, відвідати культурну акцію... Оце буде увіковічення, а ставити пам'ятники, які ніхто не буде розуміти... Необхідно виразно вписати Майдан в історію, провести змістові паралелі з минушиною, інформувати суспільство про неперервність нашої боротьби за волю і краще життя. Також

слід нотувати свідчення учасників, очевидців...
Робити це для своїх дітей: як було, чому було,
чому саме так було...

* * *

*Аліна Рябокінь (А. Р.). Представтеся,
будь ласка.*

Анна Кравченко (А. К.). Мене звати Анна Кравченко, мені 22 роки, я проживаю в місті Полтаві, навчаюся в педагогічному університеті на історичному факультеті, четвертий курс.

А. Р. Коли Ви почали стежити за подіями Майдану?

А. К. Від самого першого дня, ще коли не відбулося підписання асоціації нашим тодішнім президентом Януковичем... Я сиділа на парі в університеті, але в Інтернеті за всім цим спостерігала.

А. Р. Що спонукало Вас узяти участь у протестних акціях, якою була ця участь?

А. К. Спонукало ставлення нашого Президента до думки народу, тобто те, що він усупереч думці народу відмовився підписати асоціацію, і солідарність із людьми, які протестували проти цього.

А. Р. Чи є Ви членом якоїсь громадської організації, партії?

А. К. Ні.

А. Р. Чи брали Ви участь у акціях, пікетажах? Скільки ці акції тривали?

А. К. Акції тривали весь період Майдану, із листопада по лютий, кожен день щось організовувалося – флешмобами те назвати не можна; акції протесту були, страйки студентів тощо.

А. Р. Які події Майдану в Полтаві чи столиці Ви вважаєте найважливішими? Очевидцем яких із них Ви були?

А. К. Кожна подія була важливою, та піковими я вважаю збільшення протестів після 30 листопада, коли відбувся розгін студентів у Києві й люди масово відреагували на це...

А. Р. Чи були Ви заарештовані або постраждали під час Майдану?

А. К. Особисто я не зазнала утисків, але в моїх знайомих було так, що телефонували батькам і повідомляли, що їхні діти беруть участь у протестах, масових заворушеннях... Але то було просто дзвінки, навіть не погрози.

А. Р. Чи були Ви особисто знайомі з кимось із загиблих? Розкажіть про цю людину.

А. К. Я таких людей не знала, а якби знала, то мені важко було б говорити про цю людину...

А. Р. Чи стикалися Ви з «тітушками», «Беркутом», міліцією?

А. К. Так, мені доводилося тікати від «Беркуту» біля облдержадміністрації, коли її хотіли взяти штурмом, десь, здається, 17-го чи 18-го

лютого, точно не пам'ятаю. Тоді доводилося захищатися від міліції, котра кидала світло-шумові гранати і стріляла гумовими кулями.

А. Р. Чи стикалися Ви з кимось із відомих політиків у період Майдану? Якщо так, то які враження справили на Вас ці люди?

А. К. На Майдані в Полтаві було багато громадських діячів, народних депутатів, депутатів місцевої ради, обласної ради. Багато з них справді брали активну участь, а дехто підходив просто пропіаритись, і більше вони говорили, ніж робили якісь дії...

А. Р. Що Ви знаєте про ставлення до Майдану в інших областях, чи були Ви очевидцем тих подій?

А. К. В інших областях я не була, та знаю про події там, бо багато хто з інших областей приїжджав у Полтаву і розповідав, що в них... І, звичайно, через ЗМІ було відомо, що в інших областях були розгони, було набагато гірше, ніж у Полтаві. Бо тут великого спротиву з боку влади не спостерігалося.

А. Р. Коли, на Вашу думку, завершився Майдан?

А. К. Деякі люди говорять, що він ще й досі не закінчився. А для мене формально завершився, але неформально, звичайно, ні... Формально закінчився, коли почало приходити менше людей, коли Янукович утік з України, стихли події на київському Майдані, вже й на нашому Майдані почали збиратися маргінальні особи, які приходили там випити... Тобто коли Майдан утратив те значення, яке мав у минулому 2013 році.

А. Р. Яке значення має Майдан для розвитку українського суспільства, на Ваш погляд?

А. К. Значення, поза всяким сумнівом, велике, тому що він був масовий, багато людей приходили туди зі своєї волі, вони відчували потребу в цьому, це показало, що в Україні є громадянське суспільство, громадяни не хочуть миритися з авторитарною владою і будуть просто виходити на вулиці й добиватися своїх прав.

А. Р. А як на Вас особисто вплинув Майдан?

А. К. Позитивно, звісно, адже завдяки Майдану я по-іншому подивилася на своїх знайомих, побачила, в кого є власна позиція, в кого її немає. Я познайомилася з активістами, дізналася багато нового про громадські організації, відчула на собі, що таке протест, революція, тому що 2004 року, коли була Помаранчева революція, мала тільки 10 років... Тут я відчула себе інформаційним членом подій.

А. Р. Якою, на Вашу думку, повинна бути пам'ять про Майдан?

А. К. Пам'ять повинна бути, а в якій формі, це вже справа кожного. Пам'ятник, меморіальна дошка, та головне, щоб пам'ятали, зокрема і про брутальність, насилля, яке на совісті тієї влади.

А. Р. Як би Ви пояснили наступним поколінням, що таке Майдан?

А. К. Залишиться багато інформації... В інформаційному суспільстві неважко пояснити, що таке Майдан, а якщо своїми словами, то Майдан – це Революція Гідності. Мені здається, що в цих двох словах усе сказано. Можна говорити про різні аспекти, причини, як-от відмова президента підписати асоціацію... А вже потім була справді Революція Гідності.

* * *

Артур Гобозашвілі (А. Г.). Вас вітає проєкт «Майдан: усна історія». Представтеся, будь ласка.

Артем Олефіренко (А. О.). Мене звати Артем Олексійович Олефіренко, мені 20 років, я з Полтави і на цей момент є студентом історичного факультету ПНПУ.

А. Г. Із якого часу Ви почали стежити за подіями Майдану?

А. О. Ну, власне, із самого початку, коли з'явилися перші повідомлення про те, що тогочасний президент України відмовився підписувати асоціацію з Європейським Союзом...

А. Г. Що спонукало Вас узяти участь у протестних акціях, якою була ця участь?

А. О. Це і спонукало перш за все. На той момент ми вважали, що асоціація є потрібною, необхідною для України, це безпосередньо шлях до європейського розвитку. Ми бачили приклад багатьох держав, які краще почали жити в усіх сферах свого життя. По-друге, ми почали висловлювати свою думку мирним шляхом, але зустріли не те що опір, але якусь недовіру з боку влади і песимізм, скептицизм. Якою була ця участь? На початку ми виходили на різноманітні акції, я не можу назвати їх протестними, але от, скажімо, виходили на мітинги на підтримку рішення про асоціацію, головним гаслом було, що Україна – це європейська держава, з цього все і починалося. Малювали плакати, ходили маршем і співали пісні патріотичні, Гімн України...

А. Г. Чи є Ви членом якоїсь громадської організації, партії або ініціативи?

А. О. На цей момент ні, тоді ж я був членом громадської організації, або, краще сказати, просвіти такої культурно-історичної, як «ЗЛАМ стереотипів».

А. Г. Чи брали участь в акціях, пікетах, флешмобах тощо. Хто був їх учасником, скільки ці акції тривали і чим завершилися?

А. О. Так, звичайно, брав. Брали участь у акціях, допомагали в організації. «ЗЛАМ стереотипів» у Полтаві – це була найперша організація, яка, по суті, починала Євромайдан, це були флешмоби, мітинги, навіть найперший біля театру імені Гоголя, де зібралось дуже багато людей. Тобто люди підтримували нас і вважали, що все це правильно. Учасниками їх були не лише активісти, а прості люди, полтавці, як кажуть, від малого до старого, були і студенти, і люди робочі, і пенсіонери, дідусі старі, які ділилися своїми враженнями і багато чого побачили у своєму житті... Соціально вони були дуже різними... Важко сказати, скільки ці акції тривали, але вони закінчилися із самим кінцем Майдану, еволюціонувавши з одного формату в інший...

А. Г. Які події Майдану в столиці й регіоні Ви вважаєте найважливішими, очевидцем яких із них були?

А. О. Якщо говорити про столицю, то, мабуть, найважливішим я все-таки вважаю побиття студентів, коли був уперше отакий розгін Майдану, кривавий... Також я б виділив перемогу Майдану, але, можливо, про це трохи пізніше. Щодо нашого регіону, то, мені здається, тут теж можна виділити дві таких події: поперше, це найперший мітинг біля театру... Тому що він показав, що Полтава разом з усією Україною, тобто виступає в контексті загальної ідеї, не відсторонюється від України... А по-друге, це, звичайно, «взяття» обласної ради... Чи було це важливе в контексті історії – важко сказати, але в контексті подій Майдану тоді це виглядало як така собі маленька перемога.

А. Г. Чи були Ви заарештовані, постраждали, може, Ваші знайомі чи родичі під час Майдану, за яких обставин?

А. О. Ну, слава Богу, обійшлося, ми не були заарештовані під час Майдану, серед постраждалих, правда, були мої знайомі, які отримали деякі пошкодження... не складні: один із моїх побратимів пошкодив руку під час «маршу» до офісу Партії регіонів, був вогнем трішки поранений...

А. Г. Чи були Ви особисто знайомі з кимось із загиблих, що знаєте про цю людину?

А. О. Таке питання складне... Був я знайомий з однією людиною, але я не знаю, чи доцільно про це розповідати, тому що загинув він не під час Майдану, але все ж таки... Це Антон Грицай, один з активістів полтавського нашого ультрас «ФК Ворскла», патріотична людина, національно спрямована. Під час Майдану він, як і всі, допомагав, чим міг, організовував пев-

ні акції, був одним з активістів, але, виборовши перемогу Майдану, він пішов боронити Україну на схід і загинув там.

А. Г. Чи стикалися Ви з «тітушками», «Беркутом», міліцією, за яких обставин?

А. О. Із «Беркутом» не стикався, «тітушок» бачив, звичайно, але не можу сказати, що вони чинили в нас якийсь сильний опір... Просто Полтава була налаштована дуже по-українському, вони не могли якимось чином нам завадити. А з приводу міліції, то стикався і на початковому етапі: коли відбувалися мирні мітинги і протести, вони супроводжувалися працівниками міліції, які не чинили нам опір, але все ж це трошки морально давило, тобто ми розуміли, що це йде якось усе одно не під нашим контролем...

А. Г. Чи стикалися Ви з кимось із відомих політиків чи громадських діячів під час Майдану, які у Вас склалися враження?

А. О. Стикався, звичайно! На першому етапі Майдану (це я сам умовно його поділяю) – це Олександр Коба, ми були в одній організації, робили спільну справу, видавали газету історичну і події Майдану намагалися висвітлювати, влаштовували акції, виготовляли протестні плакати, залучали людей, дуже цікавим був, скажімо, мітинг університетами, коли ми, починаючи з педагогічного, йшли містом, закликаючи молодь виходити, тому що люди в нас поділилися на три групи: прихильники, противники Майдану й аморфні... Так-от, Олександр Коба вважав, що цих третіх, у кого є своя думка, просто треба розворушити... Його внесок був доволі великий. Інша людина, мабуть, це Юрій Бублик, коли вже Майдан трошки розрісся і перестав бути винятково громадським, тобто політика почала все ж таки вмішуватись, це зрозуміло... Юрій Бублик допомогу нам надавав, особливо, коли вечорами протести проходили і було холодно, сніг падав, дощ, то привозили бочки, в яких багаття запалювали, і можна було грітись; чай, каву, коли ще волонтерський рух не поширився, це було дуже корисним... Тому враження позитивні. Ці люди робили одну справу, можливо, інтереси різні були, я не буду брати на себе якусь відповідальність судити, але справу ми робили одну й допомагали один одному.

А. Г. Що Ви знаєте про ставлення до Майдану в інших областях, чи були очевидцем цих подій, чи брали в них участь?

А. О. Участь не брав, але вся Україна була очевидцем цих подій – через Інтернет, телебачення стежили, і це було абсолютно нормально. У кожній області, в кожному місті були якісь свої визначні події, у Львові, наприклад, захоплення СБУ, студентські мітинги тощо. Став-

лення до Майдану в інших областях, мабуть, у чомусь схоже – були прихильники, противники і байдужі, хоч і різний їхній відсоток, все ж загалом, мені здається, Україна була єдина, і не можна було виділити Тернопіль чи Полтаву, Херсон чи Донецьк.

А. Г. Коли, на Вашу думку, завершився Майдан?

А. О. Мені здається, все ж таки, що Майдан завершився обранням нового уряду, тобто коли режим зник, коли прийшли до влади нові люди, які підтримували ідеї Майдану. Усі сподівалися, що рухатися ми надалі будемо саме в євроінтеграційному напрямку, відповідно, це була крапка Майдану. Але вона, бачимо, переросла в три крапки, знаємо, що Майдан довго ще стояв у Києві, люди продовжували пікетувати, вже незрозуміло кого... Це мінус Майдану, але наприкінці він став уже не ідеєю, а пристанню безхатченків... Отже, Майдан завершився перемогою над режимом, тоді, коли президент покинув територію України разом зі своїми соратниками, а нова влада запрацювала.

А. Г. Яким, на Вашу думку, є значення Майдану для розвитку українського суспільства?

А. О. Значення Майдану велике, але поки що важко оцінити, в якому контексті це значення найбільше, а в якому контексті незначне. Мало часу пройшло, і зараз такі події, що важко їх порівнювати навіть із Майданом... Кожен Майдан зробив свій внесок у розвиток України. Можемо проаналізувати пікети проти Кучми, після чого з'явилося більше уваги й поваги до всього українського; Помаранчева революція, зміна влади і Президент Ющенко ще більш активізували курс на українське... Євромайдан дав поштовх до нового формування української нації й українсько-європейського суспільства, більше все ж таки українського. Бо якщо починалося все з асоціації, то пізніше, на мою думку, це вже переросло в питання: «Чи ти українець, чи ні? Тобто – як ти ставишся до України, що можеш зробити для її розвитку?» Якщо говорити масштабніше, то й культурне, і соціальне значення Майдану велике. А все ж історичну вагу його визначають ті покоління, які будуть жити після нас.

А. Г. Як особисто на Вас вплинув Майдан?

А. О. Я зрозумів, що справжніх патріотів в Україні багато, і живуть вони серед нас. Справжні герої не кричать про себе, а живуть просто, їздять у громадському транспорті, їх не вирізняє із натовпу. Майдан показав, хто є хто насправді, і це найголовніше, тому що невизначеність – це погано. Мені здається, що моя світоглядна позиція була сформована ще до Майда-

ну, тому найбільшим відкриттям було пізнання соціуму.

А. Г. Якою має бути пам'ять про Майдан і його героїв?

А. О. Перш за все чесною і відкритою: як усе було, так воно і має дійти до наступних поколінь, бо ми вже стикалися з усіляким варіюванням фактів некомпетентними людьми. Історію неможливо реконструювати, вона конструюється окремим істориком, тобто, в одного може бути одна думка і він шукає певні підтвердження саме в цьому напрямку, в іншого може бути свій погляд, іноді взагалі полярний, і він доведе власну правоту. Це найбільша проблема історії. Факти потрібно аналізувати, так само й Майдан. За самою хронологією враження про Майдан не складеться, його потрібно правильно донести до наступників... Якщо брати в матеріальному якомусь представленні, то це, звичайно, повинні бути пам'ятки, меморіальні дошки, пам'ятники тощо. Усе повинне бути задокументоване. І така робота ведеться: з'явилося багато фільмів, книг... Головне – не загубити в історії головної ідеї Майдану.

А. Г. Як би Ви пояснили наступним поколінням, що таке Майдан?

А. О. Це справді цікаве питання і воно потрібне. <...> Пояснюючи наступним поколінням Майдан, мені здається, треба передусім відповісти на три питання: навіщо він був? до чого призвів? як це відбувалося? Третє питання легко з'ясувати за хроніками, а от відповідь на попередні мусить засвідчити, що в людей змінилося в голові. Саме на ці питання ми повинні шукати відповідь.

* * *

Тетяна Татаріна (Т. Т.). Назвіться, будь ласка.

Юрій Кондратьєв (Ю. К.) Я, Кондратьєв Юрій Вікторович, народився 16 вересня 1994 року. Відповідно, мені 20 років. Я навчаюся в Полтавському національному педагогічному університеті. Нині проживаю в Полтаві.

Т. Т. Із якого часу Ви почали стежити за подіями, які відбуваються на Майдані?

Ю. К. Практично із самого початку. Стежити я почав із двадцятих чисел листопада... Коли це все тільки починалося.

Т. Т. Що стало поштовхом до того, щоб Ви почали брати участь у протестних акціях і якою саме була ця Ваша участь?

Ю. К. Основним поштовхом до того, щоб брати участь у протестних акціях, було те, що потреби народу, а він хотів вибрати шлях євроінтеграції, були, скажемо так, нагло відкину-

ті нашою владою, яка цим самим показала, що вона вважає людей ні за що. Це мене обурило, і я зразу ж вийшов на протестні акції в місті Полтаві. Брав участь у різних акціях. Це був і лежачий пікет біля входу в облдержадміністрацію, і коридори ганьби, і мітинги, різні акції, флешмоби. Ми знаємо, що основною громадською організацією, яка брала участь в подіях Євромайдану, був «ЗЛАМ стереотипів» (непартійне патріотичне об'єднання молоді та всіх небайдужих до викликів сьогодення). Я був знайомий з учасниками, очільниками «ЗЛАМу» і брав участь у їхніх акціях. Це роздавання листівок, пікети, виготовлення плакатів, мітинги тощо.

Т. Т. Чи є Ви членом якоїсь громадської організації, партії або ж ініціативи?

Ю. К. Ні.

Т. Т. Які події Майдану в столиці та Вашому регіоні Ви вважаєте найважливішими? Очевидцем яких із цих подій Ви були?

Ю. К. Я можу говорити більш компетентно про події в регіоні, я більшу частину мітингів і більшу частину подій Євромайдану провів тут – у Полтаві... Для мене однією з найбільш пам'ятних подій часів Євромайдану в Полтаві був розгром-розгін Євромайдану. Він припав на 19 лютого 2014 року. Коли «Беркут», по суті, почав розганяти мітингувальників, які пішли на штурм облдержадміністрації. Також перед цим для мене знаковою подією стало перше захоплення облдержадміністрації в місті Полтаві.

Т. Т. Чи можете Ви розповісти про це більш детально? Як усе відбувалося?

Ю. К. Так. Можу. На 19 лютого вже підійшла критична точка напруження в місті Полтаві. Це я так вважаю. Перша задача облдержадміністрації, як ми знаємо, тут була мирною (25 січня 2014 року). Полтавців просто пустили в цю споруду, ніхто не збирався нікого розганяти. Корективу внесли відомі криваві події 19 лютого... Уже народ вирушив на штурм офісу Партії регіонів у місті Полтаві. Я був учасником цього штурму. Був, скажемо так, «узятий» офіс Партії регіонів. Після цього вже підігрита і збурена маса народу вирушила в бік облдержадміністрації. Почався штурм облдержадміністрації, яка була повністю запечатана, закрита. Сили «Правого сектору» розпочинали цей рух, а згодом ми, прості люди, які там були... Я підіймався сходами до облдержадміністрації, коли почув, як хтось сказав, що зараз піде «Беркут». І я почав відводити дивчач із першої лінії, відвів, здається, трьох... І коли я відводив четверту дівчину, свою знайому, обернувся і вже побачив спалах світло-шумової гранати під ногами. І тільки наступною картинкою було те, як уже йшов... ні, це був не «Беркут», як ми вже

дізналися потім, а міліція, але зі щитами, озброєна. Вони відтіснили нас до проїжджої частини. Ну, і стріляли по нас гумовими кулями, влучили в декількох людей. А тих, хто не встиг утекти, побили кийками там...

Т. Т. Чи були заарештовані або ж постраждали Ваші знайомі чи родичі під час Майдану? За яких саме обставин це відбувалося?

Ю. К. Постраждалих родичів не було. Із моїх знайомих, наскільки знаю, постраждав Олександр Коба: в нього влучило декілька куль і кийками перепало. Я бачив багатьох побитих людей, сліди крові перед облдержадміністрацією, ватно-марлеві пов'язки, які нам видавали на обличчя, щоб не було їх видно, лежали закривавлені... Мої друзі це бачили... Спочатку всі відступали... А потім ми вирішили вступили з ними в бій, почали ставити першу лінію укріплення. Перше, що поставили, – дерев'яну сцену. Там була така невеличка дерев'яна сцена біля проїжджої частини. Оце була така перша (усміхається) оборонна лінія. Потім... пішли зносити бруківку, сміттєві баки... Є фотографії, який вигляд мала ця полтавська міні-барикада порівняно з київськими...

Т. Т. Чи стикалися Ви з кимось із відомих політиків чи громадських діячів під час Майдану?

Ю. К. Одним із найвідоміших політиків, з якими я тоді стикався, був Юрій Бублик... Я думаю, всі знають – це відомий «свободівець»... Спілкувався я з ним не так довго, всього кілька хвилин... Справив він враження на мене абсолютно чужою людиною... Був тоді, як я розумію, в Полтаві проїздом. І це спілкувався я з ним на початку Євромайдану, в листопаді... Бачився з іншими діячами, зокрема відомим зараз у Полтаві Петром Вороною. Він брав участь у подіях, але набагато пізніше... Познайомилися з ним уже зимою... Здається, це був січень, коли я його побачив, коли він з'явився...

Т. Т. Що Ви знаєте про ставлення до Майдану в інших областях? Чи були Ви очевидцем тих подій, чи брали в них участь?

Ю. К. Безпосередньої участі не брав, але знаю про події з телепрограм – у Харківській, Дніпропетровській, Чернігівській областях.

Т. Т. Коли, на Вашу думку, завершилися Майдан і Ваша участь у ньому?

Ю. К. (зітхає). Завершився Майдан... Мені здається, він поки що не завершився, це таке міні-затишшя – затишшя перед бурею. Майдан відновиться, не так багато й часу пройде. Коли перестане перебиватися війною... Моя особиста участь закінчилася з того часу, коли облдержадміністрація була повністю відкрита для людей, коли люди могли там проходити, перебува-

ти, коли там відкрився пункт харчування тощо, налагодилася охорона, словом, народ узяв усе у свої руки... Там уже був свій контингент, «Правий сектор», вводилися перепустки...

Т. Т. Яким, на Вашу думку, є значення Майдану для розвитку українського суспільства?

Ю. К. Тут багато говорити не треба. Однозначно – це формування громадянського суспільства і всього, що з ним пов'язане. Тут можна велику полеміку розвести, але для мене саме це відбулося, саме зараз іде формування громадянського суспільства, самоусвідомлення нації.

Т. Т. Як особисто на Вас вплинув Майдан?

Ю. К. Майдан уплинув більше позитивно. Я став відчувати себе українцем, зріс мій патріотизм, моя національна гордість, це однозначно. Звісно, до цього все це було, але після тих пережитих подій Євромайдану це все виросло стократ.

Т. Т. Якою має бути пам'ять про Майдан і його героїв?

Ю. К. Що б там не говорили зараз усі ті люди, які кажуть, що... майданівці винні в тій війні, яка зараз відбувається, що якби вони не виходили, то й війни цієї не було б, – це все абсолютно нісенітниця. Протестувальники стояли за честь, за свободу, за вільний вибір нації. Вони відстоювали її гідність. Народ показав, що він не дозволить нікому, ніяким бандитам, злочинцям собою помикати. Що він гордий, незламний, він нічого не боїться, він готовий до боротьби. Така й пам'ять повинна бути про всіх учасників Євромайдану. Тільки світла і найкраща.

Т. Т. Як би Ви пояснили наступним поколінням, що таке Майдан?

Ю. К. Я б пояснив, що це приклад неабиякого патріотизму, відданості, безстрашності і прагнення до свободи. Це і є суть нашої української нації. Події Майдану підтвердили той незламний дух, який закладений у нас генетично, наше прагнення до свободи. Це неабиякий героїзм, узіреть усім іншим наступним поколінням. Навіть приклад усьому світу, з яким така лихоманка зараз відбувається. Ми показали всьому світові, що таке Україна і хто такі українці.

* * *

Марія Пелих (М. П.). Ви є учасником проекту «Майдан: усна історія». Будь ласка, представтеся.

Руслан Василенко (Р. В.). Я студент 4 курсу історичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка Василенко Руслан Вікторович, живу в Хорольському районі, місті Хоролі. Мені 20 років.

М. П. Із якого часу Ви почали стежити за подіями Майдану?

Р. В. Від самого початку, тому що ми були залучені вже до першого процесу, коли Олександр Коба зі «ЗЛАМу» почав організовувати виступи, ми були.

М. П. *Що спонукало Вас узяти участь у протестних акціях і якою була ця участь?*

Р. В. Спочатку це просто були мітинги, ми виходили. Що спонукало? Швидше, напевно, злочинний режим, який був на той час. Він нам не подобався, більшість моїх друзів також була проти цього. Тобто це і власні мої думки, і також їхня підтримка.

М. П. *Ви є членом якоїсь громадської організації, можливо, партії?*

Р. В. *(зітхнув).* Я був симпатиком «Свободи», але перед революцією звідти вийшов, тому що вважаю участь у політичній партії наразі популізмом. Тому відповідь – не був. Ми не отожднювали себе із жодними партіями. Ми діяли із власної волі.

М. П. *А чи брали Ви участь в акціях чи, можливо, в їхній організації? Якими ці були акції?*

Р. В. Ми були в Полтаві, тому швидше наші акції зводились до мітингів. Там ми ходили до кожного університету, піднімали студентів на виступи. Також розносили агітки. Якось була сутичка біля ОДА, я також брав участь; були задіяні в блокаді офісу Партії молодих регіонів *(посміхається)*.

М. П. *Ви стикалися з «тітушками», «Беркутом», міліцією? Розкажіть детальніше.*

Р. В. Коли ми штурмували ОДА, то там, швидше за все, були озброєні міліціанти... А з «тітушками» не стикався. Коли ми прийшли до ОДА із протестами, то штурму не планували. І тут хтось банально кинув камінь у вікно – і почалося. На фоні подій у Києві ми були дуже пригнічені й наелектризовані. Сидіти мовчки не могли, рвалися щось робити... У нас полетіли гранати, люди почали розбігалися. На моїх очах чоловікові влучило в обличчя, його відтягували...

М. П. *Які події Майдану Ви вважаєте найважливішими? Й очевидцем яких із цих подій Ви були?*

Р. В. Я сказав, що в Києві не був. Це швидше локальна участь... Тут кожна подія, на мій погляд, важлива, тому що люди відстояли свою правду... Запамяталося, як Янукович утік; коли я це почув, то навіть вийшов на двір, мені легше дихати стало... Перемога над режимом відбулася. Що раділи довго...

М. П. *Чи постраждали Ви або Ваші родичі, знайомі під час подій Майдану?*

Р. В. Слава Богу, ніхто фізично не постраждав. А так – в університеті нам казали, що

«енки» ставитимуть, лякали, що виженуть... Ми на це не зважали. Нам було все одно.

М. П. *Можливо, Ви стикалися з кимось із відомих політиків чи громадських діячів під час Майдану? І яке у Вас склалося враження від зустрічі з ними?*

Р. В. Із Бубликом зі «Свободи»... Від політиків у мене вражень ніяких, тому що це популізм... Ми з друзями відмовилися взагалі виступати від будь-якої партії, тому що народ є народ, і воля народу для нас важлива. Бо ми є частиною народу. Тому політики аж ніяк не показували себе з якоїсь кращої точки зору. Це абсолютна нісенітниця, як хтось каже, що Майдан відбувся завдяки «Свободі» або «УДАРУ» тощо. Це просто люди – і все.

М. П. *Що Ви знаєте про ставлення до Майдану, можливо, в інших областях?*

Р. В. У мене брат живе і навчається у Львові, то він також брав участь у різних протестах. Він журналіст, багато чого знає, інколи розповідав... Зізнаюся, за тих умов я деталями не дуже цікавився.

М. П. *Коли, на Вашу думку, завершився Майдан або ж Ваша особиста участь у ньому?*

Р. В. Для мене Майдан і досі ще якось пульсує... Приходить думка, що, мабуть, це не останній раз було і що все може ще відродиться, тому що влада нас не чує, а лише таким способом ми можемо відстояти свої права. Моя особиста участь припинилася на етапі, коли ми почули, що Янукович покинув країну, тоді всі трошки пасивнішими стали. Ми вже обмежувалося мітингами, але й вони припинилися.

М. П. *Яким, на Вашу думку, є значення Майдану для розвитку нашого українського суспільства?*

Р. В. Це таке питання... Дивіться, просто до нього наше суспільство певним чином спало. Якесь було сонне. Навіть частина моїх знайомих у протистоянні не бачила сенсу: «Нащо? Чому вони вийшли? Яка їм різниця? Харашо жилося. Ціни були...» Інші, більшість, моїх друзів, незнайомих, уважали, що треба щось змінювати у країні, бо так жити більше не можна. Тому Майдан тут, швидше за все, став ідеологічним поштовхом, іскрою, яка могла б зародитися, щоб спричинити щось...

М. П. *Як особисто на Вас вплинув Майдан?*

Р. В. Тут двояке ставлення... Туди йшли люди різні. Мабуть, важливе те, що різні люди зібралися разом, заради одної спільної мети. Я думав, що українці сьогодні на це не здатні. Ми пасивні, важко піднімаємося з дивана... А тут усі разом стоять, ну, нехай не всі, ну хоч деякі, так, у них щось ще живе всередині. Вони здатні

мислити, це не тупі вівці, яких кожен, куди схо-
че, пожене, як стадо, і все.

М. П. Якою має бути пам'ять про Майдан і його героїв?

Р. В. Пам'ять необхідна, нащадкам слід до-
нести правду про ці події. У школі розповідати,
в університетах, щороку заходи пошанування
проводити, мітинги... Це важлива подія в історії
українського народу.

*М. П. Як би Ви пояснили наступним поко-
лінням, що таке Майдан?*

Р. В. Це пробудження від сну, від пасиву,
який оточував суспільство. Якщо коротко...

* * *

*Тетяна Татаріна (Т. Т.) Представтеся,
будь ласка.*

Станіслав Коряк (С. К.): Мене звати Станіс-
лав Павлович Коряк. Мені 20 років. Народився
в Хорольському районі, селі Трубайці. Студент.
Навчаюся в Полтавському національному педа-
гогічному університеті, вивчаю історію.

*Т. Т. З якого часу Ви почали стежити за по-
діями Майдану?*

С. К. Із листопада, від перших протестних
подій після того, як не підписали угоду.

*Т. Т. Що спонукало Вас узяти участь у про-
тестних акціях і якою саме була ця участь?*

С. К. Спонукав насамперед силовий розгін
протестувальників, побиття «беркутівцями»
студентів і просто людей – такий основний мо-
тив, чому я вийшов. А наступним мотивом є те,
що політика держави почала розходитися з ін-
тересами народу.

*Т. Т. Чи є Ви членом якоїсь громадської ор-
ганізації, партії або ж ініціативи?*

С. К. Я раніше був членом студентської
організації ГО «Свобода». На початку Майда-
ну я входив до цієї організації. Під її транспа-
рантами брав участь. Але згодом вийшов, тому
що побачив, що ні «Свобода», ні інші політичні
партії, які брали участь у Майдані, особливо
не представляють інтереси народу. І це було
видно, відчутно. Ось одна із причин, чому я пі-
шов з ГО «Свобода». Потім я деякий час був у
«ЗЛАМі стереотипів». Це наша така регіональ-
на організація. Її очолює Олександр Коба. На
той час він був у нас рушійною силою, він нас
тоді піднімав. Ми... прогулювали пари, але на-
магалися підняти й інших людей, зокрема сту-
дентів нашого університету, а також ПДАА,
ПУЕТ, ПолНТУ імені Юрія Кондратюка. Спо-
чатку мало хто відгукувався на наші заклики;
було дуже тяжко.

*Т. Т. Чи брали участь Ви у якихось акціях
чи в їх організації? Таких, як пікети, флешмо-*

*би тощо? Хто був організатором таких акцій?
Скільки вони тривали і яким чином завершили-
ся?*

С. К. Так, звісно, брав участь у таких ак-
ціях... Це не пікети швидше були, а заклики.
Ми ними намагалися підняти людей, доне-
сти до всіх, що відбувається насправді, якимось
роз'яснити людям, що це твориться історія,
треба виходити, змінювати. Брав я участь от у
флешмобах у торговому центрі «Київ», у «Сіль-
по»... Як тільки почався рух «Не купуй росій-
ське», ми влаштовували флешмоб. Осердям
був «ЗЛАМ». Ще роздавали листівки. Ну і таке
інше. От у таких акціях брав участь. У маршах
також – від ОДА до альтанки, від нашого уні-
верситету до якихось інших університетів, до
міськради, до ОДА.

*Т. Т. Які події Майдану в столиці та регі-
оні Ви вважаєте найважливішими? Очевидцем
яких із них Ви були?*

С. К. Важливі тут усі моменти. Але я б,
швидше, указав на переломні. Це побиття
30 листопада. Я думаю, що якщо б не було його,
– усе б згасло. Власне, ніхто й не розумів, що
взагалі відбувається. Побиття студентів збури-
ло громадськість – люди, студенти з-поміж них,
почали задавати питання: чому так сталося, за
що ці люди вийшли... І почали вникати, більше
людей стало виходити. Іншим ключовим момен-
том вважаю вбивство на Майдані. Саме в Києві,
коли Нігоян поліг одним із перших... Тоді була
розгубленість: людей почали вбивати!.. І ти не
знаєш, що буде далі: громадянська війна, си-
лове протистояння між державою і простими
людьми?.. Третій момент – як почалися масові
розстріли, як убивали на Інститутській, на Гру-
шевського... Просто на Майдані вже з'явилися
снайпери. Це стосовно подій у Києві, загально-
українських. У Полтаві важливими моментами
було те, що люди стали активними, до того ж у
грудні... Студенти, звичайні пенсіонери, люди
середнього віку... А потім оце «дивне» захо-
плення ОДА, коли частину її нібито віддали,
нібито влада в руках народу. Але насправді...
Я навіть досі не можу зрозуміти, що тоді від-
бувалося... Наступним поворотним моментом
у Полтаві було 19 лютого: увечері дуже багато
людей зібралися штурмувати міськвідділ мілі-
ції... Я був безпосередньо учасником тих подій,
був із побратимами під відділком. Там уже були
міліціонери з автоматами, щитками, бойовими
патронами. Якби не Петро Ворона, я думаю, не
Олесь Коба, були б, я думаю, розстріли навіть у
Полтаві. Лідерам удалося людей стримати, хоч
усі були дуже злі і їх було справді дуже багато.
<...> Тоді все ж погромили офіс Партії регіо-
нів. На наших очах він спалахнув... Такі важливі

моменти полтавського Євромайдану, на які варто звернути увагу.

Т. Т. Чи були заарештовані або ж постраждали Ви, Ваші знайомі чи родичі під час Майдану? За яких саме обставин це трапилось?

К. С. Із родичів, наскільки я знаю, ніхто не постраждав. Знайомі? Так. Передусім ті, що брали участь у київському Майдані... Химичу ребро поламали, іншим хлопцям дісталось газовими гранатами, резиновими кулями, кийками... А в Полтаві під час штурму ОДА особисто мені дісталось двома світло-шумовими гранатами. Одна зірвалася неподалік переді мною, друга – біля самісінької ноги. Ех, тоді я порадив за свої добротні штани і надійне взуття, які не загорілися, не розірвалися!.. Тоді мене й оглушило – я десь із півгодини не міг прийти до тями, кудись біг, нічого не розуміючи... Відійшов десь через півгодини... З моїми друзями схожа була ситуація... Але невдовзі ми вже почали робити барикади, озброюватися битами, арматурою, яку знаходили там чи там. Ми не знали, що буде далі, ніхто не знав... Але ми бачили – ось полтавський «Беркут», полтавська міліція; вони із собаками, рушницями, гранатами. Вони стріляли в нас... Уночі тоді добре змерзли, тож поверталися в гуртожиток, щоб переодягтися, попийти чаю і швидко назад... Тоді ми натрапили на чоловіка, який лежав у калюжі біля стадіону «Ворскла». Люди минали його, не звертали уваги. Ми підійшли поцікавитися, що трапилось... Виявилось, що він проходив мимо якраз у момент розгону. Сам жодної участі не брав. Але його наздогнали «беркутівці»... Я розпитував про цей епізод у людей, були свідки... Кілька «беркутівців» на клумбі біля ОДА гамселили того чоловіка, побили і покинули там... І він ішов, поки не знепритомнів... Ми викликали «швидку», зателефонували його знайомому – чоловіка забрали. У нього була вивихнута нога, тяжкі синці по тілу, як нам розказували... Знаю про ще кілька подібних епізодів... Словом, усім потрошку дісталось...

Т. Т. Чи стикалися Ви з «тітушками», «Беркутом»?

С. К. Так, у Києві, коли був там на Майдані... Це такий «народ» – наркомани, всі в синячках, видно, що під наркотичним сп'янінням. Ходять групами – не менше п'яти осіб. Кружляють довкола Майдану... У Полтаві також їх бачив. Якись молоді люди, у спортивній формі, бритоголові... Також групками купчилися збоку від Майдану, але активності з їхнього боку не помітив. Знаю людей, які були «тітушками», з Полтави. Їх набирали в Полтаві. Один знайомий підробляв «тітушкою». Коли про це ми дізналися, перестали з ним спілкуватися. Він

багато місяців переховувався в когось з організаторів «тітушок»... Із «Беркутом»? Так, я вже розповідав. Але ось одна ситуація була комічна... Один беркутівець побіг за моїм товаришем – таким низеньким на зріст, худеньким, який утікав під час розгону в бік клумби. А тоді погода була дуже погана, грязь надворі. «Беркутівець», певне, думав, що наздожене школяра, надає йому кийків... Але товариш клумбу минув, а «страж закону» в ній застряг, загруз по коліна. В обмундируванні був, важкий... І впав. Товариш мій не розгубився, він повернувся назад. Такого прочухана всипав «беркутівцю»!.. Підбігли інші люди, вже не били, а зняли з нього шолом, хотіли і бронезилет зняти... Тоді наспіли «беркутівці» – витягли його. В мене є знайомі і з-поміж «беркутівців», які були в Києві й тут... Не знаю, чи били вони людей... Та на них дуже діяла пропаганда, їх спеціальними методами зазомбовували... Згодом дехто таки зрозумів, що вони – інструмент у чужих руках... Перестали виконувати накази командування, ігнорували їх. Навіть були випадки (непоодинокі!), коли переходили на бік протестувальників. Вони то намагалися прикрити, що переходять, але переходили, кидали свої щити... Їм грозили розправою, тюрмою, чим завгодно, але вони переходили. Я знаю, такі хлопці були. Зараз вони готові «змити вину кров'ю»... Воюють на Сході... Кілька днів тому цей мій знайомий «беркутівець» рушив на Схід...

Т. Т. Чи зустрічали Ви когось із політиків або громадських діячів під час подій Майдану?

С. К. Так. Петра Ворону, Арсенія Яценюка, та й інших... Що про них сказати?.. У Полтаві я дійсно бачив, що політики виходили на Майдан. Не тому, щоб у майбутньому собі нагріти місце... Вони стояли за ідею, їм і погрожували... Але вони виходили, багато справ добрих зробили... А про «вищих» я нічого не можу хорошого сказати, вони – ніби «примазалися» і свою лінію гнули...

Т. Т. Що Ви знаєте про ставлення до Майдану в інших областях?

С. К. Знаю про ставлення, наприклад, у Криму... <...> Дуже помітний вплив ще радянської ідеології, російських ЗМІ... Також у Луганській, Донецькій областях... Зараз там іде війна, але тоді були проукраїнські Майдани. І всі у вишиванках виходили, з державними прапорами... Було доволі багато людей... У мене є знайомі, які брали в тих подіях участь, а згодом змушені були покинути Луганськ, Донецьк... Напевно, багато людей, які виходили на ті Майдани, зараз покинули цю територію, тому що боялися, їм погрожували... У русифікованих східних областях до Майдану ставилися

переважно негативно... У Центральній Україні – п'ятдесят на п'ятдесят відсотків... У Західній Україні була значно активніша підтримка.

Т. Т. Коли, на Вашу думку, завершився Майдан і Ваша участь у ньому?

С. К. Завершився Майдан після того, як Росія напала на Україну. Коли вже втік Янукович і питання нашої переорієнтації на Захід та повалення режиму відійшло на другий план... Коли вже його кліка вся з України забралася... Коли постало питання збереження нашої територіальної цілісності й суверенітету, наших кордонів, нашої держави... Коли виникла загроза вторгнення, розпочалась анексія Криму... Коли сотні, які були організовані на Майдані, стали Нацгвардією і поїхали хто на кордон із АРК, хто на перепідготовку й далі на Схід, хто пішов добровольцем у військо... Моя участь у Майдані завершилася з утечею Януковича з України... Десь у березні полтавський Майдан завершився...

Т.Т. Яким, на Вашу думку, є значення Майдану для розвитку українського суспільства?

С. К. Майдан став акумулювальною силою, завдяки якій українці показали, що справді є нацією. Знаєте, як біда об'єднує... Я не говорю, що Майдан був бідою. А от проблеми зачіпали щоденно кожного: свавілля влади, міліції, корупція, бандитизм тощо... Коли це набуло загального, масового характеру, люди вибухнули... Люди вийшли проти системи. І це факт існування Майдану... І кінець Майдану та по-

чаток війни на Сході – це як війна за незалежність. Адже в тих країнах, що вийшли з Радянського Союзу, незалежність установлювалася із кров'ю. Згадаймо Прибалтику... А в Україні все пройшло тихо. На початку 1990-х років політологи говорили, що рано чи пізно на території України будуть воєнні дії...

Т. Т. Як особисто на Вас вплинув Майдан?

С. К. Дуже позитивно. Я зрозумів, що в цій країні не все втрачене, що є люди, які здатні мислити, йти проти авторитарної системи, не боятися висловити свою думку, у принципі, просто не боятися. Під час Майдану я зустрів багатьох людей, щирих і відкритих, які вміють і можуть боротися.

Т. Т. Як Ви думаєте, якою має бути пам'ять про Майдан і його героїв?

С. К. Пам'ять про героїв повинна завжди бути в наших серцях... Мені здається, що люди досі ще не можуть зрозуміти роль Майдану і роль тих, хто поклав своє життя на Майдані. Тому всім, хто поліг на Майдані, треба поставити пам'ятники, меморіальні дошки... А про події Майдану слід розповідати вже в школі...

Т. Т. Як би Ви пояснили наступним поколінням, що таке Майдан?

С. К. Початок Майдану – це початок боротьби за незалежність і відстоювання нашого права на свободу, нашої незалежності. Підтвердження того, що ми гідні своєї країни, гідні називати Україну суверенною державою.

Артем Чернов

ПСИХОЛОГІЯ ТЕРОРУ

У цій статті ми намагаємося проаналізувати засоби та методи управління й функціонування «ДНР» і «ЛНР». Відомо, що кожне надіндивідуальне утворення покликане задовольняти потреби своїх членів, виходячи з позиції задоволення людських потреб. Користуючись теоретичною моделлю відомого американського психолога-гуманіста Абрахама Маслоу, ми спробуємо зрозуміти, як функціонують гібриди з російських націоналістів та українських сепаратистів. Піраміда Маслоу побудована за такою логікою: перші дві потреби є базовими, ми їх умовно позначимо, як «нижчі». Це біологічні потреби й гарантування безпеки. 3-поміж «вищих» потреб – потреба належності, самоповаги, самовираження.

Відтік біженців із захоплених територій, «шоу» з виборами під дулами автоматів, неможливість вільно висловлювати свої думки та реалізовувати власні права – такий перший урожай імперської політики терору на окупованих територіях.

У психологічній науці домінує переконання, що людина залишається тоді людиною, коли задовольняються її елементарні потреби. Як тільки ці потреби перестають задовольнятися, середньостатистичний громадянин починає підкорятися простим інстинктивним потягам і втрачає вищі психічні функції – почуття власної гідності, моральні якості та бажання самореалізації. Піраміду загальнолюдських потреб розробив і впровадив у психологію Абрахам

Маслоу ще в 1970-х роках. Першою ланкою в ній стоїть задоволення фізіологічних потреб людини як біологічного організму, тобто в цей пункт можна віднести задоволення потреби в їжі та сні. На окупованих територіях, маємо на увазі зону АТО, задоволення навіть цих елементарних потреб залишається під великим питанням. «Гуманітарна допомога», яку «люб'язно» надсилає на окуповані території Росія, має дуже втаємничений уміст. Держава-агресор наполягає, що в «конвоях» харчі, а проте, якщо вони там і є, то прості громадяни отримують їх за певні «послуги». Терористи роздають харчі лише за «правильну» поведінку, таким чином формуючи «умовний рефлекс» у цілого регіону. Якщо це описувати простою схемою біхевіористів: проголосував за потрібного проросійського кандидата – поїв. Підхід заснований на вченні відомого фізіолога І. Павлова.

Наступною – більш високою ланкою піраміди потреб – є почуття захищеності. Базове безумовне відчуття безпеки є ключовим для будь-якого громадянського суспільства. У теорії психофізичного розвитку Е. Еріксона почуття безпеки трактується як базова довіра до світу. На думку вченого, при незадоволенні базового почуття безпеки виникають невротичні розлади. Керуючись свідомим бажанням відчувати себе в безпеці, люди як біологічний вид пішли на створення таких надіндивідуальних об'єднань, як держава. Це завжди було проблемою в Російській імперії. Аналізуючи тамтешню пресу, робимо висновок, що почуття безпеки в Росії – це розкіш. Коли людина, як психічна істота, перебуває в постійній напрузі й очікує розправи над собою, вона готова в таких умовах терпіти будь-яку владу, погодитися на все, аби вижити. Застосування психології терору, тиску на особистість, загрози фізичного знищення є традиційними засобами керування сусідньою державою. Там навіть існує традиція пошуку зовнішнього та внутрішнього ворога, все робиться заради того, щоб не звертати уваги на власні нагальні потреби, проблеми. Новини з України – це улюблене вечірнє шоу росіян. Вони відволікають жителів РФ від своїх бід. Так і на окупованих територіях постійна загроза життю відбиває прагнення людини планувати свій наступний день, думати над подіями, які розгортаються навколо. Такий спосіб мислення формує звичку жити одним днем. Коли загроза власному життю стоїть особливо гостро, в людини виникають панічні стани, які можуть доходити аж до цілковитої втрати розуму. У питанні «вищих» потреб Маслоу наполягав на ієрархічності означеної піраміди. Тобто, за не-

можливості задовольнити «нижчу» ідея про «вищі» просто не виникає. Цей теоретичний постулат був неодноразово критикований ученими-гуманістами.

Наступною ланкою в піраміді потреб є потреба в прийнятті та належності. Вдалою реалізацією цієї потреби, на наш погляд, є Європейське співтовариство. Стисло схарактеризувати цю спільноту можна фразою: «Ми різні, але ми рівні». У цьому аспекті мається на увазі й потреба національного самовизначення, як-от: «Ми поляки» або «Ми українці», окреслення належності до певного етносу, роду. Так, європейська спільнота – це не «місто сонця», там існують свої проблеми, але порівняно з іншими моделями багатонаціональних спільнот ця є найбільш удаюю. На окупованих територіях питання ідентифікації навіть не порушується. Там усе дуже «просто»: є ми і є вони, поки ти з нами, то живи, голосуй за картоплю, працюй за талони або трудовні. Національність людини нікого не цікавить, укотре виводиться новий штучний етнос якихось «новоросів» (за аналогією до колишнього «малорос»). Свою реальну національність людина на окупованих територіях навряд чи отримає. Взагалі, імперії завжди турбувало національне питання. Вони намагалися стерти ідентичність та ліквідувати історичну пам'ять, використовуючи депортації, заборону читати та писати рідною мовою тощо. Аналізуючи минуле і теперішнє, можна зробити просте узагальнення, що в Росії намагаються створити дві великі етнічні групи: «великоросів» – тих, хто користуватиметься всіма благами держави, і всіх інших із формантом -рос – «новоросів», «малоросів» тощо – ці будуть забезпечувати благами «великоросів».

Трохи вище в піраміді потреб ідеться про гідність і повагу. Але гідність і повага людини можливі лише за умови її вільного висловлювання думок. На практиці це відбувається так: я висловлюю свою думку, ви мене вислуховуєте, ви мені кажете свою, я вислуховую вас – потреба задовольняється. Начебто нічого складного. Але треба мати повагу до іншого, щоб вислухати його. Повага відсутня в окупаційній владі: закриття телевізійного каналу кримських татар, спалення української літератури, заяви, що не існує більше України... Ці ознаки явно не свідчать про вільне висловлювання думок. Знову картина світу зводиться до того, що існуємо ми й існує ворог, а ворога треба бити. До речі, це одна із причин, чому жодна угода про перемир'я не працює в повному обсязі. Для того, щоб із кимось починати розмову, потрібно бути впевненим у тому, що співрозмовник вас поважає, в

іншому випадку всі ваші намагання домовитися нанівець зведе його хамство. Потреба людини в гідності також поширюється на недоторканість її власності. Що найперше зробили бойовики? Відібрали в майбутніх «новоросів» найкраще житло, авто, які їм сподобалися, все, що забажали. Звісно, зневага до особистості, приватної власності – це давня комуністична традиція. Але у випадку із Кримом, «ДНР» та «ЛНР» це навіть не комунізм із його колективістськими нахилами, а бандитизм із правом сильного. Тобто, хто сильніший, той і правий. До такого стану речей намагаються «привчити» населення на окупованих територіях, роблячи злочинність «правилом». Використовуючи психологічну термінологію, можемо сказати, що так бойовики формують соціальну установку. Соціальна установка – це певний тип поведінкових стереотипів, які з часом стають нормою життя.

Наступною за ієрархією є потреба пізнання. Аналізуючи її, наведемо думку депутатки РФ від партії «Єдина Росія», голови комітету із протидії корупції Ірини Ярової, яка вважає, що введення в шкільну програму вивчення другої іноземної мови несе «загрозу російським традиціям». І таке ставлення до знання є узвичаєним. Згадаємо розгром педології, генетики, психології, педагогіки в Радянській імперії. Якщо аналізувати навіть тільки психологію, то наслідки впливу на неї радянської системи не загоїлися досі. Про вбивства інтелігенції, цькування вчених вже багато написано... Ось така пізнавальна потреба у великій Росії.

Наступним щаблем у піраміді Маслоу є потреба естетичних переживань. Тут треба відати окупаційній владі належне. Цю потребу вони реалізують у повному обсязі. Багато російських «зірок», і не завжди садистів, відвідують окуповані території з концертами, гастролями. Перше, що зробила окупаційна влада, – це вимкнула українські теле- і радіоканали, замінивши їх російськими – агітаторами за «русский мир». На жаль, наші мас-медіа ще не можуть створювати гідну конкуренцію. Та й багато наших «зірок» роблять вигляд, що воєнна ситуація їх не

стосується. Так висувається з окремих співгромадян історичний «малорос»...

Найвище в піраміді потреб Абрахама Маслоу зафіксовано самовираження особистості. Уважають, що нормальне суспільство повинне спонукати людину до прояву її творчих здібностей. У Західній Європі цей принцип працює, суспільство спонукає індивіда до прояву себе, суспільний лад побудований на принципах поваги й терпимості й адекватно сприймає спрямовану на нього критику. В Америці, приміром, є чимало антиамериканських фільмів, котрі показують недоліки суспільного ладу. Сама атмосфера полігамності думок спонукає людину вдосконалювати себе та своє оточення. Є багато альтернативних напрямів у сучаснім театрі, кінематографії тощо. У Росії ж – усе навпаки: є ми, і є зрадливі вороги, які сплять і бачать, як нашкодити «единой и неделимой». Згадаймо хоч би недавній резонанс довкола фільму «Левіафан». Там самовираження особистості відбувається не завдяки, а всупереч; щоб створити якийсь більш-менш удалий культурний продукт, треба сподобатися певним «інстанціям». У Радянському Союзі культура завжди розвивалася не завдяки чомусь, а всупереч... Звичайно, прагнення людини бути людиною неможливо заборонити. Щодо окупованих територій, то вони, орієнтуючись на старі (гібридні!) імперські «мантри», не створять нічого цінного, свого.

Отже, політика керування окупованими територіями – це давня традиція російсько-радянського імперського терору, суть якого зводиться до утисків та позбавлення людини її основних потреб. Коли особу позбавляють їжі, сну, поваги, відчуття безпеки, свободи думки, вона втрачає основні людські якості, зокрема бажання висловлювати свою думку, жити в справедливому суспільстві, самореалізуватися. Позбавлена можливостей реалізувати свої основні потреби людина перестає планувати й намагається жити одним днем, при цьому її зовсім не турбує власна гідність та власні загальнолюдські права. Це шлях від терору до деградації.

Ганна Дениско

НА УЗВИШШІ СТОЛІТЬ – УКРАЇНА СТОІТЬ!

Подорожні нотатки

Якщо архіви мовчать, то земля говорить.

Ігор Свешников, археолог

Це була давня мрія мого чоловіка Юрія Антиповича і моя – побувати в селі Денисівці Білогірського району Хмельницької області, де жив дід Юрія, священник Іларіон Антипович, а у 20-х роках минулого століття учителював батько Анатолій Іларіонович – доки не мусив тікати з Волині за Дніпро, рятуючись від загрози опинитися на Соловках або на Біломорканалі.

У молоді роки за роботою в полтавських газетах та літніми городніми виправами на село нам з Юрком усе не вдавалося викроїти час на далекі мандри, а в старості вже бракує сил фізичних. Та врешті однієї червневої неділі 2015 року ми сіли в розпечений плацкартний вагон (квитків на нижні місця в купе потяга Харків – Львів не було) і покотили до Шепетівки, звідти на таксі через славетний Ізяслав – у Білогір'я, а наступного дня – у Денисівку.

Дідизни
пам'ять гріє душу

У кожного з нас є Велика Мати – Україна, і є батьківщина – місце, де народився, де минули дитячі літа. У Юрія це Остерщина на Чернігівщині, у мене – кут землі за десятком із хвостиком кілометрів від славетних Великих Сорочинців – село Загрунівка Зіньківського району на Полтавщині.

Але крім цих двох підвалин, що тримають небо твоєї ідентичності, є ще місця, де відчуваєш свою глибинну закоріненість в українську землю, українську історію. Білогірщина виявилася таким місцем для нас обох. Для Юрія це – дідизна. А для мене – пра-пра-пра...

Річ у тім, що моя Загрунівка, як установив харківський учений Ігор Львович Перепелиця, котрий у наших лісах вилікувався від сухот, заснована в часи Литовсько-Української держави

волиняками і називалася спочатку Береківкою (мабуть, доки береки не повирубували). Князівство обсаджувало свої східні креси, захищаючись від нападів степових орд. Мовчазними свідками тієї доби залишаються сторожовий курган по дорозі із Загрунівки до Сулимів на горі, з якої видно аж до Лютецьки, а ще назва Стрілиця – місцини на пагорбі між двома лісами, колись захищеної річкою, а тепер лише балкою.

Прізвище Дениско поширене на Полтавщині лише в Загрунівці, якщо зустрінеш Дениска десь у сусідньому селі, то це виходець із села нашого. А Дениски, як написав у своїй ґрунтовній праці «Від коріння до крони» великий знавець історії Волині Володимир Собчук, – «люди зацні старожитні» волинського краю. От і Білогір'я, колишні Ляхівці, відомі з 1441 року, яким датована жалувана грамота Великого князя литовського Казимира про передачу Ляхівців та ще півтора десятка сіл Волині Денискові Мукосійовичу. За переказами, він був правнуком Аттили (Гатила у версії Івана Білика).

Ясна річ, жодних документів, що засвідчували б походження численних загрунівських Денисків від Дениска Мукосійовича, наразі не маємо. Хіба що сіро-блакитні очі та біліша шкіра, ніж у корінних степовиків, є генетичною печаткою волинського походження мого роду по батькові, пронесеною через віки.

Назву «Ляхівці» трактують по-різному, хоч найвірогіднішою видається версія, що вона пов'язана з появою на волинських землях поселень поляків – «ляських дворів». Ляхівці перейменували на Білогір'я 1946 року. І справді, лежить воно, як і омріяна наша Денисівка, на крейдяних горах.

*Невідомий художник.
Портрет кременецького судді
Івана Дениска. XVIII ст. Національний
художній музей України*

З історією Ляхівців нас знайомила головний зберігач фондів Білогірського районного історико-краєзнавчого музею Людмила Мельник. Експозиція музею, як на районний маш-

Якби-то всі гармати у світі були декоративними, як білогірська!..

таб, дуже багата, у коротких дорожніх нотатках про неї не розповіси. Але деякі експонати згадаємо. Вразив 24-метровий рушник, який вигаптували вишивальниці 24 сільрад району до його 85-річчя, яке відзначали 2008 року. Вишивали найприкметніше для своєї місцевості – білі гори, храм, ставочок, калину... Денисівка вишила Матір Божу з омофором у руках – бо в селі Покровська церква...

Не відвести очей і від творінь місцевих художників, майстрів народної творчості, виставки яких регулярно відбуваються в музеї.

Є тут і суперунікальний експонат – бронзова декоративна гармата, яку 1607 року замовила в Данцігу на честь Катерини Ферлеєвни Сенюти її родина (Сенюти – ополячені українські феодалі, які володіли на Волині 100 селами і 15 містечками, між ними й Ляхівцями – від 1538 року). 1635 року замовили й другу гармату, меншу. Стояли вони на мурах фортеці для окраси, бо таки справді є високими витворами мистецтва, та коли в краї стало неспокійно під час Хмельниччини, гармати кинули у вапно, що зберігалось на винокурні і використовувалося для очищення горілки. Так гармати й пролежали – тільки подумати! – понад три століття. А 1988 року, коли будували в Білогір'ї стадіон, ківш екскаватора зачепив гармату. Так бранки вапняної в'язниці знову глянули на світ Божий. Стояли в школі.

Анатолій Іларіонович Антіпович

– І відразу ж ледь не іменем закону почали їх у нас забирати, – розповідає пані Людмила. – Але у нас був учитель історії, який дуже вболівав за свій край, – Микола Адаменко, і він відстояв право Білогір'я мати цю пам'ятку сивих віків. Коли створили музей, гармати перенесли сюди. І стояли вони спокійно, доки їхнє фото не виставили в Інтернеті. Через півроку, у 2011-му, двоє злодіїв у масках побили і зв'язали сторожа і винесли меншу гармату, а більшу не подужали, бо вона важить 560 кілограмів. Злочин і досі не розкрито.

Прикра історія. Після того в музеї поставили сигналізацію, тож сподіваємося, що більше злодуги тут нічого не поцуплять.

...Скільки віків проминуло, скільки крові пролилося на цих білих горах! Але в цьому затишному куточку землі української утверджується на думці про незнищенність українського коріння. Які орди не сунули – зі Сходу, Заходу, Півночі, Півдня, як не витолочували ниву нашої мови, культури, як не колесували-четвертували-стріляли їх носіїв, – але наша мова звучить в устах молодих людей древніх Ляхівців – українського нескореного Білогір'я.

Аби, серце, із тобою...

*Козаче-соколю, візьми мене із собою
На Вкраїну далеку...*

Українська народна пісня

Від Білогір'я до Денисівки – 11 кілометрів. Маршрутка мчить нас у зелену казку. Такі ж мальовничі ландшафти, такі ж білі гори, щоправда, в густих шатах дібров, пшениць, соняхів...

Найперше йдемо до церкви. Тут служив священиком Іларіон Антипович. Десь тут біля церкви він, певно, й похований.

Із хвилюванням ступаємо на церковне подвір'я, де пишно квітнуть троянди. Ось ти яка, святине, відновлена вже в незалежній Україні...

Відомо, що у XVIII ст. власники села князі Яблонські збудували тут церкву Святого Архістратига Михаїла. На жаль, вона згоріла від необережного поводження з вогнем. 1868 року на пожертви краян і стараннями священика Паркиса Ковалевського в Денисівці споруджено нову дерев'яну церкву Покрови Пресвятої Богородиці.

Родина Корженевських: отець Никандр, син Борис, паніматка, доньки Ольга і Катерина

1882 року біля церкви збудували каплицю в ім'я Великомучениці Параскеви.

Страшним роком для Храму Божого став 1930-й. Безбожна «соввласть» закрила церкву, куполи й хрести зняли, влаштували в храмі спочатку зерносховище, потім – клуб, а пізніше – склад для запчастин. Церкву повернули парафіянам лише в 1990-х роках. У лютому 1999-го відбулося перше богослужіння у відновленому храмі.

Нам ще належить зробити не один запит в архіви, щоб з'ясувати, в яких роках служив і коли помер священник Іларіон Антипович. Хоч волинські архіви, наскільки ми завважили, читаючи тутешню краєзнавчу літературу, найбільше мовчать саме про найтяжчий період у житті краю – початок жорстокого ХХ століття. Але нам пощастило – з нами говорили не лише архіви і не лише земля, а й доброзичливі, мудрі денісівські люди.

Від церкви ми пішли до школи. Ще нова, збудована 1985 року, двоповерхова Денісівська загальноосвітня школа І–ІІ ступенів зустріла нас дитячим гомоном, якого в багатьох навчальних закладах на літніх канікулах, на жаль, не почувеш. А тут вирувало життя. Працював шкільний відпочинковий табір. Ось група школяриків робить зарядку. Старші йдуть із сапками, лопатами – приводитимуть до ладу подвір'я, дослідні ділянки. А там уже лаштуються на екскурсію. Білогір'я, Почаїв, Волиця-Польова... У подоро-

жах діти відкривають Україну, її красу, її історію, перемоги і муки свого народу – і виростають тоді її вірними синами, а не «колорадами».

Нас люб'язно зустрів молодий директор школи Василь Васильович Дячук. Уважна і небайдужа бібліотекар Любов Ананіївна Пилипонько, вчителі школи, дізнавшись, що шукаємо сліди Іларіона й Анатолія Антиповичів, стали телефонувати до своїх родичів, називати нам старожилів села, котрі могли пам'ятати події початку минулого століття.

Валерій Михайлович Корнаківський пригадує:

– Анатолій Іларіонович Антипович учив мою матір. Його вислали з Денісівки у 30-х роках, як були репресії комуністичні. Як на погляд комуністичної влади, Антипович «учинив» подвійне або й потрійне «преступлення». Він був сином попа – це раз, друге – багатенький був. Хто багатий був – вислали. Який багатий? А хто хліб у хаті мав.

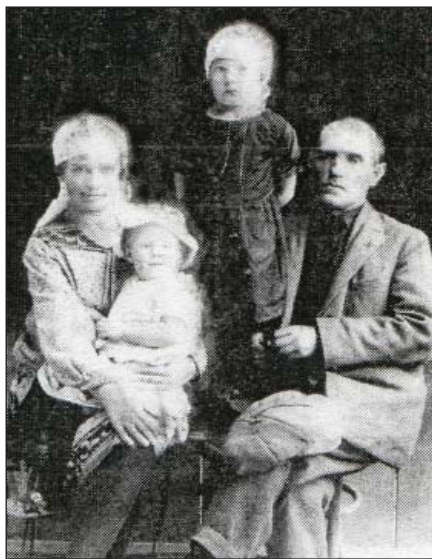

Борис Корженевський, директор школи у Кременчуці, репресований у 1930-х роках

Валерій Михайлович розповів, що Денісівська початкова школа, де вчителював і при якій мешкав Анатолій Антипович, була колишньою попівською садибою (питання, чиєю – Іларіона Антиповича чи його свата, також священника Никандра Корженевського – Г. Д.). Стояла вона на краю села, мов на хуторі,

в оточенні великого саду і 200-річних лип. Учитель тримав велику пасіку.

Ніна Миколаївна Кравченко зателефонувала своїй матері, і та пригадала кілька цікавих штрихів із життя родини Антиповичів. У матері пані Ніни була тітонька, звали її Марійкою. Вона працювала служницею у вчителів Антиповичів. Учителям усе-таки платили гроші, тому вони вважалися заможними людьми. Господарство Антиповичі тримали велике – свині, корова, пасіка... Інакше не можна було: господаря Ольга Никандрівна, теж учителька, хворіла на сухоти, і їй потрібне було нормальне харчування.

Анатолій Іларіонович та Ольга Никандрівна з доньками Галею і Майєю

Неподалік мешкала сім'я, де чоловік жорстоко ставився до дружини, тож та жінка ховалася у хліві в Антиповичів, згадує мама Ніни Миколаївни.

...У Денисівській школі 32 роки працювала директором Катерина Миколаївна Шевчук. Довго не відпускало її на пенсію райвно, все просили ще попрацювати, бо й керівником була умілим, і педагогом талановитим. Вона та її чоловік Віктор Іванович повезли нас своєю автівкою на місце, де була «школа на попівському хуторі». Для них те місце теж небадуже: батько пана Віктора Іван Григорович Шевчук був директором Денисівської початкової школи у 1953–1979 роках, у 1960-х розбудовував

Нас тепло зустріли вчителі Денисівської школи I–II ступенів. Справа наліво: директор школи Василь Дячук, бібліотекар Любов Пилипонько, колишній директор Катерина Шевчук і журналісти Ганна та Юрій Антиповичі

її. Коли ж у 1985 році спорудили нову школу, восьмирічку, стару продали на будматеріали. Тепер на тому косогорі, де вона стояла, городи.

А в нашій уяві після розповідей денисівців усе постає таким, як було ледь не століття тому: бузкова алея, двохсотрічні липи, чудовий сад, де дозрівають неймовірно великі вишні, криниця з найсмачнішою у світі водою, пасіка ледь не на сто вуликів... Закінчилися заняття, учні пішли по домівках, лише у вчительському помешканні лопотять ніжки Галинки і Майї, доньок Анатолія Іларіоновича й Ольги Никандрівни, у дівочтві Корженевської. Мати саджає меншеньку Майю на коліна і співає свою улюблену:

*Козак від'їжджає, дівчинонька плаче –
Куди їдеш, козаче?*

*Козаче-соколю, візьми мене із собою
На Вкраїну далеку...*

Повернувшись до Полтави, ми нагадаємо собі цю давно знану, та призабуту пісню по записах в Інтернеті – у виконанні й Михайла Гришка, і Волинського народного хору, і Марійки Бурмаки. І рватиме вона серце болем і любов'ю і до того козака, що вирушає на битву за волю України, і до тієї дівчиноньки, котра готова розділити з коханим усі випробування.

*– Дівчинонько мила, де ти будеш жила
На Вкраїні далекій?*

*– В степу під вербою, аби, серце, із тобою
На Вкраїні далекій.*

Хвора на туберкульоз Ольга Корженевська, донька священика Никандра Корженевського, вчинить так само, як дівчинонька з її улюбленої пісні: поїде за чоловіком «на Україну далеку». Тільки не козачкою, що їде за милим у похід, а вигнанкою...

І ось ще одна зустріч, котра повела нас стежками проминулих літ. 90-річна Ганна Юхимівна Вознічук у дитинстві дружила з Галеєю і Майєю, гралася з ними. Пам'ятає, що в селі казали: «Хто вчився в Антиповича, той знає й арифметику, й усе інше». Дороге свідчення для нас. Ганна Юхимівна теж пам'ятає, що господарство у вчителів було велике.

На жаль, не лише пахощами липи, бузку і меду пам'ятається цей косогір старим денисівцям. Сталася тут і велика біда: під липою блискавкою вбило сторожа – батька Івана Невелюка. Почувши про це від старожилів Денисівки, ми згадали, що і Майя Антипович, у заміжжі Копач, у книзі «Минуле завжди з нами», яку написала 80-річною, розповідає про цю трагічну подію, пов'язуючи її з містичними видіннями, що являлися денисівцям.

«...Пізній вечір, над селом шаленіє літня гроза. Страшенно гримить, блискає. Ніхто не спить. У липовому гаю, поруч, гнуть дерева неймовірної сили пориви вітру, здається, здатні знести наш будинок, що ніби приліпився до косогору. Погідний ранок наступного дня. За металевою сіткою паркану бачимо розчакнуту-обпалену-обвуглену, зі здертою корою могутню липу, під нею – сидяче скоцюрблене силюшне тіло колгоспного сторожа (ховався від дощу, видно). Пізніше – бачу його тіло в школі на класному столі, біля столу – батьки, міліціонери в темно-синій формі. Нас женуть геть, та ми липнемо до вікон...

...Сади (і наш, і колективізований липовий гай) спускалися косою до курної дорogi, що ніби оперізувала його. Зліва височіли вапняні кар'єри, білі, яскраві, особливо такими здавалися ночами. Я дуже боялась тих місць... Річ у тім, що в селі жила легенда: точно опівночі, лише при повному Місяці, на білому тлі кар'єру обов'язково з'являється постать дуже вродливої дівчини, яка загадковою посмішкою проводить і пішого, і кінного, усіх, хто рухається мимо неї до Ляхівців. Тим, хто угледів її, кому випало бачити її незвичайну посмішку, доводилося в житті зле. А сторож якраз і був одним з тих, хто мав нещастя спостерегти і дівчину, і її посмішку – це вже з його оповідок жінкам».

У дитячій пам'яті Майї залишилися і світлі картини життя у мальовничому волинському селі:

«...Наш двір у Денисівці. Один за одним заходять у хвіртку маленькі школярики. На них одяг з домотканого полотна, пофарбованого в синій колір, «ранець» через плече – з того ж матеріалу (фарбники: ягоди стиглої бузини, чорної шовковиці).

Згадується, і чітко, як з маминим портфелем у руці поспішала за ними до класу і боялась прогавити мить, коли вони починали заходити до двору. Мені було тоді 4 роки...»

«...Пишно квітує наш вишневий сад, листу не видно за цвітом. Батько біля вуликів, із захисною сіткою на голові, в руці – бджолині соти. В домі густо пахне випічкою з медом, ваніллю, у коридорі – великі дубові бочки з медом; його так багато, він – скрізь, його аромат заповнив усе довкола».

*Та недовго сонце зріло,
Недовго молилось...
Запекло, почервоніло
І рай запалило...*

На цьому місці (на узвишші біля залишків липового гаю, що праворуч) стояла Денисівська початкова школа і мешкали вчителі

– ці Шевченкові слова спадають на думку, коли в історії учительської родини Антиповичів доходиш до 1932 року. Тоді Анатолія Іларіоновича викликали в ГПУ. З подвійного ворога народу (як син священика і «багатенький») він став потрібним. Бо висловив сумнів щодо ефективності колгоспів. Хтось доніс. Як розповідали Юрієві сестри, батько від своїх слів не відмов-

Стала вдовою Ярина Антипович... Та дітей Юрія і Зою на ноги поставить, вивчить. Літо 1957 року. Село Карпилівка, що біля Остра на Чернігівщині

лявся. Тільки спитав: «І що ж мені тепер робити?» Порада була короткою: тікай геть із Денисівки! Прикордоння – не для синів священиків, та ще й таких, що в колгоспах сумніваються.

Пасіку, напевне, здали в колгосп, де вона, гадаю, дуже швидко змаліла, якщо не вигибла до останньої бджілки. Взяли із собою бочечку меду. У Новомосковському районі на Дніпропетровщині спорожніла вона швидко, бо там лютувала чума Великого Голодомору.

*– Дівчинонько мила, що ти будеш їла
На Україні далекій?
– Сухарі з водою, аби, серце, із тобою
На Україні далекій...*

Сухарі навіть в учительському домі водилися не завжди. А що вже казати про селян, обібраних до останньої картоплини! Майя Антипович (Копач) у цитованій вище книзі згадує: «...опухлі люди падали замертво, йдучи кудись по дорозі, падали біля школи – на базарній площі, де ми, вчительські діти, «просівали» крізь пальці засмічений пісок, сподіваючись віднайти в ньому цілі зернята соняхів, зронені кимось, а ще – кісточки від слив, абрикосів, щоб потім вийняти з них ядра і з'їсти. Вони були гіркуваті-солодкуватими на смак, а ми хвалились одне перед одним, у кого багатший «збір» сьогодні. Ягоди пасльону влітку на городах також були для нас добрим підкормом. Все те закінчилося кривавим проносом – ми із сестрою

захворіли на тяжку форму дизентерії, нас ледве відволали».

Дуже швидко недремне чекістське око набачило щось підозріле в постаті вчителя з Денисівки, в його печальних очах. Довелося рятуватися втечею на Чернігівщину, у село Волевачі Остерського району. Там родині Антиповичів спочатку пощастило: Анатолія Іларіоновича призначили директором школи. Але 1937 року від туберкульозу помирає Ольга Корженевська. Дві доньки залишаються без материнської ласки.

А сталінські пси все ходять і ходять довкола... Бориса Корженевського, брата Ольжиного, який теж переїхав на Подніпров'я і був директором школи в Кременчуці, червона мітла заганає в «Сибір неісходиму». Навіки...

Мабуть, якби Анатолій Іларіонович дожив до 1949-го, позначеного новим буревієм репресій, то і його шлях скінчився б там, де й Борисів. Але московити на подяку українцям за «Великую Победу» після війни знову запустили зброю, якою знищували нас у 1933-му, – Голодомор. Ослаблене голодуванням серце вчителя зупиниться в березні 1948-го в селі Гнилуші того ж Остерського району. Єдине щастя – удівець Антипович ще встигне одружитися з учителькою Волевачівської школи Яриною Динник, і на світ з'являться Юрко (Георгій) і Зоя. «Білоголовий хлопчик Юра звеселяє дні моєї старості», – напише батько в одному з листів.

В Острозі – фортеці українського духу

*На узвишші волі – мальви і тополі.
На узвишші долі – вежі сивочолі.
На узвишші слави – замок величавий.
На узвишші мудрості – Академія сія...*

Олесь Ундір

Додому вирішили повертатися через Острого, або Остріг, як слід казати і як уже пишуть на вказівниках. У цьому древньому місті навчались і Анатолій Антипович, і його перша дружина Ольга Корженевська. Він – у чоловічій гімназії, а вона, напевне, у першій на Волині жіночій середній школі – жіночому училищі імені графа Дмитра Блудова.

Із завмиранням серця підходимо до будівлі гімназії. При вході – меморіальні дошки двом антиподам – комуністичному діячеві Дмитрові Мануїльському та видатному українцеві Іванові Огієнкові (митрополитові Іларіону). Гімназичні дипломи вони одержали одного й того самого року – 1903-го. Тільки Дмитра, сина священика з тутешніх країв, збила з дороги служіння Україні наркота більшовицького словоблуддя. І стане він провідником сталінського терору на

керівних посадах і в УРСР, і в Комінтерні, і на дипломатичній роботі. Хіба що іноді майстер-

*Анатолій Антипович у роки навчання
в Острозькій гімназії*

но перекривлятиме кремлівського горця. Зрештою, навіть на світлині, вміщеній в українській Вікіпедії, він мавпує Сталіна з люлькою. А був то, напевне, чоловік недурний (хоч із якогось дива обрав собі псевдо Іван Безграмотний), інакше в роки еміграції до Парижа не закінчив би юридичний факультет Сорбонни. І це ще одне свідчення того, що Острозька гімназія давала ґрунтовні знання. А як їх використати – залежало від людини: її совісті, закоріненості в рідну землю, вірності Божим заповідям, уміння відділяти зерно від половини. Огієнко цей іспит склав блискуче, а Мануїльський саме в ньому і виявився Іваном Безграмотним.

Ці дві меморіальні дошки обіч вхідних дверей Острозької гімназії – ще один символ українського «роздраю», причиною якого була і залишається спокуса поклонитися чужим богам. Іван Огієнко стояв вище таких спокус. Бог і Україна були для нього понад усе. В науковій спадщині цього служителя духовності помітне місце займає й Остріг, діяльність Василя-Костянтина Острозького, за якого ця твердиня Землі Української стала Волинськими Афінами. Острозьку давнину Огієнко досліджує в низці праць: «Україн-

ська культура» (1918), «Історія українського друкарства», т. 1 (1924), «Українська культура і наша церква» (1944), «Князь Костянтин Острозький і його культурна праця» (1958).

...У приміщенні поруч – школа № 1, де в музейній кімнаті ми вдивлялися в лица випускників Острозької гімназії на групових світлинах, шукаючи серед них рідні. Допомігав нам у цьому Роман Юрійович Бойко, який саме оформляв музейний стенд. На Анатолія Антиповича ми не натрапили, хоч один із зазнімкованих випускників так нагадував його старшого брата Агатангела!

А щоб пройти стежками Ольги Корженевської, вирушаємо до Острозької академії. Найдавніші будівлі, які займає відроджена академія, споруджені в другій половині XVIII ст. як монастир ордену капуцинів. 1832 року обитель закрили. Відреставрували споруди у 1865–1867 роках, коли опікунка тутешнього Кирило-Мефодіївського братства графиня Антоніна Блудова домоглася передачі їх братству для організації жіночого училища імені графа Д. Блудова. Тоді ж костел перебудували на церкву святих Кирила і Мефодія.

Коли Остріг знову опинився під владою Польщі, в цих будівлях 1923 року розмістила-

ся польська вчительська семінарія, а з церкви 1938 року знову зробили костел. Після 1939 року тут працювали різні навчальні заклади, а у храмі, як то заведено було в радянців, улаштували спортзал. (Пам'ятаю, коли навчалася у 9–10 класах Бірківської середньої школи на Зіньківщині, нас теж ввели на уроках фізкультури на другий бік села Бірок, і в приміщенні закритої церкви ми мали викидати м'яча в баскетбольну корзину, підвішену у вівтарі. Було дивно і страшно. М'яч валився з рук під осудливими поглядами святих із розписів на стелі. У цю церкву раніше по великих святах водила малу мене бабуся Леся, і ті п'ять кілометрів осонцевої дороги між селами, ті запахи живиці в лісі та ладану у храмі залишилися найсвітлішими споминами дитячих літ...).

Відродження Острозької академії – дітища князя Костянтина Острозького (діяла вона впродовж 1576–1636 років) настало з відновленням незалежності України. 1994 року тут розмістився Острозький вищий колегіум, який через рік трансформувався в Острозьку академію. Із 2000 року повна назва цього відомого не лише в Україні навчального закладу – Національний університет «Острозька академія». Тепер перед колишніми монас-

*Ольга Корженевська
під час навчання в Острозі*

Гімназія в Острозі

тирськими келіями студентів третього тисячоліття зустрічає бронзовий Перший спудей Східної Європи. Бо саме Острозька академія була першим східноєвропейським вищим навчальним закладом. Києво-Могилянська академія перейме естафету від неї.

А яка ж доля Кирило-Мефодіївської церкви? Тепер це – церква-музей. Тут діє студентсько-викладацький храм святих князів Федора та Василя-Костянтина Острозьких. Сюди приходять помолитися християни різних церков, які діють в Україні. І сюди варто приходити. Тут ви побачите святих, що усміхаються. Саме іконописці острозької школи відступили від візантійської традиції зображати святих суворо чи запечаленими. Відомий вислів: «В Острозі навчили святих усміхатися». Ці святі всім своїм виглядом говорять: Бог – це любов.

Побачили й ми таких усміхнених святих – Дмитрія Солунського і Езекіїла та Сафонія. А між їхніми ясними ликами – найбільше диво цього храму: ікону, на якій святий Стефан закриває рукою вуста Ісуса Христа.

Ікона «Ісус Христос-Пантократор і Св. Стефан». Перша половина XVIII ст.

Ця ікона на початку XVIII ст. писалася як ікона святого Стефана і зберігалася в палаці князів Сангушків у місті Славуті. Чомусь вона не сподобалася князеві, тому полотно згори скрутили, а нижче заґрунтували й написали образ Ісуса Христа. І висіла ікона Спасителя в палаці

Пам'ятник Першому спудеві Східної Європи на подвір'ї Острозької академії

до 19 жовтня 1917 року. Того дня збільшовичені солдати 264-го запасного полку, під'юджувані комісарами, увірвалися в палац і по-звірячому вбили 75-річного князя Романа Сангушка (чи то розстріляли, чи то підняли на багнети і скинули в річку Горинь). Потім грабували замок, а в ікону Ісуса Христа стріляли для забави. Вгатили 59 куль і викинули в калюжу. Але старі люди, вірні заповітам Господа, не дали їй загинути – заховали на горищі. І вже в наш час художник-реставратор Микола Бендюк дізнався, що одна бабуса хоче продати стародавню ікону. Купив її і почав реставрувати. Яким же було його здивування, коли вище голови Христа проявилось зображення ще однієї особи! Це був першодиякон Стефан.

Та найбільшим дивом було те, що рука Стефана, яка мала б бути під зображенням лику Христа, опинилася зверху. Теологи так трактують жест Стефана: «Можливо, він символізує мовчання під час гоніння на церкву. Прикриваючи вуста Христу, св. Стефан ніби рятує Слово Боже від нападу варварів-більшовиків, що намагалися його знищити. Йому це вдалося, оскільки жодна куля не влучила саме в це місце, невидима рука закривала його».

І нам, коли дивилися на цю ікону – свідка більшовицького безбашу, подумалося: може, Святий Стефан тим жестом каже: «Господи, ці, з рушницями, не почують Тебе. Але прийдуть інші, і Слово Твоє ще буде почуте».

Є у храмі й чудові ікони сучасного письма. Де ще ви побачите Матір Божу з Ісусиком у вишиванках? Саме таку ікону намалював для цієї церкви художник Юрій Нікітін.

І перемог – як під Оршею!

Підземелля колишнього монастиря капуцинів приваблюють любителів гострих відчуттів. Але ще більше їх зазнаєш на Замковій горі. Три її споруди – вежа Мурована, Нова (Кругла) вежа і Богоявленський собор – вражають древністю, величчю і фортифікаційною досконалістю.

Вежу Муровану збудував у середині XIV ст. князь Данило Острозький, уперше вона згадується 1386 року. Це донжон – вежа, котра використовується і як оборонна споруда, і як житлове приміщення. Стіни її місцями сягають 2,6 метра! Тут тепер експозиція Острозького краєзнавчого музею.

Нову вежу спорудили наприкінці XVI ст. Захисники міста могли обстрілювати ворога з майже 40 бійниць цієї вежі, зона обстрілу – 270 градусів. Цінне те, що обстріл можна було вести і вздовж стін, тому вороги не могли підібратися близько й підірвати вежу.

Пізніше, коли вежа втратила оборонне значення, до неї скидали сміття. Блюзнірство щодо споруди, оповитої славою. Але для сучасних археологів сміття виявилось золотим: знаходили там і посуд, й інші артефакти, ба навіть золоту каблучку – мабуть, так допік якійсь пані її зрадливий чоловік, що вона пожурила шлюбний перстень у сміття.

А Богоявленський собор, будівництво якого, за легендою, розпочав у XV ст. князь Василь Красний, зображений на гербі Острога.

Добре, що вежі цієї твердині Землі Української не стоять пустою. У Мурованій, як уже говорилося, працює краєзнавчий музей, а в Луцькій надбрамній розмістилася експозиція Музею книги та друкарства. У житловому будинку кінця XIX ст. відкрили 1997 року Музей нумізматики. У музеях невеликого сьогодні Острога (15 тисяч мешканців) зберігається понад 70 тисяч експонатів.

Щороку в червні тут відбуваються «Острозькі краєзнавчі читання», організовані Державним історико-культурним заповідником м. Острога та місцевим Науково-краєзнавчим товариством «Спадщина» імені князів Острозьких. Ми придбали «Острозький краєзнавчий збірник» із матеріалами дванадцятих читань, що відбулися торік. Багато цікавих доповідей, огром фактів. Зокрема, відкриттям для нас стало дослідження Ярослава Дзісяка про битву під Оршею 1514 року, де великий гетьман Костянтин Острозький одержав блискучу перемогу над москалями й зупинив їхню експансію України.

Тодішня геополітична ситуація до болю нагадує сьогоднішні торги Заходу з Путіним. Австрійський цісар Максиміліан I запропонував московському цареві Василю III забрати в Польщі частину українських земель. Цар за-

Зигмунт Фогель. Острозький замок

пропонував поділити Польщу між Австрією, Тевтонським орденом і Москвою. Але... «У чорні для Литви роки зійшла яскрава зоря князя Костянтина Острозького (1460–1530 рр.) – старости брацлавського і вінницького, воєводи орокського, а з 1497 р. – Великого гетьмана Литовського», – пише історик Денис Журавльов у праці «Україна та Росія. Як брати горщики побили» (Харків: КСД, 2009. – 352 с.). Коли 80-тисячне московське військо на чолі з воєводою Іваном Челядіним рушило на завоювання земель Литовсько-Української держави й осадило всі переправи через Дніпро, великий гетьман Костянтин Острозький із 30-тисячним військом зумів і знайти не помічену ворогом переправу, і вміло задіяти в бою гармати. До речі, розуміння ролі артилерії якраз і не вистачило Карлові XII у трагічній для України Полтавській битві 1709 року.

А під Оршею наша кіннота вдаваною втечею навела москалів на гармати, які зустріли ворога шквальним вогнем. Відтак лівий фланг московитів притисли до болота і розгромили. Втрати ворога становили 30 тисяч. Багато воєвод, дворян і простих ратників потрапили в полон, серед них і князь Челядін.

Вежа Мурована

Ярослав Дзісяк слушно зауважує, що ніколи до цього московське військо не зазнавало такої нищівної поразки. Майже через 150 років те саме говоримуть про битву під Конотопом. «Але якщо остання є добре вивченою і висвітленою в українській історіографії, то битва 1514 р. – маловідома. Проте якщо перемога під Конотопом все ж не врятувала України (Великого князівства Руського) і самого гетьмана Виговського, то перемога над московською армією Великого гетьмана Острозького під Оршею стала певною межею, яка означила кінець довгого просування Московії на захід – на подальше загарбання українських земель. Однією з причин була відсутність на початку XVI ст. потужних ворогуючих політичних груп в українському

Князь Костянтин Острозький – найкращий воєначальник свого часу

суспільстві, що мало місце в час правління гетьмана Виговського», – констатує історик.

Наслідком нашої перемоги під Оршею стало розладнання союзу Василя III із Тевтонським орденом і Священною Римською імперією.

...Папський легат у Польщі Пізоні 1514 року писав: «Князь Костянтин може бути названий найкращим воєначальником нашого часу, він 33 роки ставав переможцем на полі бою... У бою він не поступається хоробрістю Ромулу».

Кругла вежа

Побажаємо ж усім нашим воїнам, які захищують Україну від нової навали колорадів-москалів, таких перемог, як під Оршею!

P.S. Мандрівники висловлюють подяку і захоплення п. Олесеві Ундіру за надзвичайно містку формулу, висловлену в його вірші, котра і стала назвою цих подорожніх нотаток.

Тетяна Горицвіт

ЦЕ МОЇ УЛЮБЛЕНІ, АБО ЛІТЕЧКОВІ КВІТИ У ВЕЛИКОМУ МІСТІ

Олі Семчишиній

– *Це мої улюблені!* – вигукує закохана студентка, стріпуючи довгим розкуйовдженим волоссям.

– *Це мої улюблені!* – лагідно промовляє турботлива мама, вмощуючи у візочку непосидючого малюка.

– *Це мої улюблені!* – бубонить підліток-гот.

– *Це мої улюблені!* – втворює йому сивочолий дід-байкер.

– *Це мої улюблені!* – тішиться літня викладачка, котра вже давно на пенсії.

– *Це мої улюблені!* – дозволяє собі ліричний відступ амбітний банківський працівник, зосереджений на просуванні кар'єрною драбиною.

– *Це мої улюблені!* – туркоче перекладач із турецької.

– *Це мої улюблені!* – занотовують за надзвичайним і повноважним послом секретарі-референти.

– *Це мої улюблені,* – кожен може вимовити цю фразу, проходячи повз букети літечкових степових квітів, виставлених на продаж в усіх людних місцях великого міста.

Їх можна подарувати будь-кому: грізному босові, професорові, заглибленому в інтерпретацію Канта і Фейєрбаха, дівчині, котра сором'язливо грає на скрипці в підземному переході, завжди чимось не задоволеній бабусі-сусідці й навіть – несподівано – собі.

Накошені цілими ряднами на луках, коло посадок, уздовж узбіч, на лісових галявах і давно заплесканих кладовищах маки, ромашки, васильки, волошки, сокирки і ще численні інші, з невідомими городянам назвами, вони заповнюють усе-усеньке велике місто, як би нескінченно воно не розповзалось; вони заливають мегаполіс, мов повінь (у кожного букетика – своя пластикова пляшка з водою, тож візуально вони тамують роз'ятрену розпеченим асфальтом спрагу); вони затягують звиклих до бетонної монотонності містян у барвистий вир цвітобування.

У літечкових квітів немає щемливої вразливості весняних первоцвітів і надривної тужливості останніх осінніх хризантем. Їм зовсім не притаманна холодна відстороненість голландських тепличних троянд і орхідей. Натомість їм властива життєстверна наснаженість. Вони –

живі фонтани незбляклих кольорів, квінтесенція гаряче пульсуючого життя, яке визнає лише саме себе й не переймається смертю, забуттям або вічністю. Ці квіти не сумують за своїм попереднім буттям серед зелі і трав, не тремтять у передчутті відмирання. Через межу зів'ядання вони переходять легко і без драми, міцно тримаючи свій колір; в'янувши, вони не бліднуть і гублять свої пелюстки такими ж яскраво-червоними, помаранчевими, рожевими, синіми, фіолетовими, лавандовими, якими вони були, коли розгорнулися з пуп'янків, яких торкнувся рвучкий і нетерплячий вітер.

Лише літечкові степові квіти вміють так легко і невимушено зробити мегаполіс не таким виснажливим – попри його надмірні гамір, гуркіт, пил і колотнечу. Ці квіти нічого не просять і не обіцяють, не звинувачують і не докоряють, не повчають, не закликають задуматися чи проаналізувати – вони просто квітують, будучи яскравим утіленням філософії, терапії і мистецтва жити тут і зараз.

– *Це мої улюблені!* – так можна привітатися, познайомитися, потоваришувати, порозумітися, попросити вибачення, подякувати; посміхнутися, сплеснути в долоні, потягнутися за

Літечкові квіти. Київ, вул. Ярославів Вал, червень 2015 р. Фото авторки

поцілунком, підстрибнути, крутнутися на одній нозі. Кожен може завиграшки це зробити, бо з літечковими квітами, що заповнили велике місто, так легко втрапити в ту мить, де важливо лише одне – жити.

МАКОВІЯ

Маленька синя ластівка узяла дзьобиком макове зернятко і почала збиратися у вирій.

– Дістань-но, жінко, мого теплового піджака, – мовив газда Маковій.

Піджак осінній, із цупкої тканини. Ношений, проте охайний. Комір відкладний, гудзиків чотири, усі на місці, міцно пришиті, дві великі кишені з боків і одна маленька кишенька зісподу.

– Напечи, жінко, макових коржиків, – просить газда, приміряючи осінній піджак: чи не став замалий у плечах.

Та газдиня й сама знає, що робити. Натопила в печі, замісила тісто, натерла маку.

Босоногі й замурзані діти вже зазирають у вікна. Несміливі, сором'язливі, та настирливі.

– Ще погуляйте, шибеники, – ласкаво озивається до них Маковіїха, – дядько Маковій лише щойно пішов на пасіку, а я коржики в піч тільки-тільки посадила. Зачекайте, доки дядько меду вточить, а в мене коржики спечуться.

Дітлахи від вікон повідлипали, та далеко не тікають, на подвір'ї крутяться.

– Тітко Маковіїхо, тітко Маковіїхо, – гукають дівчата, – чи не дозволите нам у вашому квітнику жоржин нарізати?

– Чому б то не дозволила? – привітно відказує Маковіїха, – беріть, дівчаточка, там іще й айстри та гвоздики вповні.

Дівчата проходять попід вишнями, назбирають собі великі букети квітів. Запізнілий соняшник своєю невеликою голівкою їм киває, теж до букета проситься.

Нарешті повертається з пасіки газда Маковій. Несе повні дзбанки солодкого меду. Аж тут і макові коржики поспівають. Ласують діти, радіють. Дівчата теж мед куштують, маковими коржиками закусують, дякують. А тоді починають одну одну злегенька підштовхувати:

– Скажи ти!

– Ні, ти скажи!

– Та ти ж хвалилася, що не побоїшся!

Нарешті найсміливіша з них виходить наперед, дивиться дядькові Маковієві в очі, червоніє. Та пересиливши себе, просить:

– Чи не дасте нам, дядьку, маку-видюку?

– Ич які! – роблено суворо говорить Маковій. – Маку-видюку їм треба.

Дядько крекче, потім дістає зі своїх великих кишень макові головки і роздає дівчатам. Ті беруть їх бережно, загортають у білі хусточки. Буде тепер чим від злої сили боронитися всю довгу сльотаву осінь і тривалу студену зиму.

– Дядьку Маковію, дядьку Маковію, – стрибають навколо діти, – а що у вас у тій кишені заховано?

– Е-е, – одвітує дядько, – то велика таємниця.

Почувши таку відповідь, діти ще більше допитуються, ще сильніше кортить їм дізнатися.

– Ну скажіть, дядьку, скажіть, дядечку, – за руки й ноги чіпляються.

Газда Маковій сідає на призьбу, садовить дітей собі на коліна, до грудей пригортає. Та вони і без того до нього туляться, тепла шукають: ластівка із собою золоте літечко в далекі краї понесла, холоди вже хукають малим поміж лопатки.

– Там у мене... – починає дядько і замовкає.

– Що? Що? – підстрибують у нього на колінах діти.

Та дядько мовчить, усміхається і дітей бавить.

– Та скажи вже ти їм, – нарешті не витримує і тітка Маковіїха.

Аж отоді Маковій говорить:

– Там у мене червоні макові пелюстки.

– У-у-у, – не приховують свого розчарування діти, їм не знати які скарби та дивовижі уявлялися.

Однак Маковій продовжує усміхатися та оповідає:

– Коли осінні дощі зроблять усе довкола сірим, а зимові сніги – білим, коли всім здаватиметься, що вже ніколи більше не бачити тепла, ці макові пелюстки нагадають, що прийде весна і повернеться з вирію ластівка. Вона посадить у землю оте дрібне макове зернятко, що його із собою брала. Тоді почнуть рости зела і квіти, забувають, зацвітуть, у полі хліба заколосяться. Ваші матері понароджують вам молодших братиків і сестричок, а старші брати й сестри лаштуватимуться грати весілля.

– А ластівка не загубить зернятко? – з острахом запитує котресь полохливе дитя.

– Ні, – заспокоює його Маковій, – не загубить.

Діти втішаються, злязять із дядькових колін і лопотять далі гратися. Дівчата, що стояли мовчки оддалік і уважно прислухалися, прощаються з газдами та чимчикують додому прикрашати образи квітами. Дядько Маковій іде до криниці по воду. А тітка Маковіїха крадькома витирає очі хусточкою: скільки-то труду треба витерпіти тій синенькій ластівці, щоб зберегти макове зернятко...

УДК 811.161.2

Лариса Азарова

ДВОМОВНІСТЬ: ПРИЧИНИ Й НАСЛІДКИ

У статті йдеться про деякі аспекти проблеми білінгвізму з урахуванням білінгвальної комунікативності та співвідносності мови й національної свідомості; розглянуто причини і наслідки двомовності в Україні. З'ясовано, що багатомовність або двомовність на державному рівні є руйнівним процесом для країни. Доведено, що єдине консолідоване суспільство може витворитися лише на ґрунті спільної духовності, спільної мови, позаяк саме мова є тим феноменом, який визначає самототожність нації.

Ключові слова: білінгвізм, комунікативність, національна свідомість, мислення, система.

У сучасній Україні надзвичайно важливе вивчення і розв'язання проблем, пов'язаних з українсько-російським білінгвізмом, які є не лише лінгвістичними питаннями, а й соціальними, політичними, культурними. Масова двомовність, деформація мовної ситуації, конфліктність мовних проблем можуть мати наслідками втрату суспільної консолідації, небезпечні процеси асиміляції як мовної, так і національно-культурної. Для розв'язання цієї проблеми слід урахувувати весь комплекс особливостей мови та різних сторін відношення компонентів культури з мовою, її рівнями.

Саме цій тематиці присвячені праці З. Бжезінського [1], О. Бондаря [2; 3; 4], В. Іванишина [5], Ю. Коваліва [6], Л. Масенко [7], Ю. Римаренко [9], Ю. Швалб [10] та ін.

Метою цієї розвідки є спроба дослідити явище двомовності, причини його виникнення; показати деякі аспекти проблеми білінгвізму, яка виявляється ключовою для розв'язання всього комплексу проблем, пов'язаних із функціонуванням мов в Україні.

У світі існують суспільства, де використовують не одну мову, а дві чи більше. Як правило, одна з них державна, загальнообов'язкова для всіх громадян. Українське суспільство може бути яскравим прикладом такої мовної і політичної ситуації. У нашій країні державною

мовою є українська, і це закріплене законодавством (Конституція України, ст. 10), але певна кількість людей, і вона є досить значною, використовує у повсякденні російську мову.

Масова двомовність України є наслідком тривалого процесу монокультурної асиміляції, тимчасовим перехідним етапом від української до російської одномовності. Здобуття державної незалежності спиноло цей рух десь на середині відстані. У цій непевній і хиткій позиції ми залишаємося й досі, тоді як завдання збереження й зміцнення самостійності потребує рішучої зміни вектора двомовного розвитку.

Сила і єдність держави нерозривно пов'язана з її централізацією. Принциповим аспектом цього твердження є застосування єдиної державної мови. Цим підкреслюється хоча б формальна належність до єдиної держави. При цьому адміністративним органам і в центрі, і на місцях надається потужний технічний засіб, без якого єдина держава взагалі існувати не може. Тільки так можна отримати можливість через середню школу і ВНЗ виховати протягом тривалого часу традиції державної єдності. Є постулат про те, що державна мова – носій державної ідеї, яка об'єднує різні нації, що живуть у межах єдиної країни. У сучасній Україні продовжує залишатися соціолінгвістична ситуація білінгвізму – двомовності, яка нав'язана ще царською Росією.

ЮНЕСКО намагається привернути увагу прогресивної світової спільноти до безправного становища багатьох поневолених народів, у яких намагаються відібрати найсокровенніше – мову, котра є основною ознакою нації, формує національний менталітет, є живим свідком історії, охороняє і зберігає культурні здобутки. За підрахунками лінгвістів, сьогодні у світі побутує майже 6 тис. мов, приблизно половина з них опинилася під загрозою зникнення. Тому питання двомовності в Україні на сьогодні є конче актуальним.

© Л. Азарова, 2015

Останнім часом усе ще анонсується питання щодо ухвалення закону про двомовність. У цьому разі згадуваний документ у мовному та культурному просторі України фактично встановить «українсько-російську двомовність», яка, якщо слідувати букві закону, має специфічно співіснувати з багатомовністю «мовних меншин» в офіційній практиці, діловодстві. Водночас культурна багатоманітність, декларована законом, усе ж таки виглядає набагато вужчою, адже наголос робиться не на мовах меншин, а саме на «українсько-російській двомовності», що склалася історично і є потужним чинником консолідації багатонаціонального українського суспільства.

Розширення повноважень російської мови в політичному та культурному вимірах, що відбудеться за умови ухвалення двомовності, як це не банально, ще більше вводить 46-мільйонну Україну у фарватер «російського світу», російської зони політичних інтересів. Адже мова, як відомо, – це не тільки засіб спілкування, але й цілий світ зі всіма наслідками, які з цього випливають. Відповідне рішення про офіційну двомовність в Україні за його можливими та ймовірними результатами спрямоване не стільки на «єдність у багатомайтті» як декларовану мету, а саме на роз'єднання країни, руйнацію і без того крихкого суспільного компромісу. На відміну від індивідуальної двомовності, властивої мовній поведінці окремих індивідів, двомовність у загальнонаціональному спілкуванні в межах однієї держави є надлишковим і неприродним явищем. «Немає двомовних народів, – пише польський дослідник Єжи Велюньський, – так, як немає дитини, у якої було б дві біологічні матері. Раніше існування явища двомовності означало, що один народ асимілює інший. <...> Існування цього явища в наш час не може означати нічого іншого і, звичайно, нічого іншого не означає: мета залишається тією ж, засоби її досягнення інші, у цьому вся різниця. <...> Індивідуальний білінгвізм збагачує людину, та коли він набуває „тотального поширення, він несе національній спільноті загрозу руйнації основ її духовної своєрідності” [2]. Білінгвізм спричиняє колоніальну залежність країни. Друга мова поступово переймає функції рідної мови, виникає небезпека зникнення рідної мови. Аргументацією цього є те, що абсолютна більшість зарубіжних соціолінгвістів трактує явище масової двомовності, яку переживає певна національна спільнота, як певний етап в асимілятивному процесі витіснення однієї мови іншою. При такому контактуванні двох мов одна прагне стати домінуючою, а друга – під-

леглою; у цьому процесі генетично-структурна близькість мов полегшує домінуючій мові процес поглинання підлеглої мови. Одним із наслідків явища двомовності є втрата особистості національної самосвідомості, роздвоєння внутрішнього світу мовця.

Проаналізуємо, наприклад, ситуацію в країнах Європи, у яких функціонує кілька державних мов. Бельгія має три державні мови: бельгійську, якою говорить більшість населення, французьку, німецьку. Швейцарська нація користується чотирма мовами: ретороманською, французькою, німецькою, італійською. Офіційними мовами в Канаді є англійська та французька мови. І в Бельгії, і у Швейцарії, і в Канаді наявність кількох мов не є явищем руйнівним для країни, оскільки є інші великі країни, в яких мови цих меншин є державними. Так, в Італії державною мовою є італійська, у Франції – французька, в Німеччині – німецька. Що стосується України й української мови, то тут ситуація зовсім інша. Справа в тому, що «немає іншої держави, образно кажучи «Великоукраїни», у якій державною мовою була б українська мова. Тому зникнення української мови як державної призведе до забуття і незнання історії країни, оскільки мова тісно пов'язана з історією народу – носія цієї мови – та з історією культури, з формуванням свого культурно-історичного ареалу. Невипадково мову називають акумулятором, інтегратором суспільства і культури. Усі сфери суспільного життя охоплює мова. Освіта, наука, мистецтво, театр, побутова культура пов'язані з мовним вихованням, мовною політикою. Рідна мова є одним із найважливіших засобів формування патріотичних почуттів, гордості за свій народ, вона є виявом національної культури. Мова єднає різні покоління людей, передається як заповіт, як найдорожча спадщина. Піклування про рідну мову, любов і повага до неї має бути в центрі уваги кожної нації. Не маючи своєї мови, своєї історії, українці перестануть бути українцями. Коли зникає народна мова – народу більше нема. Поки мова в устах народу, до того часу є й народ. Слід відзначити, що домінування російської мови призведе до занепаду і стагнації української мови. Це міна вповільненої дії. За умови наявності двох державних мов Україна знову перетвориться на Малоросію і стане додатком Великої Росії.

А чи замислювалися ви над таким:

– Чому вважали за необхідне в новій державі Ізраїль воскресити і давньоєврейську мову (іврит), що була мертвою понад дві тисячі

років, а не діяли згідно з холоуйсько-приреченим «так уже історично склалося»?

– Чому сказав апостол: «Коли я молюся чужою мовою, то уста мої моляться, а серце спить»?

– Чому деякі наші сусіди вважають за потрібне для себе говорити, що немає української мови, а є мова малоросійська, галицька, русинська, карпаторусинська, лемківська тощо?

– Чому провідники стародавньої Греції, закликаючи народ на боротьбу проти перської навали, говорили передусім про необхідність захисту землі й мови?

– Чому людина, яка розмовляє російською мовою – росіянин; людина, яка розмовляє польською, – поляк; людина, яка розмовляє українською, – «націоналіст»?

Таких «чому» можна було б виголосити ще не один десяток. Однак достатньо й наведених, щоб збагнути, наскільки важливими є мовні питання для буття нації і для життєдіяльності людини.

На жаль, у повсякденні спостерігаємо й інші приклади, коли певна категорія людей, представників нашої держави, з різних причин не тільки не бажає опанувати українську мову хоч би на побутовому рівні, а й негативно ставиться до її вживання на державному рівні. Достатньо подивитися телевізійні передачі на центральних каналах. Деякі оратори, які є українцями за національністю, наводять масу «об'єктивних» аргументів проти української мови, наприклад, таких: «...я з дитинства вивчав російську, а українську важко сприймати»; «...у нас у сім'ї прийнято розмовляти російською»; «...українська мова дуже важка та вона й не потрібна»; «...це хохляцько-селянська мова, а я – „городской житель”»; «...це мова українських націоналістів – ворогів Радянського Союзу, бандерівців» і т. ін. Тут, мабуть, доцільно згадати рядки відомого вірша видатного російського поета М. Ю. Лермонтова: «Смеясь, он дерзко презирал страны чужой язык и нравы...» Так, насправді для таких людей країна, у якій вони живуть, є по духу чужою, а державні інтереси – це щось незрозуміле. На щастя, таких людей – незначна кількість.

На побутовому рівні у Вінниці іноді комічно спостерігати за такими ситуаціями, коли в магазинах студенти-іноземці звертаються до продавців і присутніх українською мовою і це викликає здивування: «А чого це вони розмовляють українською, звідки вони її знають? Цікаво! Мабуть, важко вивчити українську?» Справді комічним у цій ситуації є те, що деякі, так звані російськомовні громадяни України,

стверджують, що опанувати українську дуже важко, незважаючи на те, що їхня «рідна» мова (російська) належить до сім'ї слов'янських мов. Слід відзначити, що рідними для студентів-іноземців є мови, сім'ї яких дуже віддалені від індоєвропейських, не говорячи вже про слов'янські або східнослов'янські. Виходить, що китайцям, ангольцям, камерунцям, еквадорцям, арабам, які зовсім не знали східнослов'янських мов, де кожне слово для них, образно кажучи, «фортеця», опанувати українську набагато простіше, ніж російськомовним українцям. Чи це не є дивним?

Отже, білінгвізм в Україні в жодному разі не можна підвищувати до рамок закону, адже таке за формою «демократичне нововведення» означатиме за цих умов шаленого інформаційного тиску на Україну з боку Росії не тільки не припинення, а навпаки, подальше розкручування маховика русифікації.

Слід зазначити, що багатомовність або двомовність на державному рівні – це базовий елемент для виникнення сепаратизму. Його прояви на українських землях фіксувалися на всіх етапах історії країни: за від'єднання від центру воювали як у княжі часи, так і в період Гетьманщини, навіть на початку ХХ століття. Після здобуття Україною незалежності 1991 року проблему не розв'язано. Прихований сепаратизм залишився на Закарпатті, в Галичині, у Криму, на Донбасі, оскільки ці регіони протягом досить довгого історичного періоду належали до складу різних держав Європи, були відірвані один від одного. Є думка, що за багато століть роздільного проживання різних етнічних груп української нації в них склалися досить відмінні ментальні та культурні особливості, традиції, спосіб життя.

Жителів центральних і західних регіонів певною мірою об'єднує почуття історичної належності до розвиненої держави – Київської Русі, її наступників – Галицько-Волинського князівства та Гетьманщини. Водночас південно-східні регіони до Давньоруської держави не належали, а північно-східні опинилися під управлінням Російської імперії ще в XVII столітті і були в її складі аж до повалення 1917 року царської династії. Татарський Крим Росія за два століття володіння русифікувала так, що татар там стало в рази менше, ніж етнічних росіян.

Проросійські заколоти на сході України, що виникли на початку 2014 року, анексія Росією Криму примусили багатьох українців замислитися про долю своєї держави і реально оцінити, наскільки життєво важливим є патрі-

отизм не тільки у військовому захисті неньки України, а й у мовному питанні.

Жодна держава світу не сформувалася як безнаціональна. Єдине консолідоване суспільство може витворитися лише на ґрунті спільної духовності, спільної мови, позаяк саме мова є тим феноменом, який визначає самототожність нації. Мова забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його виявах – політичному, економічному, культурному тощо, бо саме мова – головна ознака нації. Тому боротьба за державність української мови – це боротьба за українську державу. Утрата мови, денационалізація народу призводить, як зазначав О. Потебня, до «дезорганізації суспільства, аморальності» [8]. У національній державі ототожнюються такі поняття, як держава, нація й мова.

Ознаками освіченості, інтелігентності мають стати досконале володіння державною мовою та висока культура спілкування. Згадаймо крилату фразу Сократа: «Заговори, щоб я тебе побачив», якою давньогрецький філософ образно визначив роль мови в характеристиці людини як особистості. Жодна людина не може вважатися культурною, якщо не володіє або погано володіє своєю рідною мовою або мовою народу, на землі якого проживає тривалий час.

Література

1. Бжезінський З. К. Велика Шахівниця / З. К. Бжезінський. – Львів – Івано-Франківськ, 2000.
2. Бондар О. І. Білінгвальна комунікативність як лінгво-екологічна проблема / О. І. Бондар // Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 12. – С. 352–360.
3. Бондар О. І. Деградація лінгвосоціуму: ознаки і типи / О. І. Бондар // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. праць. – Одеса, 2001. – Вип. 3.
4. Бондар О. І. Мова як визначальний етноутворюючий чинник українського етносу / О. І. Бондар // Рідна мова – запорука безсмертя нації : М-ли Міжнар. наук.-практ. конференції. – К., 1999.
5. Іванишин В. П. Мова і нація / В. П. Іванишин, Я. К. Радевич-Винницький. – Дрогобич, 1994.

6. Ковалів Ю. І. Білінгвічна трагедія людини, родини та нації в Україні / Ю. І. Ковалів // Урок української. – 2001. – № 6. – С. 2–6.

7. Масенко Л. Т. Мова і політика / Л. Т. Масенко. – К., 1999.

8. Потебня О. О. Мова. Національність. Денационалізація. Статті і фрагменти / О. О. Потебня. – Нью-Йорк, 1992.

9. Римаренко Ю. І. Національний розвій України / Ю. І. Римаренко. – К., 1995.

10. Швалб Ю. М. Соціально-психологічні проблеми громадянського самовизначення / Ю. М. Швалб // Стратегічна панорама. – 1999. – № 4. – С. 87–90.

Larysa Azarova

BILINGUALISM: CAUSES AND CONSEQUENCES

The article is devoted to some aspects of bilingualism including bilingual communication and correlation of the language and national mentality; the reasons and consequences of bilingualism in Ukraine are considered. It is found out that bilingualism or multilingualism at the state level can ruin the unity of the country. The author proves that a united consolidated society can be formed only on the basis of common spirituality and common language because the language is the phenomenon that defines the nation's self-identity.

Keywords: *bilingualism, communication, national mentality, thinking, system.*

Лариса Азарова

ДВУЯЗЫЧИЕ: ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье анализируются некоторые аспекты проблемы билингвизма с учетом билингвальной коммуникативности и соотносительности языка и национального сознания; рассмотрены причины и последствия двуязычия в Украине. Показано, что многоязычие или двуязычие на государственном уровне является разрушительным процессом для страны. Доказано, что единственное консолидированное общество может образоваться только на почве общей духовности, общего языка, поскольку именно язык является тем феноменом, который определяет самотождественность нации.

Ключевые слова: *билингвизм, коммуникативность, национальное сознание, мышление, система.*

Надійшла до редакції 28.09.2015 р.

Микола Степаненко

З ІСТОРІЇ ТА СЬОГОДЕННЯ ОДНІЄЇ ПИТОМОЇ ОЗНАКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті схарактеризовано функціональний потенціал прийменниково-відмінкових форм «в Україні», «в Україну», «на Україні», «на Україну», з'ясовано екстра- й інтралінгвальні чинники, які визначають їхню нормативність/анормативність, актуальність/неактуальність на різних етапах розвитку української літературної мови. Основний аналіз синтаксичних структур із прийменниками на і в та іменником Україна у формі місцевого і знахідного відмінків здійснено крізь призму сучасних українсько-російських відносин.

Ключові слова: прийменниково-іменникові форми «в Україні», «в Україну», «на Україні», «на Україну»; лексеми – найменування острівних і неострівних держав; питома ознака української мови; мовна практика Тараса Шевченка.

«Усі слов'янські мови, – наголошував В. М. Русанівський у колективній монографії, присвяченій історії звукової системи української мови, – мають багато спільного в своїй структурі, протиставляючись іншим сім'ям індоєвропейських мов: балтійським, германським, романським, італьським, індо-іранським та ін. Чим далі йти в глибину віків, тим більше можна виявити спільних рис, які мали колись усі слов'янські мови» [4, с. 52]. Водночас кожній мові притаманні специфічні ознаки, виформування яких здійснюється двома шляхами: «...завдяки розвитку певних спільнослов'янських особливостей в ізоляції від інших представників слов'янської мовної групи і внаслідок набуття певних рис шляхом контактування з іншими слов'янськими мовами» [4, с. 55]. Щодо окремих ознак, то вони стосуються різних рівнів її, головно фонетичного та граматичного. Ідеться передусім про перехід етимологічних *o, e* у відкритому складі в *i* в закритому складі (*стола – стіл, коня – кінь*), уживання звука *i* на місці колишнього специфічного дифтонга *ie*, який на письмі позначався літерою *ѣ* (*ліс, дід*), утрата м'якості приголосних перед *e, u* (*весело, косили*), збереження м'якості *ц* (*кінець, холодець*), а також закінчень *-ою, -єю* в орудному відмінку однини іменників жіночого роду (*ногою, палицею*) та *-мо* в дієсловах І особи множини теперішнього часу й частково наказового способу (*несемо, веземо, несімо*

[*несім*], *везімо* [*везім*]), закріплення флексії *-ові, -еві* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду (*синові, коневі*), утворення стягнених форм прикметників жіночого й середнього роду в називному і знахідному відмінках однини та множини (*біла, біле, білу, білі, сине, синю, синє, сині*). Осібний розряд у словниковому складі становлять власне українські лексеми, які функціонують поряд зі спільнослов'янськими, праслов'янськими й запозиченими (*водень, кисень, мрія, перекотиполе*).

3-поміж унікальних рис, «від віків притаманних нашій мові» [7, с. 228], – і такі, як збереження старого індоєвропейського *-p* у кінці складу (*матір*), суфікси *-инь, -ощ, -енк* (*далечинь, солодощі, поштаренко*), префіксовані утворення *якнай-, щонай-* (*якнайкращий, щонайгірше*), повторюваний префікс *по-* (*поповісти, попоходити*), займенники, прислівники із префіксоїдами *будь-, казна-, хтозна-* (*будь-хто, хтозна-чий, будь-коли, казна-де*), прислівники з часткою *не* (*де-не-де, коли-не-коли*), пестливі форми прислівників (*поволеньки, тепереньки, тутечки, недалечко*), синтетичний майбутній час дієслів недоконаного виду (*роби-тиму, ходитиму*), функціонування сполучника *що* в синтаксичних конструкціях на взірць *книжки, що по них писано, земля, що він її продав* та ін. [13].

Поданий перелік одиниць не вичерпує всіх специфічних ознак, які «українська мова <...> знає» і «яких не знають інші мови» [7, с. 227]. Навпаки, ці ознаки сьогодні, коли закономірний і вкрай потрібний процес дистанціювання від російської мови досить відчутно заявляє про себе, відновлюють свої втрачені позиції на різних мовних рівнях. Ідеться насамперед про переструктурування граматичних і словотвірних парадигм, оновлення мовноетикетних моделей, реанімування, демаркування лексичного, лексико-семантичного корпусу, упорядкування і стандартизацію галузевої лексики й про інші важливі проблеми нормування, які має невідкладно розв'язувати академічна лінгвістична

© М. Степаненко, 2015

наука, збагачуючи цим самим прикладне мовознавство.

Сучасні зміни в ділянці мовних норм спричинені дією тісно переплетених і взаємозумовлених інтра- й екстралінгвальних чинників, причому останні можуть перебирати на себе ідентифікувальні, інформативно-характеризувальні функції. Конкретний приклад: повернення до активного вжитку негативно конотованих ще два десятиліття тому лексем і словосполучень на взірць *бандерівець, мазепинець, петлюривець, унівець, націоналіст, греко-католик, тризуб, синьо-жовтий (жовто-синій) прапор, самостійна Україна, Українські січові стрільці, Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія* мотивоване не мовними змінами в усьому їхньому багатоярусному представленні, а політичними, соціальними, ідеологічними настановами, новітніми процесами націотворення, зрештою, новим українським ренесансом, що настав після розпаду СРСР й уможливив розбудову та утвердження суверенної, незалежної, правової, європейської Української держави, наповнення українського мовного середовища новим ресурсом.

На сьогодні виняткової актуальності набуває виявлення специфічних ознак на тлі національно-мовної картини світу.

До системи іманентних явищ сучасної української мови, що переживають процеси самовідновлення, репрезентують важливі суспільно-політичні трансформації й дають потужний стимул ідеям національної ідентичності, належать сполуки, утворені за участю найзнаковішого для нашої держави оніма – *Україна* та прийменників *на, в* із місцевим і знахідним відмінками. Просторові конструкції «*на Україні*» і «*в Україні*», «*на Україну*» і «*в Україну*» різняться семантичною наповненістю: перші передають значення ‘реалізація дії в межах оточеного кордонами простору’, другі – ‘напрямок руху в межі оточеного кордонами простору’. Пор.: *Давно колись те діялось / У нас на Вкраїні – Не заревуть в Україні / Вольнії гармати; А може, тихо за літами / Мої мережані сльозами* (думи – М. С.) / *І долетять коли-небудь / На Україну... – Пішов би я в Україну, / Пішов би додому* (Т. Шевченко). У контексті національно-мовної картини світу ці конструкції різнобічно досліджували І. Слинко [12, с. 46–58], І. Огієнко [7, с. 211–227] та ін. Заслуга митрополита Іларіона полягає в тому, що він удокладнено з’ясував з позиції діакронії мовні й позамовні причини багатолітнього вживання структури «*на Україні*»

замість природної для нашої мови прийменниково-відмінкової форми «*в Україні*».

Метою пропонованої розвідки є аналіз функціонального потенціалу структур з онімом *Україна* у формі місцевого й знахідного відмінків та прийменників *на, в* як однієї з питомих граматичних одиниць української мови крізь призму непростих, періодами агресивно-ворожих українсько-російських відносин доби незалежності.

Нині дискутується на загально- й міждержавному рівнях питання про те, якій із форм – «*на Україні*», «*в Україні*» чи «*на Україну*», «*в Україну*» – віддати перевагу. Який статус – безальтернативної чи альтернативної мовної норми – слід закріпити за тією або тією прийменниково-іменниковою формою. У радянську добу нормативною вважалася структура з прийменником *на*. Траплялися – й нерідко – у художньому та публіцистичному дискурсах конструкції із прийменником *в* та іменником *Україна* в місцевому й знахідному відмінках. У російській граматичній традиції, яку силоміць було перенесено в український лінгвістичний простір, структуру «*на Украине*» трактують як виняток із такого правила: «С административно-географическими наименованиями употребляется предлог *в*, например: *в городе, в районе, в области, в республике, в Сибири, в Белоруссии, в Закавказье*. Сочетание *на Украине* возникло под влиянием украинского языка (ср.: *на Полтавщине, на Черниговщине*) и поддерживается выражением *на окраине*» [10, с. 263]. Правило з цим винятком переходить із підручника в підручник, запозичується з довідника в довідник.

Синтаксичну структуру з прийменником *на* та онімом *Україна* не можна вважати продуктом радянського періоду. Вона, твердить історик мови І. І. Слинко, побутувала ще в давньоруських пам’ятках. «Однак слід мати на увазі, – уточнює цей учений, – що позиції звороту *на* + місцевий у пам’ятках XVII–XVIII ст. насправді були не такі міцні, як можна гадати. Справа в тому, що хоч уживання звороту *на* + місцевий у пам’ятках другої половини XVII–XVIII ст. і посилювалося, але досить односторонньо, за рахунок обмеженої кількості назв. Більшість іменників типу *Россия, Польша, Литва, Италия, Африка, Греция, Египет* у давньоукраїнських пам’ятках послідовно виступають з прийменником *в* (*у*). Навіть таку назву, як *Русь*, яка в новій українській мові вживається, головним чином, з прийменником *на*, давньоукраїнські пам’ятки фіксують майже тільки з прийменником *в* (*у*). Але

слово *Україна* становить виняток з цього правила. Це чи не єдина назва, яка частіше виступає з прийменником *на*, ніж в *(у)*. Порівняйте:

А на Украинѣ Козаки броили (Львів. л., 258); На Вкраинѣ рѣки зафарбувались отъ кровѣ людскои (Хм. л., 78); Тая саранча зазимовала на Украинѣ (Літ. Сам., 17) тощо, усього 58 випадків, в той час як з прийменником *в (у)* ми зафіксували всього 10 випадків [12, с. 49–50]. Іван Огієнко висловлює іншу думку: у пам'ятках XVII–XVIII сс. форма «*в Україні*» була звичайною. Нею рясніли універсали гетьмана Богдана Хмельницького, універсали й епістоли Івана Мазепи. Навіть «цар Петро I в листах до Мазепи звичайно писав „*в Украине*»» [7, с. 221–223]. Звуження функціонального простору структури, що постала на базі прийменника *в* та словоформи *Україна*, може бути пояснене передусім причинами екстралінгвальними, а вже потім – власне мовними.

Мовознавці неоднозначно трактують конкуренцію, яка охопила сполуки «*на Україні / в Україні*» й «*на Україну / в Україну*». Леонід Булаховський (точніше, Юрій Шевельов¹) розрізнення вживання прийменників *на* і *в (у)* в конструкціях «*в Грузії*, але *на Україні*» підводить під фразеологічну базу. «Деталізація цього, – наголошено в «Курсі сучасної української літературної мови», – справа фразеології» [5, с. 88].

І. І. Слинко погоджується з тим, що в «наш час зворот *на Україні* перетворився на певну фразеологічну формулу», і водночас робить таке уточнення: першопричиною для слововживання «*на Україні*» було «те слово, від якого утворилася назва *Україна*, тобто іменник *окраїна*. Як назва певного відкритого простору іменник *окраїна* з'єднувався з прийменником *на* (*на окраїні*, а не *в окраїні*). Перетворившись на назву країни, він зберіг цю синтаксичну рису. Звідси більший нахил слова *Україна* до прийменника *на*» [12, с. 50–51]. Появу конструкцій «*в Україні*» цей дослідник пояснює усталеною в українській і російській мовах закономірністю вживання назв країн із прийменником *в (у)*.

«Традиція незалежного мислення „в Україні”», переконує Іван Огієнко, ні в якій періоді історії України й української мови довго не

¹ Ю. Шевельов, ім'я якого заборонено було навіть згадувати в радянський час, є автором розділу «Просте речення», що ввійшов до 2-томного «Курсу сучасної української літературної мови». Л. Булаховський опрацював цей розділ за матеріалами Інституту мовознавства Академії наук УРСР і без указівки на авторство опублікував його [5, с. 5–141].

трималася [7, с. 223]. З особливим цинізмом вона була поруйнована в «добу русифікації» (1917–1923 рр.) й «добу комунізації» (з 1933 до кінця 80-х рр.) [6, с. 198–216]. Мовознавців 1930-х років, «які забороняли вживати зворот на Україні, дозволяючи тільки зворот в Україні», оголосили «ворогами народу», звинувативши їх у тому, що йшли проти історичної тенденції, витвореної в українській мові [12, с. 50]. Ця тенденція оперта на такі справді переконливі аргументи: сполука «*на Україні*» широко представлена у фольклорі, її активно використовували творці нової української літературної мови – Олекса Стороженко, Петро Гулак-Артемівський, Євген Гребінка, Григорій Квітка-Основ'яненко, Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Драгоманов і, нарешті, сам Тарас Шевченко. Заперечити цього, звичайно, не можна, однак є всі підстави твердити й про інше: поряд із синтаксичною структурою «*на Україні*» побутувала прийменниково-відмінкова форма «*в Україні*»: *Чи є ж де жити так гарненько, як в тій Україні?* (П. Гулак-Артемівський), *Українці в Україні всі загомоняють* (Є. Гребінка), *Лучалося мені навідуватися у рідну Україну* (О. Стороженко) (див.: [7, с. 223–224]). Яскраво відображає цю закономірність мовна практика автора «Кобзаря». Про паралельне вживання конструкцій «*на Україні*», «*в Україні*» в поетичному дискурсі основоположника нової української літературної мови цінні відомості знаходимо в дослідженнях Івана Огієнка [7, с. 224–226], Петра Одарченка [8] та ін. У праці «Словосполучення „на Україні”» останній наводить таку статистику: «Місцевий відмінок іменника «Україна» з прийменником «на» вживається 46, а з прийменником «в» – 25 разів» [8, с. 49]. Іван Огієнко оперує іншими даними: синтаксичну структуру *в Україні* використано 33 рази, а *на Україні* – 42 рази [7, с. 224]. Результати нашої суцільної вибірки, здійсненої на матеріалі унікального видання «Кобзаря», яке «не лише містить поетичний спадок світоча української поезії, а й на сьогодні є найповнішим зібранням Шевченкових творів без будь-яких цензурних вилучин, до того ж із різними авторовими варіантами, які теж мають неабияку мистецьку цінність» [14, с. 5], демонструють інші кількісні показники: конструкція «*на Україні*» вживається 33 рази, а «*в Україні*» – 27 разів. Їхнє функціонування не завжди мотивоване семантичними, функціонально-стилістичними, версифікаційними або якимись іншими потребами. Нерідко тра-

пляється, що воно носить стихійний характер: поет «міг обернути» одну форму на іншу «без суперечностей з вимогами ритму своєї мови» [7, с. 225]. Пор. у цьому зв'язку такі приклади: *...давно колись було / Межи садами, при долині, / Таки у нас, на Україні, / Було те Божеє село; Давно колись те діялось / У нас на Україні і Я й тут чужий / одинокий / І на Україні / Як сирота, мій голубе, / Як і на чужині; Чи є кращий на сім світі* (син. – М. С.), *На всій Україні; Недавно, недавно, у нас в Україні / Старий Котляревський отак щебетав; Якось недавно довелось / мені заїхати в Україну, / У неї найкраще село, / У неї, де мати повивала / Мене мало...*

Синтаксичні структури на позначення місця дії й напрямку руху (фінішу) з прийменником *на* та онімом *Україна* у формі знахідного або місцевого відмінків, на думку Івана Огієнка, слід кваліфікувати як аномативні: «Хто говорить «на Україні», – такий присуд знаходимо в його праці «Наша літературна мова», – той не вважає її самостійною... Польща й Москва створили залежницьке «на Україні». Через те, що Україна довгий час мислилася як частина Польщі, чи пізніш Росії, до неї традиційно сильно причепилося вже по XIV віці підлегле *на*. Дійсно, поляк зі свого державного погляду завжди скаже: *в Польщі на Українє*. Так само скаже росіянин: *в Росії на Українє*» [7, с. 219–220]. «Коли ми говоримо «на Україні», – висновує автор щойно цитованої праці, – то це значить, що ми Україну вважаємо частиною якоїсь іншої держави, в склад якої вона входить несамостійною; і навпаки, говорячи «в Україні», мислимо Україну незалежною правовою цілісністю, окремою державою...» [7, с. 221].

Настанова митрополита Іларіона про негайне забуття «недержавницької форми „на Україні“», що приховує в собі «захватницький імперіалізм» [7, с. 226], стала сприйматися як керівництво до дії після того, як «добу української літературної мови під советами» (див. [4, с. 198–216]) змінила, починаючи з 90-их рр. ХХ ст., доба її суверенності, або незалежності. Принагідно наголосимо, що нам треба взяти на озброєння й такий наповнений глибинним змістом посил цього великого українця: «Форма «на Україні» не свідчить про наше минуле добре. Воно аж надто ясно показує, що ми міцно забули про державність та незалежність України... Не забуваймо, що мова росте разом з народом і сильно відбиває в собі його історичну долю!» [7, с. 221]. Активне функціонування цієї

прийменниково-відмінкової форми в поетичному контексті Тараса Шевченка замість очікуваної «*в Україні*» – це одна з тих «рідкісних деталей», які відрізняють його синтаксис від сучасної нам української літературної мови, одна з особливих одмінностей між власною мовою Великого Кобзаря й пізнішою літературною в ділянці синтаксису [1, с. 18, 19].

У час нового українськомовного ренесансу, що своїм початком сягає другої половини 80-х років ХХ століття, «недержавницькі, підлеглі форми» «*на Україні*», «*на Україну*» не витримали конкуренції з боку «державницьких форм» «*в Україні*», «*в Україну*». У максимальному короткому терміні останні фактично почали претендувати на статус безальтернативної норми, маючи на це повне право: прийменник *в/у* сполучається з назвами неострівних держав (Грузія, Вірменія, Англія, Франція), а прийменник *на* – з найменуваннями острівних держав (Кіпр, Куба), територій, географічних областей як складників держав, географічних і промислово-географічних районів (Київщина, Поділля, Харківщина, Донбас, Кубань, Колима), конкретних регіонів або місцевостей, що є номінуваннями сторін світу (Далекий Схід, Північ). Пор.: *Вони ... зупинилися в Північній Америці* (І. Драч), *Вони летіли з Америки в Німеччину* (І. Багрянний); *Вони були не раз на Кубі* (П. Загребельний), *Дипломатові не хотілося летіти на Цейлон* (Ю. Щербак), *Він довго прожив на Далекому Сході* (В. Собко), *Письменники <...> поїдуть на Полтавщину* («Літературна Україна»). «Назви держав, – процитуємо ще одне засадниче лінгвістично-соціолінгвістичне положення концепції Івана Огієнка, – це окреслена границями мовна цілісність, тому місцевий чи знахідний відмінок логічно може бути тільки з *в*, ніколи з *на*, бо воно при цьому було б мовною нісенітницею. Наприклад: *він живе на Франції* (це визначало б *над Францією*)» [5, с. 219].

На підтвердження сказаного про динаміку граматичної норми на рівні прийменниково-відмінкових форм «*в Україні*», «*на Україні*», «*в Україну*», «*на Україну*» подамо результати суцільної вибірки, здійсненої на матеріалі діарійного дискурсу видатного українського майстра слова О. Гончара, який активно, свідомо й толерантно впливав на формування мовних норм у другій половині ХХ століття. Об'єктом спостережень стали три томи щоденникових записів [2], що охоплюють понадпіввікову історію (червень 1943 – липень 1995 рр.):

Джерело дослідження (роки)	Обсяг досліджуваного матеріалу (кількість слововживань)	Частота вживання конструкцій (абсолютна кількість, у %)			
		на Україні	в Україні	на Україну	в Україну
«Щоденники» Том 1 (1943–1967)	101 956	17	8	2	0
		68 %	32	100 %	0
«Щоденники» Том 2 (1968–1983)	172 269	26	15	16	0
		63 %	37	100 %	0
«Щоденники» Том 3 (1984–1995)	184 475	33	78	23	22
		30 %	70	51 %	49
Усього	458 700	77	103	41	22
		43 %	57	65 %	35

Як бачимо, до середини 1980-х років домінували форми з прийменником *на* та іменником у формі локатива й акузатива. У 1990-х роках ситуація різко змінилася: функціональної активності набувають прийменниково-субстантивні форми «в Україні», «в Україну». Пред-

ставимо наведені вище статистичні відомості, що стосуються насиченого великими змінами, спрямованими на оновлення життя країни, десятиріччя – 1985–1995, у такому хронологічно конкретизованому вигляді:

Обсяг досліджуваного матеріалу	Рік щоденникового запису	Частота вживання конструкцій							
		Абсолютна кількість		У %		Абсолютна кількість		У %	
		на Україні	в Україні	на Україні	в Україні	на Україну	в Україну	на Україну	в Україну
165 984 слововживань	1985	3	1	75 : 25		1	1	50 : 50	
	1986	2	6	25 : 75		3	1	75 : 25	
	1987	3	4	43 : 57		1	4	20 : 80	
	1988	0	9	0 : 100		1	1	50 : 50	
	1989	5	6	45 : 55		3	2	60 : 40	
	1990	4	6	40 : 60		3	1	75 : 25	
	1991	6	6	50 : 50		1	0	100 : 0	
	1992	4	5	44 : 56		1	1	50 : 50	
	1993	3	11	21 : 79		5	1	83 : 17	
	1994	2	10	17 : 93		2	3	40 : 60	
	1995	1	11	8 : 92		0	4	0 : 100	
	Усього	33	75	31 : 69		21	17	55 : 45	

На динаміку мовних норм, про які йдеться в статті, впливають інтра- й екстралінгвальні чинники. Що ж до перших, то це утрадиційне на в українській і російській мовах лексико-семантична селекційність на рівні прийменника *в/у* й іменників – назв неострівних держав, яку досить влучно схарактеризував Іван Огієнко: «Географічна мовна логіка міцно встановила, що в місцевому (на питання де?) чи в знахідному (на питання куди?) відмінках при назвах держав уживаємо тільки **в**: в Німеччині, в Туреччині, в Росії, в Польщі, в Румунії, в Англії, у Франції, в Швеції, в Бельгії, в Греції, в Японії, у Фінляндії, в Швейцарії, в Італії та ін. І завжди тільки так» [7, с. 219]. Митрополит Іларіон чи не найточніше проінтерпретував дію позамовних чинників: «Зміна політичних умов звичайно тягне за собою й зміну окремих мовних виразів» [7, с. 227]. Твердження про те, що «вираз «на Україні» сильно в нас прищепився і став традиційний, тому міняти його на «в Україні» не треба <...> не витримує глибинної критики. Ми ж століття жили, мало думаючи про самостійність, але, не дивлячись на свою традицію в цьому, року 1917-го здобули собі самостійність, поки що змінилась наша традиція і наше політичне настановлення, а це логічно тягне за собою й зміну традиційного «на Україні» на нове, достосоване до мовних умов: «в Україні»...» [7, с. 226–227].

Не прислухатися ще до одного патріотичного гасла Івана Огієнка – «Тепер цю невідповідну й застарілу форму «на Україні» час би вже не вживати!» [7, с. 227] – це справді-таки «не визнавати правності незалежності України, не визнавати й свого III Універсалу 1918 року, що її такою визнав» [7, с. 221], а натепер ігнорувати «Декларацію про державний суверенітет України», «Акт проголошення незалежності України», Помаранчеву революцію, Революцію Гідності й інші завоювання, грішити перед Небесною Сотнею.

Одним із досягнень української мови в добу незалежності є те, що «правно окреслене державницьке *в*» витіснило «підлегле, недержавницьке *на*». Цю тенденцію – з розряду найпатріотичніших – підхопили й російськомовні видання в Україні: «Известия в Украине», «Аргументы и факты в Украине», «Комсомольская правда в Украине» та ін. Зовсім іншу позицію зайняли антиукраїнські сили. Вони трактують прийменниково-відмінкові форми «*в Україні*», «*в Україну*» як некоректні з мовознавчого погляду, політично заангажовані, прискіпливо дошуковуються в них «ідеологічно образливого сенсу» [14, с. 6]. Жорстку лінгвістичну непокору чинить Росія. Цей спротив слід розцінювати як лінгвістичну агресію сусідньої держави про-

ти України, лінгвістичну відмову визнати існування нашої держави, тобто відмову українцям на право державності.

Аналізовані національно конотовані конструкції по-своєму яскраво заманіфестовують відносини між Україною та Росією після розпаду радянської імперії. На початку 1990-х років синтаксична структура «*в Україні*» активно входила в офіційно-діловий стиль російської мови на території Російської Федерації: діяло «Посольство Российской Федерации *в Украине*», призначався і звільнявся «Чрезвычайный Посол Российской Федерации *в Украине*». До того часу, як главою Росії став Володимир Путін, «усі без винятку документи, розміщені на сайті президента цієї держави, використовували форму «в Україні». Починаючи з 5 квітня 2004 року, переважна більшість офіційних документів (1963 документи із 1974, або 99,4%) використовують форму „на Украине”» [3]. Винятко становлять ті з них, які безпосередньо стосуються української сторони.

Як не дивно, але на цей час у «Справочнике по правописанию и литературной правке» Д. Е. Розенталя подано видозмінену інформацію про конструкцію «*в Україні*»: «С административно-географическими наименованиями употребляется предлог *в*, например: *в городе, в районе, в области, в республике, в Сибири, в Белоруссии, в Закавказье, в Украине* (виділення наше. – М. С.)» [11, с. 291].

Доречно нагадати тим, хто забув, що конструкція «*в Украине*», «*в Украину*» здавна закріпилася в російській мові. Це можна легко довести з поміччю Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Льва Толстого, Антона Чехова та інших письменників і державних діячів: *Незатно Карл поворотил /и перенес войну в Украину; Мазепы враг, наездник пылкий, / Старик Палей из мрака ссылки / В Украину едет в царский стан* (А. Пушкин, «Полтава»), *Порядку нет в Украине: полковники и есаулы грызутся, как собаки, между собою* (Н. Гоголь, «Страшная месть»), *Багратион долго не присоединяется (хотя в этом главная цель всех начальствующих лиц) потому, что ему кажется, что он на этом марше ставит в опасность свою армию и что выгоднее всего для него отступить левее и южнее, беспокоя с фланга и тыла неприятеля и комплектуя свою армию в Украине* (Лев Толстой, «Война и мир»), *Итак, я еду в Украину, а Вы, крокодил, остаетесь в тундре* (А. Чехов, «Письмо И. Леонтьеву»).

Російський письменник Віктор Пелевін на своїй сторінці у Фейсбуці пише, що сполука «*на Украине*», яку на його батьківщині намагаються кваліфікувати нормативною і єдино можливою, засвідчує «неуважительное отношение

росийских властей к независимости Украины, которые до сих пор считают Украину не государством, а территорией» [9].

Різномір у вживанні синтаксичних сполук «в Україні / на Україні», «в Україну / на Україну», що запанував у російській мові, змусив Юрія Шеляженка, видавця й редактора всеукраїнської газети «Правдоискатель» («Правдошукач»), яка надходить до читачів трьома мовами (і російською також), звернутися до Інституту російської мови імені В. В. Виноградова Російської академії наук з інформаційним запитом «О правильности употребления предлога «в» с географическим названием государства Украина в соответствии с грамматикой русского языка» (документ від 12 січня 2009 року):

«В связи с обращением читателей <...> прошу Вас разъяснить правила употребления предлога «в» с географическим названием государства Украина» [15].

Найвища лінгвістична інституція Росії не поспішала з відповіддю. Автор запиту майже через три місяці – 7 квітня – надіслав скаргу до президії Російської академії наук, але реакція була та сама. 31 липня він осмілився потурбувати самого президента Росії – і безрезультатно. 25 вересня старший науковий співробітник Інституту російської мови О. М. Грунченко надала таку, м'яко кажучи, не позбавлену політичного забарвлення відповідь стосовно правильності вживання прийменників *в* і *на* зі словом (звернімо увагу, що в запиті йшлося не про слово, а про географічну назву держави *України*) *Украина*:

«С названиями административных единиц – государств, областей, районов, штатов, городов, сел и т. п. в конструкциях со значением места в современном русском языке употребляется предлог «в»: *В Чехословакии, в Московской области, в Дмитровском районе, в Иллинойсе, в Торжке*.

Предлог «на» встречается в относительно немногочисленных сочетаниях: *на Орловщине, на Брянщине, на Украине*. Именно форма *на Украине* являлась единственной нормативной до 1992 г.

Но в 1993 г. Правительство Украины потребовало признать нормативными для русского языка варианты *в Украину* (соответственно *из Украины*). Это, по мнению Правительства Украины, позволило бы разорвать неприемлемую для независимого государства, этимологическую связь конструкций «на Украине» и «на окраине», отражающую, с точки зрения патриотически настроенных лингвистов, великодержавное пренебрежение со стороны России и русских. Украина таким образом получила бы лингвистическое подтверждение

своего статуса независимого государства, а не подчиненного региона (по аналогии с другими наименованиями независимых государств – *в Германии, в Швеции, в Японии*).

Однако путь вводимого исключительно по политическим соображениям в речевую практику варианта оказался отнюдь не простым.

С одной стороны, в текстах, предназначенных для адресатов-украинцев, можно идти навстречу их пожеланиям и употреблять, следуя принципам корректности, форму с предлогом «в». В таком случае, как отмечает академик В. Г. Костомаров, «приходится мириться и с самым наивным политическим и национальным мышлением: есть вещи выше неприкосновенной чистоты литературно-языкового канона». Именно поэтому в официальных документах, касающихся взаимоотношений России и Украины, зачастую предпочитается «в» и «из».

С другой стороны, в устной разговорной речи, а в периоды явного охлаждения межгосударственных отношений и в публицистике, сохраняется традиционная литературная норма – *жить на Украине, приехать с Украины*.

Таким образом, в современном русском языке сосуществуют традиционная литературная норма с предлогом «на» и относительно новая, вводимая из соображений политкорректности по просьбе Украины – с предлогом «в». Выбор формы в каждом конкретном случае должен осуществляться говорящим (пишущим) с обязательным учетом условий общения» [15].

Цей принизливий для України документ-відповідь виходить за лінгвістичні береги, він зорієнтований на ту тональність, яку задає чинний гарант російської Конституції Володимир Путін і яку підтримує экс-президент Дмитро Медведєв, заявляючи: «Это там у них «в Украине», а у нас «на Украине» говорят. Это отвечает нормам русского языка» [16]. Він, зрозуміло, крокує в ногу зі своїм попередником і наступником. А господар Кремля зухвало ігнорує «державницьку форму» «в Україні», бо для нього «Украина – недогосударство», бо його найзаповітніша мета – відродити Російську імперію з колишніми її територіями. Досить промовисту статистику про використання президентом Росії прийменника «в» із хоронімом *Україна* подав його экс-радник Андрій Іларіонов: 2002 рік – 87,5%, 2007 – 70%, 2009 – 46,4%, 2012 – 15,4%, 2013 – 9,1%, 2014 – 8,2% випадків [3]. І тут мимовіль спадають на думку майже півтора столітньої давності пророчи поетичні рядки Федора Тютчева: «*Умом Россию не понять, / Аршином общим не измерить: / У ней особенная статъ – / В Россию можно только верить*».

В українській мові конструкції «в Україні», «в Україну» повернулися до розряду питомих

граматичних явищ, до того ж обарвлених патріотичним змістом. У російській мові вони опинилися з-поміж негативно маркованих засобів мови і трактуються як витівка патріотично налаштованих українських лінгвістів. І це аж ніяк не випадково – боротьба за самостійність і незалежність України триває, і на мовному фронті також.

Література

1. Булаховський Л. А. Питання походження української мови / Л. А. Булаховський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – 220 с.
2. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т. / Гончар Олександр ; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. – К. : Веселка, 2008. – Т. 1 (1943–1967). – 2008. – 456 с. ; Т. 2 (1968–1983). – 2008. – 608 с. ; Т. 3 (1984–1995). – 2008. – 648 с.
3. Илларионов А. «В» или «на» Украине. Как говорит Путин [Электронный ресурс] / Андрей Илларионов. – Режим доступа : <http://nv.ua/opinion/illarionov/v-ili-na-ukraine-kak-govorit-putin-43008.html>. – Название с экрана, 01.11.2015.
4. Історія української мови: фонетика / ред. кол. : В. В. Німчук, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1979. – 368 с.
5. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського : в 2 т. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 2. – 408 с.
6. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
7. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с. (Бібліотечна серія фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 8).
8. Одарченко П. Словосполучення «на Україні» / П. Одарченко // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 5–6. – С. 49–52.
9. Пелевин Виктор. Запис у Facebook, 20 березня 2014 [Электронный ресурс] / Виктор Пелевин. – Режим доступа : <https://www.facebook.com/plvnpv/posts/637757279629888>. – Название с экрана, 20.03.2014.
10. Розенталь Д. Э. Справочник по правописанию и литературной правке: для работников печати / Д. Э. Розенталь. – Изд. 3-е, испр., доп. – М. : Книга, 1978. – 336 с.
11. Розенталь Д. Э. Справочник по правописанию и литературной правке / под. ред. И. Б. Голуб / Д. Э. Розенталь. – Изд. 16-е. – М. : Айрис-пресс, 2012. – 368 с.
12. Слинко І. І. Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам'ятками XIV–XVIII ст. : (місцево-просторові звороти) / І. І. Слинко. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 112 с.
13. Тищенко К. Всеслов'янськість мови українців : оглядовий нарис / Костянтин Тищенко // Український тижень. – 2012. – № 39 (256). – С. 22–64.

14. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – Х. : Школа, 2014. – 576 с.

15. Шеляженко Ю. Институт русского языка признал, что говорит «в Украине» – грамотно! [Электронный ресурс] / Юрий Шеляженко. – Режим доступа : <http://blog.liga.net/user/sheliazhenko/article/3187.aspx>. – Название с экрана, 01.11.2015.

16. Шестакова О. Где живут украинцы: «на Украине» или «в Украине»? [Электронный ресурс] / О. Шестакова // Комсомольская правда в Украине. – 2011. – 5 августа. – Режим доступа : <http://kr.ua/politics/294342-hde-zhyvut-ukrayntsya-na-ukrayne-ly-v-ukrayne>. – Название с экрана, 01.11.2015.

Mykola Stepanenko

FROM THE HISTORY AND PRESENT OF ONE SPECIFIC FEATURE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article defines the functional potential of prepositional-case forms “в Україні” (“in Ukraine”), “в Україну” (“into Ukraine”), “на Україні” (“in the Ukraine”) and “на Україну” (“to the Ukraine”); the intralinguistic and extralinguistic factors which determine their normativity/non-normativity, relevance/irrelevance during the different stages of the development of the Ukrainian literary language are figured out. The main analysis of syntactic structures with prepositions “на” (on) and “в” (in) and the noun “Україна” in the form of locative and accusative cases was carried out through the prism of current Ukrainian-Russian relationships.

Keywords: *prepositional and noun forms “in Ukraine”, “into Ukraine”, “in the Ukraine” and “to the Ukraine”; the names of the states as lexical units; peculiar features of the Ukrainian language; Taras Shevchenko’s language practice.*

Николай Степаненко

ИЗ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ ОДНОГО СОБСТВЕННО УКРАИНСКОГО СВОЙСТВА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье охарактеризован функциональный потенциал предложно-падежных форм «в Украине», «в Украину», «на Украине», «на Украину», определены экстра- и интралингвальные факторы, обуславливающие их нормативность/анормативность, актуальность/неактуальность на разных этапах развития украинского литературного языка. Основной анализ синтаксических структур с предлогами на и в и существительным Украина в форме предложного и винительного падежей осуществлен сквозь призму современных украинско-русских отношений.

Ключевые слова: *предложно-падежные формы «в Украине», «в Украину», «на Украине», «на Украину»; лексемы – наименования островных и неостровных государств; исконно украинские свойства украинского языка; языковая практика Тараса Шевченко.*

Надійшла до редакції 09.11.2015 р.

Юлія Браїлко

«ПОБРАВШИСЬ ЗА РУКИ, ХОДИЛИ І ВСЕ О ПЛУТНЯХ ГОВОРИЛИ...» ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ БРЕХНЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню актуального питання сучасної лінгвістики – вербалізації в українській мові одного з базових концептів мовної свідомості – концепту БРЕХНЯ. Він є складним феноменом, який акумулює різноманітні образи й поняття, пов'язані із самосвідомістю людини. Цей концепт вербалізується в лексико-семантичному полі, що складається з відповідних абстрактних номінацій, назв дій «брехати» й «реагувати на брехню», назв виконавців першої вказаної дії та назв їхніх характеризувальних ознак. Розгалуженість структури цього ЛСП (і передусім – наявність великої кількості відповідних синонімічних рядів у літературній мові й соціальних діалектах) свідчить про важливість концепту БРЕХНЯ для української ментальності.

Ключові слова: концепт, лексема, лексико-семантичне поле, значення, синонім, жаргонізм.

Брехня – це один із базових концептів мовної свідомості, що potwierджується великою кількістю лінгвістичних засобів на його позначення. Він, за висновками чеського лінгвіста Й. Кубінової, є універсальним концептом культури і мови [3].

Під брехнею розуміють «свідоме утвердження промовцем неправди (або заперечення того, що відповідає дійсності)» [4, с. 37]. За словами автора «Риторичного словника» Зоряни Куньч, «способи введення в оману можуть бути різними: усними і писемними висловлюваннями, мімікою, мовчанням, відсутністю дії тощо. Брехня може бути прямою протилежністю правді (не чорне, а біле) чи являти собою частковий відступ від неї (перебільшення в розповіді мисливця, слова в компліментах, формулах етикету тощо). Звичайною причиною брехні є страх перед неприємностями різного роду – болем, осудом, приниженням, невдачею тощо» [4, с. 37].

Значущість концепту БРЕХНЯ для української ментальності передусім підтверджують його численні вербалізації в пареміях, оскільки саме вони у сконденсованій формі передають світовідчуття носіїв мови, колективний внутрішньорефлексивний досвід етносу. Так, М. Номис у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше», виданій у Санкт-Петербурзі 1864 року,

наводить понад 100 таких фразеологічних одиниць, зокрема: *Брехня в вічі коле; Хто раз збреше, другий раз не вірять; Брехнею не вибрешешся; Брехнею недалеко зайдеш; Брехнею світ прийдеш (перейдеш, пройдеши), та назад не вернешся; З брехні не мруть, та більше віри не ймуть; Брехнею хліба не їсти; Не на брехні світ стоїть; Хто уміє брехати, той уміє и красти; Брехня на столі, а правда під порогом; Брехнею світ живе; Нема того дерева, щоб на ёму якась птиця не сиділа – нема того чоловіка, щоб хоч трохи не збрехав; Не бачила очком, то не бреши и язичком; Треба брехні толочать; Брехали твого батька сини, та й ти з ними; Своя брехня не докучила, ще й за чужими гониться; Не бреши, бо мені брехня зуби переточила; Бреши, не бреши, а то зовсім неправда; Як не брехне, то й не дихне; Нехай бреше – на душу легше; Бреше та й дивиться, хоч би очі заплющив; Бреше, як шовком шиє; Бреше, як циганський цип* [12, с. 314–322].

Лексична організація концепту БРЕХНЯ в українській мові також має значний обсяг, який вербалізується у ЛСП, що складається з відповідних абстрактних номінацій, назв дій «брехати» й «реагувати на брехню», назв виконавців першої вказаної дії та назв їхніх характеризувальних ознак.

Тлумачні словники подають таке визначення слова *брехня*: *розм. 1. Те, що не відповідає правді; неправда. Брехнею світ пройдеши, та назад не вернешся (з казки); – Може, воно й брехня, а чого люди не накажуть, – почав знову Грицько (Панас Мирний); Він на брехню такий спритний, що цигана би обдури́в (Л. Мартович); Людство з брехнею стикається віддавна. Нічого не вдієш, гріх одвічний, бруд давній (з газ.)* [8, с. 640]. Це значення найуживаніше в мовній практиці (крім цього, зафіксовані ще значення «вигадки, плітки» та «гавкання» (про собак)).

Семантико-стилістичними синонімами цієї лексеми є *обман* (1. Неправдиві слова, вчинки, дії і т. ін. // Невідповідність істині; те, чого немає насправді; брехня. 2. чого, який. Хибне сприйняття дійсності, зумовлене неправильним, викривленим відображенням її органами чуття; омана [1, с. 642]); *неправда* (1. Те, що

суперечить правді, істині; брехня; прот. правда. // у знач. присудк. сл. 2. Несправедливі, нечесні, шахрайські вчинки; обман. // Несправедливість у людських стосунках. ** [Усякими і т. ін.] правдами й неправдами – будь-якими засобами [1, с. 613]; стилістичними – книжні слова *лжа*, *олжа* (останнє маркується також як застаріле (див. [1, с. 669]), хоч сьогодні спостерігаємо тенденцію до його більш активного вживання в різних стилях мовлення, передусім художньому і публіцистичному, як-от: *Але всі рани зажижуть, / смарагдами всі слюзи стануть, / коли цілунки проженуть / слова олжі – поза устами* (Ю. Андрухович); *Та невже нам, темним, / очистившись і полум'ям пекельним, / воскреснути з олжею на устах?!* (В. Герасим'юк); *Ми з тобою чужі у цьому місті, / де замішано все на олжі, / тонуть люди у злості й нужді – / тут знайдеш собі пити і їсти, / тільки спокою тут ти не жди* (С. Федака); *Де взять точило – наточить ножі? / Де взять чобіток – вийти із олжі?* (Ю. Кириченко); *На бистрині, на карколомнім крутежі / І на самім краєчку водоспаду, / Б'ючись об гострі рифи круглої олжі, / Крутився човен в колах слів і зради* (О. Черномаз); *Склоки / чорноклубі олжею чадують – а доки?!* (Р. Вірлан); *Поцілунком обвуглені губи / Неспроможні стають на олжу* (А. Волинська); *Ядуче світло крізь олжу / І маски, що вросли в обличчя...* (В. Кузан); *«Над прірвою в олжі: (Настільна книга львів'янина)»* – назва публіцистичної книги П. М. Романюка та Я. С. Ляльки (Львів, 2006); *Франкове слово й досі залишається тією невичерпною зброєю, з якої не одне покоління українців бере найнадійніші засоби захисту від олжі, гнилизни та апатії* (С. Пилипчук); *На смерть великої людини, яка розповіла нам, як жити не в олжі* (С. Грабовський); *Оскільки бруд олжі травмує чисту плоть Слова, люди покликані солідарно протистояти спотворенню правди* (М. Рябчук).

На відміну від авторів сучасного академічного «Словника синонімів української мови» [5], які наводять вищевказаний синонімічний ряд (зауважимо, що його домінантою визначено слово *неправда*), С. Караванський пропонує значно ширшу групу синонімів, зафіксувавши носієм головного значення лексему *брехня*: *неправда, кривда, вигадка, наклеп, лжа* (ур.), *олжа* (ур.), *інсинуація* (кн.), *дезінформація* [2, с. 32]. Порівняймо із сучасними тлумачними словниками: *кривда* – 1. Несправедливий учинок щодо кого-, чого-небудь, несправедливе ставлення до когось, чогось; несправедливість (у 2 знач.) // Образа, ураза. *Робити кривду*. 2. Те саме, що шкода. 3. *нар-поет*. Те саме, що *неправда* 1 [1, с. 463]; *вигадка* – 1. Те, що вигадане в результаті міркувань, роздумувань; рішення щодо якоїсь дії. // Те, що створене, ви-

найдене. 2. Здатність вигадувати, винаходити. 3. Те, що створене в уяві, чого немає і не було в дійсності. 4. Примхливе бажання, надумана потреба [9, с. 230–231]; *наклеп* – брехня, поширювана з метою знеславити, зганьбити, заплямувати кого-, що-небудь; поширення неправдивих відомостей. *Зводити наклеп* [1, с. 565]; *інсинуація* – книжн. Злісна вигадка, щоб дискредитувати, знеславити кого-небудь; наклеп [1, с. 400]; *дезінформація* – введення в оману невірною інформацією [1, с. 211]. Як бачимо, усі ці слова мають спільні семи з лексемою *брехня*, тож із повним правом можуть бути зараховані до її семантичних або семантико-стилістичних синонімів. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусел [1] наводить ще лексеми *перебрех* (неправда, брехня) [с. 716], *побрехенька* (2. Те саме, що брехня 1, 2 [с. 804]), *брехенька* (розм. 1. Зменш. до брехня 1 [с. 62]), які теж є синонімами вищевказаних лексем.

Частково значення слова *брехня* збігається й зі значенням розмовного слова *плутні* – розм. Хитрий, нечесний вчинок, обман; шахрайство [1, с. 799]: *Моти, картюжники, п'янюги / І весь проворний чесний рід; / Лакєї, конюхи і слуги, / Всі кухарі і скороход, / Побравшись за руки, ходили / І все о плутнях говорили, / Які робили, як жили, / Як паній і панів дурили, / Як по шинках вночі ходили / І як з кишень платки тягли* (І. Котляревський); *Розмова на тому й обірвалася. А коли знову почалася, то про незнайомих їй людей, про наживу, про плутні крамарські: хто кого обдурих, під'їхав, підсів...* (Панас Мирний); *Чоловік непоганий [Мусій], совісний, з рідним братом Євменом навіть не став родичатися через його плутні, хитрощі та дружбу з сільськими крутіями* (А. Головка); *Був він відчайдушний бешкетник, будь-якого, бувало, проведе та ще на сміх підніме, всіх його плутнів не перефрахуєш* (Нар. тв.); *Політика – фабрика плутнів* (В. Константинов).

Український жаргон володіє значно більшою кількістю лексичних засобів для називання опредмеченої дії «брехня». Зокрема, засвідчуємо такий синонімічний ряд: *балда* – 8. Брехня. *Без балди* – серйозно, не шуткуючи, без обману [11, с. 45]; *буза* – 2. Брехня, нісенітниця [11, с. 70]; *заліпуха* – 1. *крим*. Брехня, вигадка. *Ти додумався заліпуху пустити про ширку?* (Б. Жолдак) [11, с. 146]; *лажа, лажос* – 3. Фальш, ілюзія, обман, брехня [7, с. 178]; *лапша, мулька* – 3. *крим.*, *мол.*; *несхвальн*. Брехня, обман. *Вішати лапшу. Вішати (повісити) локшину [на вуха]* [11, с. 200; 224]; *фуфло* – 1. *крим*. Свідомо брехня [11, с. 345]; *толька* – *крим.*, *мол.*; *жарт.*, *несхвальн*. Брехня, вигадка [11, с. 331]; *туфта* – *крим.*, *мол.*, *несхвальн*. Вигадка, дур-

ниця, брехня. *Адже та тупта про викрадену копію, яку з моєю допомогою запустив Таверне і яка дуже допомогла мені, облетіла весь світ* (А. Кокотюха); *Прапорщик повалив американця, заломив йому руку і вимагав, щоб той зізнався, де він навчився танцювати гопак. «У якій розвідшколі? Га, Джоні? Давай без тупти! Бо я все перевірю!»* (В. Діброва) [11, с. 330]; *деза – мол., несхвальн.* Дезінформація, неправдиві чутки [11, с. 118]; *бомба – 4. мол.* Неприємна й брехлива інформація про когось, компромат [11, с. 62]; *прогін – брехня, недостовірні дані* [7, с. 255]; *розвод – обман* [7, с. 264]; *розводка – обман, шахрайство* [7, с. 265]; *кидалово, кидняк, кидок – мол.* Обман, отримання великої суми грошей шляхом обману [11, с. 170] (за іншим тлумаченням, *кидалово – підлість, обман, видурювання грошей: Принаймні, вдавав це, бо кохав її з першого курсу і завжди витягав з халеп, за що Євка платила черговим кидаловом* (І. Карпа) [7, с. 158]).

До ЛСГ «Брехня» належать і назви виконавців певних дій, пов'язаних із брехнею, обманом, тобто осіб, котрі беруть участь у створенні, так би мовити, «нечесного» дискурсу або ж узагалі «нечесної» дійсності. Зокрема, в українському літературному мовленні функціонують лексеми *брехун* (розм.), *брехач* (розм., рідше), *брехло* (зневажл.), *брехунець* (зневажл., зменш. до *брехун*), *перебреха* (розм. рідше), *лжець* (заст., поет.), *обманник*, *обманщик* (пом'якшено), *пустобрех* (розм.), *скоробреха* (розм.) (вправний брехун), *підбрехач* (розм.), *підбріхувач* (розм.) [5, с. 91]. У тлумачних словниках подібуємо ще слова з розмовною маркованістю на позначення осіб жіночої статі *брехачка*, *брехуха*, аугментатив *брехуняка* й демінутив *брехунчик*. С. Караванський указує ще й синоніми *пліткар*, *дезінформатор*, *наклепник*, *стобреха* [2, с. 32]. Зауважимо, що останнє слово не фіксують тлумачні словники сучасної української мови, а лексема *скоробреха* в них наводиться з позначкою *діал.* (див., наприклад, [1, с. 1140]). Вочевидь, таку ж маркованість має й лексема *стобреха*. Зважаючи на те, що літературна мова виключає уживання цих одиниць, он-лайнні словники (як-от [6; 10]), які активно послуговуються словником синонімів С. Караванського, мали б указувати принаймні сферу вживання таких слів.

Українські жаргонотворці називають брехуна *андерсеном*, *грузилом*, *грузином*, *ліпилом*. Більш вигадливими видаються творці ремісничого аргю (зафіксованого Й. Дзендзелівським), у мовленні яких спостерігаємо чітку гендерну симетрію щодо осіб відповідних моральних якостей чи то поведінки: *брехочник – брехочниця*, *скиляшник – скилунка*, *гунтай*

– *гунтиця*, *обманчик – обманчиця* [11, с. 410–411].

Дієслова на позначення відповідних дій становлять незначний прошарок української літературної лексики ЛСГ «Брехня». Так, відповідно до «Словника синонімів української мови» [5, с. 91] це *брехати*, *обманювати*, *заливати* (фам., вигадуючи щось). Синонімічний словник, укладений Т. К. Співак, фіксує ще лексеми *прибріхувати*, *побріхувати* [13, с. 18], С. Караванський наводить такі: *оббріхувати*, *обмовляти* і фразеологізми *лити/відливати кулі*, *підпускати москаля*, *возити попа в решеті* [2, с. 32]. Зауважимо, що всі ці лексеми є семантичними або семантико-стилістичними синонімами, причому дієслово *обманювати* має значно ширше значення, оскільки вживається на позначення не тільки словесної дії «говорити неправду», але й на позначення дій, загалом пов'язаних зі здійсненням нечесних, несправедливих учинків. Пор.: *обманювати*, *обманути* – 1. Словами, вчинками або діями вводити в оману кого-небудь; обдурювати. * *Образно* // Казати неправду; брехати. // Не виконувати своїх обіцянок, порушувати, ламати слово. 2. Діяти нечесно, вдаватися до обману, шахрайства щодо кого-небудь; ошукувати. 3. *перен.* Не справджувати чийх-небудь надій, сподівань і т. ін. 4. Порушувати подружню вірність; зраджувати (у 2 знач.). 5. Обманом, нещирими обіцянками домагатися інтимних стосунків з дівчиною, жінкою; спокушати, зводити [1, с. 634]; *брехати* – 1. Говорити неправду [8, с. 639]; *брехнути* – розм. Однокр. до брехати [8, с. 640]; *брехонути* – розм. Підсил. до брехнути [8, с. 640]; *оббріхувати*, *оббрехати* – Наговорювати неправду на кого-небудь, зводити наклепи на когось, щось [1, с. 630]; *прибріхувати*, *прибрехати* – Розповідаючи про що-небудь, додавати від себе брехні, вигадувати [1, с. 924]; *побріхувати* – 1. Брехати трохи або час від часу [1, с. 804]; *заливати* – 6. *неперех.*, фам. Казати неправду, вигадувати що-небудь [1, с. 307]; *обмовляти*, *обмовити* – 2. Несправедливо звинувачувати, зводити наклеп; оббріхувати [1, с. 644].

Український жаргон послуговується значно більшим арсеналом лексичних засобів на позначення дії «брехати»: *ботати*, *бузити* (*Я так і подумав, що бузиш*, – сказав Донька й поворушив лопатками, щоб звідти випав ножака жінчиного погляду (В. Шевчук)), *вісьмерити*, *воняти*, *гнати* (розповідати вигадані історії), *грузити*, *жвандіти*, *жвиндіти*, *заганяти*, *заливати* (*Заливаєш ти, Ріба. Давай справді вит'ємо краще* (Ю. Покальчук)), *косити*, *лапшати/лапшити*, *ліпити*, *травити*. У жаргонному дискурсі активно експлуатуються також еквівалентні фразеологічні одиниці: *баки забивати*, *баланду запускати/ганяти*, *відмазки*

будувати, вішати/розвішувати ланшу, втирати окуляри, втирати тупту, гнати платівку (арана, біса, бодягу, фуфло, парашу), крутити динамо, клеїти (ліпити, ставити, тулити) горбатого, штовхати фуфло. Наприклад: Бетман фуфло гонить, нехрін занятися... Вот в мене... кранти почти – мамка на трасу пішла... (Г. Тарасюк); Відмазки будує, меле різну хріновину... (А. Кокотюха); Не ліни горбатого, операцією керуєш ти! (А. Кокотюха); Четвертому покупцеві посередник сам «втирав» окуляри (СМ, 5.02.1999); Але власникові машини «крутив динамо», що йдеться про електроніку, якою машина буцімто настигована та яку відремонтувати у місцевих умовах майже неможливо... (СМ, 21.05.1999); Якщо якийсь проповідник почне втирати тупту, називаючи це вірою предків?; Слухай, ну не трави тюльку. Де ти бачив «Україну» закодованою? (зі спілкування на Інтернет-форумах).

Спостерігаємо з-поміж жаргонізмів і такі, що означають дію, так би мовити, «реаквальну на брехню». Зокрема, на брехню можна *повестися* (На Вінниччині чоловік «повівся» на СМС про виграш авта і втратив майже 13 тис. грн. (ВінницяОК, 29.01.2015); Ющенко «повівся» на фокуси доктора Пі, побачивши його по телевізору (ТСН, 16.08.2012); Не повівся на «розвод» тернопільських ДАІшників (TERNOPIL.info.com, 26.12.2014)) або не повірити в неї, тобто *зняти/зняти ланшу/локшину з вух* (Нехай кінця не буде світу, / Катаклізм не пахне дух. / Я лиш починаю жити, / Всю ланшу знімаю з вух (А. Горова); Виборцям Януковича час знімати локшину з вух (Гармонія, 18.05.2010); У Полтаві – акція «Зніми локшину з вух» (Коло, 16.09.2010)).

Найпопулярнішим жаргонізмом на позначення брехні є *ланшати/ланшити* (або його фразеологічні аналоги *вішати/розвішувати ланшу/локшину [на вуха]*), наприклад: Прийшли хлопці по фасаду... я спочатку думала що вони мені почнуть «ланшити» на рахунок ціни та якості матеріалу (бо сама чоловік закордоном); На наступний день вона почала «ланшити» людям, що прийшов пересорт... <...> я нікому нічого не ланшила, а говорила так як було (зі спілкування на Інтернет-форумах); Азаров продовжує «ланшити» про євроінтеграційний курс України (Вголос, 30.12.2013); Якщо людина відповіла, його зараз же беруть в кільце і починають *вішати ланшу на вуха* (Гривня, 7.10.2003); Ланшу продовжують *вішати* (Кореспондент, 6.01.2012); Юлія Володимирівна, досить *вішати локшину* (Військова панорама, 12.03.2013); Верховній Раді *продовжують вішати локшину на вуха*. Схоже, їй це подобається! (Кореспондент, 17.09.2013); План Януковича «*вішати локшину на вуха*» Європи

провалився (Преступности.НЕТ, 12.12.2013); Ми всі звикли *вішати локшину на вуха* українцям – і українці вірять! Ось у чому трагедія (радіо «Свобода», 15.10.2009); Байрон, Гете, амфібрахій – цю локшину можеш *вішати на вуха* своїм початківцям, а не тверезим нормальним людям (А. Морговський).

Походження фразеологізму *вішати ланшу* точно не встановлене. Існує версія про найзнаменитіший першоквітневий розіграш тисяч людей, придуманий авторитетним англійським каналом BBC 1957 року. Ведучий програми «Панорама» Річард Дімблей у прямому ефірі показав сюжет, який розповідав, що завдяки теплій зимі жителі Швейцарії збирають нечуваний урожай спагеті. Факти підтверджувалися кадрами, на яких працівниці ферми знімали макаронні вироби з дерев. Тоді ця страва була маловідомою у Великобританії і вважалася доволі екзотичною. Тому тисячі глядачів повірили в жарт, а телефонна лінія студії була перевантажена дзвінками від тих, хто бажав виростити «диво-дерева». Нібито саме так з'явився вислів *вішати ланшу/локшину на вуха*. Більш імовірно видається версія про походження цього фразеологізму зі злодійського російського жаргону. У цьому соціолекті словом *вуха* (рос. *уха*) називають тих, хто намагається що-небудь вивідати, підслуховуючи розмови людей у різних місцях. А слово *ланша* з-поміж інших значень має і значення «шматок тканини», яким можна підв'язати або завісити «розвішані вуха», тобто зберегти інформацію в таємниці або ввести в оману того, хто підслуховує.

Дотичними за семантикою до вищенаведених дієслів є жаргонізми *розвести/розводити, наколотити, намахати, кидати/кинути, обставити (обманювати), обмахорити*, які мають значення «обдурити». Утім, у більшості випадків вони позначають дію «виманити шляхом обману значну суму грошей»: *Тією солодкою наживкою сфритниця «кинула» співробітників КРУ в Полтавській області* (УМ, 17.05.2001); *В Ужгороді шахрайка «кинула» пенсіонерку на тисячу доларів* (Закарпаттячко, 6.07.2012); *А нас тут просто кинули! / Як лохів розвели за спинами, / Діла свої зробили...* (К. Скрябін); *Шахраї розвели довірливу закарпатку майже на 10 тисяч гривень* (Дзеркало Закарпаття, 8.02.2015).

Про важливість концепту БРЕХНЯ для української ментальності свідчить і наявність синонімічного ряду на позначення відповідної дії в арго представників одного роду занять, як от лірників: *авридити, гавридити, брехочити*.

В українській літературній мові наявні і прикметники, що входять до ЛСП «Брехня». Вони утворюють синонімічний ряд із домінуютьою *брехливий* – *лживий, неправдивий, об-*

манливий, обманний. С. Караванський фіксує ще такі синоніми: (друг) *нещирий, фальшивий, несправжній* [2, с. 32]. Зауважимо, що в українському жаргоні прикметників із такою семантикою не виявлено, так само як і відповідників до використовуваних у розмовному стилі літературних назв опредмечених дій (*брехання*), властивостей чи якостей за значенням «брехливий» (*брехливість*); прислівника *брехливо*. Винятком є жаргонний прикметник *лажавий*, що характеризує особу за ознакою «схильність до обману»: *Валентина з докором глигнула на свою лажаву подругу* (Б. Жолдак).

Отже, концепт БРЕХНЯ є складним феноменом, який акумулює різноманітні образи й поняття, пов'язані із самосвідомістю людини. Про його важливість для української ментальності свідчить розгалужена структура відповідного лексико-семантичного поля, а передусім – проаналізовані синонімічні ряди, оскільки синонімія виступає одним з основних мовних засобів, які відображають процеси концептуалізації.

Література

1. Великий тлумачий словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
2. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Кобза, 1995. – 470 с.
3. Кубинова Й. Речевая интенция «ложь, обман» в семантическом и коммуникативно-прагматическом аспектах: дисс. канд. филол. наук: 10.02.01 [Электронный ресурс] / Йитка Кубинова. – М., 2002. – 177 с. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/rechevaya-intentsiya-lozh-obman-v-semanticheskom-i-kommunikativno-pragmaticheskom-aspektakh>. – Название с экрана, 20.09.2015.
4. Куньч З. Риторичний словник / Зоряна Куньч. – К. : Рідна мова, 1997. – 342 с.
5. Словник синонімів української мови : [у 2 т.] / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук, Г. Н. Горюшина та ін. – К. : Наук. думка, 1999–2000. – . – Т. 1. А – Н. – К. : Наук. думка, 1999. – 1026 с.
6. Словник синонімів української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://synonyms_uk.enacademic.com/442/%D0%B1%D1%80%D0%B5%D1%85%D1%83%D0%BD. – Назва з екрана, 20.09.2015.
7. Словник сучасного українського сленгу / [упор. Т. М. Кондратюк]. – Харків : Фоліо, 2006. – 350 с.
8. Словник української мови : у 20 т. / [гол. наук. ред. В. М. Русанівський]. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 1 : А – Б. – 911 с.
9. Словник української мови : у 20 т. / [гол. наук. ред. В. М. Русанівський]. – К. : Наук. думка, 2012. – Т. 2 : В – Відсріблитися. – 976 с.
10. Словопедія : словник синонімів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovopectia.org.ua/41/53393/262160.html>. – Назва з екрана, 20.09.2015.

org.ua/41/53393/262160.html. – Назва з екрана, 20.09.2015.

11. Ставицька Л. Український жаргон : словник / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.

12. Українські приказки, прислів'я і таке і інше. Уклад М. Номис / упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с. – («Літературні пам'ятки України»).

13. Шкільний словник української мови: синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, фразеологізми / [уклад. Т. К. Співак]. – Х. : ФОП Співак Т. К., 2009. – 432 с.

Yulia Brailko

“HAVING JOINED HANDS THEY WENT, SPEAKING ABOUT DIFFERENT TRICKS...”: VERBALIZATION OF A CONCEPT LIE IN UKRAINIAN

The article is about researching the topical issue of modern linguistics that is the verbalization of the concept of LIE in Ukrainian as one of the basic concepts of language consciousness. It is a difficult phenomenon which accumulates the various images and concepts connected with consciousness of the person. This concept is verbalized in a lexical and semantic field (LSF) that consists of the corresponding abstract nominations, names of actions “to tell a lie” and “to react to the lie”, names of performers of the first specified action and the names of their characterizing features. The branching of this LSF structure (and primarily the existence of a large number of the corresponding synonymic ranks in the literary language and social dialects) testify the importance of the concept LIE for the Ukrainian mentality.

Keywords: concept, lexeme, lexical and semantic field, meaning, synonym, jargon word.

Юлія Браїлко

«ВСЕ ВЗЯВШИСЬ ЗА РУКИ, ХОДИЛИ, О РАЗНЫХ ПЛУТНЯХ ГОВОРИЛИ...» ВЕРБАЛИЗАЦІЯ КОНЦЕПТА ЛОЖЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена исследованию актуального вопроса современной лингвистики – вербализации в украинском языке одного из базовых концептов языкового сознания – концепта ЛОЖЬ. Это сложный феномен, который аккумулирует разнообразные образы и понятия, связанные с самосознанием человека. Этот концепт вербализуется в лексико-семантическом поле, которое состоит из соответствующих абстрактных номинаций, названий действий «лгать» и «реагировать на ложь», названий исполнителей первого указанного действия и названий их характеризующих признаков. Разветвленность структуры этого ЛСП (и в первую очередь наличие большого количества соответствующих синонимических рядов в литературном языке и социальных диалектах) свидетельствует о важном значении концепта ЛОЖЬ для украинской ментальности.

Ключевые слова: концепт, лексема, лексико-семантическое поле, значение, синоним, жаргонизм.

Надійшла до редакції 28.09.2015 р.

Тетяна Зубко

КАТЕГОРІЯ СПРИЙНЯТТЯ У ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ТА ЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТАХ

У статті досліджено категорію сприйняття у філософсько-психологічному та лінгвістичному аспектах. Розглянуто генезу філософського знання про сприйняття, проаналізовано перцепцію як психологічне явище, з'ясовано поняття суб'єкт, об'єкт і процес сприйняття. Особливу увагу звернено на лінгвістичні засоби експлікування перцепції, що виражають н'ять її типів (зорова, слухова, нюхова, смакова, дотикова) в сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: категорія сприйняття, перцептивна теорія, типи сприйняття, перцептивна система, лінгвістичне експлікування сприйняття, перцептивні дієслова.

У сучасних мовознавчих концепціях спостережено неабияке зацікавлення принципами існування в мові певних екстралінгвальних категорій, тобто тим, як мова відображає дійсність, у центрі якої – людина. Глибинному аналізу піддано категорії локативності (І. І. Мещанінов, Ю. Н. Караулов, В. Д. Ужченко, М. І. Степаненко, О. В. Виноградова та ін.), інтенційності (І. К. Білодід, Г. О. Золотова, К. Г. Городенська, В. А. Плунгян, А. П. Загнітко та ін.), оцінки (В. Г. Гак, Н. С. Іваницька, Н. В. Гуйванюк, Н. Д. Арутюнова, Т. А. Космеда та ін.) тощо.

Однією з форм взаємодії людини з дійсністю є сприйняття, що активно впливає на різні сфери її буття і свідомості, й на мову також. Тому спроби аналізу категорії сприйняття у філософсько-психологічному та лінгвістичному аспектах є на сьогодні винятково актуальними.

Метою пропонованої наукової розвідки є з'ясування генези філософського знання про сприйняття, характеристика перцепції як психологічного явища та опис її лінгвістичного експлікування.

Особливе місце у відтворенні процесів категоризації сприйняття належить філософії. Спроби з'ясування проблеми взаємодії людини зі світом знаходимо ще у вченнях Стародавнього Сходу. Так, моїсти стверджували: все, що існує, може бути сприйняте людиною за допомогою п'яти органів чуття, а для досягнення істини потрібно, щоб ці органи, «п'ять шляхів», наблизилися до дійсності й, «проходячи» крізь

речі, стикаючись із ними, створювали їхній образ [13, с. 64].

Одним із перших мислителів Стародавньої Греції, які займалися питаннями сприйняття, є Емпедокл. Він сформулював основні положення перцептивної теорії, основою цього процесу вважав дію сили («любов»), яка є причиною того, що подібне тягнеться до подібного й пізнає подібне. Переконаливо довів, що сприйняття можливе тільки при безпосередньому зіткненні органу чуття з річчю (цит. за [24, с. 45]). Анаксагор, на відміну від Емпедокла, зазначав, що ми сприймаємо не те, що до нас подібне, а навпаки – протилежне (відносність сприйняття). Крім того, він оперував засадою «порогу свідомості», яка ґрунтувалася на тому, що «поріг» неоднаковий для різних видів та органів (цит. за [24, с. 49]).

Згодом принципи ранніх мислителів, які стояли на реалістичній позиції (неможливо сприймати те, що не існує), доповнив Демокрит. Беручи на озброєння гасло досвіду, він критикував транслювання чуттів й апелював до розуму. Однак значення чуттів не відкидав цілковито, а робив акцент на їхній недосконалості, зосібна на тому, що розум не має межі сприйняття: коли ми чогось не можемо бачити, чути, нюхати, смакувати чи торкати, тоді мусимо довіритися розумові, який має «чутливіший орган» (цит. за [24, с. 55]).

Аристотель ще глибше перейнявся цією проблемою й дійшов висновку, що чуття мають у пізнанні таке ж незамінне значення, як і розум. Потверджуючи об'єктивність і незалежність об'єкта сприйняття від відчуття, мислитель заперечив пасивний характер його існування. Те, що сприймають, доводить він, «ніби рухається назустріч нашому сприйняттю» [3, с. 57]. У трактаті «Про душу» філософ одним із перших здійснює диференціацію відчуттів, зауважуючи, що «немає ніяких інших (зовнішніх) чуттів, крім п'яти»: зорове, слухове, нюхове, смакове, тактильне [3, с. 423].

У добу Середньовіччя вчення про сприйняття зазнало специфічного тлумачення. На тлі схоластичної традиції особливо вирізнялася концепція Томи Аквінського. Він розглядав сприйняття як перцептивний процес, який по-

лягає в тому, що об'єкт посилає в душу свій «образ» (species) (цит. за [24, с. 342]).

Доповнили теорію сприйняття мислителі Нового часу (Р. Декарт, Н. Мальбранш, Г. В. Ляйбніц). Зокрема, Н. Мальбранш поширював такі погляди: 1) сприйняття та ідеї є основами пізнання; 2) сприймати безпосередньо можна лише те, що є в нашому інтелекті, тобто стани свідомості; про те, що існує поза ним, можна знати лише опосередковано; 3) через ідеї пізнаються властивості речей, але чи речі існують – про це може свідчити тільки сприйняття; 4) сприйняття з'являються й зникають у свідомості, тоді як ідеї не зазнають тих змін, через які проходить свідомість, – адже вони не належать до неї (цит. за [24, с. 79]). Уважаючи сприйняття складниками розуму, філософ не применшував емпіричного досвіду й доводив, що «натуральні» судження (jugements naturels) є компонентами кожного сприйняття (цит. за [24, с. 79]).

Дуже широко трактував сприйняття Г. В. Ляйбніц. Це поняття, на його думку, фокусує в собі стани різного ступеня ясності, виразності й усвідомлення. Послугуючись принципом неперервності, мислитель поєднав в один ряд сприйняття, починаючи від Божого всезнання до підсвідомих «малих сприйнятів» найнижчих субстанцій (цит. за [24, с. 98]).

Про зацікавлення проблемою сприйняття в добу Просвітництва свідчать емпіричні погляди Дж. Локка, який зауважував, що зовнішній світ ми осягаємо через відчуття, а операції власного інтелекту – через «рефлексію». Під відчуттями вчений розумів знання, що здобувається завдяки органам чуття. У друге ж поняття він укладав безпосередній досвід конкретних внутрішніх чинників і водночас висловлював думку про існування «внутрішнього чуття», яке є паралельним до зовнішнього (цит. за [24, с. 124]).

У гносеологічному аспекті розглядав сприйняття І. Кант. Він стверджував, що речі існують самі по собі, діють на органи чуттів людини й породжують різноманітні відчуття. На основі цих перетворень формуються сприйняття, які мають суб'єктивний та індивідуальний характер. Мислитель відзначав, що наше знання складається «з того, що ми сприймаємо через враження, та з того, що наша власна пізнавальна спроможність (яку спонукають лише чуття) дає сама від себе, до того ж це доповнення ми відрізняємо від основного чуттєвого матеріалу лише тоді, коли тривала дія звертає на нього нашу увагу й робить нас здатними до його візнання» [15, с. 32].

Проблему сприйняття досліджував і представник німецької класичної філософії Г. В. Ф. Гегель. У праці «Феноменологія духу»

він номінує загальність основним принципом сприйняття та виділяє два «моменти»: процес сприйняття, об'єкт сприйняття. «Об'єкт за своєю сутністю, – переконував він, – те саме, що й процес; цей процес – розгортання та диференціація моментів, об'єкт – поєднання й спільне буття цих моментів» [10, с. 89]. Ототожнюючи об'єкт і процес сприйняття, мислитель розуміє їх як «діяння», у якому синтезуються чуттєві враження.

Як бачимо, в історії філософії теорія сприйняття займає особливу нішу. Мислителі створили належне тло для її розвитку. Одні з них уважали основою перцепції чуттєве враження, інші – його поєднання з мисленнєвими процесами. Набутки вчених мали вагомий вплив на подальші дослідження, що містили вже наукове підґрунтя.

У другій половині XIX ст. на базі філософського знання в самостійну науку виокремлюється психологія. Прогресивні мислителі того періоду потрактовували її як емпіричну науку, близьку до природничих, або й зовсім уважали природничою, адже фізіологічні явища, що є основою психологічних, належать до природи. Тому сприйняття, як один з біологічно зумовлених процесів життєдіяльності організмів, завдяки якому жива істота контактує із зовнішнім світом, зазнало подальшого вивчення в межах психології (Ч. Е. Осгуд, Дж. Еймур, Л. М. Веккер, Х. Р. Шиффман, В. В. Любімов, В. О. Барабанщиков, Б. О. Маршинін, М. Й. Варій, Р. В. Павелків, Т. В. Данильченко, О. В. Костюченко та ін.).

Психологічна наука потрактовує сприйняття як «цілісне відображення предметів, явищ, ситуацій і подій у їхніх відчуттєво доступних часових і просторових зв'язках та стосунках», причому виникає воно «за умови безпосереднього впливу фізичних подразників на рецепторні поверхні органів відчуттів» [19, с. 516]. Сприйняття тісно пов'язане з такими психологічними процесами, як мислення (усвідомлюємо те, що сприймаємо), воля (у тій чи тій формі довільно організовуємо перцептивний процес), мовлення (усвідомлюємо, що перед нами, тільки тоді, коли можемо його назвати), почуттями (висловлюємо власне ставлення до того, що сприймаємо) [18, с. 186]. Усі вони мають безпосередню репрезентацію в мові.

Здатність до сприйняття в будь-якої живої істоти зумовлена наявністю тіла й фізіологічних органів, життєві функції яких не обмежені біологічними проявами, а сягають інтелектуальних меж [1]. Основою сенсорно-перцептивної системи організму є п'ять видів чуття (зір, слух, нюх, смак, дотик), що уможливило вирізнання таких типів сприймання: зорове, слухо-

ве, нюхове, смакове, дотикове. Однак науковці виокремлюють й інші відчуття, що доповнюють і водночас ускладнюють когнітивний процес, – кінестезичне та вестибулярне. Коли ж критерієм класифікації є форми існування матерії, то ранжування перцепції удокладнюється такими типами: сприйняття простору, сприйняття часу, сприйняття руху [5; 18].

Будь-яка фізіологічна форма перцепції ґрунтується на домінантній функції певного органу чуття (зору, слуху, дотику і т. ін.), однак завжди інтегрує в собі кілька їхніх видів. Виникнення цілісного образу – це синтез окремих відчуттів. Так, сприймання місцевості передбачає поєднання кольорів, шумів, запахів, унаслідок чого ізольовані дані аналізаторів перетворюються в перцептивне ціле. Варто зауважити, що сприймання – це не проста сума відчуттів. Як зазначає М. Й. Варій, воно «містить і відтворений минулий досвід, й осмислення сприйнятого, а також почуття й емоції» [5]. Відображаючи об'єктивну дійсність, сприйняття «робить це не пасивно, не по-мертвецьки дзеркально, тому що в ньому водночас заломлюється все психічне життя конкретної особи» [5].

Сприйняття як психологічне явище реалізується в перцептивному акті, основними складниками якого є суб'єкт, об'єкт і процес. У дослідженнях із загальної психології суб'єктом сприйняття номінують носія перцептивного процесу, із психофізіології – сенсорну систему, мозок та організм загалом, із соціальної психології – суспільство або особистість [4, с. 82]. Суб'єкт ініціює та завершує процес сприйняття, ідентифікує його наслідки, використовує необхідні ресурси та є основою поєднання відносно простих психічних функцій, за якого постає нова ознака. Об'єкт перцепції – це унікальна система подій, сконцентрована на індивідові в певний момент часу. Він «пропонує» можливі шляхи, мету і способи сприйняття, ніби підштовхуючи істоту до того чи того рішення, яке все ж залежить лише від вибору суб'єкта [4, с. 86]. Об'єктом можуть бути різноманітні реалії дійсності: фізичний предмет у єдності всіх його якостей (колір, смак, розташування та ін.), просторові об'єкти в їхніх відношеннях, час, людська мова, природне або соціальне буття, стан, поведінка іншої особи, мистецтво тощо [1]. Зв'язок суб'єкта й об'єкта в межах процесу сприйняття виражає єдність суб'єктивного та об'єктивного параметрів, цілісність сенсорно-перцептивної системи.

Третім органічним складником системи сприйняття є чинник взаємодії суб'єкта й об'єкта, тобто сам перцептивний процес, просте відображення чи інтенційне дослідження об'єкта.

Суб'єкт, об'єкт і процес сприйняття формують систему, що забезпечує існування когнітивного психічного процесу. Поєднання і взаємозв'язок саме цих компонентів можна вважати структурою перцепції, що репрезентується й у лінгвістичному описі: *Я бачу річку, Нам видно річку* тощо. У ньому суб'єкт, об'єкт і процес сприйняття отримують певне лексичне наповнення, морфологічне й синтаксичне вираження [1].

Істота в ситуації сприйняття – перцептивний суб'єкт, що є центральним конститuentом системи. Ідентифікатором цього є її біологічна природа, що експлікується складною сенсорно-перцептивною організацією, налаштованою на отримання всього різноманіття фізичних проявів реальної дійсності. Суб'єкт може робити спеціально щось для того, щоб сприймати об'єкт, або ж пасивно отримувати дані про нього. Залежно від активності живого організму вирізняють два типи перцепції: навімисна (активна), ненавімисна (пасивна).

За навімисного сприйняття істота діє інтенційно, докладає певних вольових зусиль для реалізації свого наміру, довільно обирає об'єкти сприйняття. Прикладом такої перцепції є огляд картин, слухання лекції, нюхання хімічного реагенту й т. ін. Ненавімисне сприйняття зумовлене особливостями предметів довкілля: їхнім кольором, яскравістю, незвичністю, інтенсивністю вияву тощо. Так, відчинивши вікно, ми бачимо будинки, зелені насадження, чуємо шум машин, розмови людей, відчуваємо різноманітні запахи. Для цього типу перцепції характерна відсутність заздалегідь поставленої мети, немає в ній і вольового старання.

Типи сприйняття, про які йшлося вище, обов'язково мають свій вияв в зумовленій ними семантиці мови. Саме з огляду на це дані психологічної науки повинні враховуватися в лінгвістичному аналізі перцепції.

У широкому розумінні сприйняття – це будь-яка взаємодія живого організму з довкіллям (фізична, фізіологічна, психологічна, ментальна). Мовознавство інтерпретує це поняття вужче, номінуючи ним лише інформацію, що потрапляє в мозок людини через органи чуття. Варіантами терміна «сприйняття» в лінгвістиці є «перцепція», «сенсорика», «рецепція» [12, с. 16].

Проблема аналізу категорії сприйняття в мовознавстві зумовлена увагою науковців до вияву антропологічного чинника в мові. Як зауважує Н. В. Гуйванюк, «у центрі комунікативної мовної концепції завжди була й залишається людина, що сприймає й осмислює світ, формує й структурує своє повідомлення про нього» [11, с. 3].

Загальнотеоретичну базу досліджень категорії сприйняття складають праці Л. М. Васильєва, А. Вежбицької, П. М. Кочеткова, Ю. Д. Апресяна, О. В. Падучевої, І. Г. Рузіна, А. П. Загнітка, О. А. Коновалової, Є. Ф. Косіциної, О. В. Глінки, М. І. Степаненка, О. С. Жаркової, Т. М. Матвєєвої, О. В. Волошиної, С. А. Моїсеєвої, Т. С. Борейко, О. В. Гейко, О. В. Ботвинюк, О. Ю. Авдєвниної та ін.

Яскравим зразком лінгвістичного підходу до експлікування перцепції в мові є роботи Л. М. Васильєва [6; 7]. Науковець, вирізнивши вербати́ви сприйняття в окремий клас, диференціює їх на п'ять типів: дієслова із загальним значенням перцепції («сприймати чи помічати можна будь-яким аналізатором, але лише органами чуття»), дієслова зорового сприйняття («сприймати зором»), дієслова слухового сприйняття («сприймати слухом»), дієслова нюху («сприймати нюхом»), дієслова дотику («сприймати дотиком») [6, с. 52–68]. Услід за Л. М. Васильєвим, potwierджуючи складну природу сприйняття, А. Вежбицька зазначає, що в тлумаченні цього поняття слід спиратися на дані, отримані від різних перцептивних органів, та враховувати початковий стимул, що є причиною здобуття певної інформації. Тоді достовірнішими можна вважати формулювання на взірць «бачити – сприймати очима», «чути – сприймати вухами» тощо [8, с. 336–369].

Такої ж позиції дотримується і Ю. Д. Апресян, який особливу увагу приділяє внутрішній організації перцептивної системи, маніфестуючи її ієрархічну побудову: зоровому сприйняттю відведене перше місце через важливість та обсяг інформації, що надходить до людини; далі йдуть слух, дотик, нюх і смак [2, с. 48].

Перцептивні модуси (зір, слух, дотик, нюх, смак) та їхнє вираження в мові стають об'єктом дослідження І. Г. Рузіна. Він уперше на матеріалі російської мови з'ясовує «природу мовних одиниць сфери чуттєвого сприйняття», простежує закономірність побудови та функціонування її лексико-семантичної системи. Лексику на позначення перцепції науковець характеризує за двома ознаками (статичність/динамічність) і вирізняє такі її групи: атрибути-прикметники (*червоний, вишневий, хриплий, м'ятний*) та атрибути-дієслова (*малиновіти, світити, звучати, пахнути*) [21].

Категорійного статусу надає сприйняттю О. Ю. Авдєвнина, аналізуючи й інтерпретуючи лінгвістичні одиниці в аспекті їхньої участі у формуванні сенсорної семантики. Здійснивши цілісний опис сукупності значень для вираження перцепції, дослідниця зосереджується на ядерних дієсловах (*бачити, дивитися, чути, слухати, нюхати, торкатися, щупати, відчу-*

вати), оскільки саме вони виражають «первинне перцептивне значення» й «сигналізують про актуальність перцептивної семантики в мові та тексті» [1].

В українстиці лексика сприйняття не була об'єктом цілісного вивчення. Окремі аспекти перцептивної семантики досліджено в роботах А. П. Загнітка, М. І. Степаненка, В. А. Ригованової, О. В. Волошиної, І. В. Гайдаєнко, Х. Б. Мелько, О. Л. Орендарчук, А. П. Білоус та ін.

Зокрема, А. П. Загнітко з-поміж дев'яти типів суб'єктно-об'єктних відношень вирізняє перцептивні – «суб'єкт сприймає об'єкт органами власних почуттів» (*чути пісню, бачити друга, смакувати траву*) [14, с. 281], які віднесено до тривалентних вербативів [14, с. 293]. Як заповнювачі конститутивних позицій речень характеризує дієслова сприйняття М. І. Степаненко, однак увага науковця зосереджена на дослідженні просторових поширювачів у структурі простого речення [23].

Описуючи авторизовані висловлення із семантикою сприйняття, В. А. Ригованова, услід за С. Роджерсом [25, с. 206–222], принагідно диференціює перцептивні дієслова на три групи: когнітивні, дескриптивні, активні, формуючи цим самим тернарну опозицію значень: «сприймати – сприйматися – використовувати здатність сприйняття» [20].

На матеріалі назв чуттєвої сфери з'ясовує особливості реалізації перцептивної лексики в процесі спілкування І. В. Гайдаєнко: кожен із каналів комунікації (вокальний, візуальний, тактильний, нюховий та смаковий) має вербальну репрезентацію: слух (*слухали, чути, шелестить, тиша, дзвеніти, звуки*), зір (*око, бачили, поживає очима*), дотик (*теплий, м'який*), нюх (*запах*), смак (*гіркий, солоний, солодкий*) [9].

О. Л. Орендарчук (на матеріалі англійської та української мов) аналізує дієслова тематичної групи «чуттєвої сфери» в контрастивному аспекті. Дослідниця вибудовує модель лексико-семантичного поля, тобто ядерно-периферійну структуру із семантичною організацією дієслівних одиниць у їхніх системних зв'язках та відношеннях, які стосуються концептів ЗІР, СЛУХ, ДОТИК, ЗАПАХ та СМАК [17, с. 9–15].

Останнім часом зросла кількість робіт, об'єктом дослідження яких є лексичні одиниці зі значенням різних типів сприйняття. Так, за скарби експлікування зорової рецепції аналізують О. М. Присяжнюк, А. П. Білоус, Г. І. Барташева; слухової – І. В. Багмут, І. В. Гайдаєнко; нюхової – В. В. Власюк, Н. В. Вострякова, О. М. Турчак, І. Є. Іншакова, Н. Л. Клочко, Ю. В. Поздрань; смакової – І. В. Гайдаєнко, М. М. Борисенко,

М. Й. Петришин, М. М. Мохосоева, С. І. Ковпик, К. Гладченко. Їхні розвідки potwierджують специфічний і досить складний вияв перцептивної семантики.

Психологічний процес сприйняття може репрезентуватися в мові широким спектром лексики. Сюди віднесено перцептивні дієслова (*бачити, чути, нюхати, відчувати, сприймати, смакувати, торкатися*), іменники-назви органів та засобів сприйняття (*очі, вуха, ніс, погляд, бінокль*), форм рецепції (*зір, слух, нюх, доторк, смак*), її узагальнених об'єктів (*звук, запах, аромат*), перцептивних ознак предметних об'єктів (*колір, форма, розмір, м'який, гладкий, духмяний*), осіб за сенсорною дією, станом або діяльністю (*спостерігач, слухач, споглядач, наглядач*). Ці розряди доповнюють фразеологізми, що номінують різні ознаки сприйняття, наприклад інтенсивність, інтенційність тощо (*вбачити очима, слухати обома вухами*) [1].

Оскільки сприйняття є психологічним процесом, то в мові воно експлікується передусім процесуальною лексикою й насамперед перцептивними дієсловами. Такі вербативи є основою для формування інших предикатів сприйняття (*видно, чутно*) та характеристик ситуації рецепції: найменувань суб'єктів сприйняття (*свідок, очевидець*), перцептивних параметрів об'єкта сприйняття (*помітний, непомітний, видний*) [1].

В українській мові перцептивні дієслова формують тернарну опозицію значень «використовувати здатність сприйняття» – «сприйматися» – «сприймати» [20] й експлікуються лексемами: *дивитися* – *бути видним (кому-небудь)* – *бачити, слухати* – *бути чути* – *чути, нюхати* – *мати запах* – *відчувати/чути (носом), куштувати* – *бути на смак* – *смакувати/відчувати смак*. Тактильне сприйняття втрачає вербативну ланку «бути на дотик», адже вона репрезентується сполученням дієслова-зв'язки *бути* з прикметником (*бути м'яким, бути гладким* та ін.): *торкатися* – *відчувати*.

Цілеспрямований процес зорового сприйняття, що реалізується активною дією органів зору (зосередження їх на об'єкті сприйняття), позначається великою групою дієслів з доміантою *дивитися* [6, с. 57] (1. спрямовувати погляд, прагнучи побачити кого-, що-небудь; 2. оглядати, розглядати кого-, що-небудь з метою ознайомлення): *вдивлятися, вдивлюватися, вдивитися* (1. дуже пильно, уважно дивитися кудись, на кого-, що-небудь; 2. втупитися очима), *виглядатися* (дивитися на себе, розглядати себе, милуватися собою), *придивлятися* (пильно, уважно дивитися, вдивлятися, намагаючись краще

розглядіти або впізнати кого-, що-небудь), *споглядати* (дивитися на кого-, що-небудь, розглядати когось, щось), *заглядати* (дивитися у що-, за що-, крізь що-небудь і т. ін., намагаючись побачити когось, щось), *глядіти* (спрямовувати погляд, прагнучи побачити кого-, що-небудь), *зіркати* (час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь), *глипати* (дивитися, поглядати), *зазірати* (дивитися у (за) що-небудь, намагаючись побачити когось, щось), *споглянути* (дивитися на кого-, що-небудь, розглядати когось, щось), *позирати* (дивитися на кого-, що-небудь зрідка або час від часу), *оглядати* (уважно розглядати кого-, що-небудь з усіх боків; обдивлятися), *розглядати* (уважно оглядати кого-, що-небудь), *блмати* (кидати погляди, поглядати), *зорити* (дивитися на кого-, що-небудь; пильно вдивлятися), *поглядати* (дивитися час від часу на кого-, що-небудь, кудись; подивлятися), *пантрувати* (дивитися пильно, уважно). Наприклад: *Вдячно дивиться на високе чоло Вертея і відчуває полегшення* (М. Слабошпицький); *Вдивлявся в нічну темряву, але нічого не міг нагледіти* (В. Баранов); *Отець Данило глянув на Петра, мить вдивлявся в його балухаті холодні очі, потім підійшов до шибениці і став під нею поруч з опудалом* (Р. Іванчук).

Значення «бути видимим (виднітися)» виражають дієслова *вбачатися* (1. бути приступним зору, бути видним; 2. здаватися, сприйматися якимсь), *маячити* (виднітися, виділятися на фоні чогось; бути видним здалеку, майоріти), *проступати* (виднітися на поверхні або виступати над поверхнею чого-небудь), *показуватися* (ставати видним, помітним, відкриватися погляду), *поставати* (ставати видним, доступним зорові; відкриватися, показуватися), *красуватися* (вабити зір, виділятися красою; викрашатися), *бовваніти* (виднітися, показуватися здала (про те, що стоїть, здійснюється над чимсь)), *вимальовуватися* (бути або ставати видним, помітним, виразно окресленим), *мріти* (ледве виднітися), *виглядати* (мати певний зовнішній вигляд), *виднітися* (бути видним, приступним зорові). Сюди відносимо й дієслова, що «позначають кваліфікацію особи чи предмета за кольором сприймання» [16, с. 56]: *червоніти* (1. виділятися своєю яскравістю, виднітися, впадати в очі (про що-небудь червоне); 2. сяяти чимось червоним (про відсвіт, відблиск і т.ін.)), *біліти* (виділятися білим кольором; виднітися (про що-небудь біле)), *голубіти* (виділятися своїм голубим кольором; виднітися (про що-небудь голубе)), *золотитися* (виділятися золотистим кольором; блищати як золото). Наприклад: *А потім замфіли і самі вершники* (Р. Чумак); *В цю хвилину стали показуватися з-під берега голови коней і людей* (А. Чайковський); *Вони завжди*

вилітали з чорної лісової товщі, сідали на голови кам'яним могильним бабам, і тоді довго, часом і по півдня, кряжисто *маячили* їхні силуети над буйним, неосяжним степом (Б. Загорулько).

Результат цілеспрямованого процесу зорового сприйняття позначають нецілеспрямовані дієслова *бачити* (1. мати здатність сприймати зором; 2. сприймати очима, спостерігати), *видати* (бачити), *зріти* (бачити), *видіти* (бачити), *споглядати* (пасивно спостерігати, стежити очима за ким-, чим-небудь), *набачити* (звернути увагу на кого-, що-небудь; помітити, побачити), *угледіти* (сприйняти зором; побачити, помітити), *розчовпнати* (побачити, роздивитися кого-, що-небудь), *увидіти* (побачити), *зочити* (побачити), *зглядіти* (побачити, помітити кого-, що-небудь). Наприклад: Він зрозумів те ще в ту мить, коли виїхав на кручу і *узрів* Київ (Н. Рибак); І вони *побачили* – ніжну блакить, підсвічену сонцем, і застигли, в прозорому намисті крапель, віти (В. Дарда); *Виділа* я, що на нашому полі / Гарне в цім році вродилося жито (Д. Павличко).

Активне цілеспрямоване слухове сприйняття експлікує дієслово *слухати* (спрямовувати слух на створювані ким-, чим-небудь звуки; намагатися сприймати що-небудь слухом) і його синоніми *заслухати* (слухати що-небудь виголошене на зборах, засіданні і т. ін.), *вслухатися*, *прислухатися* (напружуючи слух, намагатися почути що-небудь), *вислухати* (слухати все повністю, до кінця), *прослуховувати* (слухати що-небудь з початку до кінця; вислухувати кого-небудь з початку до кінця). Наприклад: Може, він помагав їм своїми піснями; бо в його пісня лилась, як чари, що *слухає* чоловік і не *наслухається* (П. Куліш); Вона ревниво *вслухається* (М. Слабошпицький); Швидко підвівся, сів, рукавом жупана витер рясний піт, з обличчя, озирнувся, *прислухався* – над містом хвилями котив невгаваючий передзвін (Б. Загорулько).

Сему «бути чутним» репрезентують дієслова *чутися* (сприйматися на слух, бути чутним), *учуватися* (бути чутним, чутися, доноситися), *звучати* (поширюватися в просторі, чутися, лунати), *гучати* (звучати). Наприклад: А вже потім забував, де він і хто він: йому уявлялися солдатські шеренги, *вчувалися* постріли (М. Слабошпицький); А незабаром, приглушене дверима, *почулося* хропіння старого друга (Н. Шахрай); І не знати було, що дужче *звучить* у її голосі – скарга чи гордість (С. Журахович).

Результат активної цілеспрямованої перцепції, тобто сприйняття (відчуття) звука слухом, виражають дієслова *чути* (сприймати за допомогою органів слуху які-небудь звуки), *зачувати* (чути, сприймати слухом що-небудь), *чу-*

вати (чути, слухати не раз одне й те саме чи подібне що-небудь), *недочути* (погано чути, бути глухуватим), *наслухатися* (почути, послухати багато чого-небудь або про кого-, що-небудь). Наприклад: *Чути* глухуватий чоловічий голос (М. Слабошпицький); Скільки разів під час своїх поїздок *чував* Одарич оте «цікавить мене», що стосувалось і буденних, і пекучо-загальних справ (С. Журахович); Ну, бо ми *чули* таке слово «рок», і хто його там знає, від чого він може бути (І. Карпа).

Сприйняття з допомогою органів нюху позначається дієсловами *нюхати* (вдихати через ніс який-небудь запах) і *чути* (виявляти, розпізнавати, знаходити кого-, що-небудь за допомогою органів нюху). Дієслово *нюхати* експлікує активну інтенційну перцепцію запахів, а *чути* (носом) – його результат. Наприклад: Налив келих вина, *понюхав*, глянув на смажену курку зволоженими очима, одламав ніжку, вкусив, покрутив головою од задоволення, проковтнув (Н. Рибак); Тут мочать коноплі, і геть ярмом *чути* конопляний запах (У. Самчук).

Сему «мати запах» репрезентують дієслова *пахнути* (видавати, виділяти який-небудь запах), *смердіти* (мати, виділяти неприємний запах, погано пахнути), *тхнути* (мати якийсь запах, сильно, різко пахнути чим-небудь, здебільшого неприємно), *відгонити* (мати запах чого-небудь), *пахтіти* (відгонити, віддавати чим-небудь), *духмяніти* (виділяти сильний, приємний запах). Наприклад: Тьмяно миготіли лампади, *пахло* ладаном і воском (В. Абузьяров); Від купи *тхнуло* (І. Карпа); *Духмяніє* земля пахощами осені (Н. Рибак).

Сприйняття за допомогою органів смаку позначається лексемами *куштувати* (з'їдати або випивати трохи чого-небудь для проби), *ласувати* (їсти що-небудь смачне), *пригублювати* (1. відпивати небагато; 2. торкаючись губами краю чарки, келиха і т. ін., куштувати їхній уміст), *дегустувати* (робити дегустацію чого-небудь), *пробувати* (трохи з'їдати, випивати чого-небудь для проби, визначення смаку), *гірчити* (мати гіркуватий смак, віддавати гірким), *пекти* (викликати гострі смакові відчуття), *смакувати* (їсти, пити, насолоджуючись смаком чого-небудь). Наприклад: Все *попробую* (С. Журахович); Жінки примостились край столу, взяли по шматочку шинки і *ласували* нею (М. Олійник); *Смакує* Оленка той чай і без сахару, без нічого (А. Тесленко).

Зважаючи на особливості значень дієслова *їсти* (1. споживати їжу; 2. харчуватися), що не виражають експліцитної семи «смакове відчуття», ми не відносимо його до перцептивних вербативів.

Дотикове сприйняття позначають дієслова *торкатися* (доторкатися до когось, чого-небудь), *мацати* (доторкатися руками або ногами до когось, чогось, щоб дослідити, упевнитися в чомусь), *щупати* (те саме, що мацати), *лапати* (торкати, хапати що-небудь рукою (руками)), *дотикатися* (доторкатися до когось, чого-небудь), *туллитися* (притискатися до когось, чого-небудь або пригортатися до когось) – активна сема; *відчувати* (на дотик) – результат активної перцепції. Наприклад: Горбань *помацав* гетьманську печать (Л. Костенко); Думки ще ширяли десь там, у вишині, і кликали: «Геть звідси!», а ноги вже *торкнулися* твердого ґрунту, а очі вже спіймали мить краси – і був то рідний ґрунт і рідна краса (Р. Іванчук); Пальці погано *відчували* олівця, малюнок плив і чим далі, то гірше (І. Просяник).

Отже, категорія сприйняття, що зародилася у філософському знанні й розвивалася на ґрунті психологічної науки, репрезентована в лінгвістиці на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Вона реалізується за участю лексичних одиниць різної лексикограматичної природи, основу яких становлять дієслова – вирази п'ятих типів сприйняття – зорового, слухового, нюхового, смакового, дотикового. Перспективою дослідження стане різновекторний аналіз дієслів сприйняття та з'ясування особливостей їхньої реалізації в семантико-синтаксичній структурі речення.

Література

1. Авдєвнина О. Ю. Категорія восприяття и средства её выражения в современном русском языке : дис. на соиск. уч. степени докт. филолог. наук : 10.02.01 «Русский язык» [Электронный ресурс] / О. Ю. Авдєвнина. – Москва, 2014. – Режим доступа : <http://litterref.ru>. – Название с экрана, 20.07.2015.
2. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного исследования / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1956. – №1. – С. 37–68.
3. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / ред. В. Ф. Асмус / Аристотель. – М. : Мысль, 1976. Т. 1. – 560 с.
4. Барабанщиков В. А. Онтологическая парадигма исследований восприятия / В. А. Барабанщиков // Психологический журнал. – 2009 – № 5. – С. 81–95.
5. Варій М. Й. Загальна психологія : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Варій М. Й. – К. : Центр учбової літератури, 2007. 2-ге видан., випр. і доп. – Режим доступу : <http://info-library.com.ua>. – Назва з екрана, 20.07.2015.
6. Васильев Л. М. Семантика русского глагола : учеб. пособ. для слушателей фак. повышения квалификации / Л. М. Васильев. – М. : Высш. школа, 1981. – 184 с.
7. Васильев Л. М. Системный семантический словарь русского языка. Предикатная лексика : учеб. пособ. / Л. М. Васильев. – Уфа : Башкирский ун-т, 2000. – Вып. 2. – 146 с.
8. Вежбицка А. Восприятие: семантика абстрактного словаря / А. Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. Логический анализ естественных языков. – М. : Прогресс, 1986. – С. 336–369.
9. Гайдаєнко І. В. Канали комунікації та лексичні засоби їх вираження (на матеріалі назв чуттєвої сфери) [Електронний ресурс] / І. В. Гайдаєнко. – Режим доступу : http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/901. – Назва з екрана, 20.07.2015.
10. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / Г. В. Ф. Гегель. / з нім. пер. П. Паращук; наук. ред. пер. Ю. Кушаков – К. : Основи, 2004. – 548 с.
11. Гуїванюк Н. В. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ: (На матеріалі авторизованих конструкцій сучасної української мови) / Н. В. Гуїванюк, А. М. Агафонова. – Чернівці : Рута, 2001. – 56 с.
12. Двизова А. В. Ситуация чувственного восприятия и способы её языковой репрезентации в поэзии Б. А. Пастернака : дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / А. В. Двизова. – Томск, 2014. – 263 с.
13. Древнекитайская философия : В 2-х т. Т. 2. – М. : Мысль, 1973. – 383 с.
14. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 1996. – 437 с.
15. Кант І. Критика чистого розуму / пер. с нем. Н. Лосского, сверен. и отредакт. Ц. Г. Арзаканяном и М. И. Иткиным / И. Кант. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.
16. Леута О. І. Синтаксичні структури з дієсловами стану / О. І. Леута // Українська мова та література в школі. – 1998. – № 10. – С. 51–60.
17. Орендарчук О. А. Валентнісні відношення дієслів тематичної групи «чуттєвої сфери» в контрастивному аспекті (на матеріалі англійської та української мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. А. Орендарчук. – К., 2010. – 18 с.
18. Павелків Р. В. Сприймання / Р. В. Павелків // Загальна психологія : підруч. – К. : Кондор, 2009. – 576 с.
19. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. – Х. : Прапор, 2009. – 672 с.
20. Ригванова В. А. Авторизоване сприйняття в українській та англійській мовах [Електронний ресурс] / В. А. Ригванова. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua>. – Назва з екрана, 19.07.2015.
21. Рузин І. Г. Модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филолог. наук : спец. 0.02.19 «Теория языка» / И. Г. Рузин. – М., 1995. – 23 с.
22. Словник української мови : в 11 т. [Електронний ресурс] / редкол. : І. К. Білодід [голова] та ін. ; Акад. наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Режим доступу : <http://ukrlit.org>. – Назва з екрана, 19.07.2015.

23. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : монографія / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2004. – 463 с.

24. Татаркевич В. Історія філософії : у 3-х т. / В. Татаркевич – А. : Свічадо, 1997, 1999. – . –

Т. 1 : Антична і середньовічна філософія. – 1997. – 456 с. : іл.

Т. 2 : Філософія Нового часу до 1830 р. – 1999. – 352 с. : іл.

Т. 3 : Філософія ХІХ ст. і новітня. – 1999. – 568 с. : іл.

25. Rogers C. A. Three kinds of physical perception verbs / C. A. Rogers // Papers from the 7th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. – 1971. – P. 206–222.

Tetiana Zubko

THE CATEGORY OF PERCEPTION IN THE PHILOSOPHICAL, PSYCHOLOGICAL AND LINGUISTIC ASPECTS

The article studies the category of perception in philosophical, psychological and linguistic aspects. The genesis of philosophical knowledge about perception was considered; the perception was analyzed as a psychological phenomenon; the concepts of subject, object and process of perception are found. Special attention is paid to linguistic tools of explicating perception, expressing its five types (visual, auditory, olfactory, gustatory and tactile) in the modern

Ukrainian literary language. It is revealed that the category of perception is realized by many lexical units and is represented in the speech primarily by the perceptual verbs.

Keywords: *category of perception, perceptual theory, types of perception, perceptual system, linguistic explication of perception, perceptual verbs.*

Татьяна Зубко

КАТЕГОРИЯ ВОСПРИЯТИЯ В ФИЛОСОФСКО- ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ И ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ АСПЕКТАХ

В статье исследована категория восприятия в философско-психологическом и лингвистическом аспектах. Рассмотрен генезис философского знания о восприятии, проанализирована перцепция как психологическое явление, определены понятия субъект, объект и процесс восприятия. Особое внимание обращено на лингвистические средства экспликации перцепции, выражающие пять её типов (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) в современном украинском литературном языке.

Ключевые слова: *категория восприятия, перцептивная теория, типы восприятия, перцептивная система, лингвистическая экспликация восприятия, перцептивные глаголы.*

Надійшла до редакції 21.07.2015 р.

УДК 811.161.2.373

Оксана Тищенко, Юлія Поздрань

МЕТОДИКА ВСТАНОВЛЕННЯ ДЖЕРЕЛ «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА» ЗА РЕДАКЦІЄЮ А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА С. О. ЄФРЕМОВА

У статті обґрунтовано важливість системного вивчення джерельної бази «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова на макро- й мікроструктурному рівнях; вирацьовано методика встановлення джерел, яка передбачає аналіз технічного оформлення списків джерел та покликань у словникових статтях 1–3 томів, виявлення незадекларованих у списку скорочень, систематизування джерел; запропоновано методика розшифрування скорочень й установа бібліографічного опису джерел; подано фрагмент дослідницького списку джерел словника, що унаочнить повну картину опрацювання дескриптивної норми в ньому.

© О. Тищенко, Ю. Поздрань, 2015

Ключові слова: *джерельна база перекладного словника, список джерел, список скорочень, методика встановлення джерел.*

Початок ХХ ст. в українському мовознавстві – це період активізації словникарської роботи. Упродовж 1921–1933 рр. було видано значну кількість словників, із-поміж яких велично постає «Російсько-український словник» за редакцією А. Ю. Кримського (1, 2 томи) та С. О. Єфремова (3, 4 томи), відомий як Академічний словник 1924–1933 рр. (далі – РУС), що його Ю. В. Шевельов назвав «одним з монументальних пам'ятників українського культурного відродження 20-х років» [10, с. 32].

Ключовим моментом в оцінці праць такого типу є наявність ґрунтовної джерельної бази, яка має бути представлена авторитетними працями різних видів і жанрів.

На важливості вивчення джерельної бази словника наголошували С. І. Головащук [3], А. А. Москаленко [6], Л. С. Паламарчук [7], М. М. Пилинський [8], Л. М. Полюга [9], Б. К. Галас [1; 2], І. А. Казими́рова [4] та ін. Зокрема М. М. Пилинський наголошував на вагомому практичному й методологічному значенні вибору джерел для словника, адже від цього залежить, чи потраплять до словника не тільки окремі слова, а й цілі категорії слів; від характеру й обсягу джерел та їх використання залежить характер і обсяг самого словника [8]. Л. М. Полюга відзначав, що під час укладання різних типів словників необхідно орієнтуватися на відповідні специфічні джерела [9]. Б. К. Галас й І. А. Казими́рова у своїх працях подають деякі методичні рекомендації щодо опрацювання лінгвістичних джерел. Зокрема, І. А. Казими́рова пропонує під час аналізу лінгвістичного джерела орієнтуватися на його «зовнішню» й «внутрішню» критику [4], Б. К. Галас, аналізуючи джерела різних словників, звертає увагу на листування, коментарі укладачів самого словника, критичні зауваження рецензентів щодо наповнення джерельної бази словника [1; 2].

На жаль, ми не маємо змоги отримати повне уявлення про джерела, що лягли в основу української частини словника й, відповідно, ілюстративного матеріалу РУСа, оскільки на макро- й мікроструктурному рівні ця інформація представлена неповно.

Отже, дослідження джерельної бази РУСа дасть можливість установити, на які праці орієнтувалися укладачі під час добору слів до української частини реєстру, що, у свою чергу, є показником опира́ння словника на дескриптивну норму; виявить загальні тенденції та особливості у представленні джерельної бази на макро- і мікрорівні словника.

Джерельна база РУСа ще не була об'єктом системного вивчення. Поза увагою мовознавців залишилися питання, пов'язані з аналізом технічного оформлення джерел словника, розшифруванням скорочених назв і формуванням повного (гіпотетичного) списку ймовірних джерел.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що створення гіпотетичного списку джерел на основі реально вжитих покликань у тексті словника унаочнить повну картину кодифікування дескриптивної норми в РУСі, а також полегшить користувачам пошук та розтлумачення того чи того скороченого покликання.

Мета дослідження: випрацювання методики встановлення гіпотетичного списку джерел РУСа.

Завданнями, які дадуть змогу реалізувати цю мету, вважаємо такі: встановлення понять і термінів *джерело*, *скорочення*, *список джерел*, *список скорочень*, *покликання*, *макро- й мікρο-структура*, *внутрішні резерви*, *зовнішні резерви*, *інструкція*, *модель*; з'ясування традицій паспортизування джерел у словниках (при ілюстраціях та у списку); обґрунтування методів: описовий, порівняльний, аналіз, реконструкція; написання інструкції та створення моделі списку джерел; описання методики й експериментальне виконання інструкцій; верифікація (перевірка надійності, вірогідності, достовірності).

Джерельну базу перекладного словника формують лінгвістичні джерела, під якими ми розуміємо всі праці, які були використані укладачами для формування реєстру й наведення ілюстративних прикладів до реєстрових одиниць.

Джерельну базу в словнику представлено на двох структурних рівнях: на макрорівні (як елемент структури словника) – це список джерел; на мікрорівні (як елемент структури словникової статті) – це покликання на джерела.

Список використаних джерел – важливий елемент структури словника, який зазвичай розміщують перед реєстром. Традиційно він має складатися з алфавітно впорядкованих скорочених назв джерел та їх повного бібліографічного опису. Скорочення назви джерела – це його скорочений запис, який може утворюватися способом усичення прізвища автора, назви праці чи аббревіацією. Бібліографічний опис – це сукупність бібліографічних відомостей про друковану працю, наведених за чинними правилами епохи, у яку вона була написана, і призначених для її ідентифікації.

Список джерел у словнику необхідно відрізнити від списку умовних скорочень, оскільки список скорочень – це перелік скорочених форм запису найчастіше уживаних у словнику понять (метамова). До прикладу: у «Малоруско-німецькому словарі» Є. І. Желехівського й С. І. Недільського (далі – СлЖН) чітко розмежовано ці два списки: «Об'яснене скорочень і знаків» [СлЖН, том 1: III] та «Об'яснене скорочень имен авторів і творів з котрих увійшли слова до словара» [СлЖН, том 1: III–VI]; у «Словарі російсько-українському» М. Уманця й А. Спілки (далі – СлУм) список джерел уходить до узагальненого списку «Пояснення скорочень, ужитих в словарі, і список друкованих джерел, якими ми користувались» [СлУм, том 1: IX–XII]; у «Словарі української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка (далі – СлГр) розмежовано «Списокъ источниковъ, которыми пользовались при составлении словаря» [СлГр: 30–39] і «Списокъ сокращеній» [СлГр: 40–42].

У РУСі подано основний узагальнений список «Пояснення скорочень» з поділом на «І. Автори, джерела й місцевості; ІІ. Терміни і вислови; ІІІ. Знаки» [РУС, том 1: ХІ–ХІV] та «Додатковий список скорочень» [РУС, том 2, вип. 3: 1048–1050].

У пізнішій лексикографічній праці – «Словнику української мови» в 11-ти томах (далі – СУМ), який є взірцем для сучасних лексикографів у способі оформлення джерел, подано «Список скорочень літературних джерел словника» з поділом на політичну, художню, перекладну літературу, народну творчість та збірки літературного походження, наукову та науково-популярну літературу, літературну критику, мистецтво, посібники та підручники, довідники, мемуари, газети і журнали [СУМ, том 1: ХІІ–ХХVІІ] і «Список основних умовних скорочень у словнику» (скорочення одиниць метамови словника) [СУМ, том 1: ХХVІІІ]. Такий спосіб представлення джерельної бази на макрорівні словника вважаємо найоптимальнішим.

Спосіб подання й розшифрування джерел у кожному з цих словників відрізняється. Для прикладу, у списках джерел твори Тараса Шевченка подано так:

Словник	Скорочення	Пояснення
СЛЖН	Ш.	Шевченко Тарас, «Кобзар», Прага 1876 [СЛЖН, том 1: VI]
СЛУМ	К. Ш.	Кобзарь Т. Шевченка. Спб. 1884 [СЛУМ, том 1: IX]
СЛГр	Шевч.	Кобзарь Тараса Шевченка (Типомъ четвертимъ). Коштомъ Д. Е. Кожанчикова. Спб. 1867 [СЛГр: 38]
	Шевч. II	Т. Г. Шевченко. Кобзарь з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микѣшина. У Празі, 1876 [СЛГр: 38]
РУС	Шевч., Шевчен.	Шевченко [РУС, том 1: ХІІ]
СУМ	Шевч.	Шевченко Т. Г.: I, II, 1963 – Повне зібрання творів в шести томах, Вид-во АН УРСР, К., тт. I, II, 1963; I., 1951, II, 1953, VI, 1957 – Повне зібрання творів в десяти томах, Вид-во АН УРСР, К., тт. I, 1951, II, 1953, VI, 1957 [СУМ, том 1: ХХІ]

Як ми бачимо, у всіх словниках, окрім РУСа, у списку джерел подано прізвище автора, назву праці, місце і рік видання (у СУМі ще й назву видавництва). Список, поданий у РУСі, у переважній більшості містить лише скорочення та його розшифрування. Однак варто зазначити, що пояснення у списку РУСа мають різну «вагу». Розгляньмо такі групи скорочень і пояснення до них:

– *Безвірник 1930* – «Безвірник», 1930 р.; *Основа 1861, 1862* – «Основа», 1861, 1862 р. – таке пояснення скорочення не дає нічого нового про джерело ні формально, ні суттєво;

– *Бібл.* – Біблія, *Вес. пісня* – весільна пісня, *Мед. слов.* – медичний словник – пояснення

формально розшифровує скорочені слова, але ширшої інформації про джерело не дає;

– *Гнатюк* – В. Гнатюк «Галицько-руські народні легенди», *Дещо* – «Де-що про світ Божій», 4-те вид., 1882 р., *Н. Громада* – «Нова Громада», 1906 р. – такі пояснення можна назвати максимально наближеним розтлумаченням (і розшифрування скорочення, і наведення бібліографічної інформації) джерела у списку скорочень, оскільки воно дає найбільше інформації про використану працю порівняно з попередніми прикладами.

Скорочення третьої групи та їх розтлумачення в РУСі подані в незначній кількості, їхній бібліографічний опис не відповідає тогочасним вимогам паспортизації джерел, оскільки в ньому подані не всі необхідні поля (прізвище автора, назва праці, місце і рік видання), тому ми не можемо вважати цей список повноцінним списком джерел РУСа. А отже, немає можливості звернутися до ширшого контексту цитованого уривка.

На мікрорівні джерельна база словника представлена в покликаннях (паспортизуваннях цитат). Покликання – це вказівка на джерело, з якого взято цитату з обов'язковим за-

значенням відповідної сторінки. Така традиція оформлення покликань збереглася й на сьогодні, до прикладу, С. В. Шевчук й І. В. Клименко також підкреслюють обов'язковість назви джерела і вказівки на сторінку [11, с. 548].

Покликання у словнику відіграють важливу роль, оскільки «дають змогу перевірити, чи добре наведено цитати <...> вдавнися до першоджерел <...> глибше й ширше збагнути значення слова і способи, як його вживати: зібраний такий робом і перевірений матеріал залишиться назавжди міцною підвалиною для наукового словаря...» [4, с. 143]. Спосіб оформлення покликань у розглянутих вище словниках відрізняється. До прикладу:

Словник	Спосіб оформлення покликань
СЛЖН	скорочений запис назви праці, сторінка
СЛУм	скорочений запис назви праці
СЛГр	скорочений запис назви праці, рік видання, сторінка
РУС	скорочений запис назви праці
СУМ	скорочений запис назви праці, рік видання, сторінка

Таким чином, на сьогодні постає проблема встановлення джерельної бази РУСа на макро- й мікрорівні: створення гіпотетичного списку джерел, який містив би всі необхідні поля в бібліографічному описі й оформлення покликань на джерела відповідно до вимог паспортизації ілюстративного матеріалу.

Для створення списку джерел вважаємо за необхідне вдатися до таких методів, як: описовий – для планомірної інвентаризації скорочень, їх систематизації та ґрунтового пояснення; порівняльний – для з'ясування особливостей подання джерел у макро- і мікроструктурі РУСа; для виявлення всіх елементів бібліографічного опису цитованої праці на основі порівняння з попередніми словниками; метод аналізу – для детального дослідження списку скорочень, словникових статей, внутрішніх та зовнішніх резервів словника з метою з'ясування максимальної кількості інформації про джерельну базу словника; метод реконструкції – для встановлення повного бібліографічного опису праці відповідно до вимог паспортизації джерел.

Ми заналізували основний і додатковий списки скорочень (макрорівень) та всі покликання в словникових статтях у тексті 1–3 томів РУСа (мікрорівень) із технічного погляду й виявили, що частина джерел не ввійшла до жодного списку. Це свідчить, що дійсна джерельна база РУСа охоплює більшу кількість джерел, ніж задекларовано в списку скорочень, тому виникає необхідність у його поповненні виявленими працями. У статті ми випрацюємо методуку встановлення списку джерел словника на основі реально вжитих покликань у тексті.

Створення списку джерел передбачає: а) створення повного списку використаних матеріалів (із поповненням наявних списків незадекларованими джерелами з реальних покликань); б) максимальне розшифрування скорочень; в) відновлення ймовірного бібліографічного опису джерела.

Уважаємо, що встановлення бібліографічного опису джерела має відбуватися у два етапи: I етап – через залучення внутрішніх резервів словника (передмова, післямова, коментарі укладачів; список джерел); II етап – через залучення зовнішніх засобів (словники попередніх

років, якими користувалися укладачі аналізованої праці; бібліографічні покажчики книг; пошук джерела за цитатним матеріалом у пошукових системах та ін.).

У результаті встановленого на цих двох етапах прагнемо отримати такий дослідницький список джерел РУСа:

– джерела, подані за тематичними групами: художня й публіцистична література (твори поетів, прозаїків, літературознавців), матеріали польових записів, етнографічні матеріали (матеріали збірок), фольклорні матеріали, лексикографічні матеріали, періодика (матеріали альманахів, газет та журналів), наукова література, релігійна література, історичні джерела (матеріали грамот, літописів та статутів). Таку класифікацію джерел ми здійснили в результаті повного аналізу виявлених покликань (усього 35106);

– усередині кожної групи подано скорочення (напівжирним шрифтом – задеклароване в списку, звичайним шрифтом – реально виявлене в тексті словника) та повний бібліографічний опис джерела (уніфіковано для всіх праць за вимогами до всіх видів видань: автор, назва праці, місце й рік видання, видавництво, том (для багатотомних видань), номер (для періодичних видань), територія (для польових записів) тощо).

Виявивши у словникових статтях РУСа скорочення, яке не задеклароване в списку, звертаємося для його розшифрування насамперед до внутрішніх резервів словника: аналізуємо передмову й післямову з метою виявлення інформації про джерело. Такий спосіб вважаємо основним і найдостовірнішим, оскільки лише укладачі словника точно можуть повідомити, якими джерелами вони скористалися для його укладання.

На цьому етапі ми можемо лише розшифрувати виявлені скорочення. До прикладу: *Анн.* – обґрунтовуючи доцільність введення до реєстру РУСа ботанічної номенклатури, упорядники в передмові згадують про праці Анненкова: «...наскільки цей матеріал увійшов уже до попередніх словників Уманця і Грінченка, що скористували відповідні праці Анненкова, Роговича та инш., настільки подано їх і в нашому Словникові» [РУС, том 1, с. VIII]. З огляду на

це припускаємо, що скорочення *Анн.* розшифровується як *Анненков*. Щоб установити вірогідну назву праці цього автора, виникає необхідність звернутися до СЛГр, де в списку джерел під аналогічним скороченням розшифровується праця «Ботанический словарь... Составилъ Н. Анненковъ. Новое испр., пополн. и разшир. издание. Спб. 1878» [СЛГр, с. 30]. Тому вважаємо, що скороченням *Анн.* укладачі РУСа також паспортизують цитати, взяті з «Ботаничного словника».

Якщо розшифрувати скорочення через внутрішні резерви РУСа неможливо, то звертаємося до зовнішніх засобів, зокрема до списків джерел попередніх словників: СЛУм, СЛЖН, СЛГр, оскільки укладачі РУСа використовували їх як джерела для пошуку матеріалу до української частини реєстру і там можуть міститися аналогічні скорочення назв праць чи їхніх авторів та їх розшифрування. Варто зауважити, що на цьому етапі одночасно відбувається розшифрування скорочень і встановлення ймовірного бібліографічного опису джерела. Цим способом встановлюємо такі джерела:

Скорочення в РУСі	Скорочення в СЛГр	Імовірна назва джерела (за СЛГр)
<i>Иванов</i>	<i>Ив.</i>	«Игры крестьянских дѣтей въ Купянскомъ уѣздѣ» Собралъ П. Ивановъ (Съ предисл. проф. Н. Ф. Сумцова). Х. 1889 [СЛГр, с. 32]
<i>К. Кр.</i>	<i>К. Кр.</i>	П. А. Куліш «Крашанка русинам и полякам на великдень 1882 року видана типом другим з додатком послісловья». Л. 1882 [СЛГр, с. 32]
<i>Лис.</i>	<i>Лис.</i>	«Збірникъ українських пісень». Зібравъ й у ноті завівъ М. Лисенко. К. Шість випусковъ [СЛГр, с. 34]
<i>Могил.</i>	<i>Мог.</i>	«Думки и пѣсни та ще де-що Амвросія Могилы». Х. 1839 [СЛГр, с. 36]

У деяких випадках через список джерел СЛГр нам удалось встановити бібліографічний опис джерел, який містить поля: автор, назва праці, місце і рік видання. Такий бібліографічний опис для реалізації нашої мети вважаємо достатнім. Однак не для всіх джерел удалось з'ясувати рік видання, тому виникає необхідність у використанні інших способів розшифрування, зокрема пошуку в пошукових системах у мережі Інтернет. Такий спосіб дав нам можливість установити, що перший випуск «Збірника українських пісень» М. В. Лисенка був надрукований у Києві у видавництві «У Болеслава Корейво» 1868 р. і мав обсяг 95 с., інші виходили друком до 1911 р.

Результативним став пошук назви праці за цитатним матеріалом у пошукових системах у мережі Інтернет. Цим способом нам удалось встановити таке джерело:

Скорочення в РУСі	Цитатний матеріал у РУСі	Імовірна назва джерела
<i>Грушев.</i>	Ви не князі, ані княжого роду (Грушев.).	Грушевський М. С. «Ілюстрована історія України»
	Я князь, і мені належить княжити (Грушев.).	
	Землі Київської держави знову збиралися в руках найбільш щасливого княжича (Грушев.).	
	З старих київських князів чи ватажків пам'ятали в Києві Аскольда, Діра, Олега (Грушев.).	

Для відновлення ймовірного бібліографічного опису цього джерела ми здійснили пошук у бібліографічному покажчику «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923» (далі – УК), у результаті якого встановили, що «Ілюстрована історія України» М. С. Грушевського була опублікована у Львові – Києві (друку. С. В. Кульженко) 1912 року [УК, том 2, с. 10–11].

Установлення бібліографічного опису задекларованих у списку джерел відбувається двома шляхами, залежно від того, чи подано в списку скорочень назву праці:

– якщо назва праці відома, але інші поля в бібліографічному описі не вказано, то для їх встановлення ми звертаємося:

а) до попередніх словників, зокрема СлГр, СлУм, СлЖН. До прикладу:

Скорочення в РУСі	Пояснення в РУСі	Імовірна назва джерела (за СлГр)
<i>Сл. Аф.</i>	А. Афанасьєв «Словарь малорусского нарѣчія»	Афанасьєв А. С. Словарь малорусского нарѣчія. Собрание сочинений А. С. Афанасьєва (Чужбинского). Подъ ред. – П. В. Быкова. Томъ ІХ. Спб. 1892 [СлГр, с. 30]

б) до бібліографічних покажчиків. До прикладу:

Скорочення в РУСі	Пояснення в РУСі	Імовірна назва джерела (за бібліографічним покажчиком)
<i>Корольов</i>	В. Корольов «Скотолічебник»	Королів-Старий В. К. Скотолічебник: (Ветеринарні поради): з 46 малюнками / написав В. Корольов. – 2-е допов. й випр. вид. – [К. : Лан. Друк. Київ. 2-ої Артїлі, 1913]. – 274, ІV, [2] с.: ил. – (Вид-во «Лан»; [№ 10]) [КУ, Вип. 8, ч. 2, с. 134]
<i>Ніс</i>	Ст. Носъ «О народной медицинѣ южноросовъ»	Нос С. Д. У всякого народа своя природа: (Путешествия к родному пепелищу): [О нар. медицине] / Степан Данилов[ич] Нос, врач. – Чернигов : Тип. Губерн. Правления, 1888. – 31, [1] с. [КУ, Вип. 11 : 176]
<i>Сніп</i>	«Сніпъ», 1841 р.	Сніп, українській новорочник / зкрутив Александр Корсун. – Х. : Унив.штампарня, 1841. [УК, том 1, с. 12]

– якщо назва праці невідома, то встановлюємо її через пошук за цитатним матеріалом у пошукових системах мережі Інтернет і після цього з'ясуємо бібліографічний опис через списки джерел попередніх словників чи бібліографічні покажчики. Цим способом нам удалося встановити таке джерело:

Скорочення в РУСі	Пояснення в РУСі	Імовірна назва джерела
<i>Калит.</i>	Калитовський О.	Калитовський О. Географія для середніх шкіл: з 93 ілюстраціями в тексті / уложив Омелян Калитовський. – 2-е вид., перероб. і допов. – Львів : Книгарня Г. Сейфарта. [Друк. Якубовського і Сп.], 1912. – ІV, 304 с. : табл., ил. [КУ, Вип. 8, ч. 1, с. 64]

Таким чином, процес установлення джерел у словнику можливо здійснювати в кілька етапів різними методами. Вибір методів залежить від змістових особливостей джерела, від можливості швидкого пошуку праці за допомогою пошукових систем у мережі Інтернет чи бібліографічних покажчиків.

Уважаємо, що в результаті розшифрування скорочень і встановлення бібліографічного опису фрагмент списку джерел РУСа може мати такий вигляд (наводимо як зразок без поділу джерел на тематичні групи):

Скорочення в списку РУСа	Скорочення, виявлені в тексті РУСа	Пояснення в РУСі	Імовірна назва джерела
	Анн.		Анненков Н. И. Ботанический словарь. – Спб., 1878
	Грушев.		Грушевський М. С. Ілюстрована історія України. – Львів – Київ : Друк. С. В. Кульженко, 1912
Закр.	Сл. Закр.	Н. Закревскій «Словарь Малороссійскихъ ідіомовъ»	Закревський М. В. Словарь Малороссійскихъ ідіомовъ // Старосвѣтскій бандуриста. – Книга третія. – М., 1861

	Иванов		Иванов П. В. Игры крестьянскихъ дѣтей въ Купянскомъ уѣздѣ (Съ предисл. проф. Н. Ф. Сумцова). – Х., 1889
Калит.	Калит.	Калитовський О.	Калитовський О. П. Географія для середніх шкіл: з 93 ілюстраціями в тексті / уложив Омелян Калитовський. – 2-е вид., перероб. і допов. – Львів : Книгарня Г. Сейфарта, 1912
Київщ.	Київ, Київщ., Київ. п., Київ. пов., Київськ. п., Київщина	Київщина	Київщина (матеріали польових записів)
	К. Кр.		Куліш П. А. Крашанка русинам и полякам на Великдень. – Л., 1882
Корольов	Корольов	В. Корольов «Скотолічебник»	Королів-Старий В. К. Скотолічебник: (Ветеринарні поради): з 46 малюнками. – К. : 1913]
Корост.		Коростенщина	
	Лис.		Лисенко М. В. Збірникъ українськихъ пісень. – К., 1868–1911
	Могил.		Могила А. Думки и пѣсни та ще де-що. – Х., 1839
Ніс	Ніс, Нос	Ст. Носъ «О народной медицинѣ южноросовъ»	Нос С. Д. У всякого народа своя природа: (Путешествія к родному пепелищу): [О нар. Медицине] / Степан Данилов[ич] Нос, врач. – Чернигов : Тип. Губерн. Правления, 1888
Раєвськ.		П. Раєвський	
Сл. Аф.	Сл. Аф., Сл. Афан., Аф., Афан.	А. Афанасьєвъ «Словарь малорусскаго нарѣчія»	Афанасьєв А. С. Словарь малорусскаго нарѣчія. Собрание починеній А. С. Афанасьєва (Чужбинскаго). Подъ ред. П. В. Быкова. – Томъ ІХ. – Спб., 1892
Сніп	Сніп	«Сніпъ», 1841 р.	Сніп, українській новорочник / зкрутив Александр Корсун. – Х. : Унив. штампарня, 1841

Цей список унаочнює, які скорочення подано в списку джерел, а які вжито реально в тексті словника, які скорочення виявилися «порожніми» в списку джерел, адже жодного покликання на них не виявлено, а отже, немає сенсу їх розшифровувати.

Верифікацію отриманих результатів здійснюємо частково, публікуючи наше дослідження, оприлюднюючи його таким чином для критики й рецензування.

Отже, аналізувавши список скорочень РУСа і реальні покликання в тексті 1–3 томів, установивши незадекларовані джерела, можемо відтворити гіпотетичний список джерел словника і з'ясувати його змістове наповнення. Це завдання потребує пильної уваги, оскільки

джерельна база словника здійснює значний вплив на його наукову вартість, нормативність та повноту.

Література

1. Галас Б. К. Важливі вияви лексикографічного досвіду А. Кримського / Б. К. Галас // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2014. – Вип. 19. – С. 28–35.
2. Галас Б. К. До характеристики джерел рукописного українсько-російського словника М. О. Руберовського / Б. К. Галас // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2008. – Вип. 12. – С. 112–115.
3. Головащук С. І. А. Ю. Кримський як лексикограф / С. І. Головащук // А. Ю. Кримський – україніст і орієнталіст. – К. : Наук. думка, 1974. – 175 с.

4. Горецький П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горецький. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 242 с.
5. Казимириова І. А. Історична термінографія в контексті лінгвістичного джерелознавства / І. А. Казимириова // Мова і культура. – 2014. – Вип. 17. – Т. II (170). – С. 265–272.
6. Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії / А. А. Москаленко. – К. : Держ. учб.-педагог. вид-во «Рад. школа», 1961. – 162 с.
7. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики) / Л. С. Паламарчук. – К. : Наук. думка, 1978. – 203 с.
8. Пилинський М. М. З історії розвитку української лексикографії (Деякі уваги щодо джерел і реєстру «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка) / М. М. Пилинський // Дослідження з мовознавства. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1962. – С. 3–30.
9. Полюга Л. М. Структура і функції словникових статей у лексиконах різних типів // Л. М. Полюга // Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. праць. – Львів, 2003. – Вип. 3. – С. 16–23.
10. Шевельов Ю. В. Покоління двадцятих років в українському мовознавстві / Ю. В. Шевельов // Портрети українських мовознавців. – К. : КМ Академія, 2002. – 132 с.
11. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підруч. / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К. : Алерта, 2010. – 696 с.

Список використаних джерел

- КУ** Книга в Україні, 1861–1917: матеріали до репертуару української книги : [бібліогр. покажчик] / В. о. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 1996.
- РУС** Російсько-український словник / за ред. А. Ю. Крымського та С. О. Єфремова. – Т. 1–3. – К., 1924–1933.
- СлГр** Словарь української мови / зібрала редакція журналу «Кіевская Старина» ; упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко : у 4-х т. – К., 1907–1909.
- СЛЖН** Малорусско-німецкий словарь / уложили: Евгений Желеховский та Софрон Недільский : у 2-х т. – Львів, 1886.
- СЛУМ** Словарь російсько-український / зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка : у 4-х т. – Львів, 1893–1898.
- СУМ** Словник української мови : в 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
- УК** Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923 : бібліогр. покажч. / Національна

бібліотека України імені В. І. Вернадського ; редкол. : О. С. Онищенко (голова) та ін. ; авт. кол. : М. Д. Бойченко та ін. – К., 2003. – Т. 2 : 1912–1923. – 689 с.

Oksana Tyshchenko, Julia Pozdran

METHODS OF FINDING THE SOURCES OF "THE RUSSIAN-UKRAINIAN DICTIONARY" EDITED BY A. CRYMSKIY AND S. YEFREMOV

At the macro and microstructure level the authors prove the importance of system study of a source database of "The Russian-Ukrainian Dictionary" edited by A.Yu. Crymskiy and S.O. Yefremov. The methodology of finding the sources is suggested, including analyzing technical registration of lists of sources and references in the vocabulary entries in volumes 1–3, finding abbreviations undeclared in the list of acronyms and systematizing the sources. The methodology of decoding acronyms and establishing bibliographic description of sources is offered; the fragment of research list of sources of dictionary that will show evidently the complete picture of its descriptive norm is given.

Keywords: a source database of the translation dictionary, list of sources, list of acronyms, methodology of finding sources.

Оксана Тищенко, Юлия Поздрань

МЕТОДИКА УСТАНОВЛЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ «РОССИЙСКО-УКРАИНСКОГО СЛОВАРЯ» ПОД РЕДАКЦИЕЙ А. Е. КРЫМСКОГО И С. А. ЕФРЕМОВА

В статье обоснована важность системного изучения базы лингвистических источников «Русско-украинского словаря» под редакцией А. Е. Крымского и С. А. Ефремова на макро- и микроструктурном уровнях; выработана методика установления источников, которая предусматривает анализ технического оформления списков источников и ссылок в словарных статьях 1–3 томов, выявление незадекларированных в списке сокращений, систематизацию источников; предложена методика расшифровки сокращений и установления библиографического описания источников; представлен фрагмент исследовательского списка источников словаря, который наглядно покажет полную картину обработки дескриптивной нормы в нем.

Ключевые слова: база лингвистических источников переводного словаря, список источников, список сокращений, методика установления источников.

Надійшла до редакції 22.09.2015 р.

Юлія Комлик

ПРИСЛІВНИКИ ЗІ СЛОВОТВІРНИМИ ОДНОКОМПОНЕНТНИМИ СУФІКСАЛЬНИМИ ФОРМАНТАМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті йдеться про особливості творення лексико-граматичного класу прислівників за допомогою однокомпонентних вокальних і консонантних суфіксів. Належна увага приділена дистрибутивним характеристикам цих суфіксів, їхній продуктивності та статистичному аналізу в складі незмінюваних повнозначних слів, що розкриває своєрідність цієї лексико-граматичної категорії та її винятковий фонеморфологічний потенціал як повнозначної частини мови.

Ключові слова: прислівник, словотвірний, однокомпонентний, суфікс, дистрибутивний, вокальний, консонантний, продуктивний, фонеморфологічний.

Українська мова в процесі свого тривалого розвитку сформувала струнку звукову й чітку граматичну системи, має впорядковані виражальні засоби. Однією з характерних особливостей на всіх етапах її формування був «постійний рух у системі частин мови, зокрема перехід слів і окремих словоформ інших частин мови в прислівник» [3, с. 33].

Слід зауважити, що в українському мовознавстві проблема чіткого виокремлення й поділу слів на лексико-граматичні розряди вивчалася досить ґрунтовно. «Система творення прислівників сучасної української мови є результатом тривалих, складних і неоднорідних за характером історичних процесів» [4, с. 1], тому природно, що прислівник як частина мови, котра «об'єднує у своєму складі клас слів із загальним категоріальним значенням непроцесуальної ознаки дії або стану, іншої непроцесуальної ознаки або предмета» [6, с. 399], не залишалася поза увагою лінгвістів, серед яких І. К. Білодід [5], І. Р. Вихованець [7], К. Г. Городенська [1], І. М. Уздиган [6], І. К. Чапля [8], Г. М. Ярун [9] та багато інших.

У наукових розвідках автори обирають цю лексико-граматичну категорію як об'єкт аналізу з погляду семантико-функціональних характеристик, морфолого-синтаксичних особливостей. При цьому увага мовознавців зосереджується на вивченні суто граматичних ас-

пектів цих незмінних повнозначних слів, тоді як проблема фонеморфологічних рис морфемної будови прислівника залишається не до кінця висвітленою, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Прислівники належать до такого лексико-граматичного класу незмінних повнозначних слів, що, не маючи морфологічної парадигми, характеризуються різноманітністю морфемної будови і структури. Здавна вони поповнюються за рахунок новоутворень на основі фактично всіх повнозначних частин мови за допомогою різних словотвірних формантів – префіксів, суфіксів, а також конфіксів.

Найпродуктивнішими елементами у структурі прислівників, на наш погляд, є однокомпонентні суфікси, що співвідносяться з однією голосною (можуть мати різні орфографічні плани вираження) або приголосною фонемою. Саме тому об'єктом для аналізу в статті були обрані характеристики вокальних (-и; -у; -ю; -а/-а; -я; -і/-і; -о; -е; -є) та консонантних (-к-; -н-; -ц-; -ш-; -ч-; -т-; -в-; -л-; -й- -х-; -м-) однофонемних суфіксів у складі прислівників.

Основну увагу ми акцентували саме на дистрибутивних характеристиках цих суфіксальних формантів. Для нас важливо було визначити також продуктивність цих афіксів у складі прислівників.

Матеріалом дослідження став словник-довідник І. Т. Яценка «Морфемний аналіз» [2], що налічує сто сімнадцять тисяч лексичних одиниць.

Методом суцільної вибірки було дібрано й проаналізовано 1362 прислівники, структура яких складається із 842 вокальних та 520 консонантних однофонемних суфіксів.

Гіпотетично в одну групу суфіксів (стосовно вокальних) об'єднувалися такі однофонемні структурні елементи, що мають кілька планів орфографічного вираження. Наприклад, фонемно однотипними суфіксами, на нашу думку, є суфікси -у, -ю (досхочу – попідтинню),

оскільки вони співвідносяться з однією й тією ж фонемою |у|.

Серед визначених слотівірних вокальних розрядів найпоширенішим є той, що містить деривативний суфікс -и, наприклад: по-українськи, огребки, отакечки. Із таким суфіксом було дібрано 291 лексему. Характерно, що суфікс -и частіше виступає після кореня, котрий закінчується на приголосну фонему (наприклад, восени ← осінь; щосили ← сила; повіки ← вік).

Фонетична картина препозиційних суфіксів досить строката й дає цікавий матеріал для наукових спостережень. Ідеться про характер консонантних препозиційних суфіксів, тобто суто дистрибутивні особливості сполучуваності вокального суфікса -и, який доволі продуктивний саме після суфікса, репрезентованого приголосним. Наприклад: похапки (від слова хапати + к + и); тутки (від слова тут + к + и). Нам здається цікавим те, що суфікс -и може брати участь у творенні прислівників разом із кількома деривативними суфіксальними елементами. Слід зазначити, що найбільш характерною для суфікса -и є, без сумніву, позиція, коли він знаходиться вже після якогось одного суфікса (152 випадки): по-грецьки, по-диявольськи. Трапляється, що перед ним стоять два суфікси (50 лексем): по-австрійськи, по-дідівськи. Зовсім рідко можна знайти три (по-ремісницьки), чотири (по-чиновницьки) і п'ять (страждальницьки) суфіксів у препозиції до суфікса -и. Відповідно до цього було виявлено 10, 3 та 1 лексичну одиницю. Відразу після кореня цей суфікс трапляється вдвічі менше (75 слів), ніж після іншого суфікса (одного чи кількох). Наприклад: щодоби, по-індичи. Суфікс -и найчастіше трапляється після глухого приголосного (247 випадків: по-хазяйськи, анітрохи). Значно рідше він уживається після сонорного (26 слів: щозими, відколи). Мінімально використовується суфікс -и після дзвінкого (18 лексем), наприклад: навкрузи.

Усього суфікс -у бере участь у творенні 166 прислівників, а його орфографічний варіант -ю – лише в 14 випадках. Модель « $\overset{\wedge}{+} - у$ » трапляється у 99 прислівникових утвореннях, наприклад: доверху, понадміру. Модель « $\overset{\wedge}{+} - ю$ » уживається лише в 13 словах, наприклад: уволю, попідвіконню. Цікаво, що суфікс -у найчастіше фігурує після інших суфіксів. Кількісно це виявляється так: модель « $\overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} - у$ » – 63 випадки: відмалку, уперобіжку; модель « $\overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} - у$ » – 5 слів: спочатку, усухом'ятку. Такі моделі не притаманні творенню прислівників із суфіксом -ю. Знайдено лише одне слово, що містить ще один суфікс перед -ю: повністю. У прислівниках найчастіше суфікс -у трапляється після глухо-

го приголосного (95 слів): полегеньку, потроху, достоту; рідше після сонорного (42 випадки): втемну, потому; досить рідко після дзвінкого (31 лексема): поблизу. Суфікс -ю- в дещо іншій послідовності: після сонорного (8 випадків) – попідтинню; глухого (5 прислівників) – силоміццю; дзвінкого (1 слово) – заміжжю.

Із суфіксом -а/-а було дібрано 111 прислівників. Модель « $\overset{\wedge}{+} - а$ » використовується 81 раз: скоса, зозла, дотла; модель « $\overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} - а$ » – 30: зблизенька, згрізна; модель « $\overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} - а$ » 1: навіткача; модель « $\overset{\wedge}{+} - а - \overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+}$ » – 2: навлежачки, навстоячки. Суфікс -а- найчастіше трапляється після сонорного приголосного (53 слова): вдома, завтра; після глухого (50 випадків): досуха, вдосвіта; зовсім рідко після дзвінкого (9 лексем): спідлоба.

Суфікс -я бере участь у творенні 24 прислівників. Модель « $\overset{\wedge}{+} - я$ » уживається 23 рази: зрання, нізвідкіля; модель « $\overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} - я$ » – 1: зсерця. Суфікс -я найчастіше фігурує після сонорного приголосного (13 випадків: звіддала); рідше після глухого (6 слів: віднехотя) та дзвінкого (5 лексем: спересердя).

Із суфіксом -і/-і проаналізовано 116 прислівників. Модель « $\overset{\wedge}{+} - і$ » застосовується 80 разів: увечері, справді, щодали; модель « $\overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} - і$ » – 29: посередині, вранці; модель « $\overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} - і$ » – 4: вдалечині, укупочці; модель « $\overset{\wedge}{+} - і - \overset{\wedge}{+}$ » – 2: вдвічі, удвічі; модель « $\overset{\wedge}{+} - і - \overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+}$ » – 1: непорозуміло. Суфікс -і найчастіше використовується після сонорного приголосного (56 випадків): угорі, наготові; трохи менше після глухого (47 слів): взаперті, вкінці; зовсім рідко після дзвінкого (13 лексем): відтоді, наразі.

У досліджуваному словнику «не розглядаються прислівники на -о та -е типу без/ жур/н/о, с/хвиль/ова/н/о тощо як такі, що утворюються майже від кожного прикметника шляхом заміни закінчення на суфікс -о чи -е» [3, с. 4], і тому ми аналізуємо лише наявні лексеми.

За допомогою суфікса -о формуються 128 прислівників. Модель « $\overset{\wedge}{+} - о$ » уживається 52 рази: вліво, заново; модель « $\overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} - о$ » – 58: смішно, видно; модель « $\overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} - о$ » – 15: їдкувато, намертво, виднісінько; модель « $\overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} - о$ » – 3: даремнісінько, жалібненько, провокаційно. Суфікс -о найчастіше трапляється після сонорного приголосного (75 випадків): дерзновенно, навколо; рідше після глухого (50 слів): насліпо, огнисто; лише тричі після дзвінкого: любо, надовго, незадовго.

Прислівників із суфіксом -е розглянуто 39. Модель « $\overset{\wedge}{+} - е$ » використовується 26 разів: вперше, небайдуже; модель « $\overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} - е$ » – 11: понижче, навмисне; модель « $\overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} \overset{\wedge}{+} - е$ » – 2: надаремне, вчетверте. Суфікс -е трапляється в однаковій кількості після сонорного та глу-

хого приголосних відповідно (по 17 випадків): напевне, по-шосте; лише 5 лексем після дзвінкого: вдруге.

Із суфіксом -є проаналізовано 7 прислівників. Модель « $\bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{є}}$ » уживається 4 рази: заранне; модель « $\bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{є}}$ » – 3: востаннє. Суфікс -є після сонорного приголосного трапляється в 5 випадках: наостаннє; після глухого – 2 слова: втретє. Після дзвінкого приголосного не спостерігається випадків уживання прислівників із таким суфіксом.

Щодо словотвірних консонантних розрядів, то найпоширенішим є той, який містить деривативний суфікс -к-, наприклад: раночком, врозбивку. Із таким суфіксом було дібрано 270 незмінних повнозначних слів. Характерно, що суфікс -к- найчастіше виступає в таких моделях: « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{к} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: завидка, по-католицькому (83 випадки); « $\bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{к}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: разком, трішки (59 прислівників); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{к}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: зраночку, навшпинячки (47 лексем); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{к} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: внапустку, спросонку (30 слів). Слід зазначити, що наступні моделі трапляються значно рідше: « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{к}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: ладочком, чутко (12 прикладів); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{к}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: неподалечку, врозбивку (10); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{к}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: по-чудернацьки, по-зlidняцькому (8). Спорадично можна знайти такі моделі: « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{к} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: подейкувано, по-швидкісному (4 випадки); « $\bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{к}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: важкенько, їдкувато (2); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{к}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: крихточку, страдницьки (3); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{к}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: по-більшовицькому (2); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{к} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: по-казковому (3); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{к}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: страждальницьки (1). У складних словах суфікс -к- уживається в наступних моделях: « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{к} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: вдивовижку, по-білоруськи, по-білоруському (3 лексеми); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{к}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: всухом'ятку, усухом'ятку (2); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{к}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: злочинницьки (1). Суфікс -к- найчастіше фігурує після глухого приголосного (175 слів: по-українськи), рідше – після дзвінкого (53 лексеми: зблизька) та сонорного (42 випадки: змалку).

Суфікс -н- бере участь у творенні 106 прислівників. Цікаво, що суфікс -н- найбільш продуктивний у таких двох моделях: « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{н} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: вручну, дотемна (43 лексеми); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{н}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: надаремне, по-культурному (22 слова). Наступні моделі мають місце значно рідше: « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{н} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: невідворотно (6); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{н} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: врукопашну (5); « $\bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{н}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: дерзновено (5); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{н}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: по-швидкісному (5); « $\bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{н}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: регітно (4); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{н} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: по-зlidняцьки (4); « $\bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{н}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: даремнісінько, жалібненько (2); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{н} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: ймовірно, самопасно (2); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{н} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: по-злочинницьки (2); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{н}$ »: безперестань (1); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{н}$ »: уплинь (1);

« $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{н} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: обережненько (1); « $\bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{н}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: страдницьки (1); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{н} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: провокаційно (1); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{н} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: страждальницьки (1). Суфікс -н- найбільше трапляється після сонорного (42 прислівники: дотемна) і глухого приголосного (38 слів: напівголосно), значно рідше – після дзвінкого (22 лексеми: згрізна), мінімально – після голосного (4 випадки: розмірковано).

Із суфіксом -ц- було дібрано 69 незмінних слів. Результат дослідження свідчить, що найбільш притаманною для суфікса -ц- є позиція в моделі « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ц} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: уранці (43 слова); рідше зустрічається модель « $\bar{\text{ч}} - \text{ц} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: одинцем (17). Іноді фігурують такі моделі: « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ц} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: укупочці (5 лексем); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ц} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: наздогінці (2); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ц} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: ливцем (1); « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ц} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ »: по-старцівському (1). Суфікс -ц- після сонорного приголосного вживається в 45 випадках: потайці, прямцем; після глухого – 16 слів: тихцем, тюпцем; після дзвінкого – 8 лексем: набігці, видрібцем.

Порівняно із широко використовуваними -к-, -н-, -ц-, суфікс -ш- застосовується у 23 прислівниках. Із них найпоширеніші моделі такі: « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ш} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (8) і « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ш} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (5), наприклад: здебільшого. Інші – рідше: « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ш}$ » (вширш – 2), « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ш} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (повчорашньому – 2), « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ш} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (по-більшовицьки – 2), « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ш} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (по-домашньому – 1), « $\bar{\text{ч}} - \text{ш} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (більшменш – 1), « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ш} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (по-інакшому – 1). Найбільш характерною для цього суфікса є позиція після сонорного приголосного (13) – завширшки, рідше – після дзвінкого (5) – навглибки, голосного (3) – по-нинішньому, глухого (2) – тихше.

Суфікси -ч-, -т-, -в- поширені ще рідше (відповідно – 15, 12, 11 випадків). Так, суфікс -ч- уживається в таких моделях « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ч} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (3) – по-хлопчачи, « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ч}$ » (2) – настрічу, « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ч}$ » (2) – навстріч, « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ч} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (1) – вдостачу, « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{ч} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (1) – навтікача. Найбільш притаманна для цього суфікса позиція після голосного (10) – навлежачки, рідше – після глухого приголосного (2) – по-хлопчачому, дзвінкого (2) – понижче, сонорного (1) – по-старчачому.

Суфікс -т- фігурує в таких моделях: « $\bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{т}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (4) – чутко, « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{т} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (3) – по-четверте, « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{т} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (2) – намертво, « $\bar{\text{ч}} + \text{-}\bar{\text{т}} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (1) – крихту, « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{т} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (1) – напідпитку, « $\bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} + \bar{\text{ч}} - \text{т} - \text{-}\bar{\text{ч}}$ » (1) – всухом'ятку. Після голосного цей суфікс трапляється найчастіше: навбитки (5); рідше після сонорного – вчетверте (4), глухого – піхтурою (3). Після дзвінкого немає випадків уживання.

Суфікс -в- має місце в таких моделях: « $\sim + \sim - + \sim + \sim$ » (4) – живцем, « $\sim + \sim + \sim + \sim - + \sim$ » (2) – врозбивку, « $\sim + \sim + \sim - + \sim$ » (1) – посувом, « $\sim + \sim + \sim + \sim - + \sim$ » (1) – намертво, « $\sim + \sim + \sim + \sim - + \sim$ » (1) – навперебивки, « $\sim + \sim - + \sim + \sim$ » (1) – живосилом, « $\sim + \sim + \sim + \sim - + \sim$ » (1) – самопливом. Найхарактерніша позиція цього суфікса – після голосного (10): ливцем. Лише один є приклад після глухого: намертво.

Суфікс -л- зустрічається в семи словах. У моделі « $\sim + \sim + \sim - л - + \sim$ » двічі (по-дорослому). Інші моделі мають поодинокі випадки: « $\sim + \sim + \sim - л - + \sim$ », « $\sim + \sim + \sim + \sim - л - + \sim$ », « $\sim + \sim + \sim + \sim - л - + \sim$ », « $\sim + \sim + \sim + \sim - л - + \sim$ », « $\sim + \sim + \sim + \sim - л - + \sim$ ». Наприклад: засвітла, небувало тощо. Цей суфікс виступає в позиції після голосного п'ять разів, глухого приголосного – двічі.

Суфікси -й-, -х-, -м- уживаються відповідно в 4, 2 та 1 прислівнику. Так, для суфікса -й- притаманні такі моделі й позиції: « $\sim + \sim + \sim - j - + \sim$ » (1) – спідлоб'я, « $\sim + \sim + \sim - j - + \sim$ » (2) – помарійськи, « $\sim + \sim + \sim + \sim - j - + \sim$ » (1) – попідгір'ю; після голосного – 2, сонорного – 1, дзвінкого – 1. Моделі з суфіксом -х-: « $\sim + \sim + \sim - х - + \sim$ » – наспіх, « $\sim + \sim + \sim - ч - + \sim$ » – наспіхом; позиція простежується тільки після голосного. Суфікс -м- наявний у лексемі по-письменному (модель « $\sim + \sim + \sim - м - + \sim$ ») у позиції після глухого приголосного.

Отже, дослідження лише окремих словотвірних формантів прислівника (однокомпонентних вокальних і консонантних суфіксів) розкриває і підкреслює своєрідність цієї лексико-граматичної категорії та її винятковий фонеморфологічний потенціал як повнозначної частини мови.

Література

1. Городенська К. Г. Прислівник / К. Г. Городенська // Граматика української мови : навч. посіб. / за заг. ред. А. П. Грищенка. – К. : Рад. школа, 1982. – С. 118–123.
2. Морфемний аналіз. Словник-довідник : у 2-х т. / уклад. І. Т. Яценко. – К. : Вища шк., 1980–1981. – 707 с.
3. Муқан Г. М. Морфологічна будова і способи творення прислівників / Г. М. Муқан // Українська мова і література у школі. – 1983. – № 10. – С. 33–37.
4. Путря Н. В. Конфіксальні прислівники з препозитивними компонентами на-, нав- у сучасній українській мові / Н. В. Путря // Вісник Запорізького державного університету. – 1999. – № 1. – С. 1–4.
5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 584 с.

6. Уздиган І. М. Прислівник / І. М. Уздиган // Сучасна українська літературна мова : підруч. / за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища шк., 2002. – С. 399–407.

7. Теоретична морфологія української мови : навч. посіб. / І. Р. Вихованець [та ін.]; під ред. І. Р. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – С. 298–324.

8. Чапля І. К. Прислівник в українській мові : навч. посіб. / І. К. Чапля. – Х. : Харківський державний університет, 1960. – 123 с.

9. Ярун Г. М. Кореляція форми і змісту в розвитку української прислівникової системи : навч. посіб. / Г. М. Ярун. – К. : Наук. думка, 1993. – 111 с.

Yuliya Komlyk

ADVERBS WITH DERIVATIVE SINGLE-COMPONENT SUFFIXAL FORMANTS IN THE MODERN LITERARY UKRAINIAN

The article is devoted to peculiar features of forming the lexicogrammatical class of adverbs with the help of single-component vocal (-u; -y; -ю; -a/-a; -я; -i/-i; -o; -e; -e) and consonant (-к-; -н-; -ч-; -ш-; -ч-; -м-; -б-; -л-; -й- -х-; -м-) suffixes. Sufficient attention is paid to the distributive characteristics of these suffixes, to their statistical analysis and also to their productiveness within inflexible notional words, which illustrate the peculiarities of this lexicogrammatical category and its exceptional phonomorphological potential as a meaningful part of speech.

Keywords: *adverb, derivative, single-component, suffix, distributional, vocal, consonant, productive, phonomorphological.*

Юлия Комлык

НАРЕЧИЯ СО СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ОДНОКОМПОНЕНТНЫМИ СУФФИКСАЛЬНЫМИ ФОРМАНТАМИ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В статье идет речь об особенностях образования лексико-грамматического класса наречий с помощью однокомпонентных вокальных и консонантных суффиксов. Надлежащее внимание уделено дистрибутивным характеристикам этих суффиксов, их статистическому анализу, а также их продуктивности в составе неизменяемых самостоятельных слов, что раскрывает своеобразие данной лексико-грамматической категории и её исключительный фонеморфологический потенциал как самостоятельной части речи.

Ключевые слова: *наречие, словообразовательный, однокомпонентный, суффикс, дистрибутивный, вокальный, консонантный, продуктивный, фонеморфологический.*

Надійшла до редакції 26.11.2015 р.

УДК 82-09(477) Куліш

Катерина Мазурик

ЖАНРОВА ПРИРОДА АВТОБІОГРАФІЧНИХ ПОВІСТЕЙ ЦИКЛУ «ВОСПОМИНАННЯ ДЕТСТВА» ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Стаття присвячена вивченню жанрової специфіки автобіографічних повістей циклу «Воспоминання детства» П. Куліша. Аналіз жанроутворювальних компонентів автобіографічних повістей «Яков Яковлевич», «История Ульяны Терентьевны» та «Феклуша» довів, що ознаками стильової єдності автобіографічного циклу П. Куліша є жанрові наративні стратегії, оповідь від першої особи про дитинство автора художнього тексту, де життя оповідача виступає протосюжетом, а його особистість – прототипом головного героя, тяжіння до сентиментально-натуралістичної школи, увага до деталей, які «здрибнюють» дійсність, обмежують її, головний герой – «маленька» людина з демократичних верств, мова творів.

Ключові слова: автобіографічний цикл, автобіографічна повість, сентиментально-натуральна школа, автобіографічний наратив, часопростір.

Актуальною проблемою сучасного літературознавства є вивчення жанрових різновидів автобіографічної прози. Питання автобіографічної природи художнього твору, формотворчих ознак та еволюційних процесів автобіографічної белетристики, специфіки наративних стратегій, особливостей самооб'єктивації автора в автобіографічному тексті, що виявляється на різних рівнях організації тексту, порушують такі науковці, як О. Галич, І. Малішевська, А. Цяпа, Є. Черноіваненко, Т. Черкашина, А. Тартаковський, Т. Хмельницька та ін. Однак поетика автобіографічних жанрів, їхні родові генологічні ознаки, модифікації та функціонування в національній літературі вивчені недостатньо.

У цьому руслі назрілим є дослідження становлення власне автобіографічної прози в національному мистецтві слова в середині XIX ст., зокрема у творчості П. Куліша. Автобіографічний цикл «Воспоминання детства» в цілому ще не був об'єктом вивчення літературознав-

цями. Науковий інтерес до автобіографістики П. Куліша українська критика вперше виявляє у 20–30-х рр. XX ст. Дослідженню «літературно-формальної сторони» автобіографічних повістей присвятила свою статтю Л. Юровська [6], специфіку жанрового-стильових ознак автобіографічних повістей «История Ульяны Терентьевны» та «Яков Яковлевич» вивчав В. Петров [3]. Основний акцент науковці зробили на вивченні повісті «Яков Яковлевич», залишивши поза увагою інші твори циклу. Сучасні дослідники Є. Нахлік, Ю. Мариненко, Т. Черкашина приділяють більшу увагу студіям над автобіографією «Жизнь Куліша», деякі аспекти приналежності повістей «История Ульяны Терентьевны» та «Яков Яковлевич» до натуральної школи вивчав канадський дослідник Й. Сірка [5]. Однак поза увагою залишилася третя частина циклу – повість «Феклуша» та концептуальність циклу «Воспоминання детства» в цілому.

Метою цієї статті є жанрові ознаки та система циклоутворювальних мотивів автобіографічних повістей циклу «Воспоминання детства».

Автобіографічні повісті, які автор об'єднав у цикл «Воспоминання детства», належать до специфічної межової форми художньої літератури, яка синтезує в собі ознаки жанру повісті та художньої автобіографії, зокрема такі, як: оповідь від першої особи про приватне життя автора художнього тексту, де життя оповідача виступає протосюжетом, а його особистість – прототипом головного героя; прозова форма; ретроспективність зображення; хронологічна послідовність викладу; близькість автора і героя; поєднання саморефлексії з оцінними характеристиками інших персонажів; можливість вимислу, творення автоміфології; відкритість фіналу, незамкнутість життєпису. Власне, ці

© К. Мазурик, 2015

риси спостерігаємо і в автобіографічних повістях П. Куліша.

Цикл «Воспоминания детства» склали твори «Яков Яковлевич», «История Ульяны Терентьевны» та «Феклуша», написані під час або одразу після повернення із заслання їхнього автора до Тули по розгрому Кирило-Мефодіївського братства. Для П. Куліша, котрий звик бути в авангарді національної культури, таке суворе покарання стало досить серйозним випробуванням, тим більше, що за вироком йому було заборонено друкуватися. Усі спроби оскаржити царський присуд зазнавали фіаско. П. Куліш добре знав, що перебуває під пильною увагою III відділення царської охоранки, тому шукав навіть нелегальні можливості мистецької самореалізації, розпочавши своєрідну гру з наглядчачами. Свої листи він пише, за кількома винятками, виключно російською мовою, причому найчастіше його адресатами є відомі в Росії діячі культури і мистецтва, яких автор переконує у власній повній лояльності до миколаївського режиму.

Сподіваючись на послаблення цензурного контролю щодо творів нейтрального звучання, зокрема літератури про дитячі роки, яка в середині XIX ст. набирала актуальності в російській літературі, П. Куліш звертається до жанру автобіографічної повісті. На відміну від знаних зразків автобіографічної белетристики, зокрема Ж.-Ж. Руссо, Діккенса, Каразіна, Аксакова, Кулішева оповідь не стільки відтворює проблеми становлення особистості, скільки зображує епоху та людей, що стає наскрізним об'єднавчим мотивом циклу «Воспоминания детства». Героєм і оповідачем тут є підліток Ніколаша, який говорить про важливі події в житті автора, що сховався за псевдонімом Николай М. Вибір псевдоніма був не випадковим. Таке ім'я мав один з учителів П. Куліша, його близький товариш. Третім важливим циклоутворювальним фактором став часопростір повістей – старосвітська Україна першої половини XIX ст.

В. Петров відзначав, що у зверненні письменника до белетристичної автобіографістики після написання низки ранніх історичних творів відображена закономірність, характерна для тогочасної російської літератури, яку легко можна простежити й у творчості Каразіна, Толстого [3, с. 514]. Порівнюючи твори про дитинство П. Куліша і А. Толстого, дослідник підкреслював: «І в Куліша, й в Толстого ми маємо справу з замислом автобіографічного роману, з тією різницею, що А. Толстой хід цього автобіографічного роману замикає в опис чотирьох епох життя <...>, а Куліш обмежується певними дитячими шкільними роками свого «Николаши» і за рамки цих років не виходить» [3, с. 516].

Відмінними є й завдання письменників. Якщо А. Толстой зосереджує увагу на формуванні й розвитку особистості, то «для Куліша на першому плані стоять дорослі. Куліша цікавить не сам Ніколаша, а люди навколо нього. Зміна цих осіб і визначає три частини Кулішевої трилогії», разом із тим повісті Куліша «замкнені в певному часі й за межі цього часу не виходять» [3, с. 516].

Посутньою різницею творів цих письменників є і те, що автобіографічні повісті П. Куліша написані відповідно до основних канонів натуралістичної школи – сповнені гуманістичним пафосом, фокусують увагу на мізерності буття «маленької» людини, здатної, однак, на виявлення справжніх почуттів, душевної теплоти. Згадуючи своє дитинство, митець прагне осмислити фактори, котрі відіграли засадничу роль у становленні та формуванні його світогляду, відтворити портрет доби, що представляє Україну як унікальну старосвітську ідилію, «втрачений рай».

Автобіографічність – це можливість реалізувати план оновлення літератури на нових реалістичних принципах. У цьому руслі митець шукатиме й нового – типового героя, не «героя роману», а звичайну, пересічну людину, будуватиме твір «не на надзвичайних пригодах, а на психології, базуючи свою повість на зразках «серых шинелей», а не на розовых, всегда розовых щечках» [6, с. 154]. Важливе й те, що ці повісті дуже точно передають переживання вже дорослого автора, який фіксує свої настрої вимушеного маргінала, людини, викинутої за межі звичного простору буття.

Ці відчуття письменника демонструє повість «Яков Яковлевич», яка має багато спільного із творами М. Гоголя¹, зокрема «Шинеллю», котра поклала початок темі «маленької» людини в літературі. «Вплив Гоголя чи точніше буде сказати не так самого Гоголя, як взагалі гоголівської «натуральної» школи позначився на головних темах і мотивах, різних подробицях та окремих місцях Кулішевої повісти», – підкреслював В. Петров [3, с. 485]. Навіть імена головних героїв подібні: Акакій Акакійович – Яків Якович. Повість «Яков Яковлевич» (опублікована 1852 року) створена в душі популярних у 30–50-х рр. творів про бідного службовця, зокрема відомих на той час романів Є. Гребінки «Лука Прохорович», «Доктор» тощо, котрі побачили світ у 40-х рр. XIX ст. Отже, і тема, і сюжет повісті в літературному просторі 1850-х років не відзначалися авторським новаторством. Про це свідчить структура твору.

¹ У цей час П. Куліш працює над двотомною працею про життя М. Гоголя «Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя».

Автобіографізм повісті пов'язаний із роками навчання П. Куліша в Новгород-Сіверському повітовому училищі. Перші чотири розділи повісті – презентація шкільного вчителя, його портретна й службова характеристика, опис способу життя, побуту, помешкання. З перших рядків повісті автор наголошує на безрадісному житті головного героя, сірості його буття: *«Круглое, бесцветное лицо, Якова Яковлевича (так звали учителя), его плоский нос, его отдувшиеся вперед, «нарочито» (как писали в старинных книгах) большие губы, серый костюм его, весьма древний и поновленный, как видно, неоднократно свежими вставками, отчего Яков Яковлевич казался негим)...»* [4, с. 158].

Рух сюжету пов'язаний зі змінами в розміреному бутті шкільного вчителя Якова Яковича, існування котрого раптово набирає нового сенсу – надії вирватися з безрадісного буття. У житті вчителя з'являється Катенька, сімнадцятилітня дівчина, у яку він закохується. Проте, як і у всіх творах натуральної школи, фінал наперед визначений, герой не може бути щасливим: коли, здавалося, мрія от-от здійсниться, він захворів і помер. Натуральна школа вимагала від її adeptів звуження обсервації дійсності, акцент на злиденності людського існування, спрощеного відображення життя. Герой такого твору – людина ущербна, позбавлена відчуття повноти буття. Таким є і головний герой цієї повісті – бідна, зубожена, принижена, залякана людина, що викликає в читача подвійні почуття – співчуття й огиди. Учитель арифметики й характером був сухим, безбарвним, своєрідною людиною-формулою, не здатною на зміни. Як послідовник гоголівсько-гребінківської натуральної школи, П. Куліш «навчився через малювання дрібниць, малювання предметних дрібниць йти до зображення дрібних людей» [3, с. 492]. Автор створює ілюзію замкнутого простору, в якому перебуває герой, закритого від зовнішнього життя, його проблем, потреб, людей, звуженого до примітивних низьких інтересів персонажа, де немає місця ні бажанням, ні думкам, ні мріям, ні почуттям, гіперболізуючи потворність його уявлення про справжнє життя. Яків Якович на початку повісті постає людиною з великим комплексом вад – хабарник, ласий до грошей, скупої тощо. Виняткову маргінальність персонажа підсилюють авторські характеристики: *«робкий и уединенный», «человек, заключенный в самом себе», «боязливый и замкнутый в себе», «не воображал и не желал»* тощо. Та в другій частині він переживає щось на кшталт метаморфози – душевне переродження, катарсис: *«...вдруг открываю в нем*

живые движения, замечаю внутреннюю, глубоко скрытую теплоту сердца» [4, с. 207].

Художній стиль епіки П. Куліша мав синтетичний характер, в якому співіснували принципи натуральної школи з елементами просвітництва, сентименталізму, реалізму та романтизму. Друга частина твору свідчить про впливи української прозової школи Г. Квітки-Основ'яненка та Є. Гребінки на поетику прози П. Куліша. Зміни в житті героя будуть пов'язані з почуттям закоханості в красиву дівчину, а не з фетишем речі, що вирішує долю героя в душі просвітницько-сентиментальної (української) традиції: Яков Якович (маючи вже поважний вік!) закохується у сімнадцятилітню *«румяноланитную», «хорошенькую девушку, весело улыбающуюся», «цветущее существо, как весна, как роза на садовом кусте»*. Автор акцентує на тому, що почуття змінюють учителя: *«...я люблюсь на его чувство, как любитесь художник на свет заходящего солнца...»* [4, с. 200]. Замість гоголівського гротеску у другій частині твору П. Куліша наявне сентиментальне розчулення від ідилії. Автор пояснює рішення Каті одружитися зі старим учителем цілком у душі просвітництва – він підкорив її високою моральністю, адже, на її думку, він *«человек почтенного нрава. С ним можно жить счастливо»*. Останнім важелем у її рішенні одружитися з Яковом Яковичем стала впевненість у тому, що любов здатна змінювати людей. Автор переконаний, що пара була б щасливою, але герой не зміг пережити внутрішні зміни, почуття були такими сильними, що фактично вбили старого вчителя. Фінал мелодраматичний: кохана Катя, одержавши всі права на спадок Якова Яковича, як людина високomorальна, догледіла до смерті його сестру та Філімонича, старого солдата, якого свого часу прихистив учитель.

Отже, у цій повісті П. Куліша в «традиційній темі «бідного службовця» з'єднуються дві провідні теми: з одного боку, сатирично-дидактична, в іронічних тонах висловлена й розвинена тема нікчемної людини, а з іншого боку, сентиментально-моралістична тема знедоленої «бідної людини», згідно з якими вибудовуються основні колізії та вибирається арсенал художніх засобів. Відповідно жанр твору – сентиментально-натуралістична повість.

Дещо інакшими постають наступні твори трилогії «Воспоминания детства» – «История Ульяны Терентьевны» (1853) та «Феклуша» (1856).

Основою повісті «История Ульяны Терентьевны» також стали факти життя письменника. У ній автор звернувся до воронезького періоду свого життя. Канвою повісті стало родинне життя Кулішів, спогади про матір, яку

дуже рано втратив, надзвичайно суворого батька, сільське оточення, в якому формується майбутній письменник, та про епохальну для нього зустріч із жінкою, яка, фактично, визначить подальшу долю П. Куліша. На честь цієї жінки він і назве свою повість. Твір відзначається надзвичайною теплотою у ставленні до батьківщини, старосвітського укладу життя в Україні, яке здається вже дорослому Кулішеві ідеальним і втраченим назавжди. Письменник створює своєрідну ідилію про загублений рай дитинства. Цим пафосом повість суголосна творам про дитинство російської літератури, зокрема С. Аксакова, А. Толстого та ін.

Розширюючи жанрові межі національної прози, митець експериментує з новим типом моделювання дійсності та новими художніми типажми. У повісті це люди майбутнього для письменника – світлі, моральні, духовні – Ульяна Терентіївна, Наденька, Готфрід. П. Куліш актуалізує такі нові для української прози риси героя, як уроджена аристократичність, витонченість, потреба освіти, гідність. Ідеалізація Ульяни Терентіївни – це бажання письменника представити свій ідеал української людини, яка «і чужому навчається, і свого не цурається». У цьому образі Куліш утілює свою концепцію європейського українця. З цього приводу Ю. Шевельов зауважував: «В суті речі, Куліш завжди залишався європеїзатором» [1, с. 45]. Можемо припустити, що автобіографічна повість «История Ульяны Терентьевны» була одним із вагомих кроків до реалізації цієї програми.

У повісті чи не вперше в епосі письменника реалізується своєрідна «хуторянська рецепція руссоїзму» (В. Петров). У листі до М. Білозерського 1853 року він обґрунтовує свої сучасні позиції: «Необходимо возвращаться иногда к первобытной дикости и суровости души, убежать хоть на краткое время» [2, с. 119]. Заперечення не лише міського укладу життя, а загалом міста в П. Куліша – своєрідний протест проти задушливої атмосфери миколаївської Росії, який має швидше не політичний характер, а морально-філософський. У цьому пасивному протесті Куліша початку 1850-х років полягає кардинальна різниця між російськими зразками творів про дитинство та повістей українського письменника. Перебуваючи далеко від міста, в лоні української природи, він раптом ловить у собі нове почуття – абсолютного щастя. Цей світ, який сам письменник сприймає як першопочаток життя, і свої відчуття від цього першопочатку він утілює в «Истории Ульяны Терентьевны» – романтично-натуралістичній повісті, в якій значне місце посідають романтичні описи, котрі виправдовуються над-

завданням автора – представити свою концепцію ідеального існування людини.

Третя частина трилогії – повість «Феклуша» – була негативно сприйнята тодішньою критикою. К. Аксаков, зокрема, вказав авторові на невідповідність його твору сучасним викликам розвитку літератури. Але твір був дорогим письменникові, оскільки канвою його став період навчання чотирнадцятилітнього П. Куліша в Новгород-Сіверському училищі, спогади про проживання в старенької Хлопотової, перша закоханість майбутнього митця в дочку хазяйки Феклушу. На відміну від трилогії С. Аксакова та роману А. Толстого, П. Куліша більше цікавить сюжетність, аніж внутрішній світ дитини. Письменник не має на меті зануритися в дитячий світ, переживання, розкрити психологічні кризи підліткового періоду. Оповідач його творів – дитина швидше з дорослим мисленням, яка по-зрілому реагує на перипетії життя, до того ж – життя старших. Центральна колізія повісті пов'язана з любовним трикутником – Феклуша, квартирант Померанцев та його друг Селезньов. Сюжет виписаний у романтично-просвітницькому ключі, хоч і з елементами романтизму. Феклуша, не відгукуючись на почуття високоморального, але бідного студента Померанцева, захоплюється Селезньовим, який зводить довірливу дівчину, чим спонукає до самогубства. Підсилюється романтичність історії Феклуші історією жінок дому Хлопотових: колись у юності мати Феклуші Софія Карлівна втекла з дому з офіцером, така ж історія трапилася і з бабусею, котра вже в зрілому віці закохалася й покинула родину з якимось франтом. Автор створює ілюзію фатуму, підсилюючи трагізм героїні. Разом із тим засоби розкриття сюжету цілком у дусі натуральної школи – митець до деталей описує зовнішність героїв, побут, деталі інтер'єру, пейзажу тощо, що здрібнює зображення, уповільнює сюжетний розвиток.

Використовуючи принципи історичного письма, випробувані вже в епіці, П. Куліш відтворює події, героїв, їхні вчинки з точки зору не дитини, а зрілої людини, котра має певний життєвий досвід, усталений світогляд та моральні принципи, тому автор-оповідач часто втручається в хід подій, коментує їх, дає свої зауваження, створюючи своєрідну дихотомію переживання події, викликану симбіозом почуттів дорослої людини про давноминулий час та хлопчика, котрий переживає ті самі події в актуальному для читача часі – тут і тепер. З історизмом художнього мислення пов'язана у творі і система тимчасових планів: план справжнього оповідача, авторський, що створює текст, і план його минулого, про яке він згадує, тобто власне оповідно-подієвий план. Авторський

план – це погляд письменника зі свого часу на далекі події дитинства. У творах він реалізується у вигляді зауважень, коментарів, риторичних питань, реплік такого зразка: «Давно, очень давно это случилось; может быть, уже нет и следов старого деревянного домика, в котором батюшка нанял для меня квартиру», «лет сорок, а может, и более назад» тощо. У центрі оповідно-подієвого плану кожної «історії дитинства» перебуває хутір або будиночок на околиці маленького містечка, яке веде таке ж автономне життя, як і хутір.

Кожна повість – цілісний, закінчений твір і разом із тим органічна частина автобіографічної трилогії «Воспоминания детства». Повісті об'єднані спільною тематикою, наявністю оповідача, котрий є тотожним авторові і героєві твору й розповідає про своє дитинство, оточення, світ своїх захоплень та про втрачений світ української старожитності, з якою він ідентифікує справжнє українське життя. Автобіографічний жанр повістей дозволяє П. Кулішу відтворити світ загублених речей, забутих слів, зниклих явищ і уявлень; оцінити їх із висоти сучасного. Звернення до цього жанру стало для опального митця цілком легальним способом передати власні переживання, думки, емоції, а разом із тим створити панорамну картину національного буття першої половини XIX ст., змалювати своїх сучасників, розповісти історію своєї сім'ї. Твори наповнені конкретними прикладами, реаліями побуту і життєвого устрою того часу.

Важливими ознаками стильової єдності трилогії є жанрові нарративні стратегії, тяжіння до сентиментально-натуралістичної школи, увага до деталей, які «здрібнюють» дійсність, обмежують її, що призводить до пафосу «мізерії дрібних людей» (В. Петров), тому головним героєм цих творів є «маленька» людина з демократичних верств. Повісті відзначаються пошуком нового героя, нового ракурсу його зображення. Образи трилогії зазнали впливу просвітницької естетики, що виявляється в наявності любовного конфлікту, моралізаторських тенденцій, переважанні оптимістичного початку, вірі в необхідність зміни суспільного устрою для покращення народного життя, рисах антропологізму та деякій ідеалізації концепції героя.

Література

1. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / за ред. Ю. Луцького ; пер. ред. Ю. Шевельова. – Нью-Йорк ; Торонто : Українська вільна академія наук у США, 1984. – 326 с.
2. Куліш П. Повне зібр. тв. Листи. Т. II : 1850–1856 / П. О. Куліш. ; упор., комент. Олесь Федорук – К. : Критика, 2009. – 672 с.

3. Петров В. Куліш у п'ятдесяті роки: Життя, ідеологія, творчість / Віктор Петров / Зб. АН УРСР. Історико-філологічний відділ. № 88. – Т. 1. – К., – 1929. – 572 с.

4. Повести П. А. Куліша : в 4 т. / П. Куліш. – СПб, 1860. – Т. 3 : Воспоминания Николая М. – 422 с.

5. Сірка Й. Історичний аспект двомовності в українській літературі XIX ст. На прикладі творчості Пантелеймона Куліша / Йосиф Сірка. – Ужгород : Мистецька Лінія, 2008. – 65 с.

6. Юровська Л. Автобіографічні повісті Куліша / Л. Юровська // Червоний шлях. – 1928. – № 12. – С. 149–166.

Kateryna Mazuryk

THE GENRE NATURE OF AUTOBIOGRAPHICAL NOVELS OF THE SERIES “CHILDHOOD MEMORIES” BY PANTELEIMON KULISH

The article studies the genre specific features of P. Kulish's autobiographical novels from the series “Childhood Memories”. The analysis of genre making components of such autobiographical novels as “Yakov Yakovlevich”, “The Story about Uliana Terentievna” and “Feklusba” proved the following main peculiarities of stylistic unity of the series: the genre narrative strategies; the first person narration about the author's childhood in a literary text where the life of the narrator stands as a prototype of the plot, and his personality is a prototype of the protagonist; incline to the sentimental and naturalistic school; great attention to details, which “diminish” and limit the reality; its protagonist is a “little man” from democratic strata; the language of the works.

Keywords: *autobiographical series, autobiographical novel, sentimental and natural school, autobiographical narrative, timespace.*

Екатерина Мазурик

ЖАНРОВАЯ ПРИРОДА АВТОБИОГРАФИЧЕСКИХ ПОВЕСТЕЙ ЦИКЛА «ВОСПОМИНАНИЯ ДЕТСТВА» ПАНТЕЛЕЙМОна КУЛИША

Статья посвящена изучению жанровой специфики автобиографических повестей цикла «Воспоминания детства» П. Кулиша. Анализ жанрообразующих компонентов автобиографических повестей цикла «Яков Яковлевич», «История Ульяны Терентьевны» и «Феклуша» доказал, что признаками стилистического единства автобиографического цикла П. Кулиша являются жанровые нарративные стратегии, повествование от первого лица о детстве автора художественного произведения, где жизнь рассказчика выступает протосюжетом, а его личность – прототипом главного героя, тяготение к сентиментально-натураллистической школе, внимание к деталям, которые «измельчают» действительность, ограничивают ее, главный герой – «маленький» человек из демократических слоев, речь произведений.

Ключевые слова: *автобиографический цикл, автобиографическая повесть, сентиментально-натуральная школа, автобиографический нарратив.*

Надійшла до редакції 05.10.2015 р.

Тетяна Урись

РЕАЛІЗАЦІЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ ІГОРЯ ПАВЛЮКА ЧЕРЕЗ ПОЕТИЗАЦІЮ ОБРАЗУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті автор розглядає факт поетизації образу класика української літератури Тараса Шевченка як шлях реалізації світоглядних позицій одного із сучасних українських поетів – Ігоря Павлюка. Звертається увага на схожість життєвих дол та творчих поривань обох поетів – представників різних епох. Виявлено мотиви, для розкриття яких автор використав образ Кобзаря, зокрема – викриття основних вад суспільства, його здеградованого стану, виявлення слабкості людського духу, бездуховності та аморальності, штучності у виявленні пошани до своїх геніїв. Розглядається поняття «національна самоідентифікація» народу.

Ключові слова: образ Тараса Шевченка, національна ідентичність, Ігор Павлюк, Батьківщина, лірика.

Культурологічна проблематика «національної самоідентифікації» є однією з найактуальніших в Україні ХХІ століття. Пошуки шляхів розв'язання цієї проблеми значною мірою здійснюють молоді письменники, які продовжують традиції своїх попередників, орієнтуючись на митців-класиків та сучасні віяння в культурі та житті суспільства.

У кожній національній літературі є імена, які ввібрали в себе живу душу народу, стали часткою життя нації. В українській літературі такий Тарас Шевченко. Саме він повідав істину про наше національне буття. Сьогодні його слово й дух, як ніколи, на часі. Його поетичне слово відклалося у свідомості кожного покоління. І тут важко не погодитися зі словами Володимира Яворівського, який писав: «Т. Шевченко – чи не єдиний поет світу, який зберіг від забуття весь багатостолітній морально-етичний досвід нації, акумулював його, геніально переплавив у зрозумілі для кожного українця духовні знаки, сигнали у свідомість» [7, с. 170].

Поезія Ігоря Павлюка перебуває в ідейно-естетичному силовому полі національної філософії Тараса Шевченка. Він близький за духом життя і смыслом буття саме до цього поета. Свідченням такої глибокої відданості І. Павлюка своїй землі є слова, що він виголосив у своїй промові на Міжнародному конгресі «Література і мир» у Пакистані: «Я свідомо, серцем вибираю Україну, землю, батьківщину <...>, і го-

© Т. Урись, 2015

товий боротися за її горде і світле майбутнє або смерти за неї» [5].

Метою статті є дослідження реалізації образу Тараса Шевченка в поетичній творчості Ігоря Павлюка як одного з проявів модусу національної ідентичності.

Мабуть, недоречним є порівнювати долі Пророка і простого смертного сучасника, але паралель сама напрашується: долі Т. Шевченка й І. Павлюка схожі. Важкий життєвий хрест, як відомо, виховує потужну силу волі. Їм обом випала, очевидно, не найлегша доля. Утрата в дитинстві батьків сприяла ранньому дорослішанню, що відбулось і на сприйнятті світу: вони опинилися в жорстокій реальності, де маєш постійно боротися за те, щоб вижити й, головне, не втратити в цій боротьбі людське обличчя. Звідси піде у світ їхній заклик до боротьби та бунту. Обидва поети засвоїли головний урок життя: змиритися – все одно що померти. Але ж: «*Нестерпно бути мертвим за життя / Бо вічний сон нам вічно буде снитись*» [6, с. 18]. Обидва з дитинства не зазнали батьківської любові (в силу різних обставин), тож про сирітство вони дізналися не з «книжок». Обидва обрали тернистий шлях поета, що служить своїй Батьківщині та творить на її благо. Обидва за це й були покарані: одного арештували й відправили спочатку до каземату в Петербург, потім до Оренбурзького корпусу рядовим солдатом на 10 років без права писати й малювати, згодом до Новопетрівського укріплення на півострові Мангшлак – у першій половині ХІХ століття. Другого ж після експертизи Ленінградської філії спілки письменників Радянського Союзу та піврічних допитів у першому відділі КДБ покарали засланням у Забайкальський військовий округ, де, як засуджений, будував автомобільну дорогу, паралельну Байкало-Амурській магістралі вже наприкінці ХХ століття. Один через свої переконання та характер став жертвою царату, інший через свою наполегливість та почуття безмежної сили, яку надавала поезія, став жертвою радянської системи. Тарас Шевченко мав змогу обрати шлях не поета, а відомого у всьому світі художника, проте внутрішня його сутність не дозволила покинути перо й остаточ-но змінити його на пензель. Ігор Павлюк міг за-

лишитись у Ленінградському вищому військово-інженерно-будівельному училищі, проте «зрозумів письменництво як свою долю, спосіб свого душевно-тілесного биття, <...> відчув непереборний потяг до Поезії: на рівні життя-смерть» [1, с. 8]. Після цього лави військового стали для нього своєрідним прообразом системи, царського режиму часів Шевченка, який гнітить поета і не дає розправити свої вирости «крила».

З іменем Т. Шевченка пов'язаний розвиток і сприйняття української культури у світі. Сьогодні ж сучасне українське мистецтво, зокрема й літературу, сприймають у світі через поезію Ігоря Павлюка: його твори перекладені російською, білоруською, польською, англійською, латиською, болгарською, французькою, японською та іншими мовами. 2011 року в одному з американських видавництв вийшла друком книга лірики Ігоря Павлюка та Юрія Лазірка «Catching Gossamers» («Ловлячи осінні павутинки») трьома мовами: українською, російською та англійською. Творчість українського автора також підтримав сучасний китайський письменник, нобелівський лауреат у галузі літератури (2012) Мо Янь. Ірландський поет-бард Томас Мур відгукнувся на творчість англомовною статтею: «Спокуса доступності: Ігор Павлюк, поезія і мова як постімперська заява». Крім того, нещодавно автор став лауреатом британського ПЕН-клубу.

Одним із мотивів лірики Ігоря Павлюка є мотив духовної єдності українського народу й Т. Шевченка. Власне, нашому Кобзареві Ігор Павлюк присвятив кілька поезій, уміщених у збірці «Бунт». Перша – «Одкровення», з присвятою «Т. Г. Шевченкові». Це монолог-одкровення, монолог-звернення ліричного героя до Т. Шевченка (на що вказує зокрема і назва, і присвята), проте звернення є ніби відстороненим, непрямим. Це поезія на вісім рядочків, в основі якої зображення «маргіналістичної деконструкції національних класиків», зокрема і Т. Шевченка як першопочатку, символу всієї української літератури, її традиційної класики. Петро Іванишин розкрив метафору «зняття вінка тернового» [6, с. 12] як «болюче духовне катування» та «знищення», бо «зняти вінок з мученика означає не лише поставити під сумнів його мучеництво, а й заперечити в такий спосіб ту ідею чи справу, за яку приймалася мука» [3, с. 115]. Меланхолійність самого тексту лише підсилює ідею автора.

Інша поезія без назви, проте з присвятою «Тарасові Шевченку, 27-літньому», тобто тому Шевченкові, який лишень видав свій «Кобзар»,

– це глибокоемоційний, насичений яскравою образністю твір. Розвиток основного мотиву – духовний та моральний стан сучасного українського суспільства – відбувається через розвиток розгорнутої метафори: ушанування творчості поета через принесення пластмасових квітів на його могилу і в той самий час поховання його над берегами річки забуття. Образ-символ «пластмасових квітів», який виступає першим доказом мертвенності душ людських, очевидно, означає несправжню, підробну пошану, нещирю любов до поета, ця любов така ж пластмасова, як ті квіти, що їх несуть «шанувальники» поетові творчості.

Ліричний герой відчуває «*пращади диві погляди*» як тягар через їхні нездійснені мрії. Ці «погляди» – як «*стовпи на грудях*», і вони настільки великі, що навіть «*небо підперли*» [6, с. 26].

Життя та смерть, горе і щастя, сила духу та слабкість душі, пластмасовість та щирість – це ті концептуальні проблеми, що пронизують рядки поезій І. Павлюка.

Чому І. Павлюк обрав саме Т. Шевченка? Відповідь у тексті: він не такий, «*як усі поети*», «*для батьківщини*» його дух – «*Стіна Плачу*», тобто найсвятіше місце, що уособлює минуле, сьогодення та майбутнє, місце, де кожен просить чогось свого у Всевишнього. Проте «*Людство ховає таких над берегами Лети*» [6, с. 26] (річки забуття в підземному царстві – як відверта метафора), а далі ще гірше – «*І розтинає... / Й палить слізьми свічу*» [6, с. 26].

Люди часто зрікаються (свідомо чи несвідомо) духовних заповітів Шевченка, тому для них він залишається тим, кому досить принести пластмасові квіти, аби вшанувати його пам'ять. І наслідок очевидний: потім – «*Люди себе бояться*». Справді, проявити слабкість у житті легше, ніж силу і стійкість духу, бо:

*Сила ж – то поклик,
Сила – то щирість ущерть...* [6, с. 26].

Ось причина людських бід – нещирість. Коли немає щирості, тоді втрачається людськість у людині. Тому автор і доходить очевидних висновків:

*Бути на світі може
Пластмасовим
Тільки щастя...* [6, с. 26].

Закритися від світу, або ж грати в житті не свою роль, піддаватися первісним інстинктам – це легше, ніж прийняти щось справжнє, зокрема і горе, бо воно тернове, воно як «*смерть*». Людськими керує страх та небажання перебороти себе.

Згадується постать Т. Шевченка й у поезії «Стоїмо на землі...», де у вісім рядочків укладена вся правда про сучасний стан України та її народу: «У калиновім гробі історія спить» [6, с. 33]. Ніхто її не будить, бо всі сплять у вічній сні за життя. А поруч з «Отим», «що приречений Батьком на страту», зображений «внук гайдамаки» як «незупинена мить» «серед степу широкого» [6, с. 33].

Згадано Т. Шевченка і в циклах «Провінція» та «Провінція і колонія». Тут його різьблений портрет висить поряд із двома «п'ятирічками шторами», що «нефрані висять на грубому склі у клубі однієї з провінцій – села, де немає повстань» [6, с. 12]. Пише, що «це діло поправиме» і «втрясється все, / Бо воля – головне...», бо в цій провінції «кожна жінка любляча – Марія», бо «колиски тут, могили, ковила», бо «провінцію ще можна полюбить», «вона у серці рідним зацемить». І в третій частині цього циклу автор пояснює свою думку:

...А от коли Колонія –
Прощай.
Прощай, державо,
Навіть Батьківщино.
Адже якщо провінція-свіча,
То вже коли колонія –
Жарина.

Бо колонія, за словами І. Павлюка, – це:

Провінція плюс те,
Що вже не наше,
Ще не наше, рідне,
Не росяне, не ніжне, не святе,
Жорстке і рабське,
Ситно-ненаситне [6, с. 16].

У циклі «Провінція» І. Павлюк наголошує, що українці ще не готові до бунту та боротьби:

А зігнута шабля з хребта
Ну ніяк
Не росте
Догори [6, с. 13].

Але прийде час, коли все ж повстане українська душа, хоч буде так лише за умови, «коли вже завтра наїмося досита», і вже потім «будем ворога трясти!» [6, с. 11].

Отже, почуття любові до Батьківщини, заглибленість у національне буття притаманне обом митцям. Любов до поезії не скорила їх. Подібність біографій, єдина віра і джерело натхнення – Україна, схожі життєві цінності, незламність та твердість їхнього духу, упевненість у своєму виборі – це те, що об'єднує Ігоря Павлюка і Тараса Шевченка. Сьогодні без імені обох цих авторів не можна уявити собі ні нашої літератури, ні мови, ні культури, ні держа-

ви. Поезія Тараса Шевченка – це одкровення, спрямоване майбутнім поколінням українців. У відповідь йому це покоління в особі Ігоря Павлюка відкриває своє одкровення, центральною постаттю якого є сам Шевченко. Тож у доробку обох письменників можемо виявити той «спільний творчий дух», який, на думку В. Дільтея, «створює національне надбання <...> і визначає увесь розвиток нації» [2, с. 143].

Література

1. Вербич В. Уроки чужини. Інтерв'ю з Ігорем Павлюком / В. Вербич // Кур'єр Кривбасу. – 2000. – № 12. – С. 3–10.
2. Дильтей В. Построение исторического мира в науках о духе / В. Дильтей // Собрание сочинений : в 6 т. / В. Дильтей ; под. ред. А. В. Михайлова и Н. С. Плотникова. – Т. 3. Построение исторического мира в науках о духе / пер. с нем. под ред. В. А. Куренного – М. : Три квадрата, 2004. – 220 с.
3. Іванишин П. Критика і метакритика як осмислення літературності : монографія / Петро Іванишин. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Монограф»).
4. Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація : навч.-метод. посіб. / Г. Клочек. – К. : Освіта, 1998. – 237 с.
5. Павлюк І. «Бійся гніву доброї людини!» [Електронний ресурс] / Ігор Павлюк. – Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/column/2013/12/12/064937.html>. – Назва з екрана, 28.09.2015.
6. Павлюк І. З. Бунт: Лірика і драматичні поеми / І. З. Павлюк. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 220 с.
7. Яворівський В. Українська дорога / В. Яворівський // Дзвін. – 2014. – № 3. – С. 167–174.

Tetiana Uryś

THE REALIZATION OF IHOR PAVLYUK'S WORLD OUTLOOK THROUGH THE DEPICTION OF TARAS SHEVCHENKO'S IMAGE

In the article the author studies the depiction of the image of Taras Shevchenko, a classic of Ukrainian literature, as a way of realizing the worldview of Ihor Pavlyuk, one of the modern Ukrainian poets. The attention is paid to the similarity of life destinies and creative aspirations of both poets from different ages. The motives, for which the author used the image of Kobzar, are found, for example, exposing major flaws of society, its degraded condition, the weakness of the human spirit, the lack of spirituality and immorality and artificiality in showing respect for its geniuses. The concept of the people's "national identity" is considered.

Keywords: image of Taras Shevchenko, national identity, Ihor Pavlyuk, Motherland, lyric poetry.

Татьяна Урысь

РЕАЛИЗАЦИЯ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ПОЗИЦИЙ ИГОРЯ ПАВЛЮКА ЧЕРЕЗ ПОЭТИЗАЦИЮ ОБРАЗА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

В статье автор рассматривает факт поэтизации образа классика украинской литературы

Тараса Шевченко как путь реализации мировоззренческих позиций одного из современных украинских поэтов – Игоря Павлюка. Обращается внимание на сходство жизненных судеб и творческих порывов обоих поэтов – представителей различных эпох. Выявлено мотивы, для раскрытия которых автор использовал образ Кобзаря, в частности – разоблачение основных недостатков общества, его сдвинутого состояния и выявления слабости чело-

веческого духа, бездуховности и безнравственности, искусственность в выявлении уважения к своим гениям. Рассматривается понятие «национальная самоидентификация» народа.

Ключевые слова: образ Тараса Шевченко, национальная идентичность, Игорь Павлюк, Родина, лирика.

Надійшла до редакції 30.09.2015 р.

УДК 821.161.2

Лариса Литвин

ОДНА ЗІ СТРАТЕГІЙ ПЕРЕКОДУВАННЯ ВЕРГІЛІЄВОЇ «ЕНЕЇДИ» (НА ПРИКЛАДІ «ДІАЛОГУ ЕНЕЯ З ТУРНУСОМ» НЕВІДОМОГО АВТОРА)

У статті досліджується код трагедії «Діалог Енея з Турнусом», створеної в Чернігівському літературному колі. Доводиться теза про те, що в основу стратегії перекодування Вергілієвої «Енеїди» покладено нове соціокультурне тло України середини XVIII століття. Змістова організація «Діалогу...» сформувалася під впливом світоглядної позиції малоросійства її автора.

Ключові слова: код, перекодування, поема, трагедія, морально-етична площина.

У літературознавчих розвідках останнього часу до розкодування «Енеїди» І. Котляревського за правилами рецептивної естетики залучається трагедія невідомого автора «Діалог Енея з Турнусом». Цю традицію розпочав В. Шевчук, який у статті «„Діалог Енея з Турнусом“ із 1745 року» аргументовано довів, що персонажі трагедії корелюють із діячами української історії (Еней – Іван Мазепа, Турн – Петро I, Антенор – Іван Скоропадський, Касандра – Павло Полуботок, Пріам – Іван Самойлович), а сама Україна асоціюється зі зруйнованою Троєю [10].

Ця думка поширюється В. Пахаренком і Т. Яценко [11], які адаптують тезу вже до шкільного вивчення «Енеїди» І. Котляревського. Є. Нахлік у монографії «Перелицьований світ Івана Котляревського: текст–інтертекст–контекст», загалом погоджуючись із версією дешифрованих кодів В. Шевчука, паралельно висунув інший варіант тлумачення образів: «Еней і троянці – це російський цар і росіяни, <...> а Турнус – це український гетьман» [4, с. 209]. Так і залишивши поставлену проблему без

розв'язання, Є. Нахлік утвердив тезу потрійного кодування І. Котляревським свого твору, проміжною ланкою якого є «Діалог Енея з Турнусом».

Метою нашої статті є дослідження авторської стратегії кодування образів згаданої трагедії, що залежали від соціокультурних обставин в Україні середини XVIII століття.

«Діалог...» уперше опублікував М. Марковський, назвавши його додатком до поезики з назвою «Аполлоновий театр», що складена при Чернігівському колегіумі. Для барокового автора адаптація авторитетного джерела до власного задуму – звична річ, оскільки йдеться про тип літератури, яка базувалася майже виключно на класичних зразках. Разом із тим відомий твір задавав горизонт сподівань реципієнта.

За свідченням М. Трофимука [8] й О. Циганок [9], із середини XVII до кінця XVIII століття твори Вергілія складали чи не головний матеріал для літературної творчості, поетик та риторик, створених у процесі шкільної освіти. Зокрема, О. Циганок, проаналізувавши низку поетик того часу – 1671, 1696, 1696–1697, 1700, 1724, 1726, 1727, 1729, 1729–1730, 1735, 1746 років, риторики 1664 та 1671 років, пересвідчилася в тому, що всі вони базуються на творах Вергілія або ж містять йому присвяти [9]. З ними солідаризується і Ю. Ковбасенко, запевняючи, що знання «Енеїди» в Європі, зокрема і в Україні, було маркером освіченості, а Енея вважали зачинателем багатьох європейських еліт [2].

Щодо Вергілієвої «Енеїди», то традиція її переробок (ідеться не про трагестію і бурлеск) сягає Середньовіччя, а образ самого Енея вже тоді виявився настільки пластичним, що ввібрав

© Л. Литвин, 2015

у себе широкий діапазон поведінкових моделей героя.

Скориставшись європейським досвідом вільної інтерпретації сюжету про Енея, автор «Діалогу...» зосереджується на головній ідеї Вергілія – державності, думка про занепад якої хвилювала уми багатьох українців середини XVIII століття. Із широкого кола подій італійської історії український автор обрав поєдинок Енея з Турном, двох претендентів на владу в Італії, яку Вергілій завершив переможно для Енея і смертю для Турна.

Двобій персонажів античної історії українським бароковим автором переводиться в площину вербальних взаємин, діалогу між Енеєм і Турнусом, кожен із яких репрезентує своє бачення права на владу в державі. Еней одружений із Лавинією й нібито має грамоту від царя Латина на володіння країною. Згодом виявиться, що грамота підроблена. Але це не єдина Енеєва провина, вона лише відтіняє головну, що маргістрально проходить через «Діалог...», – Еней призвів Трою до загибелі. Наближений до царя Пріама, він поради йому впустити до міста греків, які жорстоко винищили весь троянський рід, а тим часом Еней разом із дружиною втекли з міста.

Після падіння Трої Вергілій Енея залишає живим, щоб той продовжив рід у новій батьківщині, виконуючи волю богів. Натомість Еней українського автора сам тікає зі зраженого міста, несучи на собі прокляття Бога: «Щастіємь себѣ заслѣпляют очи / Не требуѣ себѣ ѿ Бога помощи / С которихъ азъ первій зайшол во глубину / Невѣжества сего и слѣпоти тыну...» [3, с. 106]. Провина за загибель Трої лягає не на її володаря, а на дорадника царя Пріама, Енея. Мірилом його моральної деградації є дві риси, лукавство і гордість, найбільші вади в системі християнських цінностей.

Удруге вони проявляються через спробу Енея підступно заволодіти вже новою державою. Проте злий намір розбивається об твердість Турна, що непохитно виконує успадковане право володіння нею. Еней визнає свою ницість, пояснюючи: «Хотѣль бо азъ престоль себѣ похитити / И землю троянску себѣ покорити» або «азъ пакость вѣчну содѣлалъ» [3, с. 106]. Ступінь морального падіння Енея посилюється його принизливою поведінкою, коли він подає грамоту, «падѣ под нозѣ Турна», чи «Енѣѣ встаєть и с плачемъ говорит». Турнові, який вигнав його геть із країни, обіцяє дякувати: «Доколь Духъ мой во мнѣ живый имат бити / За такую милость, что естъ несказанна / Идет ѿ тебе днесь на мнѣ показанна...» [3, с. 106].

На протипагу йому Турн поводитьсь впевнено і спокійно. Автором розлого застереже-

но його успадковане право на владу. Для цього актуалізовано епізоди з «Повісті временних літ», які окреслюють межі Русі, та паралельно показано кордони Італії і названо покоління її володарів, хоч і зі зміщеною хронологією їхнього царювання. Часопросторова дистанція між античною Італією та Україною періоду Просвітництва й колоніальної залежності від Росії долається декларованою ідеєю божественної влади. Цей прийом виказує право Турна на успадковану ним владу, яку ніхто не піддає сумніву, зокрема й Еней. Він звертається до Турна словами «наслѣдніче свѣате», «Тебѣ бо Богъ далъ ет землю владѣти / В Италиі полну полну власть имѣти». Турн виявляє готовність не битися з Енеєм, а карати його. Під тиском прохань та влещувань оточення і самого Енея він охоче відступає від цього наміру. Відтак, імідж володаря-миротворця закріпився за Турном, а ця риса стала його головною чеснотою. «Живѣть вси мирно, смирно, всѣхъ нелицемѣрно <...> Азъ же ѣко чадѣ в любвѣ буду васъ хранити» [3, с. 107], – проголошує Турн у фіналі.

З огляду на зазначений тон спілкування головних персонажів не можна погодитися з Є. Нахліком, який поставив під сумнів правомірність назви твору «Діалог...», натомість запропонувавши іншу назву – «Суперечка Турнуса з Енеєм». Як подає словник, «суперечка – словесне змагання між двома або кількома особами, при якому кожна із сторін обстоює свою думку, правоту» [5, с. 845], а ми констатуємо протилежне: Турн сварить Енея, а той визнає свої провини.

Помітною відмінністю між двома Енеями є характер оточення кожного з них. Якщо Вергілій герой оточений відданими йому сміливцями, то український Еней позбавлений такого товариства, хоч і сподівався на нього: «Иму приѣтелей, азъ из грецкой страны / И тѣ обѣщались дати мнѣ помощь в брани / Но вси нечаѣно на брани побити...» [3, с. 106]. Натомість Касандра, Сенатор, Антенор почергово озвучують Турнову версію трагедії Трої та звинувачують у ній Енея.

Такий спосіб поведінки героїв «Діалогу...» кардинально дисонує з Вергілієм, герої якого вольові, енергійні, спрямовані на перемогу, «як в стремлінні швидкому з гірських верховин у долину / З клекотом спінені ріки біжать і на власній дорозі / Нищать усе і руйнують, – так само, з не меншим розгоном / Турн і Еней розгулялись у бої. І гнівом палає / В кожного серце, аж рве йому груди, що зроду не знають, / Як то подоланим бути, й тепер, що є сили, на рани / Руться...» [1, с. 311].

Еней Вергілія – воїн, лицар, державотворець. «Змагатись / Треба не в бігу, а зброєю

гострою зближка. Зміняйся, / В що лиш захо-чеш, зроби все, що вдієш відвагою й хистом...» [1, с. 322]. Носій божої волі, переможець Турна, для знавців античної літератури він не зруйнував своє місто, а заснував Нову Трою (Рим).

Перекодування стало відповіддю на новий горизонт сподівань реципієнта, сформованого в середині XVIII ст. соціокультурним становищем України та освітньою діяльністю Чернігівського колегіуму, які на той час зазнали суттєвих змін. Набрали сили антиукраїнські закони, які звужили поле видавничої діяльності, що своєю чергою уривало зв'язки з попереднім культурним надбанням. Наказом 1720 року від Києво-Печерської і Чернігівської типографій вимагалось не друкувати нові українські книжки, а старі наближати до російської мови. Наступного року за порушення згаданого наказу на обидві друкарні було накладено штрафи, а 1724 року вони вдруге оштрафовані. Матеріальний пресинг розорив Чернігівську типографію, і вона була перевезена до Москви [6, с. 16–17].

Одночасно посилюються російські впливи в освітньому процесі. Якщо в риторичі префекта Чернігівського колегіуму Фаддея Кокойловича, яка була прочитана на початку 20-х рр. XVIII ст., зразки російською мовою ще не зустрічаються, то в рукописній риторичі 1748 р. префекта С. Новопольського приклади російською мовою займали вже приблизно половину курсу.

Тенденції російської культури починають впливати на українську як ідеологічно, так і з позицій пріоритетності в актуалізації відомих сюжетів. А в петровській Росії виникає інтерес до героїв троянської міфології. О. Творогов зазначав, що повість «Троянська історія» видавалася в 1709, 1712, 1717, 1745 роках і ще кілька разів до кінця століття та побутувала в низці рукописних копій. Повість, написана в XIII ст. італійцем Гвідо де Колумна, була перекладена, проінтерпретована в дусі реалізації імперських запитів, набула популярності в Росії впродовж XVIII ст., хоч відома була в Україні ще із XV ст. Окремі списки повісті дозволяють припустити рецепцію з них принаймні двох важливих мотивів в українській «Діалог...». Ідеться про вигнання Енея (рукопис П. В'яземського), раду Анхіза, Енея, Антенора і Полідама здати Трою, удаючи підписання мирного договору з греками (рукопис Титова) [7]. Власне, вони задають негативну конотацію образу Енея, яка змінює багатовікову традицію його героїзації.

Під тиском імперської ідеології, яку поділяла частина національної еліти, змінилося змістовне наповнення образів. Рецептливо-комунікативний процес адаптації сюжету «Енеїди» Вергілія спрямований у морально-етичну

площину, співзвучну подіям українського життя середини XVIII ст.

Використавши відомий античний сюжет, український автор відібрав окремі його елементи та надав новій інтерпретації головним героям. «Зсув» комунікативного коду призвів не тільки до дегероїзації Енея, ідеалізованого римлянами, але й до переведення його в площину потворного. Шлях цього руху – від античного Енея, образ якого проявляється в метафорах «потужний» і «благочестивий», до Енея «Діалогу...», якого характеризують означеннями «лукавий» і «гордий». Натомість Турн набуває позитивних рис і стає виразником суспільного запиту на стабільність сильної влади, лідерську поведінку, суспільний мир.

Література

1. Вергілій. Енеїда / Вергілій ; пер. з лат. М. Білика ; передм., приміт. Й. Кобова / – Х. : Фоліо, 2003. – 350 с.
2. Ковбасенко Ю. І. Антична література : навч. посіб. / Ю. І. Ковбасенко ; 3-є вид., доопрац. і доповн. – К. : Університет, 2014. – 256 с.
3. Марковський М. Найдавніший список «Енеїди» І. П. Котляревського і деякі думки про його гене-зу / М. Марковський. – К. : УАН, 1927. – 182 с.
4. Нахлік Є. К. Перелицьований світ Івана Котляревського: текст – інтертекст – контекст / Євген Нахлік ; НАН України, ДУ «Інститут Івана Франка». – Львів, 2015. – 543 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. Білодід І. К., Бурячок А. А. [та ін.]]. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 9. – 917 с.
6. Сушко Р. Хроніка нищення української мови. Факти і коментарі / Р. Сушко, М. Левицький. – Брошнів – Осада : Таля, 2012. – 80 с.
7. Торогов О. В. Древнерусский перевод «Троянской истории» Гвидо де Колумна и издание 1709 г. [Электронный ресурс] / О. Творогов. – Режим доступа – http://www.pushkinskijdom.ru/Portals/3/PDF/TODRL/26_tom/Tvorogov/Tvorogov.pdf. – Название с экрана, 19.11.2015.
8. Трофимук М. Творчість Вергілія – джерело літературно-теоретичних знань в Україні XVII–XVIII століть / Мирослав Трофимук // ЗНТШ. Праці філол. секції. – 2000. – Т. 239. – С. 7–43.
9. Циганок О. Епітафії Вергілія (Вергілію) в українських поетиках XVII – першої половини XVIII ст. [Електронний ресурс] / О. Циганок. – Режим доступу : http://www.medievalist.org.ua/2015/03/xvii-xviii_27.html. – Назва з екрана, 19.11.2015.
10. Шевчук В. Муза Роксланська: Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. / В. Шевчук. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2 : Розвинене бароко. Пізнє бароко. – 728 с.
11. Яценко Т. Філософсько-освітній концепт В. Шевчука щодо вивчення в школі «Енеїди» І. Котляревського в системі літератури українського бароко / Т. Яценко // Волинь-Житомирщина. – 2010. – Вип. 20. – С. 397–401.

Larysa Lytvyn

ONE OF THE STRATEGIES
OF RECODING OF VIRGIL'S AENEID
(AT THE CORE OF "THE DIALOGUE OF AENEAS
WITH TURNUS" BY UNKNOWN AUTHOR)

"The Dialogue of Aeneas with Turnus", which was created in Chernigiv's circle of literature, is researched in the article. The author proves the hypothesis that the revolution of sociocultural environment in Ukraine in the middle of the 18th century is a main principle, inserted in the process of recoding Virgil's "Aeneid". The content of "The Dialogue" was formed under the influence of pro-Russian ideological position of its author. During recoding the ancient works the art concept of the Baroque author created a new picture of the world. The conflict between Aeneas and Turnus is shown from the moral and ethical perspectives, whose priorities are determined by imperial ideology. The heroic work and deeds are eliminated and leveled with several moral vices of their owner, Aeneas, while Turnus gains a positive labeling as a respectable, powerful and noble man.

Keywords: code, recoding, tragedy, poem, moral and ethical sphere.

Лариса Литвин

ОДНА ИЗ СТРАТЕГИЙ ПЕРЕКОДИРОВАНИЯ
ВЕРГИЛИЕВОЙ «ЭНЕИДЫ» (НА ПРИМЕРЕ
«ДИАЛОГА ЭНЕЯ С ТУРНУСОМ»
НЕИЗВЕСТНОГО АВТОРА)

В статье исследуется код трагедии «Диалог Энея с Турнусом», написанной в Черниговском литературном кругу. Доказывается гипотеза о том, что в основу перекодирования Вергилиевой «Энеиды» положены изменения в социокультурной среде Украины в середине XVIII века. Содержательная организация «Диалога...» сформирована под влиянием мировоззренческой позиции малороссийства его автора.

Ключевые слова: код, перекодирование, трагедия, поэма, морально-этическая плоскость.

Надійшла до редакції 20.11.2015 р.

УДК 821.161.2:94(477) «2013/2015»

Галина Білик

ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ РЕВОЛЮЦІЇ
ГІДНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
2013–2015 РОКІВ

Стаття осмислює українську літературу 2013–2015 років, присвячену Революції Гідності, або Євромайданові. Окреслюються н'ять основних груп тематичних видань: майданна лірика; майданний епос; хроніка подій, зокрема фотоальбоми; книги пам'яті; публіцистика Майдану. Особливий акцент зроблено на жанрових різновидах літературно-художніх творів, їхньому проблемно-тематичному й ідейному наповненню, стильових пошуках літераторів. Зауважується, що примітними в літературно-художніх творах цієї тематики є історизм, нефікційність, розробка «історії», «хроніки», «літопису», «записок», «щоденника» як видів епосу; вони часто розбудовані як «мікс» і гіпертекст, містять вагомий ілюстративний компонент, мають виразне соціально-політичне ангажування.

Ключові слова: українська література 2013–2015 років, тема Євромайдану, або Ре-

волюції Гідності, типологія видань, генерика, історизм.

Упродовж 2013–2015 років в українському письменстві з'явилася й повноцінно художньо визріла нова тема, пов'язана з Революцією Гідності, або Євромайданом. Кожен із громадян України, а також небайдужа до долі нашого народу широка європейська та світова спільнота міцно тримає в пам'яті події недалекого минулого, досі продовжуючи осмислювати й емоційно переживати те, що відбулося в Києві наприкінці 2013 – на початку 2014 року. Вітчизняні вчені-історики, не припиняючи дискусій (див. [5] та ін.) довкола цієї чергової спроби українців стати нарешті на шлях цивілізаційного розвитку [2], виробили її детальний хронопис, назавжди зафіксувавши кожен аспект цього доленого зрушення в нашому бутті та свідомості. Нагадаємо основні дати:

© Г. Білик, 2015

«2013 р.:

21 листопада – початок Революції Гідності. Кабінет Міністрів України вирішив призупинити процес підготування до укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

24 листопада – великий мітинг на Майдані Незалежності. Перші сутички із міліцією.

30 листопада – перший силовий розгін мітингувальників.

1 грудня – півмільйонне Всеукраїнське народне віче на Майдані Незалежності. Захоплення КМДА і Будинку профспілок.

8 грудня – «Марш мільйонів».

15 грудня – «День гідності». Євромайдан прийняв резолюцію, яка забороняє Президентів підписувати угоду про вступ України в Митний союз.

22 грудня – створення загальнонаціональної організації Всеукраїнське об'єднання «Майдан».

2014 р.:

16 січня – прийняття Верховною Радою «Диктаторських Законів».

19–22 січня – криваві сутички між мітингувальниками і «Беркутом».

22 січня – перші жертви Революції Гідності. Смерть Сергія Нігояна та Михайла Жизневського.

22–27 січня – захоплення Державних Адміністрацій в областях України.

28 січня – Верховна Рада України скасувала «диктаторські закони 16 січня». У цей же день М. Азаров та весь уряд пішов у відставку.

29 січня – Верховна Рада ухвалила законопроект щодо амністії учасників акцій протесту.

15 лютого – мітингувальники почали звільняти КМДА.

18–20 лютого – пік Революції. Криваві сутички в центрі Києва, підпал Будинку профспілок та смерть багатьох євромайданівців («Небесна Сотня»).

20 лютого – Верховна Рада прийняла постанову «Про засудження застосування насильства, яке призвело до загибелі мирних громадян України».

21 лютого – лідери опозиції підписали з В. Януковичем угоду, але Євромайдан не визнав її і вирішив йти до кінця.

Ніч 21 на 22 лютого – втеча В. Януковича.

22 лютого 2014 р. – кінець режиму Януковича: Верховна Рада України 328-ма голосами народних депутатів підтримала Постанову про усунення Віктора Януковича з посади Президента України. Завершення Революції Гідності – першого етапу у боротьбі українського народу за свою незалежність» [1].

Три місяці – 21 листопада 2013 року – 22 лютого 2014 року – відчайдушно-переможного спротиву українців реакційному владному режимові, котрий узяв у заручники цілий народ і був готовий узамін на своє подальше збагачення остаточно зруйнувати засади його самовизначення й підпорядкувати Москві, знайшли небувалий резонанс в інформаційному просторі країни й зокрема на терені письменства. І з плинном часу тільки дедалі активніше культивуються нові тексти, доволі часто – цілком оригінальної художньої форми, довкола цієї сповненої болю сторінки нашого новітнього політичного літочислення.

Зауважимо, що мотив «майданної боротьби» в українській літературі (як і в усій моделі національного справування) – утрадиційований: пригадаймо рядки П. Тичини «*На майдані коло церкви / революція іде. / – Хай чабан, – усі гукнули, / – за отамана буде*», виголошені 1918 року; твори про Революцію на Граніті 1990 року й Помаранчеву Революцію 2004 року тощо. А втім, і кількісно, і якісно написаного сьогодні про Євромайдан відомими авторами чи й зовсім початківцями – в рази більше, і це справді потужний напрямок у сучасному письменстві.

Більшість із тематичних видань (вітчизняних і зарубіжних) зафіксовано у Вікіпедії [10]: там наразі подибуємо перелік на 78 позицій, із-поміж яких укладачі вирізняють (до речі, не завжди точно) такі жанрові групи, як «спогади» (13), «літературні твори та збірки» – «поезію» (20), «прозу» (13), «збірки статей» (9), «монографії» (4), «фотоальбоми» (10), «різне» (9), написані англійською (7), італійською (1), німецькою (5), польською (3), російською (5), українською (49), французькою (1) мовами, інколи дво- (6) і тримовні (1).

На жаль, ці видання поки що не викликали достатньої уваги у вітчизняних учених і читачів. Так, маємо низку рекламно-презентаційних матеріалів в Інтернеті чи періодиці про вихід тієї або тієї книги, поодинокі огляди й рецензії, проте системне, фахове бачення проблеми лише починає визрівати (див. [9]). Читач же, сучасник Євромайдану, на наш погляд, досі перебуває в надто тісному душевному зв'язку з детально зафіксованими його пам'яттю епізодами тримісячного змагання з режимом В. Януковича; він переповнений картинами, враженнями, болем, які й чинять сприйняттевий бар'єр, до того ж поглиблений, з одного боку, розчаруваннями курсом нинішньої влади, зокрема в питанні встановлення справедливості й покарання винних у вбивстві і знущанні над мітингувальниками, а з другого боку, – зануренням у ще більш трагічну стихію – війну з російським окупантом. Але, певні, з часом інтерес до літератури

про Революцію Гідності швидко зростатиме, й передусім тому, що вона фіксує неперехідні цінності українського народу, показує нас у момент виняткового національного єднання, потужного вияву найкращих душевних рис і сили духа кожного чесного громадянина, умножених чіткою цілеспрямованістю суспільства – ступити на якісно вищий щабель державного розвитку. Її пафос і психологізм несуть катарсичну, терапевтичну, формувальну функції, впливаючи на читачів, залежно від стильового формату тексту, емоційністю і красою слова, майстерністю нарративних, хронотопічних, жанрових стратегій, художніми експериментами й глибокими інтелектуальними рішеннями, філософськими й соціально-політичними відкриттями, народженими через змістовні дискусії, особисті життєві уроки персонажів чи авторів творів тощо. Відтак літературознавці мусять активно напрацьовувати дослідницький матеріал, готуючись до цього невідворотного широкого суспільного запиту, переконані, вже в близькому майбутньому. Цим і зумовлена актуальність нашого огляду.

Об'єктом обстеження стали власне українські друки з виразним естетичним компонентом (їх більше 50-ти), предметом – особливості художнього виформування в них образу Революції Гідності. Мета дослідження – з'ясувати характер опрацювання сучасним українським письменством актуальної теми Євромайдану, встановити духовно-інтелектуальні й вираженеві (поетикальні, жанрові, стильові) творчі інтенції, реалізовані в цих текстах.

Науковий підхід дозволяє нам вичленити в об'єкті аналізу *авторські твори/збірки* й *колективні збірники/збірки* (з укладачем, упорядником) громадсько-політичного, літературно-художнього (художнього, документально-художнього) цільового призначення, здебільшого текстові з окремими ілюстраціями, але подеколи і комплекти, насичені світлинами й малюнками, як і такі, в яких переважає образотворчий компонент. За соціальною функцією виокремлюємо *публіцистичну* (статті, есе, нариси, бесіди, інтерв'ю, записки), *художню* (вірші, пісні, казки, оповідання, новели, нариси, повісті, романи), *мемуарну* (спогади, щоденники, записки, листи, хроніки), *масово-інформаційну* (замітки, списки) літературну продукцію та мистецькі видання. Дещо умовно (бо чимало книг, приміром, містять ілюстративний компонент, а окремі з них і задумувалися як генологічні мокси) зводимо їх у *н'ять жанрових груп*, а саме:

– *майданна лірика*: І. Бойчук. Сила слів. Хмельницький, 2014; А. Бондар. Пісні пісні. Збірка низької поезії та примітивної лірики.

Чернівці, 2014; Борітеся – поборете! Поетика революції / О. Уліщенко. Х., 2014; С. Весна. Рабів до раю не пускають. К., 2014; Говорить Майдан. Збірка революційної поезії. К., 2014; О. Данилюк. Напівпровідник. Преторіанці: після і до революції. К., 2014; Н. Дичка. Знакове світло Майдану. К., 2014; До барикад. Антологія кіровоградської революційної поезії. Кіровоград, 2014; Євромайдан. Лірична хроніка / В. Карп'юк. Брустурів, 2014; О. Ірванець. Пісні війни. Вірші останніх років. К., 2014; Материнська молитва. Українки – героям Майдану: Поезії. К., 2014; Небесна сотня. Антологія майданівських віршів / А. Воронюк. Чернівці, 2014; Д. Павличко. Вірші з Майдану. К., 2014; Ю. Руф. Час революції. Л., 2014 та ін.;

– *майданний епос*: В. Амеліна. Синдром листопаду, або Номо Comptiens. Брустурів, 2014; В. Базів. Армагедон на Майдані. К., 2014; Євромайдан: хроніка відчуттів / В. Карп'юк. Брустурів, 2014; Євромайдан. Хроніка в новелах / В. Карп'юк. Брустурів, 2014; В. Івченко. 2014. К., 2015; А. Кокотюха. Вогняна зима. Х., 2015; Х. Лукашук. Казка про Майдан. Л., 2014; В. Медвідь. Незламні. Луцьк, 2014; С. Процюк. Під крилами великої Матері. Ментальний Майдан. Брустурів, 2015; І. Роздобудько. Гудзик-2. Десять років по тому. К., 2015; М. Рудневич. Я з Небесної Сотні. К., 2014; І. Семесюк. Щоденник україножера. К., 2014 та ін.;

– *хроніка Майдану, зокрема фотоальбоми*: К. Бердинських. Є люди. Теплі історії з Майдану. К., 2014; К. Галушко. Майданний семестр. Революционные хроники киевского препода. Чернівці, 2015; Н. Гук. Євромайдан (звичайні герої). К., 2015; Дневник Євромайдана. Революция глазами журналистов «Репортера». Книга 1. Ноябрь-декабрь 2013 года / О. Стрельников. К., 2014; 94 дні. Євромайдан очима ТСН / А. Чех. К., 2014; Літопис самовидців: дев'ять місяців українського спротиву / Т. Терен. К., 2014; Люди Майдану. Хроніка. Фотоальбом / Л. Івшина. К., 2014; Ю. Орлова. 111 днів Майдана. Записки киевлянки. К., 2014; М. Димид, К. Димид. Каміння Майдану. Л., 2014; Повстанська абетка. К., 2014; С. Шевченко. Майдан Гідності. К., 2014 та ін.;

– *книги пам'яті*: Книга-реквієм «Небесна сотня» / Т. Шахівська. К., 2014; Майдан гідності! (Пам'яті «Небесної сотні») / С. Козак. К., 2014; Небесна сотня / О. Трибушина, І. Соломоко. К., 2014 та ін.;

– *публіцистика*: І. Загребельний. Майдан. Хроніка недореволюції. Дніпропетровськ, 2014; С. Кошкина. Майдан. Нерассказанная история. К., 2015; А. Мухарський. Майдан. (Р)Еволюція духу. К., 2014; М. Слабошпицький. Гамбіт надії. К., 2014 та ін.

Літературу про Революцію Гідності, безумовно, слід віднести до *історичної*, хоч і нотує вона історію сьогодення. Кожен із цих творів прив'язаний до Євромайдану як непересічного факту, котрий спричинив його появу. Основна маса їх заснована на реальних подіях і напевне на до конкретного часу та простору, локалізованого здебільшого в уже зауваженому тримісячному екзистенціальному проміжку – народному протесті на Майдані Незалежності в центрі Києва. Увиразнюють нефікційність зображеного правдиві назви вулиць, площ, парків, споруд, установ (Грушевського, Інститутська, Європейська площа, Український дім, Маріїнський парк, Жовтневий палац, Будинок профспілок, КМДА тощо) й ситуативно актуалізованих реалій та видів занять (бруківка, барикада, коктейль Молотова, щит, каска, «Беркут», снайпери, сотня, самооборонна, волонтери тощо), імена та прізвища політиків, громадських діячів, журналістів, рядових мітингувальників, героїв Небесної Сотні (як-от Сергій Нігоян, Михайло Жизневський, Юрій Вербицький та ін.). Літератори переживають і осмислюють ті чи ті епізоди загальної фабули революції, більшою або меншою мірою моделюючи її цілісний образ; мовлять про історичних осіб або використовують їх як прототиби, створюючи доволі пізнавані персонажі; говорять про уроки революції, сподіваються на її позитивні наслідки згодом. Відтак Майдан-2 стає тим містком, який ми перейшли, прямуючи з минулого в майбутнє, і кожна чергова актуалізація його письменством означає, говорячи педагогічною мовою, повторення, узагальнення, систематизацію, поглиблення пройденого, роботу над помилками, увиразнення перспективи, що обов'язково мусить позначитися на нашому подальшому бутті. Така художня мета, різною мірою усвідомлена, веде за собою творців історичного жанру.

Історичний формат творів про Революцію Гідності зумовлює ще й деякі інші їхні особливості на рівні жанрології та поетики. Приміром, це тяга до творення «історій» як видових форм прози:

1) документально-художніх історій-нарисів, нотаток, образків, інтерв'ю тощо про активних учасників протесту (самооборону, волонтерів – людей різного віку, статків, професій) і випадкових стрічних на Майдані, які часто спеціально прибували до Києва не лише з усієї України, а й з інших держав, щоб долучитися до хвилюючого людського моря, розділити його енергетику («Є люди. Теплі історії з Майдану» К. Бердинських, «Євромайдан. Звичайні герої» Н. Гук тощо); авторських історій-саморефлексій – про своє сприйняття Майдану («Мій Євромайдан» Ю. Шеляженка, «Моя револю-

ція» А. Юркевича, «Майдан... Хто, якщо не я?» В. Розуменка та ін.); історій-меморіалів, зафіксованих у книгах про Небесну Сотню;

2) художніх історій-оповідей, репрезентованих через традиційний казковий («Казка про Майдан» Х. Лукашук), новелістичний («Євромайдан: хроніка в новелах»), повістевий («Я з Небесної Сотні» М. Рудневича), романний («Синдром листопаду, або Номо Компатиєнс» В. Амеліної, «Армагедон на Майдані» В. Базіва, «Вогняна зима» А. Кокотюхи тощо) наратив, в основі якого – об'єктивний перебіг майданних подій (часто з фіксацією реальних імен тодішніх державних і громадсько-політичних діячів), на фоні якого митець викладає вигадану сюжеттику;

3) художньо-публіцистичних альтернативних історій – кітчево-сатиричних і футурологічних провокацій, котрі репрезентують Революцію Гідності й постмайданні події через контроверсії, набутки сміхової культури й авторські проекти бачення майбутнього України («Майдан. (Р)Еволюція духу» А. Мухарського (у своїй художній частині), «Щоденник українського жерця» І. Семесюка, «Маятник революції», «Київ Хунта Сіті» Д. Савченка та ін.).

Історичний формат тексту, як правило, тягнє до лінійності часу й неперервності хронологу, відтак доволі поширені серед творів про Революцію Гідності *хроніки, літописи* і – як їхні суб'єктивовані варіанти – *записки, щоденники*: наприклад, брустурівська «майданна трилогія» – «Євромайдан. Лірична хроніка», «Євромайдан: хроніка відчуттів», «Євромайдан: хроніка в новелах»; «Майданный семестр. Революционные хроники киевского препода» К. Галушка; «Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву»; «111 днів Майдана: Записки киевлянки» Ю. Орлової; «Дневник Євромайдана. Революция глазами журналистов «Репортера». Книга 1. Ноябрь-декабрь 2013 года», «Приватний щоденник. Майдан. Війна» М. Матіос тощо).

Разом із тим постає питання про джерела історичного матеріалу, і тут проявляється чергова новаторська і специфічна ознака літератури про Революцію Гідності: в певній своїй частині вона сформована як *гіпертекст* – із постів у соціальних мережах, блогів, колонок, стрімів, фрагментів виставлених в Інтернеті художніх творів, статей, документів, створених у реальному часі авторизованими чи анонімними дописувачами – «свідками» історії. Автори й упорядники добирають такі висловлювання-сегменти, інкрутуючи ними архітектоніку цілого корпусу тексту. Це відповідає екзистенціальній меті видань: сформувати максимально правдивий, деталізований, багатоголосий об-

раз Євромайдану, який після свого трагічного обарвлення переріс вимір статичного факту і набув плинності процесу, в якому кожен із нас має свою роль і відповідальність. *«Це писалося для друзів, це писалося для себе і не збиралося стати історією, але стало, – коментує реалії трансформування особистого висловлювання мовця з одного стильового поля в інше нині вже нобелівська лауреатка С. Алексієвич у передмові до «Літопису самовидців», – <...> зазвичай це прогавлена історія, вона зникає безслідно – історія людських почуттів. <...> А в сучасній людині, тисячу разів ошуканої телевізором і книгою, все сильніша жага дізнатися: як же було насправді? Як було на війні, в Чорнобилі... на Майдані... Дізнатися не від письменника, а від такої ж людини, як сама. Цій людині вона ще вірить останньою вірою»* [6, с. 3]. До гіпертекстових комбінацій удаються А. Мухарський у книзі-калейдоскопі (мистецько-культурологічному проекті) «Майдан. (Р)Еволюція духу», А. Савицька й А. Миргородський у книзі «Фантомная боль #maidan» тощо.

Увиразненню історичного плану майданної творчості слугує і значна ілюстративна база цих видань (в альбомах – до 80% обсягу), яка об'єктивує, конкретизує, увиразнює висловлювання, посилює глибину та масштабність його рецепції. Світлина по-своєму документує історичний перебіг Революції Гідності, спиняючи подеколи миті, котрі можуть осмислюватися роками, не вичерпуючи свого глибокого впливу на споглядальників. Малюнки (зокрема в текстах для юного читача), рисунки та інші допоміжні вираженнєві засоби допомагають авторам більш стисло сформулювати і яскравіше репрезентувати свої твори, зафіксувавши ними реалії часу, оформлювально-образотворчі рішення або якісь технічні моменти авторського нарративу. Утім, з ілюстраціями чи без них, література про Євромайдан тісно прив'язана до реальності, детермінована історично на всіх своїх структурних рівнях.

Ще однією важливою прикметою аналізованих текстів є їхнє виразне *соціально-політичне ангажування*. До прикладу, спостерігаємо в них фактично всю повноту змістової реалізації громадянського пафосу – патріотичного, політичного, соціального, як правило, донесеного ненав'язливо, нетенденційно, у щирому пориві інтелектуально-чуттєвого піднесення. Звісно, тут першочергово слід говорити про *майданну поезію* – тисячі віршів описового, сповідального, медитативного, сатиричного тощо характеру, в яких передусім акцентується аналітична позиція ліричного героя. Він прагне розібратися в неочікуваній «дезінтеграційній» ситуації; шукає можливості її виправлення – самоозначаю-

чись, співвідносячи свою позицію із владною та народною; публічно виголошує власні погляди, мирно опонує хибному курсу державців, долучається до всенародної мобілізації в боротьбі із силовою агресією влади проти мітингувальників, самозречено змагається на грані життя і смерті вже не тільки за ідеали Євромайдану, а й за людську гідність, яку намагається розчавити новоявлена кримінальна диктатура. В анотації до збірки «Євромайдан. Лірична хроніка» зауважується, що кровопролиття на Майдані – ця невинна свята жертва – стало для українського народу точкою неповернення, початком нового життя: *«Коли люди пережили шок від перших кривавих подій, гнів помсти й холоднокровність оборони, – почалося глобальне структурне осмислення нової дійсності. Поезія – це перші спроби зрозуміти, що відбулось»* [4, с. 2]. Власне, ця книга, яка вміщує 32 майстерні віршові твори, і починається з кульмінаційного моменту розстрілу Майдану:

* * *

*брами просто над нами
не сказати словами
ні ранку того ні рани
богдане богдане*

*лише прочанин
засіє
поле Твоє
Месіє*

*майбутнє цілком відчиниться
і навіть мале й піщане
одним з милосердь учиниться
ключ Божий богдан сольчаник
час обернеться трічі
ключ залишиться у замку*

*вітер повіє
голос покличе
богдане! сольчанику!*

*настане година
ключ
візьме як меч обіруч
Месія
і засія*

*кожне живе тепло
завше теплом було
впала сльоза на скло
і пропала тло*

небо і серце

(М. Кіяновська, про вбитого 20 лютого
28-річного львів'янина [4, с. 5–6]).

Далі в цій збірці «новозавітні» топоси Месії, жертви, стражденної матері, просвітлення, воскресіння осяюють кожен вірш – будь то плач за загиблими, співчуття горю людей, котрі втратили рідних, близьких, уявні монологи мужніх героїв Небесної Сотні, декламації живих борців за оновлення країни, слово до «стурбованої Європи», провіщення ще страшнішої тьми для України тощо. І цим утверджується ідея, що жива душа, позначена моральним законом, спроможна навести лад на своїй «землі обітованій»:

* * *

Лід під ногами кришиться і тріщить. Ти не вразливий, і це твій природний стан. В правій – бруківка, в лівій – фанерний щит: люди виходять битися на Майдан. Дим від пожежі стелиться в небеса, місто вдихає чортову каламуть. Мамо, не плачте! Мамо, я тут не сам. Нас тут, шаленців, янголи бережуть. Мамо, я усвідомив глобальну річ: рабське життя огидне, неначе твань. Кажуть, у нас тут ніби постала Січ, вся Україна труситься від повстань! Нас тут гартує полум'я і вода, ми приростаєм тілом до барикад. Врешті, ну що нам вдіє оця орда? Ми ж розучились рухатися назад. Нам не забракне мужності або сил – в люті морози тулчась до багать. Мамо, у них в полоні наш Чорновіл. Треба ж комусь іти його визволять...

(О. Бик [4, с. 21]).

Євромайдан як «Високий Дух МЕТИ. / І меч Добра. / І клич Надії», «СЕРДЕЦЬ найвищу ВИСОТУ» [3, с. 7–8] трактує поетка Н. Дичка у своїй авторській збірці віршів «Знакове світло Майдану». Справжню євромайданну хроніку – від побиття студентів («Новорічна ялинка») до вознесення героїв («Небесна Сотня») – створює Д. Павличко в одному з поетичних циклів (на 22 поезії), який дав назву цілій його книзі – «Вірші з Майдану». «Або йди в Європу, або згинь!» [8, с. 22], – занотовує літератор початкову мету народного протесту, коли ще не було «тітушок» і снайперів. Одним із найбільших зібрань поезії про Революцію Гідності є чернівецьке видання «Небесна Сотня. Антологія майданівських віршів», де представлено твори понад 250 авторів (українською, російською, білоруською, польською, французькою та деякими іншими мовами). Це щира патріотика, тремтлива лірика, гостра й інколи доволі різка сатира, художньо інтерпретована різними за глибиною таланту митцями через релігійну, фольклорну, культурологічну, філософську образність. «Революційна поезія», зокрема гостросатиричного змісту (Ю. Винничука, О. Лю-

того, А. Полежаки), складає окремих цикл книги «Майдан. (Р)Еволюція духу» А. Мухарського. «Низьку» майданну лірику, навернену до його соціально-політичних підоснов та інших проблемних реалій, пропонує читачеві А. Бондар – збірка «Пісні пісні» тощо.

Прикметним для епіки *Революції Гідності* є потрактування Майдану-2 як надзвичайно вагомої, екзистенціально й онтологічно значущої, доленосної для України події – своєрідного постання нашої держави в «Новому Заповіті» (тут проводимо алюзію до поезії Лесі Українки «І ти колись боролась, мов Ізраїль...»). Так, Х. Лукашук, оповідаючи дітям у «Казці про Майдан» його метафоризовану фабулу, підсумовує: «І з крові героїв посеред Майдану проросло нове дерево. Воно розростається на півсвіту. У затінку його могутньої крони визріває нове життя. А вгорі – у синьому-синьому небі – кружляють божі голуби» [7]. Помічаємо, що письменниця розгортає замкнутий (еліптичний) образ часу, у якому все, зрештою, повертається до своєї споконвічної телеологічності; Майдан у цьому наративному полі втілює Україну, дерево (життя) – її новоосвячену кров'ю обов'язково щасливу подальшу долю.

М. Рудневич у повісті «Я з Небесної Сотні» й А. Кокотюха в романі «Вогняна зима», підкреслюючи переломну роль Революції Гідності в українській історії, застосовують прийом «оберненого» хронотопу – зворотного відліку часу до початку «майданного» періоду в житті центрального персонажа твору: з ним настає зовсім нова історія, саме для якої, можливо, герой і був народжений.

Умасштабнює епічний пафос у названих творах та деяких інших романах про Євромайдан, як-от В. Амеліної, використання прологу й епілогу, які, обрамлюючи конкретну фабулу, долучають її до історичної нескінченості буття, позиціонують як етап, вибраний із-поміж інших через його особливу синергетику. Герої Євромайдану прагнуть із хаосу життя виформувати порядок, і якщо їм не вдається поки що впорядкувати суспільний лад – приміром, домогтися законності та правосуддя для всіх, то принаймні індивідуальний моральний закон (це засвідчує ситуація вибору, в яку ті потрапляють) вони сповідають неперушно.

Відтак соціально-політичне ангажування, про яке ми говорили вище як про об'єктивну ознаку творів про Революцію Гідності, зовсім не збіднює їхньої художньої якості. Висока етичність, шляхетність, інтелектуальність героїв Євромайдану, котрі в неперервному просторі українського письменства стають новітніми носіями «духовного аристократизму» діячів Розстріляного Відродження й шістдесятницького

руху, формують ауру зацікавлення й довіри до тексту, природне вживання в його площину.

Окремо варто сказати про *новаторський характер* літератури про Революцію Гідності, особливо помітний на фоні нашого не надто активного до мистецьких реформ часу й письменства. Це її «*сингармонійність*»: міксовість, метажанровість, діалогічність, поліфонічність, кітчевість, колоніальний бунт, філософізація, мультикультуральність, відкритість до «іншого» тощо, які, у принципі, далеко не нові в культурі, чи не вперше у вітчизняному письменстві так активно разом задіюються до висвітлення конкретної теми. Унаслідок цього література про Євромайдан набуває художньої та естетичної багатовимірності, до того ж – за доволі короткий (кількарічний) проміжок часу, що може стати цікавим питанням у процесі осмислення креативності доби, митця, фундаменту й умов творчості, як і в пізнанні особливостей українського національного духовного буття на зламі історії.

У цілому ж література про Революцію Гідності засвідчує надзвичайну волю нашого народу до оновлення життя країни й розбудови держави, готовність людей захищати омріяні ідеали, репрезентовані під прапором Євросоюзу як загальнолюдські цивілізаційні цінності, всіма своїми силами. Крім того, вона, безумовно, оголює чимало болючих проблем, перед якими нині постала Україна. Ці тексти дають щедрий плід розумовий і серцю читача, роблять із нього людину гартованого духу та чулої душі, допомагають викристалізувати образ майбутнього.

Література

1. Виклики історії: Революція Гідності. Підготовка до ЗНО з історії України [Електронний ресурс] // Академія. – Режим доступу : <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3350>. – Назва з екрана, 10.11.2015.
2. Дацюк С. Цивілізаційний контекст української революції [Електронний ресурс] / Сергій Дацюк // «І». – Режим доступу : http://www.jimagazine.lviv.ua/2015/Datsyuk_Cyvilizacijnyj_kontekst_ukrain_revolucii.htm. – Назва з екрана, 10.11.2015.
3. Дичка Н. Знакове світло Майдану : збірка поезій / Надія Дичка. – К. : Смолоскип, 2014. – 48 с.
4. Євромайдан. Лірична хроніка. – Брустурів : Дискурс, 2014. – 48 с.
5. Киридон А. Євромайдан/Революція Гідності: причини, характер, основні етапи / Алла Киридон // Історична пам'ять. – 2015. – Вип. 33. – С. 17–32.
6. Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву / авт. проекту О. Забужко, упор. Т. Терен ; передм. С. Алексієвич. – К. : КОМОРА, 2014. – 312 с.+24 іл.
7. Лукашук Х. Казка про Майдан / Христина Лукашук. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2014. – 36 с.

8. Павличко Д. Вірші з Майдану / Дмитро Павличко. – К. : Основи, 2014. – 176 с.

9. Поліщук Я. Ефект Євромайдану і література / Ярослав Поліщук // Слово і Час. – 2015. – № 10. – С. 3–18.

10. Список книг про Євромайдан [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_книг_про_Євромайдан. – Назва з екрана, 10.11.2015.

Halyna Bilyk

SPECIFICITY OF PRESENTING THE REVOLUTION OF DIGNITY IN UKRAINIAN LITERATURE OF 2013–2015

The current article interprets the Ukrainian literature of 2013–2015 dedicated to the Revolution of Dignity, or Euromaidan. The author outlines five main groups of thematic publications: lyrics of Maidan; epos of Maidan; chronicle of events and photo albums in particular; books of memory; journalism of Maidan. The researcher pays a special attention to genre typology of literary and art works, their problems, thematic and ideological content and stylistic searches of litterateurs. It is observed that the literary works on this subject are notable for their historicism, non-fiction, the development of “history”, “chronicle”, “annals”, “notes” and “diary” as kinds of epic; they often are formed as a “mix” and hypertext containing illustrations as a significant component and have a clear social and political engagement.

Keywords: *Ukrainian Literature of 2013–2015, topic of Euromaidan, or the Revolution of Dignity, typology of publications, generic, historicism.*

Галина Билык

ОСОБЕННОСТИ ИЗОБРАЖЕНИЯ РЕВОЛЮЦИИ ДОСТОИНСТВА В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 2013–2015 ГОДОВ

Статья осмысливает украинскую литературу 2013–2015 годов, посвященную Революции Достоинства, или Евромайдану. Определяются пять основных групп тематических изданий: майданная лирика; майданный эпос; хроника событий, в частности фотоальбомы; книги памяти; публицистика Майдана. Особый акцент сделан на жанровых разновидностях литературно-художественных произведений, их проблемно-тематическом и идейном наполнении, стилевых поисках литераторов. Отмечается, что характерными для литературно-художественных произведений этой тематики есть историзм, нефикциональность, разработка «истории», «хроники», «летописи», «записок», «дневника» как видов эпоса; они часто построены как «микс» и гипертекст, содержат весомый иллюстративный компонент, имеют отчетливое социально-политическое ангажирование.

Ключевые слова: *украинская литература 2013–2015 годов, тема Евромайдана, или Революции Достоинства, типология изданий, генерика, историзм.*

Надійшла до редакції 11.11.2015 р.

Вадим Василенко

ЧИ Є ОБЛИЧЧЯ У ВІЙНИ? ВОЄННА ТРАВМА В ПОВІСТІ «ОСТАННІЙ ПОСТРІЛ» РОМАНА КОЛІСНИКА

Одним із найпотужніших творів про Другу світову війну в прозі української еміграції є повість «Останній постріл» (1989) Р. Колісника, внутрішньо споріднена з повістю-поемою «Поза межами болю» (1921) О. Турянського. Загалом не можна не помітити подібності «творчого почерку» Р. Колісника й О. Турянського, про «книгу Болю» якого Ю. Липа свого часу казав: «...це – вибух, дуже часто єдиний у житті», «вибух, що його сам автор власновільно не може відтворити наново ще раз», і припускав, що «в цьому, може, лежить трагедія творчості автора „Поза межами болю“» [7, с. 217]. Як і «Поза межами болю» в письменницькій біографії О. Турянського, «Останній постріл» у творчості Р. Колісника – це єдиний і водночас останній «твір-вибух», народжений Другою світовою війною, яка, подібно до Першої світової, наклала свій відбиток на покоління «викинутих українців», започаткувавши нове сприйняття ними світу й себе в ньому.

Хоч повість Р. Колісника була написана ще 1981 р., з'явилася друком вона – з підзаголовком «Доля одного вояка» – лише 1989 р. у видавництві Об'єднання Українських Письменників «Слово» в Торонто. До речі, редактором першого видання «Останнього пострілу» був літературознавець-емігрант Д. Чуб (справжнє прізвище – Нитченко), відомий педагог і вчений, який жив і працював в Австралії; а художнє оформлення його зробив О. Слупчинський. Повість Р. Колісника дійшла до сучасного

українського читача нещодавно, про що свідчать, зокрема, два її перевидання – в «Червоній калині» (Львів, 1992) та «Ярославів Вал» (Київ, 2011), а також дві повнотекстові публікації – в літературній антології «Хрестоматія української літератури в Канаді» (Едмонтон, 2000) та журналі «Київ» (2008, №№ 1–4). Принагідно зауважу, що часові та просторові дистанції – майже 36-річна між датою завершення воєнних подій у Європі й написання твору в Північній Америці та 8-річна між датою написання та публікації – самі собою вже засвідчують спробу автора переосмислити минуле, зокрема власний бойовий досвід у лавах дивізії «Галичина», з позиції абстрагування, украй важливої для якості епічного твору. І справді, на час виходу друком «Останнього пострілу» Р. Колісник уже мав змогу проаналізувати чималий

Хорунжий Роман Колісник (1923).
Осінь 1944 р. Словаччина

спектр українських проблем, пов'язаних із національною та світовою катастрофами, свідком та учасником яких він був. Це дало йому серйозні підстави для поєднання в повісті проблем національних із загальнолюдськими – психологічного роздвоєння людини, роз'єднаності нації, краху державницьких ілюзій тощо.

Відомо, що критика української еміграції відгукнулася на повість Р. Колісника кількома десятками рецензій, автори яких, зокрема, писали: «Це найкраща книжка про війну і її учасників, яку я мав нагоду будь-коли читати» (І. Кедрин-Рудницький) [4, с. 4]; «Підносячись до високого трагізму, письменник нагадує нам про почуття відповідальності живих перед за-

гиблими у війні та рівночасно робить нас свідомими почуття відповідальності за сьогоднішній день і за день завтрашній» (В. Жила) [3, с. 4]. Беручи до уваги, може, дещо завищені чи неточні оцінки, які часто надають повісті Р. Колісника еміграційні, а віднедавна й материкові літера-

турні критики (як-от: «український варіант роману “На західному фронті без змін” Ремарка» в М. Слабошпицького [15, с. 141]; «„Останній постріл” – твір, створений у неокласичному стилі» в П. Сороки [16, с. 28]; це «„перша ластівка”, яка перелетіла через високі гори й глибокі безодні між „нами” й „ними”»¹ у Р. Федоріва [17, с. 8] тощо), усе ж не вважаю «Останній постріл» безапеляційним шедевром. Відчувається, що всі чотири авторські редакції твору, зроблені між 1981 та 1989 рр., не вишліфували його на мовленнєвому рівні, на чому наголошував, зокрема, у своїй рецензії В. Поліщук [13, с. 4]; не внесені й інші необхідні правки, через що лінії «приватного життя» видаються виписаними

¹ В. Бендер у рецензії на «Останній постріл» нараховує більше 12 повістей і романів про дивізію «Галичина», написаних на основі «живого досвіду» (Див.: Бендер В. Не дуже радісна повість / Віталій Бендер // Українські вісті. – 1989. – 22 жовтня. – С. 4).

без належного занурення в психологічну сутність героїв, на що звертає увагу в листі до літератора його соратник, письменник-емігрант В. Бендер [2, с. 175]. Утім повість Р. Колісника відзначається потужним автобіографічним компонентом, що можна пояснити прагненням автора здійснити діалог із пережитим, тобто із власною пам'яттю. Сам він у листі до П. Сороки зізнався: «...моя повість „наполовину” автобіографічна. Дещо з моєї біографії я „передав” іншим персонажам. Від інших узяв для свого героя» [2, с. 323].

Аналізуючи феномен травми в повісті «Останній постріл» Р. Колісника, звернімося до теоретичних напрацювань Д. ЛаКапри, який обґрунтував власну концепцію «переживання» та «засвоєння» травматичного досвіду. У монографії «Пишемо історію, пишемо травму» (2001) французький учений розрізняє два основні типи ставлення індивідуума до історії після подій Другої світової війни, які, на його думку, стали кульмінаційними в розвитку людської цивілізації. Перший тип – це «прогривання» («acting-out»), що відповідає поняттю «reenactment», тобто «реконструкція», або «відтворення», запропонованому Р. Колінгвудом. За визначенням Д. ЛаКапри, «прогривання» – це «вимушене повторення – схильність до прокручування» події в насильницький спосіб [20, с. 92], що характерне для особи, котра пережила травму. Другий тип – це «опрацювання» («working-through»), у процесі якого індивід робить спробу дистанціюватися від проблеми, чітко розрізняючи минуле, сучасне та майбутнє. Дослідник пише: «Це означає здатність сказати собі: „Так, це сталося зі мною колись. Це стало стресом, воно захопило мене цілком, можливо, мені до кінця днів не вдасться впоратися з цим повністю. Але – я існую тут і зараз, і „тут і зараз” відмінне від „тоді”» [20, с. 92]. Обидва способи переживання історичної травми індивідуумом Д. ЛаКапра не протиставляє, а стверджує, що вони є сторонами одного процесу – звикання до внутрішніх ран, як «мікро», так і «макроісторичних». Безперечно, з позицій «прогривання» та «опрацювання» можна досліджувати не лише проблему «переживання» травми персонажем, а й авторське ставлення до неї.

Носієм травми в «Останньому пострілі» Р. Колісника є alter ego письменника, вістун Юрій Колос, вояк дивізії «Галичина», від імені якого й ведеться оповідь. У першому розділі читач дізнається про його поранення в руку на безіменній висоті ч. 735 і повернення до військової частини; подальше розгортання сюжету – це ретроспекція в минуле: навчання в гімназії,

вояцький вишкіл, поразка під Бродами, боротьба з партизанами в лісах Словаччини, Словенії та Югославії, контрнаступ під Фельдбахом, бої за замок Гляйхенберг. Важко не помітити, що повість Р. Колісника близька до подорожі, яка «ґрунтується на хронотопі шляху, на переміщенні персонажа в просторі й часі, генетично постає зі спогадів» [8, с. 229]. Мотив травматичної подорожі, яку Р. Колісник моделює як «фізичну», або «зовнішню» подорож, та «уявну», тобто «внутрішню», відіграє важливу роль у розкритті проблеми переживання «персональним наратором» (термін М.-Л. Ріан, що позначає автора-оповідача, водночас і персонажа) свого травматичного досвіду. З одного боку, Р. Колісник відтворює реальний марш дивізії «Галичина» через Карпати до Австрії, з другого – події в «Останньому пострілі» відбуваються в замкнутому локусі Фельдбаха, спершу в госпіталі, а згодом – у військовому таборі під замком Гляйхенбергом. Головний герой подорожує, відтак, подумки, занурюючись у власні спогади; тобто топоси, в яких він перебуває, є передусім внутрішніми. Подвійність у структурній організації «Останнього пострілу» Р. Колісника спостеріг також критик із діаспори М. Лоза: «Розповідь про долю одного вояка автор почав і закінчив тим самим епізодом із воєнних дій дивізії «Галичина» – боротьбою за Гляйхенберг. Це так би мовити – рами для розповіді. У ці рами автор вложив розповідь про долю одного вояка від моменту його рішення вступити у ряди Дивізії до останнього пострілу – відданого в останній день війни» [9, с. 4].

Обидва типи подорожі засновані на особистому травматичному досвіді Р. Колісника, який 1943 р. вступив у дивізію «Галичина» 20-річним випускником Чортківської гімназії і в ранзі хорунжого пройшов «дорогою смерті» від Бродів до Фельдбаха. Кілька разів поранений на фронті, він зустрів кінець війни у військовому госпіталі в Австрії, звідки подався з кількома сотнями дивізійників до Італії, однак під час рейду потрапив до американського полону (більшість

дивізійників (понад 10 000) опинилася в полоні британців, які згодом переправили їх у концтабори Мельбурн і Ріміні, що в Північній Італії). Упродовж свого життя Р. Колісник так і не вийшов за межі пережитого ним на «дорозі смерті», про що свідчать його нариси про бойових побратимів, збірки «Найкращі хлопці з дивізії» (Торонто, 1993), «Марширують добровольці» (Тернопіль, 1993), історична монографія «Вій-

Роман Колісник (другий ліворуч) із товаришами по зброї на рекрутському вишколі Гайделягер. Осінь 1943 р.

ськова управа та українська дивізія Галичина» (Торонто, 1990), а також переклади монографії «Sie wollten die Freiheit» («Вони хотіли волі») В.-Д. Гайке під назвою «Українська Дивізія „Галичина“» (Торонто, Париж, Монреаль, 1970), розділу книги «Galicia Division» («Дивізія „Галичина“») М. Логуша під назвою «Броди» (Івано-Франківськ, 1998), упорядкування спогадів колишніх вояків дивізії «Галичина», редагування військово-історичного журналу «Вісті Комбатанта» тощо. Така «запрограмованість» загалом характерна для літераторів-ветеранів дивізії «Галичина», зокрема В. Бендера, Я. Курдидика, О. Лисяка, С. Любомирського, Й. Сірого, Ю. Тиса-Крохмалюка, С. Фостуна та ін., які сприймали себе не інакше, як фронтове покоління, котре в уніформах чужої держави провадило війну за «зміст нового віку» (Ю. Липа). Тож, викриваючи обличчя братовбивчої катастрофи, якою стала для українців, за аналогією до Першої світової, Друга світова війна, Р. Колісник писав насамперед від імені «сивайворів» – «тих, що вижили». Перефразовуючи сучасного історика, зауважу, що повоєнна творчість стала для

нього «спробою компенсувати власне безсилля та безгласність на війні, прагнення бути почутим, постфактум пояснюючи чи виправдовуючи свою роль або впливаючи на майбутнє через осмислення воєнного досвіду» [12, с. 133].

Індивідуальна травма, що спонукає Юрія до вступу в дивізію «Галичина», знаменує собою початок «дороги смерті», яка невдовзі переходить у «втечу від себе». Отримавши поранення в руку, герой потрапляє до військового шпиталю, де занурюється у власні спогади. Поштовхом до цього «занурення» стають неочікувані зустрічі з бойовими побратимами, вникання в історії людей через покинуті ними речі, листи й фотографії, навіть пляшка вина, подарована німецьким обер-лейтенантом перед поїздкою на фронт. У перший день перебування у військовому госпіталі він стає свідком ампутації ноги, а згодом – смерті свого колишнього однокласника Богдана. Богданову смерть можна вважати тією «межовою ситуацією» (К. Ясперс), переживши яку, Юрій позбувається власних ілюзій про втрату, що виражене, зокрема, через опис відчуттів «свідка смерті», який разом із «тим, хто вмирає» осягає новий досвід. Водночас у сприйнятті Юрієм Богданової смерті прочитується рецепція «вторинної пам'яті», яка, за Д. ЛаКапрою, є «результатом критичного опрацювання „первинної пам'яті“ – чи то самою особою, що має автентичні спогади про власний досвід, або ж посередником» [19, с. 20–21]. Маю на увазі новелу німецького автора, яку Юрій прочитав у вирізці з газети незадовго до вступу в дивізію «Галичина». Почуття втрати свого найближчого товариша Роберта, яке переживає герой новели, боєць Вермахту Йоганн Кравс, повернувшись зі Східного фронту, ніби програє смерть Богдана, екстраполюючись у власний досвід Юрія. Навіть більше, ідентифікація Юрія з Йоганном, а Богдана з Робертом (дружина та Йоганн називають його Бубі) проявляється не лише в подібності імен та участі в одній війні, а й у спільному переживанні ними своєї приреченості: в очах дружини Роберта «Йоганн не читає жалю, а ствердження: без жертви нема перемоги, немов так мало статися, і йому здається, що він буде наступний» [6, с. 56]. Цікаво, що наприкінці повісті Юрій проектує на себе слова, які він говорить про іншого вояка, учасника попередньої світової війни, персонажа з обгорілої книжки, знайденої кимось із дивізійників на руїнах австрійського будинку: «Герой у книжці – звичайний сірий вояк, якого, як нас, до пересади вишколювали на „доброго“ вояка на рекрутському навчанні. Герой – це вояк, який на фронті воював голо-

дним, часом переїдався, аж живіт напинався, мов бубон, часом попадав у страх до паніки, часом поводився, мов безстрашний герой... його вояцькі дні, тижні, місяці, роки такі самі, як мої, як Стефка, як нас усіх...

Герой – сірий вояк, як сірі вояцькі мундири, як сірі краплі дощу...» [6, с. 269–270].

Виявом травматичного досвіду, спричиненого смертю Богдана, стає вербалізація емоцій і почуттів Юрія, реалізована через незавершеність речень, обірваність думок, реагування на найдрібніші деталі, які закарбувалися в пам'яті: «Всіма силами опановую себе, схопивши в руки голову, дивлюся на мої черевики. Які вони брудні. І великі. Вони не для мене, а для якогось велетня. Як я в них досі ходив, бігав, скакав? По моїй темно-зеленій гамаші дряпається вгору маленька чорна мурашка. Вона вже на верхньому рубці гамаші, випростовує вгору свої тонесенькі волосинки-антени – певно шукає зв'язку зі своїм гніздом, зі своїм родом. Куди ти простуєш, маленька безсила мурашко?» [6, с. 18–19]. Через образи «великих черевиків» і «мурашки» автор зосереджується на крихкості людини, закинутої у вир воєнних катаклізмів, незахищеності перед могуттям буттєвого потоку, що не підлягає ніяким раціональним поясненням.

Годинник, який Богдан залишає на згадку про себе, стає початком «прочитування» Юрієм людей через речі, покинуті ними на полі бою під Бродами й під час відступу дивізії до Австрії. Так уявлення про травматичне минуле кристалізується в «Останньому пострілі» Р. Колісника передусім навколо символічних предметів, які нагадують про себе. «Прозирання» у внутрішній світ вояків – і соратників, і ворогів – через листи й фотографії, на які натрапляє Юрій, час від часу змушують його повертатися в минуле. З одного боку, читання листів, написаних сестрою сотника Мирослава Гнатюка та дружиною червоноармійця Романа Папірчука – однокласників, розведених по обидва боки барикад і вбитих у катастрофі під Бродами, стає прийомом «умонтовування» у «хроніку вояцьких буднів» фрагментів, які для Юрія досі залишалися «поза кадром». З іншого, пізнання таємниць «особистого», за яким лежить перечитування чужих листів, викликає в нього страх і зацікавлення водночас: «„...Витягнути листа й прочитати?“ – „Ні, ні. Може, це останні таємниці його нареченої, її згадки про найінтимніші хвилини глибокого кохання, мрії молодого серця? Хай таємниці цього листа змиються дощем, заметуться вітром“. – „А може, він хотів розповісти про своє щастя цілому світові?“» [6, с. 102].

Симптоматичний нерв війни Р. Колісник оголює в епізоді зустрічі Юрія з убитим червоноармійцем Іваном Папірчуком, обличчя якого він упізнає лише за фотографією. Картину зустрічі передано за допомогою монологу, що сприймається як осудна інвектива: «– Це ти, Папірчуку? – заговорив я до світлини. – Це ти той самий, який найкраще малював? Це ти той самий спортсмен, який найсильніше стинав м'яча на відбиванці? Це ти той, що першого року за більшовиків пішов із гімназії до педагогічного інституту, і я тоді з тобою востаннє говорив? Тепер ти лишив своїх дітей у школі і прийшов сюди, щоб я тебе зустрів» [6, с. 104]. Понівечене обличчя бійця, який опинився по той бік фронту, сприймається, з одного боку, як «відсторонення», «відчуження» від власного «Я», занурення в порожнечу, а з другого, – як неспроможність героя побачити справжнє «обличчя війни». Прийом «захованого обличчя» Р. Колісник повторює в одному з епізодів, де Юрій упізнає себе на світліні, проте не може роздивитися власного обличчя.

Ситуація «прозирання» досягає особливої напруги у фрагменті, де Юрій сприймає піднесене пораненим червоноармійцем фотографію за гранату й випускає в нього серію куль. Через обличчя, зафіксовані на світліні, автор увиразнює абсурдність випадкової смерті, підкреслюючи індивідуальність моторошного та вражаючого досвіду персонажа: «У вухах тиша... Граната не вибухла?... А може, я оглух? Зі страхом підношу голову... Крайчиком ока схоплюю щось біле. Це прямокутна карточка сперлася на стеблині трави й ритмічно погойдується... Перевертається... З неї, мов з імлі, сіріють три фігурки, що поволі, неначе у фокусі фотоапарату, набирають виразності: в ясному костюмі, випростаний і штучно поважний, стоїть високий мужчина. Густі брови на лисій голові майже закривають малі очка, з яких пробивається самовпевнена гордість. Біля нього сидить усміхнена щаслива молода жінка. Між ними надута, мабуть, примушена до позування дівчинка з великою кокардою на голові... Вітер, немов розсердився, що я подивився на світліну, відкочує її від мене все далі й далі...» [6, с. 106–107]. Із жахом від скоєного Юрій роздивляється родинне фото червоноармійця, усвідомлюючи всю безглуздість свого вчинку, бо «той вояк не був ворогом, він хотів мені дати знак, що в нього дружина, дитинка, що він прохає допомогти, що він хоче жити... Він не знав, що я не німець... а може, не мав сили вимовити слова?.. Чому страх кинув мене в паніку, зробив із мене автомата без надуми?» [6, с. 107–108].

Р. Колісник неодноразово показує, що психіка людини зі зброєю пригнічена інстинктом самозбереження, притуплена єдиним бажанням – вижити, а після бою залишається розчавленою власними переживаннями. Однак раптовий розстріл ворога здається йому втручанням у бій жорстокої, майже інфернальної сили, замаскованої в німецьку уніформу. Так Юрій пригадує слова унтерштурмфюрера Маркса: «Росіяни не люди (він усіх людей в Радянському Союзі називав росіянами), – вони не люди й не звірі – вони люди, що зі звірячим інстинктом і завзяттям б'ються з німцями до загибелі. Наприклад, лежить червоноармієць, скривавлений, мертвий, думаєш, не звертаєш на нього уваги, а він, коли ти вже біля нього, підкидає з руки гранату – і вибух!.. Або... втопить свій зір благально в тебе й наставляє світліну своєї сім'ї – дружини й малих діточок – подає знак, що він у біді просить допомоги й хоче жити, він тобі не ворог. Діти, жінка – це універсальні слова порозуміння, бо якою мовою він до тебе заговорить?» [6, с. 107]. У цьому епізоді прочитується ще одна рецепція «вторинної пам'яті», яка, подібно до попередньої, історії Йоганна Кравса, з'являється внаслідок повторного «програвання» індивідуального досвіду унтерштурмфюрера Маркса в досвіді Юрія.

Прийом «повторення», або «програвання», за Д. ЛаКапрою, реалізується в «Останньому пострілі» Р. Колісника й на рівні інтуїтивного відсилання читача до досвідів авторів-учасників попередньої світової війни. Так, ситуація вбивства Юрієм Колосом радянського солдата викликає асоціації з епізодом братовбивства в повісті «Перші стежі» (1938) О. Бабія. У битві на горі Лисоні, що стала символом трагедії Легіону Українських Січових Стрільців, у рукопашнім бою alter ego автора, Юрко Голуб, чує, як ворог, гинучи від його удару багнетом, у відчаї кличе своїх дітей знайомими іменами. Знайдений у кишені вбитого вояка лист промовляє до січовика Юрка Голуба тією ж мовою, що й лист іншого, радянського, вояка до дивізійника Юрія Колоса, мовою далекої жінки та дітей, яких щойно посиротила війна. Глибину травми свого alter ego Р. Колісник не розкриває безпосередньо – здається, що герой не усвідомлює її, за винятком фізичного болю: «Ціле моє тіло пашило, кожен міліметр болів, немов від уколів тисячі гострих голок, які повилазили з землі, щоб мене карати. Я зірвався, щоб утекти від того страшного місця побоєвища, від себе самого...» [6, с. 108]. Alter ego Р. Колісника неспроможний співвіднести «власну травму» із «травмою іншого», тож намагається притамувати свої від-

чуття. Така ж реакція героя спостерігається в епізоді розстрілу дивізійника Миколи, коли він виконує неприродну для вояка й ненависну для себе роль ката. Рятуючись од болю, Юрій заподіює собі своєрідну «мисленнєву анестезію», тому смерть Миколи здається йому якимось містичним видінням: «То не Микола. То білий стовп, без очей, без голови. Той стовп живий, він відчуває – босі ноги підскакують на зимовому снігу, зуби клацають, він скорботно скиглить... В моїх очах вся дія довкола Миколи відбувається, немов у кадрах фільму на екрані в сповільненому темпі, а постаті не ходять по землі, а плавають у повітрі: ніби з неба з'являється священник і вбирає жовтий епітрахіль поверх шинелі...» [6, с. 196–197].

Герої «Останнього пострілу» Р. Колісника усвідомлюють, що йдуть на війну не лише вбивати, а й умирати, тож думають і говорять про смерть, «бо ми всі рівні перед кулями і гранатами. Бо вони не вибирають своїх жертв по багатстві, по кольорі очей чи красі. Тому й маємо приповідку: „Вояк стріляє, а Бог кулі носить”» [6, с. 91]. Наскрізним образом, що вириває у травмованих спогадах Юрія, стає видовище масової смерті, яке так разюче виходить за межі нормального, звичного трибу життя, що не може бути сприйняте ним і не дає йому спокою². Враження від глобального «психологічного оціпеніння» Р. Колісник розкриває через перебування Юрія в «місцях пам'яті» (П. Нора), які нагадують йому про людські втрати, – на полях боїв, у військовому госпіталі, в пансіонаті для поранених, у таборі смерті, в божевільні. За визначенням французького вченого, «місця пам'яті» «не можуть утворюватися без наміру запам'ятати» [21, с. 19] і постають тоді, «коли з'являється відчуття розриву з минулим, але пам'яті ще достатньо, щоб утілити її в певний образ у намаганні зберегти. Місця пам'яті – це рештки» [10, с. 26]. Так, перебування героя в таборі смерті, в якому незадовго до приходу дивізійників жили чи, вірогідніше, доживали полонені радянські солдати, викликає в нього депресію, навіяну «запахом смерті»: «Я попав у депресію, хандра не покидає мене, нічого

² Розмірковуючи про переживання смерті людиною, котра опинилася на війні, З. Фрейд зазначає: «Що змінює війна в нашому стосунку до смерті? Дуже багато. Наш договір зі смертю... перестає дотримуватися так, як раніше. Ми вже не можемо випустити смерті з виду, нам доводиться в неї повірити. Тепер люди помирають по-справжньому, а не на сцені, й не одиниці, а у великій кількості, інколи десятками тисяч у день. До того ж це тепер уже не випадковість» (Див.: Фрейд З. Мы и смерть / Зигмунд Фрейд // Танатология. Учение о смерти / С. Рязанцев. – СПб. : Восточно-Европейский Институт психоанализа, 1994. – С. 16).

мене не цікавить, навіть голод не надокучає...» [6, с. 134]. Однак жахливі умови перебування в дерев'яних бараках, що пам'ятають тисячі людських смертей, не пригнічують його так, як почуття власного приниження, адже довкола «ще стоїть колючий дріт, ніхто не збирається його забирати, і це справляє на мене враження, що я не вояк, а полонений» [6, с. 133]. Під враженням од довжелезних ровів, у яких засипано безіменних солдатів, Юрій переносить досвід убитих на власний, укотре відчуваючи, що саме він, а не хтось інший, буде наступним. Відчуття ірраціонального страху перед «замкнутою» правдою про «смертельний конвеєр», яким здається табір, не покидає і соратників Юрія. Кожен із них боїться не лише довідатися про те, як убили таку величезну кількість людей, а й подивитися на місце їхнього поховання. «Їхні товариші загинули, і ніхто не довідається, як, – розмірковує Юрій. – Ніколи! Ця глибока таємниця закопана разом із ними в довжелезних піщаних, нерівних рудих ровах-гробах, які тягнуться під молодим сосновим лісом. Скільки їх там закопано? Тисячі? Сотки тисяч?» [6, с. 134]. «Запах смерті», який повсякчасно відчуває герой «Останнього пострілу» в цьому й інших епізодах, переконує його у власній приреченості, викликаючи придушений панічний страх. Не випадково С. Рязанцев констатує, що смерть – це «один із корінних параметрів колективної свідомості», якому опиратися не може ні дикун, ані людина атомного віку, й лише небагатьом дано силу волі перед лицем смерті зберегти холонокровність і силу духу [14, с. 92].

«Місця пам'яті» притягують до себе Юрія, як магніти, змушуючи повертатися назад, у пережите. З цього приводу Д. Белл підкреслює, що однією із проблем травмованої пам'яті «є відсутність часової дистанції, неспроможність розглядати минуле як минуле, як щось, що можна залишити позаду» [18, с. 8]. Ідеться про напосідну потребу героя раз у раз повертатися до своєї «травми» – не стільки для того, щоб раціонально осмислити її, як для того, щоб знову емоційно пережити. Не лише в реальності, а й уві сні Юрій повертається на місце бою, де втратив своїх товаришів: «У сні я наново переживаю жахіття грізних липневих днів під Бродами. Ті події влізли в мою підсвідомість, мов кліщі в людське тіло. Пропадайте, дражливі сні! Та ні, вони кожний новий раз карбують пам'ять ще глибшими рівцями...» [6, с. 236]. Після смерті Богдана він прагне якнайшвидше виписатися з госпіталю, щоб поміж соратників знайти забуття; не долікувавшись у німецькому пансіонаті, не зважаючи на застереження лікарів, вояк

рушає в табір під Фельдбахом, уважаючи окопи за свій «дім», а товаришів – за «сім'ю». Утечує в окопи він рятується: в першому випадку – від нав'язливих спогадів, нав'язаних смертю Богдана, у другому – від розповідей однорукого есесівця, котрий вихвалявся тим, як вішав заручників у Югославії. «Солодке вино, чи ти змиєш із пам'яті гауптмана насильство, смерть? Для нього вішати людей було так, як для мене пити вино, а може, ще п'янкіше?» [6, с. 236]. Рецепція цієї історії простежується також у збірці «Марширують добровольці» (1993) Р. Колісника. Відомо, що сам автор, як і його alter ego, не раз повертався до «місць пам'яті», про що свідчить, зокрема, описана ним у книзі нарисів «Довкола світу» (1982) поїздка в Австрію, передусім до Фельдбаха, де відбувся останній бій дивізії «Галичина» [5, с. 24].

Місце бою, подібно до лакмусу, проявляє все те, що відбувається в надрах людської психіки й душі. Відтак, живі постійно перебувають поряд із мертвими, а все живе, що несподівано з'являється тут, приречене на загибель³. Водночас пам'ять героя блокує спогади про мертвих, неспроможна досягнути жахливої реальності, адже він «тепер в іншому світі» [11, с. 61]. Поле бою під Бродами здається Юрієві величезним цвинтарем, на якому «не воки, а духи спішаються, щоб завчасу сховатися у свої гроби» [11, с. 113], або «якоюсь нереальною, не з цього світу грою» [11, с. 111]. Герой «Останнього пострілу» діє в межах цієї «гри», що відображене, зокрема, в епізоді смерті сотника Мирослава, яку він сприймає як театральну гру (аналогічно до смерті дивізійника Миколи, котра здається йому сповільненим прокручуванням кінострічки): «Мов у гіпнозі, мої очі прикуті до галявини, по якій раз-по-раз б'ють сальви, неначе вся армія націлилася на свою єдину жертву – Мироська. Його тіло здригається від кожного пострілу, немов не хоче вмерти... Блискуче сонце освітлює галявину, мов прожектор сцену.

...Я в театрі. Драма. Остання дія. Остання сцена. Кульмінація – останній постріл; героя

³ У післямові «Загинули перед боем» до книги Дж. Джонса «Віднині й навік» (інша версія перекладу – «Звідси й у вічність», 1951) Г. Злобін так характеризує специфіку містичних аспектів поведінки людини на війні: «Ми ще не відгадали загадку війни. І не розв'яжемо, доки не буде розв'язана загадка, що знаходиться всередині кожного з нас. Війна – неоднозначна річ, як і ми самі неоднозначні. Навіть у наймиролюбніших людях живе вояволича схильність. Війна – це істерія, а істерія заражає і зачаровує (вирізнення моє. – В. В.). До того часу, поки яка-небудь нація чи група людей з тієї чи тієї причини готова вступати в бій з іншою нацією або групою, війни не припиняться, бо зло в людині сягає своїм коренем якоїсь темної, агресивної, садомазохістської риси» (Злобин Г. Погибли перед боем / Г. Злобин // Отныне и вовек / Дж. Джонс; пер. А. Михалева. – М.: Правда, 1989. – С. 766).

прошиває підступна куля; герой падає; лежить на сцені; спадає завіса; завіса знову піднімається; герой кланяється з ледве помітною усмішкою під невгаваючі оплески глядачів – Мирослав Гнатюк триумфально відіграв свою роллю... Чому не спадає завіса?.. Чому Мирослав не піднімається?» [6, с. 231].

Приєм «гри», що обумовлює сприймання Юрієм смерті сотника Мирослава, програмує адогматичний тип світорозуміння, сутність якого полягає не в результаті, а в самому процесі: умовно існує суперник, боротьба, перемога тощо. Своєрідно це проявляється і в стосунках Юрія із жінками. Він, хоч і розуміє, що на окупованій території жінка опоганена, адже здебільшого куплена за хліб і ковбасу, проте охоче приймає від неї втіху. Однак, відмовившись від інтимної близькості з буковинкою Надією, через яку навіть думав дезертирувати з армії («Я ходив, немов хвора людина, яка в гарячці не пододала кризи» [6, с. 157]), раптово дізнається, що вона вже була одруженою, тож відступає її «без бою» сильнішому суперникові – поручнику Ружницькому. Із подібною настановою Р. Колісник порушує цю проблему в повісті «Еріка» (2009). Хорунжий Степан Цибульський, закохавшись у боснійську партизанку, русинку Надію, що назвалася йому Ерікою, спершу стає жертвою своїх романтичних ілюзій, а згодом – убивцею коханої.

Феномен травми в «Останньому пострілі» Р. Колісника реалізується як у біографічному, так і в історичному ракурсах. Юрій Колос і його однодумці, духовно загартовані вчорашніми бійцями та старшинами Української Галицької Армії, мріють «повторити історію», тобто покласти початок українській армії, певні, що коли не вдалося вибороти самостійність «тоді», то неодмінно вдасться «тепер». Під час муштри та дислокацій дивізійники співають стрілецькі пісні, слухають оповіді ветеранів-стрільців, а один із героїв кожному вершину називає Маківкою, бо в Першій світовій війні січовики розгромили російську армію на горі Маківці. «Ми сиділи зачаровані, мов малі діти, слухаючи чудової казки. Мов у байці, ми вже у Львові, маршируємо рівним твердим кроком на дефіляді перед трибуною» [6, с. 50]. Мобілізація в дивізії схожа на свято, тому гімназисти, які радіють життю в період канікул і будують плани на майбутнє, гордо йдуть містом, сповнені «тугою за героїчним», «жадобою подвигу» заради людей, які благословляють їх, осипаючи квітами. Зі зворушенням ветеран-січовик Грицай називає їх «новими лицарями залізної остроги» [6, с. 50] (до слова, О. Бабій у своїй повісті «Перші

стежі» йменує юнаків-гімназистів, які вирішили «змінити книжки на гранати» (В. Янів) і вступають до Легіону Українських Січових Стрільців, «першою стежею українського війська»). Проте скоро хлопці переконуються, що на війні немає ні лицарства, ні героїки, бо вона, подібно до звіра, безжалісно та безглуздо пожирає їх одного за одним. «Свято радості» («до дивізії йшли записуватися, як на Великдень») перетворюється в бійню без сенсу, де нічого не вирішується й ніщо не розв'язується. Якщо на початку повісті весь клас уступає в дивізію, щоб повторити історію «тих, що пішли, підняли червону калину – створили легенду перемоги» [6, с. 49], то до кінця війни з усього класу живим залишається лише Юрій – єдиний носій пам'яті про загиблих.

Відомо, що впродовж двох світових воєн українці, роз'єднані кордонами імперій-антагоністів (Австро-Угорщиною та Росією в Першій світовій і Німеччиною та СРСР у Другій), творили міф про те, що коли в них буде власна армія, навіть тимчасово підконтрольна одному з окупантів, то це підпорядкування швидко зникне, щойно вони проголосять самостійну державу. Січовики з «Перших стеж» О. Бабія в пориві молодечого запалу та буяння надій, пов'язаних зі створенням «рідного війська», не чують гірких попереджень тих, хто вже воював – «за цесаря, а не за Україну! За ось цих генералів, що б'ють нас і катують», тож платять власною кров'ю, – щоб «їхні чини дали ім'я безіменній нації». Дивізія «Галичина», переконаний поручник Сивенький, завертаючи дезертирів після катастрофічного розгрому, «ще стане нашою національною армією, тому в ній мусить хтось залишитися. Коли прийде відповідна хвилина, – він підніс догори палець, підвищуючи тон, – ми, регулярна армія, з'єднаємося з повстанцями (Українською Повстанською Армією. – В. В.) і здобудемо волю нашому народові – разом!» [6, с. 132]. Подібними настроями живляться дивізійники з роману «Огненне коло» (1953) І. Багряного, вважаючи, що в «жорсткому ході війни, в останньому корчі напруження всіх сил обидва вороги впадуть знесилені й вичерпані, вп'явшись один одному в горлянку... І ось тут тоді вийдуть вони – юні, свіжі, сталевозорганізовані й дисципліновані, й розгорнуться на всю силу – дивізія розгорнеться в корпуси, корпуси в армії. Вони пройдуть по землі тріумфальним маршем, вони докінчать справу: і слід заскородять по обох ворогах, і принесуть на вістрі меча свободу своєму народові» [1, с. 13–14].

У постатях Юрія Колоса та його бойових побратимів Р. Колісник створив ідеалізований

образ юнаків-галичан, цвіту нації – інтелігентних, освічених, відданих Україні воїнів, які сповідують кодекс честі не лише у взаєминах між собою, а й у ставленні до полонених і поранених ворогів. Автор не показує героїзм дивізійників – у його оцінках соратників це самоочевидне, а натомість прагне розкрити сенс «пасіонарного спалаху» дивізії «Галичина», в якому сучасний читач убачає не що інше, як своєрідну рецепцію українського донкіхотства. Не випадково М. Островерха, письменник-січовик, а згодом дивізійник, редактор часопису «До перемоги» та хроніки дивізії «Галичина», в передмові до книги спогадів «Гроза калини» (1962) потрактував ідею українського січового стрілецтва через образ Дон Кіхота, героя однойменного роману М. де Сервантеса, зазначаючи, що українських січових стрільців деякі скептики також уважали «лицарями абсурду», які вирушили на марну «боротьбу з вітряками» [11, с. 10]. Протиставляючи філософію Дон Кіхота адаптації та компромісу своїх сучасників, М. Островерха наголошував: якщо робити вибір між донкіхотством і пристосуванством до брехні, нечесності та приниження, то краще вже йти «воювати з вітряками». Однак в умовах геополітичної приреченості України ідеали «лицарів абсурду» зрозумілі, адже людям честі не личило адаптуватися до неприйнятних умов, а тому вони обирали донкіхотство⁴.

Найбільшою мужністю в такому випадку є спроба звільнитися від ілюзії: поставити запитання руба й наважитися почути на нього відповідь, хоч би якою страшною вона не виявилася. Це ключ-запитання Юрій ставить у розмові із сотником Мирославом під час відступу до Фельдбаха, та знаходить на нього відповідь лише в останній день війни, вже після загибелі сотника. Якщо для Мирослава, який уособлює «абсурдного героя», приреченість дивізії «Галичина» заздалегідь прогнозована, то для Юрія болісне «прозріння» приходить лише з «останнім пострілом», котрий означає не лише втрату останнього з бойових побратимів, а й порушення присяги, зречення військових обов'язків і, зрештою, «втєчу від себе». Намагання героя позбутися шолома, багнета, військового значка сприймається, з одного боку, як утеча від

⁴ Висловлювання М. Островерхи про «лицарів абсурду» перегукується з думками О. Теліги, яка, говорячи про необхідність ушановувати своїх героїв, у статті «Партачі життя» зауважувала: «...були у нас лицарі абсурду і власне така маса, що ідею цих лицарів обернала в абсурд своєю байдужістю до неї і чемністю та терпимістю супроти ворогів» (Теліга О. Партачі життя (До проблеми цивільної відваги) / О. Теліга // Збірник / О. Теліга ; ред. і примітки О. Жданович. – Детройт – Нью-Йорк – Париж : видання Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977. – С. 343).

реальної катастрофи, з другого – як спроба врятуватися від минулого, що безупинно переслідує його, вийти з «великої гри» двох «хижаків». Для кожного солдата, який носив мундир ворожої армії, це була трагедія. Так, Петро Зварич, герой повісті «Заметіль» (1928–1933) Р. Купчинського, отримавши стрілецьке обмундирування, з радістю скидає із себе огидний йому мадярський однострій, бо не в одному селі мадярське військо вішало та чинило розбої. Для героя повісті «Огненне коло» І. Багряного Петра Стояна німецька уніформа не просто огидна, а страшна – насамперед через дві літери «SS», які асоціювалися з нацистськими підрозділами, що виконували функції як жорстокого нагляду всередині власної армії, так і карально-органу на окупованій території. Юрій Колос, як і його соратники, погоджується вдягнути чужинську уніформу з галицьким левом на шевроні, сподіваючись, що невдовзі обидва «хижаки» – «червоний» і «коричневий» – утратять силу в останньому двобої, а українська дивізія здобуде перемогу та посприяє відродженню національної держави. Розвінчання цієї ілюзії Р. Колісник розкриває в епізоді зустрічі батька-червоноармійця із сином-дивізійником – українців, які йдуть один проти одного в уніформах ворожих держав. «Голос крові» рідних людей заглушений, адже масакра, що вирила прірву не лише між різними територіями України, а й між різними поколіннями – це лабіринт⁵. Тож Юрій стає свідком смерті сина-дивізійника й перед відступом розгромленої армії допомагає батькові-червоноармійцеві похоронити вбитого [11, с. 122]. Схожу ситуацію Р. Колісник відтворює у фрагменті зустрічі двох українців із протилежних військ, сотника Кука та капітана Плюща, вихідців з одного містечка й товаришів по шкільній лаві. За картиною зустрічі командирів, яка має ритуальне значення, бо вони зустрілися під перебіг великодніх дзвонів, щоб обмінятися кошиками, Юрій спостерігає з дерева як снайпер, навівши мушку на радянського капітана. Великдень закінчується «без крові», однак вистрелити в капітана йому доводиться вже під час нічної атаки.

У Юрієвому зреченні військової уніформи та зброї Р. Колісник фіксує конфлікт романтич-

⁵ Наявність таких деструктивних змін у психіці представників однієї нації свідчить про довготривалу відсутність різновиду свободи, властивої всім незалежним спільнотам, який проявляється в ознаках національної гідності, національної свідомості, національної солідарності, прагненні до соборності. За визначенням Е. Фромма, колонізована нація завжди морально занепадна, як занепадна є людина-невільник: «Свобода є передумовою для розгортання всіх людських здібностей особистості, її фізичного і психічного здоров'я і рівноваги. Якщо в людини відбирають свободу, вона стає хворою, калікою, інвалідом» (Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности* / Эрих Фромм. – Минск : Попурри, 1999. – С. 246.).

ної ілюзії з дійсністю, що розбалансовує психологічний світ персонажа, означаючи, з одного боку, смерть наївного донкіхота⁶, із другого – народження вольового, загартованого бойовим досвідом чоловіка: «З останнім пострілом я немов визволився з пут, я вільний... Я уже нічого не боюся...» [11, с. 272]. Примітно, що подібний конфлікт демонструє У. Самчук у романі «Втеча від себе» (1982), де бойовий офіцер Вермахту, потрапивши в оточення, зрікається своїх обов'язків, зброї та нагород, намагається розчинитися в гущі селян. Бажання сховати шолом, газову маску, так і не використану під час війни, сприймається як утеча від страху, від відповідальності за скоєне. Однак у цьому випадку було б неправдоподобно вважати зречення героя «Останнього пострілу» спробою втечі від свого покликання, обов'язку. Навпаки, Р. Колісник, як і його alter ego, розглядав свою участь у Другій світовій війні, зокрема в лавах дивізії «Галичина», як місію, покладену на нього часом і обставинами. Так автор лише вияснює відчуження переможених, але непереможних духом українських вояків, на яких після поразки чекали не менш жахливі випробування в таборах для військовополонених та еміграції. Серед випробувань, за спогадами Р. Колісника, були безпідставні наклепи з боку єврейського центру Симона Візенталя зі США, спростовані кількома міжнародними комісіями, а також скандальна кінострічка «SS in Britain» Д. Генді, знята на замовлення приватної англійської телекомпанії. В одній зі своїх чотирьох редакцій повість мала закінчуватися смертю Юрія («Останній постріл» мав стати символом трагічної загибелі героя в останній день війни), однак, зважаючи на пораду В. Бендера, висловлену в листі до нього, Р. Колісник змінив фінал. «...Я б залишив оповідача живим, – радив В. Бендер. – Про витолочення на війні усіх друзів – рекрутів з однієї кляси, вулиці чи села вже є багато книг, хоча б Ремарка „На західному фронті без змін“, а також у книгах „Сталінград“ і „Москва“ німецького автора, прізвиське якого я забув (найімовірніше, мова йде про Теодора Плів'є, автора трилогії про Другу світову війну, до якої входять романи „Stalingrad“ (1945), „Moskau“ (1952), „Berlin“ (1954), досі не перекладені українською мовою. – В. В.). Краще залишіть його живим із почуттям вини, що всі загинули, а він залишився» [4, с. 184].

Зойк травмованої свідомості – «Чому так сталося?» – виявляється спробою відшукати загублений «сенса війни», тобто з'ясувати причини національної травми. Не випадково під

⁶ Спробу героя позбутися атрибутів, що засвідчують його причетність до окупаційної армії, можна трактувати деякою мірою як «ідейне» зречення самого автора.

час перебування в госпіталі Юрій замислюється над рядком зі «Слова о полку Ігоревім»: «Сватів напоїша, а самі полегоша... Не напоїша вони сватів, а самі полегоша, – залізли мені в голову, мов тупий біль слова зі „Слова о полку Ігоревім“» [12, с. 14]. Звертаючись до «Слова о полку Ігоревім», автор мимовільно порівнює трагічний похід руських дружин проти половців 1185 р. із рейдом дивізії «Галичина» від Бродів до Фельдбаху 1944–1945 рр. І хоч це порівняння присутнє в «Останньому пострілі» імпліцитно, – без його розуміння читач не зможе сповна осягнути проблеми, порушеної автором⁷. Як відомо, легковажність і честолюбство новгород-сіверського князя Ігоря призвели руське воїнство до розгрому, після якого князі «пересіли зі сідла золотого в сідло невольничче», а рубежі Київської держави залишилися незахищеними перед наскоками кочовиків. Анонімний автор «Слова о полку Ігоревім», за однією з версій, сам учасник походу, не може втриматися від осуду князівських чвар, які перетворюють Київську державу на велетенську руїну. Р. Колісник, свідок поразки дивізії «Галичина» під Бродами в липні 1944 р. та спроби реваншу під Фельдбахом у квітні 1945 р., стурбований тим, що українці втратили свої найкращі сили в «чужій війні», а натомість західний світ, як і в часи поразки Української Народної Республіки, злегковажив їхніми державницькими прагненнями.

Отже, воєнна катастрофа постулюється в «Останньому пострілі» Р. Колісника як індивідуальний і національний травматичний досвід. Визначальну роль у розкритті проблеми переживання персонажем травматичного досвіду відіграє мотив «зовнішньої» та «внутрішньої» подорожей («дороги смерті», яка переходить у «втечу від себе»). Серед двох способів пережити травму – «програвання» та «опрацювання» – автор, безперечно, віддає перевагу першому. Однак спроба героя позбутися свого «тягаря» свідчить і про бажання автора «вилікувати» власну «епістемологічну хворобу», що дає підстави говорити про неможливість повного «опрацювання» травматичного досвіду війни.

Література

1. Багрянний І. Огненне коло / Іван Багрянний. – К. : Варта, 1992. – 124 с.

⁷ Примітно, що над фрагментом зі «Слова о полку», ремінісценцією М. Бажана, розмірковують дивізійники з «Огненного кола» І. Багряного. Однак якщо протагоніста з «Останнього пострілу» Р. Колісника тривожить проблема «змарнованих жертв», які полягли «не за землю Руську», то героїв «Огненного кола» І. Багряного зачіпає за живе Бажанова фраза: «О жовті черепи, зіницями на схід». Для вояків дивізії «Галичина» з «Огненного кола» І. Багряного цей вислів має інше значення, ніж закладене автором: «зіницями на схід» означає назустріч ворогові, отже, мертві гинули героями, а не втікачами, що співвідноситься з висловом з автентичного «Слова о полку Ігоревім»: «Лучше ж бо потятим бути, аніж полоненими».

2. Гайдукевич Я. На життєвих і творчих перехрестях: Роман Колісник : за матеріалами Тернопільського обласного краєзнавчого музею / Ярослава Гайдукевич. – Тернопіль : Джура, 2012. – 408 с.

3. Жила В. Вони нічим не завинили перед Україною, перед людством узагалі / Володимир Жила // Свобода. – 1994. – Ч. 89–91. – С. 4.

4. Кедрин-Рудницький І. Жах війни і вояцька доля / Іван Кедрин-Рудницький // Свобода. – 1989. – 9 серпня. – С. 4.

5. Колісник Р. Довкола світу : репортаж-спомин / Роман Колісник. – Торонто – Нью-Йорк : накладом Братства колишніх Вояків 1-ї Української Дивізії УНА, 1982. – 95 с.

6. Колісник Р. Останній постріл / Роман Колісник ; передм. Р. Федоріва. – Львів : Червона калина, 1992. – 272 с.

7. Липа Ю. Бій за українську літературу Ю. Липа // Твори / Ю. Липа. – Т. 4 : Бій за українську літературу. Київ, вічне місто. – Львів : Каменяр, 2012. – 278 с. – (Серія «Спадщина»).

8. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. – Т. 2. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.

9. Лоза М. Роман Колісник «Останній постріл» / Михайло Лоза // Гомін України. – 1989. – № 9. – С. 4.

10. Нора П. Проблематика мест памяти / Пьер Нора // Франция – память. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1999. – С. 17–50.

11. Островерха М. Грозна калина в українських січових стрільцях / Михайло Островерха. – Нью-Йорк : накл. автора, 1962. – 132 с.

12. Погорелов О. Художня література як історичне джерело для вивчення деяких аспектів Першої світової війни / Олексій Погорелов // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2005. – Вип. 9. – С. 131–135.

13. Поліщук В. Незавидна доля / Володимир Поліщук // Вісті Комбатанта. – 1989. – Ч. 2. – С. 4.

14. Рязанцев С. Танатология: Учение о смерти / С. Рязанцев. – СПб. : Восточно-Европейский Институт психоанализа, 1994. – 380 с. – (Современная гуманистическая литература. Библиотека психоаналитической литературы).

15. Слабошпицький М. Українське слово з-за океану / Михайло Слабошпицький // Київ. – 2008. – № 1. – С. 141–144.

16. Сорока П. Роман Колісник : літературний портрет / Петро Сорока. – Хмельницький : Авель, 1998. – 132 с.

17. Федорів Р. Хлопці з-під знаку Лева / Роман Федорів // Останній постріл / Р. Колісник. – Львів : Червона калина, 1992. – С. 3–8.

18. Bell D. Introduction. Memory, Trauma and World Politics // Memory, Trauma and World Politics. Reflections on the Relation ships between Past and Present / ed. by Duncan Bell. – Palgrave MacMillan (March 30, 2010). – 288 p.

19. LaCapra D. History and Memory After Auschwitz / Dominick LaCapra. – Ithaca and London : Cornell University Press, 1998. – 232 p.

20. LaCapra D. Writing History, Writing Trauma / Dominick LaCapra. – JHU Press, 2001. – 226 p.

21. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Memorie / Paul Nora // Representations. – 1989. – № 26 (Special Issue: Memory and Counter-Memory). – P. 7–24.

УДК 94(477)«085/134»:27

Ірина Діптан

МІСІЯ АДАЛЬБЕРТА В 961–962 РОКАХ: АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ПРОЧИТАННЯ

«Си бысть предѣтекущая крестьянъстей земли, аки деньница предѣ солнцем и аки зоря предѣ светомъ, си бо съяше аки луна въ нощи...» [37, с. 35].

У статті розглянута одна з найконтраверсійніших проблем за володарювання Ольги – християнський вибір княгині – у доробку вчених ХІХ–ХХ століть. У результаті історіографічного екскурсу висвітлені погляди дослідників на вузлові аспекти проблеми: чинники, що зумовили київське посольство до німецького короля Оттона І, його завдання; сутність «місії Адальберта» та її вислід; наявність чи відсутність християнського вектора в правительки Русі.

Ключові слова: княгиня Ольга, король Оттон І, імператори Костянтин VII і Роман II, Русь, Візантія, Рим.

Лише один абзац присвячено «місії Адальберта» в працях Д. Дорошенка, та роздуми історика й політика стосовно відмінностей між світовими християнськими центрами – концептуального рівня. Передусім він зазначає, що з падінням 476 року Західної Римської імперії оплотом християнства супроти магометанства стає Східна, зі столицею в Константинополі. «Але престиж <...> Риму, як колишнього осередку світової <...> імперії, зберігся і перенісся на представника церковної влади, на римського єпископа» [11, с. 44]. Дослідник зацентровує на амбітності римських пап, які «заявляли, що вони були наступниками Апостола Петра, першого римського єпископа, і тому їм наче б то належить і право верховного суду над усім християнським світом, у тім числі й над церквами сходу» [11, с. 45].

Основну причину незгоди й розходжень між церквами історик убачає у відмінностях еллінського й римського духу. «Християнська думка на сході, – пише вчений, – наслідувала дух

грецької філософії, її нахил до абстрактних питань догматичного характеру, вона цікавилась внутрішнім змістом людської душі та її удосконаленням. Римська церква унаслідувала практичний дух Риму, який залишив стройну систему юридичного мислення і строго впорядковані норми суспільного ладу, під які церква на Заході намагалась підвести і життя церковне» [11, с. 46]. І, нарешті, найсуттєвіша риса, притаманна Римській церкві: «...папи звикали дивитися на себе, як на найвищих суддів не тільки в житті церкви, а й в державних справах. Вони коронували імператорів і королів і ставили свою владу вище від світських володарів» [11, с. 48].

Д. Дорошенко дуже побіжно висловлюється про діяльність Ольги в царині християнізації Русі: «...жінка князя Ігоря, <...> прибула 957 р. до Царгороду, але охрестилася, здається, ще перед тим у Києві...» [11, с. 50]; «...заводить зносини з німецьким імператором Оттоном Великим, думаючи один час дістати собі єпископа з Заходу...» [12, с. 48], «...але його [Адальберта] місія не мала успіху, і Ольга таки прийняла хрещення з рук грецького духовенства» [11, с. 50].

О. Лотоцький вважає, що, їдучи до Царгороду, Ольга намагалася вирішити як політичні, так і релігійні завдання. «Політичні цілі, – уточнює дослідник, – могли полягати в бажанні забезпечити якийсь зовнішній маєстат для княжої влади в Києві; щодо релігії <...> охрещення народу з умовою надання власної ієрархії для нової церкви» [25, с. 63]. «Не досягнувши своїх цілей у Царгороді, Ольга, – продовжує вчений, – <...> посилає посольство до могутнього <...> короля <...> Оттона І з проханням прислати на Русь єпископа та священників» [25, с. 63].

¹ Закінчення. Початок у ч. 1 (32) за 2015 рік. – *Ред.*

Західних місіонерів спіткало в Києві глибоке розчарування, позаяк вони, на думку О. Лотоцького, надто «забарилися»: «...за ті два роки, коли збиралася місія <...>, обставини <...> змінилися несприятливо – чи для християнства взагалі, чи для сеї місії зокрема» [25, с. 64]. Учений роз'яснює попередньо мовлене: посланці німецького короля, «прибувши до Києва, мабуть, почали тут, не зважаючи на <...> обставини, поводитися так рішуче, як перед тим поводитися західні ж місіонери в Болгарії, звідки їх було врешті видалено. Та сама доля спіткала й місіонерів <...> на Русі» [25, с. 64]. Кінцево Ользі не вдалося «охрестити Русь та прилучити її до культурного, політичного та могутнього християнського світу» [25, с. 64].

В історичних розвідках Н. Полонської-Василенко, присвячених володарці України-Русі, певне місце надається з'ясуванню історії київського посольства до німецького монарха та «місії Адальберта». Відсутність згадок про означені події у вітчизняних літописах авторка пояснює тим, що писалися вони тоді, коли «у Києві панували візантійські впливи, ворожі Римові» [38, с. 104–105].

Дослідниця говорить, що ймовірним поштовхом звернення Ольги до Оттона I було невдоволення княгині результатами відвідин Константинополя 957 року [38, с. 104; 40, с. 20]. Вона зауважує, що зміст німецьких хронік не дозволяє з'ясувати «ні причини затримки в відрядженні посольства Оттоном I, ні причини невдачі його» [40, с. 20]. Усе ж стверджує, що «невдача не була повна: <...> Оттон I дуже радо зустрів Адальберта і дав йому високу нагороду» [40, с. 20]. Відтак, науковець припускає, що Ольгине посольство могло мати «дипломатичну мету, з якою заснування єпископії йшло лише поруч і не було головною справою Ольги» [40, с. 20].

Беззаперечним і найсуттєвішим для Н. Полонської-Василенко було те, «що Ольга нав'язала дипломатичні стосунки з двома найбільшими, наймогутнішими імперіями не лише тодішньої Європи, а всього культурного світу – з двома цісарями Римських Східної та Західної імперій...» [40, с. 20].

С. Томашівський вважає, що «офіційна візита Ольги в 957-ім р. скінчилася сильним політичним диссонансом між обома державами. Княгиня <...> відчула горду, непривітну і мало почесну поведінку Ромеїв <...>: <...> незнана нам <...> політична ціль поїздки відко не оправдалася і київсько-візантійські взаємини, ніколи не сердечні, сильно напнялися» [53, с. 70]. Чи могло бути чинником непорозуміння церковне питання? За відсутністю «найменших позитивних вказівок» історик висловлюється

обережно: «...певне те, що на погляд княгині Русь уже <...> дозріла до урядового заведення в ній християнства та що вона дійсно думала про окрему церковну організацію своєї держави. Тільки що ся мудра княгиня не бажала свого многоважного діла віддавати в візантійські руки» [53, с. 70–71].

С. Томашівський однозначно стверджує: «В справі організації краювої Церкви й систематичного навертання народу, Ольга звертається до Німеччини, де й висвячуються два єпископи для Русі...» [53, с. 74]. Цікавою бачиться заувага дослідника про те, що після смерті Либутія – першого єпископа для Русі – «Ольга видко пригадувала своє бажання, бо Оттон, перед своїм виїздом в Італію, подбав про висвячення наступника, в особі Адальберта...» [53, с. 71]. «До Києва міг він, – продовжує вчений, – прибути десь під кінець 961 або з початком 962 р., себто яких 3–4 роки після того, як Ольга вперше (тобто – було й наступне? – І. Д.) вислала в сій справі посольство до короля» [53, с. 71].

С. Томашівський виокремлює низку чинників, які зумовили крах місії Адальберта. По-перше, зміна політичної ситуації в Києві, позаяк «малолітній князь Святослав доступив повних прав! Княгиня – мати зложила реєнцію; замість старих дорадників з часів Ігоря, прийшла до голосу молода дружина Святослава» [53, с. 71]. По-друге, якщо княгиня Ольга розбудовувала державу дипломатично, господарськи, то князь Святослав удається до традиційного засобу швидкого збагачення – війни. «Вже двадцять літ Київ не вів війни – найважливішого в тих часах і обставинах жерела багатіння, а навіть удержання (достоту, – проводить аналогію С. Томашівський, – як пізніші українські козаки бунтувалися, коли їм не давано йти на море воювати)» [53, с. 71]. Де вже байдужому до християнства Святославові перейматися клопотами Адальберта! По-третє, з політичним відходом Ольги активізувалися язичники. «Прихильники старого поганства, – підкреслює вчений, – мусіли з ненавистю <...> дивитися на християнську княгиню, на її відразу до ідолопоклонства та на заходи в користь нової віри; в їхніх очах, всі елементарні нещастя були певною пімстою загніваних богів...» [53, с. 71–72]. По-четверте, С. Томашівський не відкидає ймовірного втручання Константинополя в перебіг політичних подій у Русі: «...Візантія, на вістку про церковно-політичні зносини Києва з Заходом, почувала небезпеку та завела такі самі інтриги на Русі, як сто літ раніше в Болгарії» [53, с. 72].

Хоч Святослав із поваги до матері, «йдучи з протихристиянською течією, не велів переслідувати поодиноких християн <...>, одначе про удержавлення нової віри, про загальне навер-

тання народу і про утворення церковної ієрархії, – підсумовує дослідник, – не могло вже бути й мови» [53, с. 72]. Звісно, за нових політичних реалій «Адальберт <...> міг тільки ствердити, що його місія стала зайва» [53, с. 72].

Загальна ж оцінка С. Томашівським християнського вибору княгині Ольги – висока, піднесено-емоційна: «Такий був вислід першої в історії спроби повернути всю Русь на християнство і злучити її церковно-культурними зв'язками з Заходом...» [53, с. 72]. Учений указує на потенційні перспективи «того змагання першої християнки на київському престолі»: «...в разі успіху було-б повело історію Східної Європи цілком іншим шляхом, ніж опісля вийшло, що призначувана тоді Києву історична місія перейшла на Польщу» [53, с. 72].

Професор зауважує, що нащадки віддали належну шану «головним героям сеї історичної драми»: «...києво-руська Церква постановила між святими Ольгу, а німецька – Адальберта. Се останнє, очевидно, не за Русь. Недоспілий руський єпископ став <...> потім першим архієпископом магдебурзьким; на сім становищі діяльність його самого і його наслідників мала епохове значіння в розвитку християнства і Німеччини» [53, с. 72].

Знаковою є характеристика С. Томашівським сутності релігійної політики за часів Ольги – Володимира Великого: «... подвійне хитання Київської Русі: між поганством і християнством – всередині, та між Візантією і Римом – на зверх» [53, с. 74].

Доволі своєрідне прочитання «діянь Адальберта» маємо в І. Огієнка. Передусім він спростовує заяви тих католицьких письменників, які «твердять, ніби Ольгу охрестили католики» [33, с. 26]. Контраргументи вченого-богослова такі: «По-перше, в той час ще обидві частини християнства – Греція й Рим не розходилися, а тому для того часу рано ще говорити про католицизм; по-друге, Ольга тоді була вже безумовно охрещеною» [33, с. 26–27]. Дослідник, не заперечуючи самого факту посольства княгині до німецького короля, вважає, що про запрошення біскупа на Русь не йшлося; натомість «Оттон, відомий як завзятий насадитель християнства серед слов'ян, хотів скористатися з випадку і проти бажання Ольги настирливо послав-таки в Україну свого непрошеного єпископа...» [33, с. 26–27]. Відтак і вислід «місії Адальберта» – вповні очікуваний: «...єпископ цей <...> змушений був утікати з України, нічого не зробивши, бо протихристиянський настрої там був ще надто великий» [33, с. 26–27].

Отець І. Нагаєвський шукає витоки Ольжиного посольства до Оттона I в безрезультативності її поїздки до Константинополя 957 року.

На думку вченого, одним із завдань перемовин княгині з імператором і патріархом було «виеднати для Києва ієрарха, що самостійно управляв би Київською Церквою. Такі старання не були новістю для Києва, бо там вже був архієпископ в часах Аскольда й Діра, якого вислав був туди патріарх Ігнатій за володіння імператора Василя Македонця» [28, с. 30]. Відмову пояснює тим, що <...> патріарх і імператор не мали певності, чи він в Києві вдержиться з огляду на поганські впливи дорадників молодого Святослава <...>. Може, радили св. Ользі ще дещо подождати...» [28, с. 30]. Та княгиня поспішала охрестити руську державу, доки була її регенткою.

Трирічне очікування відповіді вчений умовитовує суперництвом прикордонних митрополій Бремен-Гамбурга та Майнца. «Обидві ці митрополії, – оповідає дослідник, – обстоювали свої виключні претензії в християнізації слов'ян. Остаточно архієпископ Бремену, Адальдаг, висвятив монаха з монастиря св. Альбана в Майнцу, Лібутія, на єпископа Русі, але він скоро помер, не виїхавши з Німеччини. Тоді архієпископ Майнцу, Вільгельм, висвятив монаха з монастиря св. Максиміліана в Трірі, Адальберта, на це саме достоїнство. Він дістався на Русь і був там в рр. 961–962» [28, с. 31].

І. Нагаєвський не погоджується з тими вченими, котрі пов'язували невдачу місії Адальберта з уступленням «св. Ольги з регентства й початком поганської реакції за Святослава» [28, с. 31]. Контраргумент отця Ісидора – «Святослав не переслідував християнства, хоч би для пошани своєї матері...» [28, с. 31]. «Мабуть, найголовнішою причиною, – припускає дослідник, було те, що він [Адальберт] не був ще самостійним архієпископом – митрополитом, а єпископом-місіонером, якого могли <...> підчинити митрополитові в Бремені або Майнцу (такими були єпископи Праги і Гнезна, що підлягали митрополитові в Магдебургу). Нову митрополію могла створити лише Апостольська столиця в Римі. Чи були там заходи в тій справі, не знаємо нічого» [28, с. 32].

Суттєвим чинником від'їзду «Адальберта з Києва було те, що він і його пресвітери були латинського обряду, не знали слов'янської мови, ані письма і, що найголовніше, не вміли служити слов'янської св. Літургії, яка вже була вкорінилася в Києві ще від часів місії св. Кирила й Методія. Русь не думала змінити свого обряду, як це сталося в Моравії, Чехах і Польщі» [12, с. 32]. Наголошуючи на цій обставині, І. Нагаєвський згадку Адальберта I про хрещення володарки Русі в грецькому обряді витлумачує як його власне зізнання-пояснення марності місіонерських зусиль у Києві [28, с. 33].

Учений, говорячи про неодноразові спроби канонізації Ольги та Володимира, попередні невдачі пояснював протидією «грецьких митрополитів в Києві, які мали застереження до <...> [їхніх] заслуг <...> за їх універсально-християнські переконання та зв'язки з Західною Церквою» [28, с. 35].

І. Кузич-Березовський, говорячи про імперськість Візантії, наголошує на підступності та далекоглядності її дипломатії: «...греки не бридилися й найпідліших засобів, як отрута, осліплення, замах на життя, платне заворушення, <...> економічні репресії <...>, релігійні чвари, споріднення чи посвоячення з котримось народом, щоб його <...> нацьковувати на інший народ» [21, с. 108]. Опертям і знаряддям такої політики була й «Грецька церква та її місії: митрополити, єпископи, священники, ченці та їхні секретарі. Прийняття грецького обряду якимсь народом уважалося в грецькій політиці найважливішим державно-політичним успіхом» [21, с. 109].

Дослідник називає Царгородський патріархат «духовним ворогом Русі» [21, с. 109]. Стверджує, що свого часу болгарський цар Симеон (двоюрідний брат Олени-Ольги) разом із Олегом намагалися «увільнити церкви обох держав від грецької духовно-військової залежності, накиненої обом народам 864 і 867 рр.» [21, с. 115]. Автор покладається на «свідчення арабських істориків, які повідомляють, що в 913 р. Русь прийняла християнство <...> ймовірно, тоді було охрещено короля Ігоря самостійним болгарським патріархом, бо не можна навіть подумати, щоб сестра царя Симеона Олена була до того часу не охрещена» [21, с. 117]. Та по смерті Симеона 927 р. греки зуміли підпорядкувати собі його сина Петра, одруживши того з онукою візантійського імператора Марією [21, с. 118–119]. Упевнений, що повстання деревлян супроти Ігоря сталося за гроші греків [21, с. 120].

Учений переконаний, що, їдучи до Царгорода, королева Ольга «мала за ціль – за зразком болгарів – отримати осібний київський патріархат кирило-мефодіївського обряду. Тим патріархом, чи бодай руським митрополитом, бажала бачити свого сповідника Григорія» [21, с. 125]. Це – по-перше. По-друге, воліла одруження Святослава з візантійською царівною та його охрещення. По-третє, прагнула розв'язати політико-торговельні проблеми. «Королева Олена, – продовжує історик, – невдоволена результатами подорожі <...>, звертається до <...> Оттона I...» [21, с. 126]. Упевнений, що це «посольство <...> сильно стривожило греків, і тоді 961 року воєвода Свенельд руками Святослава усуває силою

королеву Олену від влади. Владу номінально бере в свої руки молодий і недосвідчений Святослав, і ним керує відтепер за посередництвом Свенельда – Греція» [21, с. 126]. Учений стверджує про макіавеллізм Свенельда («Знищення хозарсько-болгарсько-руського союзу – це діло Свенельда (греків)» [21, с. 128]).

Через політичний переворот у Києві місія Адальберта виявилася марною. Все ж Ользі-Олені, на думку І. Кузича-Березовського, вдалося поширити «слов'яно-руський обряд у Києві настільки, що за короля Володимира треба було Україну перехрещувати втретє, цей раз на візантійський обряд» [21, с. 142], який засадничо різнився від обряду кирило-мефодіївського. Історик підсумовує: «...королева пішла слідами <...> Симеона: прагнула самостійної національної церкви в злуці з Римом (бо розколу церков тоді ще не було)» [21, с. 142].

Г. Лужницький у своїй монографії з промовистою назвою «Українська церква між Сходом і Заходом...» розмірковує над тим, чому Ольга, хрещена в православ'ї, «не захотіла поширити християнства в цьому ж обряді <...>, а <...> звернулася до короля Оттона з проханням прислати священників-місіонерів латинського обряду?» [26, с. 40]. Автор історико-релігійного дослідження переконаний, що княгиня після відвідин Царгорода 957 року зрозуміла безперспективність постання автономної церковної ієрархії з подання Візантії, а «тому домагалася латинських ченців. З цієї причини вона, мабуть, здержувалася від поширення християнства (у візантійському обряді) на Україні...» [26, с. 41]. Учений наголошує, що по смерті Лібутія «цісар Оттон, здогадно під натиском пригадок княгині Ольги, подбав про висвячення нового єпископа, ченця Адальберта...» [26, с. 39]. Невдачу місії останнього пояснює тим, що в час його прибуття «у Києві панував уже князь Святослав», а тому «Адальберт вернувся з нічим» [26, с. 40].

Г. Лужницький підсумовує: «...три спроби охрестити Україну в латинському обряді не вдаються». Конкретизує мовлене так: «...перший латинський єпископ для України Лібутії вмирає, не побачивши навіть землі, на якій мав організувати церкву; другий Адальберт прибуває тоді, коли на престолі Української Держави княжить поганин, який старається відродити поганську віру, і без успіху вертається назад; втретє послі Апостольської Столиці прибувають на заклик <...> князя Ярополка і, коли здається, що ніщо вже не стоїть на перешкоді, щоб Україна безпосередньо прийняла, латинський обряд, вибухає війна (980 р.) і Київ займає князь-поганин Володимир. Вісім років по здобуттю Києва князь Володимир з цілою Україною і тодішніми її колоніями на півночі приймає

християнство у візантійсько-слов'янському об'ряді. Українська Церква стає воротарем Вселенської Церкви на Сході» [26, с. 41].

Доктор богослов'я Ю. Федорів, розмірковуючи над проблемою християнізації Русі-України, звертає увагу на сильні позиції нової релігії вже за князя Ігоря (покладається на договори із греками, наявність у Києві соборної церкви святого Іллі); уважає, що для ширення вчення Христа були сприятливі обставини (відсутність багатой та розвиненої міфології, окремої касты поганських жерців) [55, с. 29–30]. Автор, не відкидаючи ймовірного навернення Ольги ще до поїздки в Константинополь, усе ж схиляється до свідчень руських і західних літописців [55, с. 31–32]. При цьому стверджує, що хрещення не було винятковою ціллю подорожі княгині: «...вона мусіла мати також і інші <...> пляни, про які літописець очевидно не знав. Про це здогадуватися можемо з того, що після її повороту відносини з Царгородом дуже похолодніли; значить <...> Ольга не досягнула всього, чого хотіла...» [55, с. 32]. Відсутність згадки про місію Адальберта до Києва в «Повісті минулих літ» пояснює тим, що «літописець писав тоді, коли між Східньою і Західньою Церквами настигло цілковите роздвоєння, отже й не бажав згадувати, що наша Церква на самих початках мала зв'язки з латинською Церквою. Можливе також, що в оригінальному списку літопису така згадка була і лише пізніші переписувачі її пропустили» [55, с. 33].

Оригінальне розв'язання проблеми християнського вектора Русі пропонує О. Прицак. Порівнюючи посольства Ольги і болгарського царя Бориса 100-ма роками раніше, вчений відзначає не лише подібне («перед остаточною домовленістю із Константинополем Борис також досліджував можливості Рима» [43, с. 217]), а й відмінне в них. Останнє полягало в тому, що «папи Агапіт (946–955) та Іван (955–964) не дорівнювали Миколаєві I (858–867) або Іванові VIII (872–882), а благочестивий патріарх Полієвкт не мав нічого спільного із строгим теоретиком Фотієм, патріархом у 858–867 і 877–886 рр. Крім того, Ольга звернулася не до папи римського, а до саксонського короля Оттона I. Тут треба ще додати, що близько середини X ст. Візантія більше не цікавилася активним наверненням до християнства варварів, особливо коли йшлося про країни поза кордонами Римської імперії. Тоді ж <...> не було розколу між Римом і Константинополем після офіційного возз'єднання 920 р.» [43, с. 217]. Окрім означених чинників релігійно-міжнародного характеру, дослідник виокремлює ще й людський, суб'єктивний, як то: «Костянтин VII був неабияким прихильником Оттона I, якого у своїх «administrando

imperio» називав „Великим”» [43, с. 217]. І вже зовсім несподіване пояснення: «Можна припустити, що імператор Костянтин VII (або Роман II, оскільки він згадується у хроніці Адальберта) порадив Ользі – після того, як патріарх Полієвкт охрестив її, – попросити місіонерів у його друга Оттона I, на той час єдиного активного речника місіонерської діяльності у Східній Європі» [43, с. 217–218]. «Руську княгиню Ольгу, – підсумовує О. Прицак, – охрестив у жовтні 957 р. в Константинополі патріарх Полієвкт. Це було персональне приватне хрещення. Пізніше, коли Ольга захотіла охрестити свою державу, вона звернулася до професійних місіонерів Оттона I, прислухаючись до поради візантійського імператора Костянтина VII» [43, с. 218].

Вагомим релігієзнавчим надбанням української діаспори є фундаментальне дослідження М. Чубатого. Для нас вельми важливі авторські зауваги стосовно відмінностей між католицькою та православними церквами ще до розколу 1054 року. «Ріжниця та лежала, – стверджує вчений, – в основнім характері двох християнських культур, сходу і заходу. Візантійська культура IX століття <...> вже не була ані культурою Римлян <...>, ані культурою старинних греків <...>. Саме <...> орієнталізація Візантії внесла у християнську державу орієнтального духа деспотизму та признання деспотові права вирішувати всі справи включно зі справами віри» [57, с. 156]. У результаті східна церква вже «в IX столітті була неспосібна вести християнські місії, бо у Візантії трималися засади, що кожний нарід, який приймає християнство з Візантії <...>, стає <...> підданим <...> візантійської держави...» [57, с. 156].

Рим, на противагу Константинополеві, сприймав церкву «установою Божою, понаднаціональною <...>, не давав змогу ніякому монархові мішатися у справи Церкви аж до такої міри, щоб <...> посягав на право вирішувати справи віри в інших християнських державах, а новонавернених трактувати як [своїх] підданих...» [57, с. 156–157].

«Візантійська християнізація викликала супротив новонавернених народів, які боронячи свою суверенність, «старалися і на церковнім полі відірватись від візантійського патріархату, допомагаючись повної церковної самоуправи» [57, с. 156].

Натомість «Церква на заході, – апологетично стверджує М. Чубатий, – своєю християнізаційною акцією помогала варварським народам <...> розвиватися у спільноту свобідних християнських народів <...> під моральним провідом папи» [57, с. 156–157].

Чи усвідомлювали і враховували зазначені відмінності церков ті володарі, котрі прагнули

християнізації своїх народів? Згідно з дослідником, правителі Київської держави, як, попередньо, і Болгарії, орієнтувалися в церковно-геополітичному розкладі [57, с. 156].

Передусім учений стверджує, що на середину X ст. «перед нами Русь, уже напів християнська, напів ще поганська» [57, с. 170]. Християни – переважно прийшли населення, вищі стани; «місцевих мас християнська віра у Наддніпрянщині, мабуть, ще не <...> захопила...» [57, с. 170]. Історик-богослов заперечує як офіційну, так і потаємну християнськість Ігоря чи Ольги, позаяк у Русі «існувала така свобода віри й толеранція для християнства, що <...> нема підстави думати, що <...> [вони] мусіли критися зі своїми християнськими переконаннями перед <...> підданими...» [57, с. 174]. До того ж помсти Ольги по смерті чоловіка заперечують її на верненість до Бога ще за життя Ігоря. «Немає сумніву, – переконаний учений, – що Ольга стала християнкою під впливом київського християнського оточення. Її християнство було глибоке, тому мусіло бути вислідом довгого часу» [57, с. 175].

Переконаною християнкою княгиня стала в Києві, проте «хрестилася та в Царгороді, <...> в році 955» [57, с. 177]. Саме тоді Ольга здійснила першу подорож до столиці; а вдруге – «в році 957 в справах державних, дипломатичних» [57, с. 177]. Не виключено, що під час другої поїздки «могли бути теж заторкнені справи евентуальної єрархії для Києва» [57, с. 178].

Аналізуючи прийоми володарки Русі – 9 вересня та 18 жовтня 957 року, дослідник зауважує на «злегковаженні духовника Ольги, о. Григорія» і робить далекоюсяжний висновок: «...церковна політика Ольги <...> була дуже не по нутру византійському урядові. Ольга не думала впускати на Русь цілим струменем грецькі церковні особи <...> о. Григорій міг бути Варягом і християнином латинського обряду, як мало не всі Варяги, і тому його стрінув у Царгороді такий болючий афронт» ...» [57, с. 178].

М. Чубатий констатує різке погіршення русько-византійських взаємин з осені 957 року й називає вірогідні (з огляду на відсутність інформації про предмет перемовин у праці Костянтина VII) причини цього. По-перше, по хрещенню княгині «византійська церковна і державна влада бажала вести на Русі <...> місію, але на <...> умовинах, які <...> були неприємливі, може як – уведення грецької мови до церков на Русі, безпосередня залежність від <...> грецького архієпископа в Корсуні <...>, недопущення місіонерів з <...> Тьмутороканського архієпископства, де вже була руська церковнослов'янська мова, та з західних <...> держав, де вже було християнство слов'янського обряду

<...>. Русь, як терен християнізації, вимагала окремих, самостійних місійних засобів, яких Візантія не визнавала» [57, с. 180]. По-друге, Константинополь відкинув імовірний матримоніальний запит Ольги, котра «зломити хребет поганській партії <...> могла б <...> подруженням свого 15-літнього сина Святослава з «порфірородною дружиною» з цісарського роду...» [57, с. 180–181].

Відтак, «не сподіваючись від Візантії нічого доброго, <...> Ольга <...> звернулася на захід, до німецького короля Оттона I, щоби включити Русь церковно й політично в союз із західними християнськими державами» [57, с. 182].

Хоч учений називає справу посольства володарки Русі до німецького монарха загадковою, все ж перелічує ймовірні його завдання: «...по-перше, це посольство Ольги було диверзією, зверненою проти Візантії. По-друге – воно відносилось до справи церковної єрархії для Русі. По-третє, <...> стояло у якійсь зв'язку з боротьбою двох партій на київським ґрунті» [57, с. 183]. На переконання Чубатого, 959 року християнське угруповання в Києві доволі зміцніло, і «Ольга хотіла цю перевагу завершити доконаним фактом, поставленням <...> католицького єпископа латинського обряду, залежного церковно від Риму, а політично опертого на допомогу німецького короля...» [57, с. 183]. Останній, – стверджує вчений, – засадничо позитивно відгукнувся на клопотання Ольги, проте католицька місія надто забарилася (через суперечку між гамбурзько-бременським єпископом Адальдагом і архієпископом Майнцу Вільгельмом: «...хто з них компетентний діяти на Русі» [35, с. 184]). Перевага християнської партії була тимчасовою: з утвердженням у Києві 20-літнього Святослава піднеслося руське поганство. Вчений припускає, що «екстремні елементи з поганської партії, без згоди <...> Святослава, улаштували напад на посольство Адальберта у його поворотній дорозі, так що дехто з членів місії потерпів» [57, с. 184].

Кінцева оцінка діянь княгині – досить образна й умотивована переконаннями М. Чубатого: «...Ольга стоїть на перехресті релігійної та культурної історії Русі – України» [35, с. 186]. Учений конкретизує попередньо мовлене: по-перше, нова релігія в Русі була не настільки впливовою, щоб княгиня могла зважитися на примусову християнізацію країни; по-друге, християнство Ольги було характеристичним. «Християнство її часів, – пояснює вчений – це вповні вселенське католицьке християнство. Для неї східні чи західні християни це такі самі християни. Це ж мусіло виходити з самого складу християн тогочасної України. Християнами на Наддніпрянщині <...> були <...> в

переважаючій кількості Варяги <...>, або <...> хрещені в Скандинавії <...> в латинському обряді <...>, або <...> навернені на християнство <...> в Візантії» [57, с. 186].

Цікавим, аргументованим бачиться висновок релігієзнавця: «...Руська Держава могла прийняти християнство в латинському чи східнім обряді <...>. На Русі ще тоді не було схильності ні до сходу, ні до заходу, не було теж упередження до латинського християнства, нехиті, випродуковані в пізніших часах. Тому для <...> Ольги зворот в одну чи другу сторону був радше справою політичної орієнтації і політичних догідностей брати єрархію для Русі з тої частини християнської церкви, що єрархічно пов'язані з Римом чи з Візантією» [57, с. 186–187]. На увагу заслуговує і така теза вченого: «...в тому часі на західних окраїнах держави було ще чинне християнство третього, слов'янського обряду з церковно-слов'янською мовою» [57, с. 186–187].

І. Власовський, піддаючи сумніву літописне повідомлення про хрещення княгині в Константинополі, а не в Києві, натомість підкреслює, що «найголовнішим буде <...> той безсумнівний факт, що <...> Ольга прийняла християнську віру з Царгороду, а не з Заходу» [6, с. 21–22]. Принагідно критично висловлюється стосовно тих католицьких істориків, які «старанно вишукують та зараз же доволіно освітлюють всякі дрібні факти, щоб доказати постійні «взаємини України з Римом та змагання українських церковних і державних мужів відірватися від Греції а наблизитись до західного світу». Ці «змагання» починають <...> вже від княгині Ольги, яка <...> «нав'язала була контакт з Апостольською Столицею за посередництвом цісаря Оттона в справі хрещення України...» [6, с. 22].

Чи міг католицький вектор порятувати Русь-Україну, посприяти її політичному й церковному самоствердженню? Відповідь автора негативна; за аргументацією він звертається до професора Е. Вінтера (католика): «Римська імперія німецької народности й Латинська церква стояли тоді в подібному зв'язку, як Візантійське царство з Візантійською церквою. Кожний новий релігійний здобуток Латинської церкви рівночасно означав приєднання або підпорядкування до імперії й навпаки» [6, с. 22].

І. Власовський скептично ставиться до «місії Адальберта», називає її «епізодом»; задається запитанням, «як могла княгиня приготувати таку зустріч єпископу Адальберту й місії його, висланцям Риму і цісаря Оттона I?» [6, с. 22]. Мабуть, небагато вони важили для Києва. «Нема сумніву, – підсумовує вчений, – що християнство за часів св. княгині Ольги ширлося завдяки прихильності [її] до нової віри <...>. Якщо <...> Ольга не охрестила України-Русі,

то, очевидно, тому не сприяли ще політичні й суспільні обставини державного життя...» [6, с. 22].

Вагому культурологічну цінність має доробок І. Шевченка. В розрізі нашої розвідки матеріалу в них – обмаль, але для розуміння підґрунтя русько-візантійських відносин зауваги автора – концептуальні. Передусім ідеться про самоідентифікацію Візантії, сприйняття її сусідами. «Упродовж більш як тисячолітньої історії своєї держави, – мовить учений, – візантійці розглядали її як спадкоємницю колишньої Римської імперії <...>. Виходило, що Візантія – це всесвітня імперія, що візантійські імператори – світові правителі, що візантійці – <...> найцивілізованіший <...> народ» [58]. Якщо варвари жадали ввійти в сім'ю цивілізованих народів, то тільки «через християнство – єдино правильну ідеологію, монополізовану Візантією. Бо <...> візантійське християнство – і було суттю цивілізації» [58]. «Згідно з візантійською концепцією ієрархи правителі і держави, – зацентровує дослідник, – <...> на чолі її стояв імператор, оточений підлеглими йому володарями, що вважалися ідеалізованими членами його родини: англійський правитель був йому тільки другом, болгарський – сином, руський – небожем, Карлові Великому було неохоче надано статус брата. Відповідно варіювалися й титули цих правителів: володар, владний правитель, король, навіть імператор. Але аж до XII ст. нікому з чужинців не було дозволено іменуватися <...> імператором римлян» [58]². Імперські претензії Візантії зовнішній світ визнавав упродовж більш як половину її історії; візантійські політичні концепції впливали на політичне мислення середньовічної Європи аж до XII ст. своїми символами влади – скіпетром, короною, державою, золотою вислою печаткою – вона теж має завдячувати Візантії [58].

Християнізація втворювала шлях для пізнішої візантинізації. Вчений поділяє місії Константинополя на три категорії: військово підтримувані імператором; за урядової дипломатичної участі; діяльність офіційних місіонерів чи ревних добровольців. Зазначає, що, попри відмінності, всі візантійські місії мали спільний визначальний складник: «...місіонери головним чином зверталися до володарів і членів пануючої верстви – вони діяли «згори донизу» <...>. Хто б то не був <...> і як би він не діяв – сам їздив до Царгороду чи запрошував місіонерів до себе, – в кінцевому підсумку все зводилось до глави держави <...> через якого благодать

² Титулатура Imperator Romanorum з'явилася на Заході 982 р., але лише Фрідріх I Барбароса вирішив, що двох римських імператорів бути не може і став називатися імператором rex Graecorum [58].

Святого Духа сходила спершу на його родину, і тільки потім – на його народ» [58].

Знаковими є такі сентенції дослідника: «Варварського правителя, що мав бути охрещеним, щедро осипали дарунками <...>. Імператор був за хресного батька для правителя – новохрещенича <...>. Іноді такого правителя одружували з візантійською дамою високого роду. До охрещення такий правитель <...> дивився на землю ромеїв як на <...> обітовану, а опісля <...> почувався «часткою» імперії <...>, виявляв бажання «підкорятися нероз'ємній спільноті» візантійців і хотів (чи принаймні почувався до обов'язку) жити з ними і вічному миру» [58]. Справді, як же не екстраполювати зазначені авторські положення на перипетії русько-візантійських взаємин за володарювання Ольги й, особливо, її онука Володимира?

Дати навернення княгині І. Шевченко не називає, лише обережно зауважує: «...на 957 рік була вже християнкою <...>. Мабуть, вона прийняла хрещення в Царгороді, де, в усякому разі, вже побувала правдоподібно у 946 р.» [58]. Особистий християнський вектор Ольги вчений обумовлює низкою чинників і, зокрема, тим, що у другій половині IX ст. «Візантія була на вершині політичної могутності» [58]. Водночас, «завдяки війнам, дипломатії й торгівлі київська правляча верхівка <...> була добре ознайомлена не тільки з показною релігією Візантії, а й з її дещо суворішим варіантом, що панував у наново скроєній Західній імперії, а також з ісламом, прийнятим 922 р. волзькими булгарами, та юдаїзмом, поширеним серед еліти недавно підкорених Русою хозарів» [58].

Культуролог трактує християнізацію Русі як останнє надбання східного патріархату; натомість «в середині X ст. церква, керована римським патріархатом, могла з гордістю оглянутись на свою успішно проведену місіонерську діяльність» [58] і попереду мала блискуче майбутнє. Учений не пояснює, чому Русь не потрапила під Римську релігійну юрисдикцію, лише зазначає: «...впродовж другої половини X ст. і значної частини XI ст. вищі класи Києва не вважали латинське учення порочним. Хай княгиня Ольга й була охрещена у Царгороді, однак у 959 році, задовго до того, як у Києві остаточно вкорінилася візантійська ієрархія, вона проводила переговори з Оттоном I про приїзд у її країну латинського місіонера зі священниками <...>. Місія Адальберта закінчилася нічим за загадкових і трагічних обставин, однак у тому, що вона була, сумнівів немає» [58]. Суттєво, що й після охрещення Русь ще довго релігійно мирно спілкувалась із Заходом.

Отож, українські вчені одноставні у визнанні як посольства Ольги до Оттона I, так і спо-

рядженої ним християнської місії. Водночас констатуємо суттєві розбіжності в тлумаченні намірів княгині та чинників невдачі Адальберта.

І. Огієнко та М. Грушевський уважають, що володарка Русі не запрошувала латинських священників, позаяк відправила посольство винятково в політичних цілях (про превалювання політичних завдань у київських дипломатів мовить і Н. Полонська-Василенко). М. Грушевський заперечує наявність в Ольги прагнення християнізувати Русь за відсутності для цього належних передумов (із ним погоджується І. Власовський, який скептично називає Адальбертову експедицію епізодом). І. Огієнко акцентує на недоречності розмірковувань стосовно католицького вектору княгині, оскільки в ті часи Греція і Рим церковно ще не розійшлися.

Екзотичною є версія О. Пріцака щодо звернення княгині до німецького короля за порадою візантійського імператора (буцімто в останнього бракувало місіонерів).

Натомість решта дослідників (І. Крип'якевич, М. Брайчевський, В. Галаган, Р. Іванченко, В. Ричка, Д. Дорошенко, О. Лотоцький, С. Томашівський, І. Нагаєвський, І. Кузич-Березовський, Г. Лужницький, Ю. Федорів, М. Чубатий, І. Шевченко) солідаризуються в баченні витоків звернення княгині до німецького монарха (вислід невдалих перемовин Ольги з Костянтином VII 957 року щодо статусу руської церковної організації); мети київського посольства (запровадження останньої за сприянням Оттона I та Риму). Звісно, є й відмінності в розумінні стратегій княгині, трактуванні сутності та практики Східної й Західної церков (особливо виразно це простежується в працях І. Кузича-Березовського та М. Чубатого).

Київську поразку Адальберта дослідники вбачають у співдії низки чинників, як то: небажання Оттона I надати жаданий (незалежний) статус руській церковній організації; «ревність» і брутальність Оттонових священників; затримка місії, котра стала недоречною в новій геополітичній ситуації; державний переворот у Києві (поразка християнської партії з вокняжінням Святослава); русько-візантійське порозуміння зі сходженням на трон Романа II; охрещення Ольги за грецьким обрядом, а відтак, самоідентифікація княгині з ідеалізованою візантійською панівною родиною. В кожного з істориків превалюють у поясненні деякі з означених чинників.

Сучасні вітчизняні релігієзнавці (А. Колондний, П. Яроцький, Б. Лобовик) першопричини поразки Ольги вбачають у тому, що вона, як і Аскольд, зверталася за допомогою до Константинополя або Риму. Це викликало супротив патріотичних сил, оскільки загрожувало суве-

ренності Русі. Учені вважають упередженим твердження, ніби Київська держава прийняла християнство від Візантії: Володимир і його наступники трималися кирило-мефодіївської традиції (політична незалежність Русі під церковною зверхністю Константинополя).

Згадаймо й про праці не діаспорних, а просто зарубіжних дослідників, які переймалися історією Київської Русі.

Комплексним використанням джерел (грецьких, латино-німецьких і руських), своєрідною інтерпретацією відомостей із них вирізняється стаття французького дослідника Ж.-П. Аріньйона. До руських хронік автор закликає ставитися обережно, позаяк вони «доносять до нас только эхо <...> событий, засвидетельствованных современными греческими или латинскими источниками...» [1, с. 118].

Учений, апелюючи до оповіді імператора, заперечує ймовірність охрещення володарки Русі як у Києві 955 року, так і в Константинополі 957 року (про другу поїздки княгині не йдеться). При цьому наголошує: «...невозможно представить, чтобы Константин VII <...>, рассматривавший себя как «христа среди апостолов», упустил возможность упомянуть о крещении при его дворе, с его участием в качестве крестного отца <...> Константин VII <...> называет <...> русскую княгиню только ее языческим именем Эльга...» [1, с. 120]. Натомість уважає, що вона прийняла хрещення наприкінці 959 року в Києві від візантійських або місцевих (грецьких чи слов'янських) священників [1, с. 124]. Припускає, що «Скилица-Кедрин и Зонара могли объединить посещение Ольгой Константинополя в 957 г. и её крещение в 959 г. <...> поскольку крещение русской княгини в императорской столице льстило «греческому ортодоксальному патриотизму» византийских интеллектуалов XI и XII вв. Русские авторы XI в. принадлежавшие к церковной среде, зависящей от вселенского патриарха, могли сделать ту же ошибку [1, с. 124].

Французький дослідник Ж.-П. Аріньйон заперечує релігійний підтекст як поїздки княгині до Константинополя 957 року, так і її посольства до Франкфурта 959 року. Натомість американський учений українського походження Г. Вернадський наголошує, що і від Костянтина VII, і від Оттона I вона домагалася автокефальної церкви.

Постає питання: якщо не для хрещення, то задля чого їздила княгиня в Константинополь? На думку Ж.-П. Аріньйона, – «санкціонувати угоду про мир і торжественно призначити головне місце, отныне занимаемое Русью в дипломатической расстановке в Северном

Причерноморье. Но для этого с русской точки зрения <...> необходимо заключить <...> матримониальный союз» [1, с. 119]. Позиція двору в цьому визначалася Костянтином VII, який у трактаті «Про управління імперією» застуджував шлюби порфирогенітів із варварськими зверхниками. Відмова василевса спричинила погіршення русько-візантійських взаємин, і персональне хрещення княгині відбулося зі сходженням на трон Романа II. Незадовго до цього вона відправила посольство до Оттона I.

Ж.-П. Аріньйон стисло викладає версії Ф. Фортинського, М. Присьолкова, А. Воронова, Є. Голубинського та Б. Рамма [1, с. 121] щодо завдань київської експедиції. Підкреслює, що «Ольга отправила свое посольство к королю Германии, а не в Рим. Однако создание новой епархии зависело от папы <...>. Следовательно, в 959 г. король Оттон не мог удовлетворить своей властью ходатайство русской делегации в том виде, как нам об этом сообщают немецкие источники» [1, с. 121]. Учений стверджує, що уважне прочитання останніх уможливує таку точку зору: «...у русских не было ни большого и искреннего желания принять христианство, ни получить латинскую церковную иерархию. Поэтому «Либуций <...> задержал отъезд в свою епархию более чем на год, а <...> его преемник Адальберт <...> не считал это назначение почетным <...>. По прибытии в Киев германский миссионер <...> быстро понял, что все его усилия будут напрасны, и тотчас же отправился в обратный путь» [1, с. 121–122].

Отже, дослідник заперечує релігійний підтекст посольства Ольги до Оттона I; для нього переконаливою є гіпотеза про налагодження торговельних зносин і укладення з Німеччиною договору, аналогічного відповідним угодам між Руссю та Візантією [1, с. 122]. «Но в Западной Европе X в., – пояснює історик, – организация товарообмена с иностранными государствами решительно отличалась от византийской практики, поэтому переговоры не имели успеха...» [1, с. 122–123]. Згідно з його версією, «місія Адальберта» була ініціативою Оттона I, котрий «использовал прибытие русской делегации <...>, чтобы отправить в Киев миссионера и показать папе, что он de facto осуществляет императорские прерогативы в том виде, как их интерпретировали императоры Запада со времени Карла Великого» [1, с. 122]. Та посланці майбутнього імператора прибули запізно (настало чергове русько-візантійське порозуміння) і «впоследствии, – стверджує Ж.-П. Аріньйон, – не известно о какой-либо новой серьёзной попытке латинской церкви подчинить Русь вплоть до XIII в.: политико-религиозные отно-

шення с Заходом в отличие от торговых связей останутся эпизодическими» [1, с. 124].

Г. Вернадський – американський учений українського походження (син першого президента Всеукраїнської академії наук) – підкреслює, що кожен із новонавернених слов'янських народів прагнув, із огляду на «тісний зв'язок між церквою і державою у Візантії», «обмежити <...> владу патріарха. Тому слов'янські лідери <...> намагались організувати свою церкву у вигляді автокефальної інституції. Як попередній крок вони наполягали на її існуванні як національної одиниці – діоцезу патріарха Константинопольського, очолюваного митрополитом або архієпископом» [4, с. 555; 3, с. 49]. Охрещення княгині Ольги зміцнило християнську партію в Києві та водночас активізувало язичницьку. Остання «не могла запобігти її особистому наверненню, але <...> перебувала в опозиції до навернення народу доти, поки руській церкві не буде гарантовано повну автономію» [4, с. 556]; [3, с. 49–50].

Дослідник вважає, що 957 року Ольга клопоталася в Константинополі про автономію церковної організації на Русі. Відмова Константинополя змусила її повторити політику болгарського хана, «звернувшись до Заходу – в її випадку до імператора священної Римської імперії Оттона I» [4, с. 556; 3, с. 49–50]. Г. Вернадський погоджується з М. Присьолковим, що провал місії Адальберта «мав бути результатом нерозуміння між Ольгою і Оттоном I. Ольга зажадала, щоби Київську церкву було організовано як автономний діоцез під орудою архієпископа або митрополита. Оттон послав до неї лише єпископа з обмеженими повноваженнями; Церква мала бути організована, як проста єпархія під повним контролем германського духовенства, що уявлялося неприйнятним для русів» [4, с. 556; 3, с. 50]. І ця «невдача Ольги у забезпеченні національної організації для руської церкви, – переконаний учений, – вилилася у піднесення язичницької партії» [4, с. 556; 3, с. 50].

* * *

Наведений у результаті історіографічного екскурсу розвій оцінок, розмаїття версій уможливають власне бачення проблеми. Наша візія не претендує на оригінальність, істинність, є лише вислідом роздумів на основі прочитання джерел і зіставлення аргументів учених.

По-перше, для нас беззаперечним є висновок наукового загалу про автентичність і правдивість німецьких латиномовних хронік. Водночас лише ті дослідники, котрі зіставляють їх із руськими літописами (хоч і явно переобтяженими легендами, домислами) та візантійськими

джерелами, спроможні запропонувати найвіріднішу реконструкцію подій.

По-друге, найбільш обґрунтованим є судження тих істориків, які мовлять про варязькість Ольги, її первісне язичництво, сприйняття християнства з переконання, а не просто задля освячення влади³.

По-третє, дотримуємося версії про дві поїздки княгині до Константинополя: перша – 957 року (про неї оповідає у своєму трактаті Костянтин Багрянородний, а руські літописи датують 955 роком); друга – за імператорства Романа II, орієнтовно 960 року. Ймовірно, що наріжною проблемою в перетрактаціях із василевсами була церковна, тобто – ствердження церковної організації на Русі та її статус. Саме нерозв'язання означеної проблеми зумовило звернення до німецького короля.

По-четверте, невдача латинської місії зумовлювалася кількома чинниками: 1) русько-візантійським компромісом 960 року (листовні пропозиції занепокоєного русько-німецьким порозумінням Романа II увінчалися другою поїздкою Ольги на береги Босфору й охрещенням патріархом); 2) «місія Адальберта» і для Оттона I, і для Ольги була козирною картою в боротьбі за прихильність Візантії, та остання виявилася спритнішою і, щоб утримати Русь у сфері свого впливу, пішла на певні поступки Києву і на конфронтацію із Франкфуртом; 3) Ольга після офіційного хрещення (другого оглашення; перше оглашення, згідно з літописами [37, с. 32; 41, с. 242; 47, с. 298], відбулося 954–955 року, проте не в Царгороді, за літописом, а в Києві) у силу тодішніх панівних політичних концепцій сприймала себе ідеалізованим членом імператорської родини й мусила зректися попередніх намірів стосовно місіонерства латинських священників. А без воєнної підтримки Києва, за ворожості русичів (не виключені й надуживання ревних місіонерів) експедиція Адальберта спіймала облизня; 4) непереконаливою здається гіпотеза про державний переворот як визначальний фактор поразки єпископа: вольова та владна Ольга й після 964 року (а йдеться ж про 962 рік) упливали на перебіг подій; 5) не виключено, що пропозиції Оттона I нагадували Ользі умови Костянтина VII 957 року.

По-п'яте, не варто говорити про католицький чи православний вектор княгині, позаяк офіційно християнська церква була ще єдиною. Мають рацію ті вчені, котрі вказують на готовність Ольги сприйняти хрещення (на вигідних умовах) як від Риму, так і від Візантії.

³ Перше й найаргументованіше розвінчання болгарської версії походження Ольги (за Леонідом (Кавелінім) [22]) – в І. Малишевського [27].

По-шосте, переконані, що княгиня не тільки прагнула повернути Русь у Христову віру, а й діяла задля цього. Пригадаємо слова Ольги, мовлені Святославові: «...аще ты, о сыну мой, истинно прилепишися любви Господа Иисуса Христа и во имя Его крестишися, и тогда люди твои вси, видѣвши твоё предназначение ко благочестию, радующеся вси безо всякого прекословия едино елено общници ти будут таковыя великия благодати...» [41, с. 255]. Тобто приклад і примус володаря мали спрацювати (чи не так сталося за Володимира Святославовича?). Уважаємо, що не так опір поганського князя, як інтриги Візантії (мабуть, Ольга так і не дочекалася виконання обіцяного) завадили християнізації Русі. Не без утручання ж Константинополя невдало завершилася чергова, за Ярополка Святославовича, спроба її навернення за латинським обрядом.

По-сьоме, висловлюючи різні гіпотетичні судження, неоднозначно можемо говорити лише про те, що княгиня мала чіткий християнський вибір, імовірно, що її торги з Константинополем і Римом насправді були боротьбою за втілення в Русі ідей первісного християнства – національної церкви. «Послѣ своей великой бабки, по пути, ею проложенному, – своего часу підсумовував В. Пархоменко, – св. Владимиру было гораздо легче дѣйствовать въ насаждении и утверждении на Руси христианства» [34, с. 21].

Література

1. Ариньон Ж.-П. Международные отношения Киевской Руси в середине X в. и крещение княгини Ольги / Ж.-П. Ариньон // Византийский временник. – М., 1980. – Т. 41. – С. 113–124.
2. Брайчевський М. Твори. Т. 1: Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі / М. Ю. Брайчевський / упоряд., передмова, наук. редагування й анотований покажчик Ю. В. Кухарука. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 720 с.
3. Вернадский Г. Киевская Русь: пер. с англ. / Г. В. Вернадский. – Тверь; М.: Леан: Аграф, 2000. – 448 с.
4. Вернадський Г. Київська Русь / Г. Вернадський // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 553–590.
5. Высоцкий С. О дате поездки посольства Ольги в Константинополь / С. А. Высоцкий // Древние славяне и Киевская Русь. – К., 1990. – С. 154–161.
6. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. Т. 1. X–XVII ст. / І. Власовський. – Нью-Йорк, 1955. – 294 с.
7. Галаган В. Княгиня Ольга / В. Галаган // Історія України в особах: IX–XVIII ст. / В. Замлинський (кер. авт. кол.), І. Войцехівська, В. Галаган та ін. – К.: Україна, 1993. – С. 33–39.
8. Голубинский Е. История Русской Церкви. Том I. Периодъ первый, кievскій или домонгольскій. Первая половина тома [Электронный ресурс] / Е. Го-

лубинский. – М.: Университетская типография, 1901. – 958 с. – Режим доступа: <http://www.odinblago.ru/golubinskiy/>. – Название с экрана, 02.03.2015.

9. Греков Б. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М.: Госполитиздат, 1953. – 567 с.
10. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т. 12 кн. Т. 1 / М. С. Грушевський; ред.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – 736 с.
11. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви / Д. Дорошенко. – Виннипег: Видання Наукового Товариства при Колегії св. Андрея в Виннипегу, 1949. – 102 с.
12. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко; передм. І. О. Денисюка. – Львів: Світ, 1991. – 576 с.
13. Іванченко Р. Княгиня Ольга: На перехресті історичних доль: наук. вид. / Р. Іванченко; Київ. міжнар. ун-т. – К., 2002. – 45 с.
14. Іванченко Р. Отрута для княгині: роман / Р. П. Іванченко. – К.: Спалах ЛТД, 1995. – 464 с.
15. Історія релігії в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодний, П. А. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.; за ред. А. М. Колодного, П. А. Яроцького. – К.: Знання, 1999. – 735 с.
16. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 1. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / редкол.: А. Колодний (голова) та ін.; за ред. Б. Лобовика. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1996. – 384 с.
17. Карамзин Н. История государства Российского: репринт. воспроизвед. издания 1842–1844 гг. в трех книгах с примечаниями. Кн. 1. Т. 1–4. / Н. М. Карамзин. – М.: Книга, 1988. – Т. 1. – С. 1–155.
18. Карамзин Н. История государства Российского: репринт. воспроизвед. издания 1842–1844 гг. в трех книгах с примечаниями. Кн. 1. Т. 1–4. / Н. М. Карамзин. – М.: Книга, 1988. – Примеч. к т. 1. – С. 1–155.
19. Карташов А. З історії Руської церкви / А. Карташов // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 221–271.
20. Крип'якевич І. Велика історія України / І. Крип'якевич // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 92–101.
21. Кузич-Березовський І. Жінка і держава. І Королева Олена-Ольга-політик, реформатор і господар Русі-України / І. Кузич-Березовський // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 102–145.
22. Леонід (Кавелін). Откуда родом была вѣлікая княгиня русская Ольга [Электронный ресурс] / о. Леонід (Кавелін) // Русская старина. – 1888. – № 7. – С. 215–224. – Режим доступа: <http://www.runivers.ru/bookreader/book199777/#page/30/mode/lur>. – Название с экрана, 02.03.2015.
23. Литаврін Г. Дипломатія руської княгині Ольги / Г. Литаврін // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 311–378.
24. Лихачёв Д. Русские летописи и их культурно-историческое значение / Д. С. Лихачёв. – М.; Л.: Акад. наук СССР, 1947. – 499 с.
25. Лотоцький О. Охрещення Ольги. Нарис історії автокефальних церков / О. Лотоцький // Хро-

- ніка 2000 : укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 62–64.
26. Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом. Нарис історії української церкви / Г. Лужницький. – Філадельфія, 1954. – 724 с.
27. Малишевський І. Походження руської княгині Ольги Святої / І. Малишевський // Хроніка 2000 : укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 151–203.
28. Нагаєвський І. Рівноапостольна свята Ольга-Олена княгиня й володарка Руси-України. В 1000-річчя її хрищення : іст. нарис / І. Нагаєвський. – Філадельфія : Америка, 1959. – 39 с.
29. Назаренко А. Ещё раз о дате поездки княгини Ольги в Константинополь : источниковедческие заметки [Электронный ресурс] / А. В. Назаренко // Древнейшие государства Восточной Европы : материалы и исследования. – М., 1992–1993. – С. 154–168. – Режим доступа : http://liberea.gerodot.ru/a_quest/nazarenko.htm. – Название с экрана, 02.03.2015.
30. Назаренко А. Когда же княгиня Ольга ездила в Константинополь? / А. В. Назаренко // Византийский временник. – М., 1989. – Т. 50. – С. 66–83.
31. Назаренко А. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков : тексты, перевод, комментарий / А. В. Назаренко. – М. ; СПб. : Наука, 1991. – 239 с.
32. Назаренко А. Русь и Германия в IX–X вв. [Электронный ресурс] / А. В. Назаренко // Древнейшие государства Восточной Европы : материалы и исследования. – М., 1994. – С. 1–138. – Режим доступа : http://liberea.gerodot.ru/a_quest/nazarenko.htm. – Название с экрана, 02.03.2015.
33. Огієнко І. Українська Церква : нариси з історії Української Православної Церкви : у 2 т. Т. 1–2 / І. І. Огієнко. – К. : Україна, 1993. – 284 с.
34. Пархоменко В. Древне-русская княгиня святая равноапостольная Ольга (вопрос о крещении её) [Электронный ресурс] / В. А. Пархоменко. – Киев : Типография С. В. Кульженко, 1911. – 26 с. – Режим доступа : <http://pskoviana.ru/images/files/parhomenko/index.html>. – Название с экрана, 02.03.2015.
35. Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М. : Наука, 1968. – 472 с.
36. Плахонін // Енциклопедія історії України : в 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 1. А–В. – С. 34.
37. Повесть временных лет : материалы к практическим занятиям по истории СССР / сост. А. Г. Кузьмин. – М. : Типография МГПИ имени В. И. Ленина, 1979. – 79 с.
38. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – Т. 1. До середини XVII ст. – К. : Либідь, 1992. – 640 с.
39. Полонська-Василенко Н. Ольга, велика княгиня України-Русі / Н. Полонська-Василенко // Вісник : суспільно-політичний щомісячник. – Рік IX, Ч. 10 (84). – 1955. – С. 16–21.
40. Полонська-Василенко Н. Ольга, велика княгиня України-Русі / Н. Полонська-Василенко // Вісник : суспільно-політичний щомісячник. – Рік IX, Ч. 11 (85). – 1955. – С. 18–23.
41. «Похвала княгини Ольги, како крестися и добръ поживе по заповѣди Господни» Якова Мніха // Степенная книга (житіє святої Ольги) // Княгиня Ольга / В. Ричка. – К. : Альтернатива, 2004. – С. 225–287.
42. Приселков М. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. / М. Д. Приселков. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1913. – 414 с.
43. Прицак О. Коли і де хрестилася Ольга / О. Прицак // Хроніка 2000 : укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 203–220.
44. Рамм Б. Папство и Русь в X–XV веках [Электронный ресурс] / Б. Я. Рамм. – М. ; Л., 1959. – 282 с. – Режим доступа : http://www.krotov.info/libr_min/17_r/am/m_0.htm. – Название с экрана, 02.03.2015.
45. Рапов О. Русская церковь в IX – первой трети XII в. Принятие христианства / О. М. Рапов. – М. : Высш. шк., 1988. – 416 с.
46. Рыбаков Б. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв.: Киевская Русь и исторические судьбы восточных славян. К 1500-летию Киева / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1982. – 589 с.
47. Ричка В. Княгиня Ольга / В. Ричка. – К. : Альтернатива, 2004. – 336 с.
48. Сахаров А. Дипломатія княгині Ольги / А. Сахаров // Хроніка 2000 : укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 271–311.
49. Сахаров А. Дипломатия Древней Руси: Зарождение древнерусской дипломатии / А. Н. Сахаров. – М. : Педагогика, 1987. – 128 с.
50. Соловьев С. Сочинения : в 18 кн. / С. М. Соловьев ; отв. ред. : И. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев ; вступ. ст. : Н. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев. – Кн. 1. Т. 1–2. – М. : Мысль, 1988. – 797 с.
51. Титмар Мерзебургский. Хроника // Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков : тексты, перевод, комментарий / А. В. Назаренко. – М. ; СПб., 1991. – С. 138–143.
52. Тихомиров М. Древняя Русь / М. Н. Тихомиров ; предисл. М. Т. Белявского. – М. : Наука, 1975. – 429 с.
53. Томашівський С. Історія Церкви на Україні / С. Томашівський. – Філадельфія : з друкарні Америки, 1955. – 159 с.
54. Туптало (Ростовський) Дм. Житіє і успішніє святої праведної великої княгині руської Ольги, нареченої у святому хрещенні Оленою, баби великого князя Володимира : з рукописних Четий та літописів різних зібрань коротко / Дм. Туптало (Ростовський) // Хроніка 2000 : укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 16–34.
55. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні [Електронний ресурс] / Ю. Федорів. – Торонто, 1967. – 364 с. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1952/file.pdf>. – Назва з екрана, 02.03.2015.
56. Хроника Регинона Прюмского с Трирским продолжением // Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков : тексты, перевод, комментарий / А. В. Назаренко. – М. ; СПб., 1991. – С. 103–109.
57. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т. 1 (до р. 1353) [Електронний ресурс]

/ М. Чубатий. – Рим; Нью Йорк: Видання Українського Католицького Ун-ту, 1965. – 816 с. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2084/file.djvu>. – Назва з екрана, 02.03.2015.

58. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом: нариси з історії культури до початку XVIII століття [Електронний ресурс] / І. Шевченко. – Львів: Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Акад., 2001. – 250 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ishevch/ishev.htm>. – Назва з екрана, 02.03.2015.

Iryna Diptan

**“ADALBERT’S MISSION” IN 961–962:
AMBIVALENCE OF READING**

The article deals with Princess Olga’s Christian choice as one of the most controversial problems concerning her rule in the works of the researchers of the 19-20th centuries. As a result of historiographical excursion the views of researchers to the key aspects of the problem are revealed: the factors that led Kiev’s Embassy to the German king and its task; the essence of “Adalbert’s mission” and its outcome; the availability or absence of the Christian vector for Olga as a ruler of Rus’.

The author’s vision does not claim to originality or ultimate truth because it is only a result of her thoughts based on reading sources and comparing the researchers’ arguments.

Firstly, for the author the unconditional academic public opinion deals with the authenticity and veracity of the German chronicles in Latin. However, only those researchers that compare them with the Rus’ chronicles and Byzantine sources are able to offer the most trustful reconstruction of events.

Secondly, the author supports the version of two Princess’ trips to Constantinople: the first trip was made in 957, and the second trip was fulfilled under the rule of Roman II, approximately in 960. It is likely that the corner problem in negotiations with basileis was a church issue, primarily forming the church organization in Rus’ and its status. This definite unsolved problem caused the appeal to the German king.

Thirdly, the failure of Latin mission was predetermined by several factors: 1) Rus’-Byzantine compromise in 960 (epistolary offers of Roman II who was troubled by Rus’-German understanding led to Olga’s second trip to the Bosphorus shores and christening her by the patriarch); 2) “Adalbert’s mission” was a trump card for both Otto I and Olga in the fight for the affection of Byzantine Empire, and the latter was quicker to keep Rus’ in its sphere of influence; it resulted in some concessions to Kyiv and to confrontation with Frankfurt; 3) After her official baptism, because of the prevailing political concepts,

Olga was perceiving herself as an idealized member of the royal family and was forced to renounce earlier intentions toward Latin missionary priests. As a result, without military support of Kyivan Rus’ meeting the Rus’ hostility Adalbert’s expedition failed; 4) The hypothesis about the coup as a major reason of Bishop’s defeat is doubted because a strong-willed and powerful Olga after 964 (and it is also about 962) influenced the course of events; 5) it is possible that proposals by Otto I reminded Olga of conditions done by Constantine VII in 957.

Fourthly, it is not reasonable to talk about the Princess’ Catholic or Orthodox vector because officially the Christian church was still united. Generally those scholars who indicate Olga’s willingness to accept baptism (under favorable conditions) from both Rome and Byzantine Empire are right.

Fifthly, the author is sure that the Princess was not only striving for turning Rus’ into the Christian faith, but also acted for the sake of it. It is suggested that intrigues of Byzantine Empire more than pagan Prince’s resistance prevented Rus’ from the Christianization (probably Olga did not get keeping the promise). Constantinople’s interference played its role in another failed attempt to convert Rus’ according to the Latin rite under Yaropolk Svyatoslavich’s rule.

Sixthly, expressing different hypothetical statements the author can definitely say only that the Princess had a clear Christian choice and that her negotiations with Constantinople and Rome really were the struggle for implementing in Rus’ the national church based on the ideas of primitive Christianity.

Keywords: Princess Olga, King Otto I, Emperor Constantine VII, Emperor Roman II, Christianity, Rome, Byzantine Empire, Rus’.

Ирина Диптан

**МИССИЯ АДАЛЬБЕРТА В 961–962 ГОДАХ:
АМБИВАЛЕНТНОСТЬ ПРОЧТЕНИЯ**

В статье рассмотрена одна из самых дискуссионных проблем правления Ольги – христианский выбор княгини – в наследии ученых XIX–XX столетий. В результате историографического экскурса раскрыты взгляды исследователей на ключевые аспекты проблемы: причины отправки киевского посольства к немецкому королю Оттону I, его задачи; предназначение «миссии Адальберта» и ее исход; наличие или отсутствие христианского вектора у правительницы Руси.

Ключевые слова: княгиня Ольга, король Оттон I, императоры Константин VII и Роман II, Русь, Византия, Рим.

Надійшла до редакції 03.03.2015 р.

Віталій Ханко

ЧАРИ ГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА

Графіка серед гона пластичних мистецтв у Полтаві в недалекому минулому посідала досить скромне місце. Приміром, у 50–80-і роки минулого сторіччя мистці захоплювалися станковими аркушами, оформленням книжкової продукції, афішами і плакатом, що було пов'язане із соціальними замовленнями тодішнього тоталітарного режиму. У місті на Ворсклі, як в інших містах Полтавського краю, не було такого культу графіки, як у Києві, Львові, Харкові чи Одесі. Із початком ХХІ століття ситуація дещо змінюється: на виставках у Полтаві з'являються більше творів графічного мистецтва. Із нечисленного гурту творців графіки на сучасному етапі виокремлюється постать Микола Грибана.

Уродженець житомирського Полісся, мистецькі студії він пройшов спочатку в гоголівському Миргороді, згодом у головному місті Галичини – Львові. По закінченню навчання в інституті місцем свого проживання обрав обласне місто на Ворсклі. Довгі роки працював за фахом у художньо-виробничому комбінаті, а від 1994 року викладає в міському ліцеї імені Івана Котляревського, поєднуючи це із працею доцента на архітектурному факультеті Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка. Свої твори художник експонує не лише на виставках в Україні чи Санкт-Петербурзі, а й на персональних у Житомирі, рідному місті Червоноармійську на Житомирщині, Полтаві, Опішні, Києві. Творчо працює над графічними аркушами, монументальними панно, вітражами, мозаїками. Він добре знається на таких прадавніх і своєрідних видах мистецтва, як кераміка і скло, але найбільше припала йому до душі графіка. Це визначилося ще під час навчання у Львові. Мистецькі враження від старосвітського міста, експозицій виставок, відвідування майстерень шанованих українських графіків, що здобули визнання у Європі, дали стимул для поважної творчої діяльності. Синтез і реалізація мистецьких здобутків відбулися пізніше у Полтаві.

Уже понад чотири десятиліття Микола Грибан живе в місті, із захопленням творить. Вододілом для його творчого життя є початок 1990-х, коли в Україні відбулися доленосні історичні події. Перші 15 років діяльності митця пов'язані із творенням вітражних композицій, монументальних панно і графіки. Наступні понад два десятиліття присвячені лише графіці. Досвідчений автор невтомно працює над станковою, книжковою і прикладною графікою, екслібрисами.

У першій період були виконані монументально-декоративні композиції – вітражі для центрального універмагу (1979 р., знищено в 1990-х рр.), Будинку урочистих подій (1980 р., знищено 2012 р.), «Знання безперервне» (1994 р.) і «Собор» (1996 р.) в обласній юнацькій бібліотеці імені Олеся Гончара в Полтаві, ідальні Оріхівського заводу Лубенського району (1992 р.), мозаїки для СПТУ № 17 у Полтаві (1988 р.), кафе «Старе місто» в Глухові на Чернігівщині (2002 р.) та інші. Із них передусім привертають увагу дві композиції в бібліотеці. У вестибюлі перед відвідувачами постає велична й урочиста композиція із дзвінкими барвами: білими, ясно-зеленими, блакитними і жовто-золотистими. Великий квадратний формат уключає в центрі невелике коло зі словами «Пізнання безперервне» на тлі книги, а вгорі – зображення пломінкої свічки та письменницького пера. Довкола них – флористі мотиви ранньої весни під дією благодатного золотистого сонця. Мистецько-образне рішення теми асоціюється з юністю людини, коли вона пізнає світ, черпає свої знання з великого океану книг і осягає мудрість життя. Інша композиція зі скла – силует українського барокового храму на тлі градації зеленого і блакитного, обабіч – дві вертикальні смуги з перевагою білого і де-не-де вкрапленням зелених і жовтих цяток. Обидві композиції чарують нас своїм елегантним рішенням, коли лінії, силуети листя і рослин, їхні кольори – в повній гармонії із загальним відтворенням теми. Це характерне й для інших монументально-декоративних панно майстра.

Від початку 1990-х років замовлення на вітражі чи декоративні панно перестали надходити до художньо-виробничого комбінату, де працював М. Грибан, і він почав орати нові перелogi на ниві графіки. З історії мистецтва відомо, що не кожний умілий рисувальник здатний стати художником-графіком. Графіка за своєю суттю складніша, ніж малярство, бо об'єднує аналітичну й синтетичну тенденції. У графіці ключову роль відіграє мистецький синтез (форми й простору, площинності й об'ємності). Ця закономірність пояснює також взаємне тяжіння графіки й декоративного мистецтва. Останнє знайшло фахове втілення у вітражних композиціях майстра, помножене на відчуття кольорів, їхнє зіставлення й гармонізацію.

Мистецькі здібності у М. Грибана, закладені природою та студіюванням у Львові, набули розвитку в перше десятиріччя у Полтаві (від 1976 р.), а згодом – у 1990-х рр. – дали нову якість, нове мистецьке звучання. Ця трансформація визначила своєрідність творчої манери Грибана-графіка. Художник творить графічні аркуші в багатьох техніках, працює в різних видах мистецтва. Тематика його робіт розмаїта: люди в єднанні зі світом природи, людина в сільському чи урбанізованому середовищі, відтворені мистецькі пам'ятки полтавського терену. Більш ранні графічні аркуші виконані під впливом львівської графічної школи, ремінісценції яких нав'язні спогляданням і захопленням роботами талановитих і знаних в Україні І. Остафійчука, Л. Левицького, М. Яціва. Ці відгомони відчутні в серії «Люди і місто» із трьома аркушами «Вокзал», «В автобусі» і «Ринок». Творена одночасно з ними серія літографій «Молодість» (1987–1989 рр.) опромінена ліричністю, граційністю, м'якою контурною пластичністю і, безумовно, віднайденням своєї авторської манери. А ще більше це відчутно в роботах «Сад» (1993 р.), «Коріння» (1994 р.), «Пласти» і «Подих тисячоліття» (1999 р.).

Із часом приходить захоплення минулим, відбувається, так би мовити, «занурення» в археологічну давнину, в історію середніх віків і Гетьманщини. У Полтаві активно функціонує археологічний центр, фахівці праісторії час від часу знайомлять громадськість із новознайденими артефактами, проводяться наукові конференції, на яких мовиться про широко відоме поселення в Гінцях неподалік від Лубен чи про величезний комплекс у Гелоні скіфського часу (поблизу нинішнього с. Більська неподалік від Котельви) або ж про знаменитий Перещепинський скарб тощо. До того ж у місті друком виходять книжкові видання з гарними репродукціями археологічних пам'яток. Із ними добре

знайомий і М. Грибан. Він єдиний із місцевих художників, котрий на широкому археологічному матеріалі komponує свої графічні аркуші через призму образного мислення. Якщо ми можемо закинути деяким полтавським артистам-малярам літературщину, фотографічне змальовування, конформізм, тобто наслідування стандартів масової свідомості або ж безпринципність чи безініціативність, то у творах М. Грибана присутній творчий початок. З-під його пера чи різця (різьблення на лінолеумі, на літографському камені, на дереві) постають повноцінні композиції, що відповідають природі мистецького світобачення і світовідтворення. У цьому вага і цінність його творів, у яких використана археологічна та архітектурна спадщина, вдало доповнена мотивами прадавніх візерунків чи ландшафту лісостепової частини України. Особливо це примітно в серії «Земля полтавська» (2002 р.), в аркушах «Полтавське бароко» (2003 р.), «Скіф відпочиває» і «Земля дихає» (2004 р.), «Крилата богиня» (2005 р.), «Федорівський ідол» і «Полтавські акорди» (2006 р.), «Полтавські святині» (2011 р.). Мистеця чарують архітектурні пам'ятки Полтави, передусім знаменитий будинок краєзнавчого музею, якому присвячено кілька варіантів його творчих рефлексій. У творі «Полтавські акорди» акцентується на вічному мотиві мистецтва – дереві життя, над яким – силует музейної споруди і триумфально вивисуються герби старосвітських міст історичної Полтавщини. Використані модерні засоби трактування ліній – співучі, пружні й елегантні, а композиції постають доволі продуманими й пластичними за своєю суттю.

Наприкінці 1970-х рр. відомий полтавський археолог О. Супруненко провів ретельні дослідження культового комплексу біля с. Федорівки Карлівського району, що включав курганний насип і плиту-скульптуру антропоморфної форми. На цій плиті нанесені рельєфні та гравіровані зображення шамана з піднятими догори руками, профіль коня, дерево життя тощо. Ймовірно, скульптура пов'язана з ритуальною моделлю світобудови, насип з ідолом символізує світ людини, а поховання – світ предків. Ця археологічна пам'ятка захопила увагу художника, і він створив не документально зафіксовану річ, а творче й особисте її бачення. В образному трактуванні композиції мистеця виображує триярусний світ (небо, землю і підземний світ) засобами графіки. То ж нижня частина твору із пружними й темними пластами землі контрастує з легкими штрихами, що мовби окреслюють житла і природу, а над ними діагональні проведені лінії завершуються силуетами птахів.

Дві нижні поземні частини композиції в центрі об'єднує окреслення Федорівського ідола, що нині експонується в Полтавському краєзнавчому музеї. У названій роботі М. Грибан зі своєю суттю графічної творчості, помноженої на його особисте відчуття національного, відтворює каскад ритмізованих ліній, окреслень, штрихів, що набувають, здається, й музичного звучання.

М. Грибана приваблюють чарівні місця степу поблизу Кременчука, власне, там, де річкова гладь і заплава Ворскли перетікає в Дніпро. Рівнинно-хвилясте степове роздолля із травами, старими, як наш світ, що росли й при скіфах і кочівниках, і тихоплинні та примхливо-розбурхані води Дніпра-Славути, безумовно, мають свої принади. Це все немов «бере в полон» людину з естетичним чуттям. Чарує розкішна мальовнича природа, де можна споглядати високе небо, ясні води й землю з пагорбами і видолінками, на яких так буйно квітує рослинність. Тут душа мистця, уродженця житомирського Полісся, знаходить безпосередній відгук в акварелях, мальованих із природи, і в графічних композиціях, які надзвичайно потужно оживлюють відгомони прадавнини. Ще ніхто з полтавських майстрів сьогодення так образно і по-мистецьки своєрідно не виображував наш лісостеповий край. Особливо примітний у цьому плані триптих у техніці ліногравюри під на-

звою «Земля полтавська». Із сув'язі ліній, що утворюють складне біле мереживо на чорному тлі, наше око виокремлює характеристичні деталі з доби античності, українського середньовіччя, козацького періоду та ближчих до нас часів. Під гострим різцем графіка твориться ясна композиція зі своїми плинними і музично-привабливими лініями, з яких виокремлюються візерунки-символи, вертикалі дерев і кущів, окреслення фрагментів трипільського малювання, класичні хати, чаші, ваза, меч і, нарешті, силуети птахів. Знайдена міра узагальненості, міра декоративності, а найголовніше – присутній синтез форми.

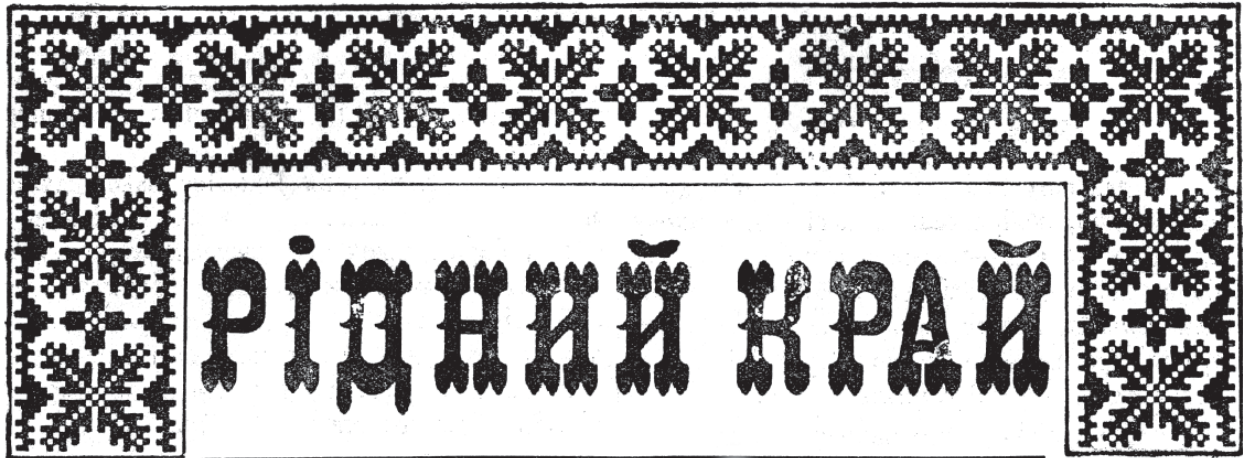
Перед нами постає повноцінний мистецький спадок талановитого маестро з Полтави. Його творчість органічно ввійшла в мистецький плин нашого краю. Своїми пером, пензлем чи різцем він творить непроминальні роботи, що підносять дух і приносять радість засобами краси. Як особистість Микола Грибан – скромний, добрий й одночасно вимогливий до своїх вихованців у ліцеї чи університеті. Зі свого боку, молодь відповідає наставникові пошануванням і непоказною любов'ю. Благотворний ґрунт полтавця з його творчою і педагогічною діяльністю щедро засіяний і дає рясні врожаї в гуманітарній сфері.

*Вручення щорічної Полтавської міської премії імені Миколи Ярошенка.
Зліва направо: О. Курчакова (директор музею), В. Мокляк, С. Чорна, С. Келим-Золотайко, С. Порохня (заступник міського голови), Н. Мікеладзе, М. Грибан, А. Ароян, В. Узбек, Б. Тристанов, Р. Давітян, Т. Гунченко. Фото. Полтавський художній музей (Галерея мистецтв) імені М. Ярошенка. 4 грудня 2015 р.*

У «Рідному краї» про «Рідний Край»

Українська часопись, виходить у Києві.

Число 36. (Вийшло 17 Лютого 1910 р.).

(До roczniku 1909-го).

Ніна Степаненко

ОПАНАС СЛАСТЬОН ПРО УВІЧНЕННЯ «МЕЛОДІЇ УКРАЇНСЬКИХ ДУМ»

...чи не найвагомішою сторінкою етнографічно-кобзарської біографії О. Сластьона є його участь у тематичному проекті небайдужої української інтелігенції зі звукового документування репертуару кобзарів і лірників.

Ірина Довгальок

Видатний український живописець, етнограф, архітектор, педагог Опанас Сластьон (Сластіон) залишив цінні мистецтвознавчі спостереження, що стосуються української думи й пісні. Йдеться передусім про опубліковану в тижневику «Рідний Край» [1908. – Число 35 – 38, 41 – 46]¹ статтю «Мелодії українських дум і їх записування». Сам майстер пензля і слова зізнається, що 35 літ цікавився кобзарством, знався з багатьма носіями цього унікального

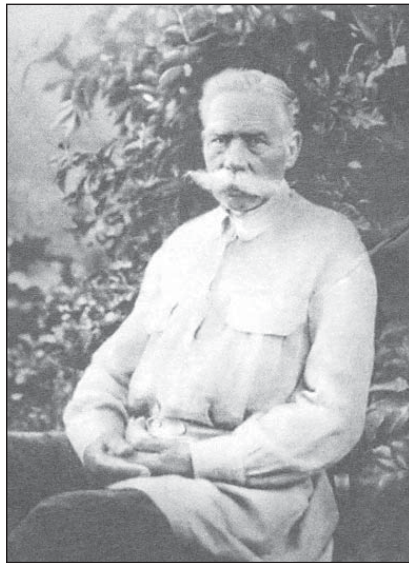
виду мистецтва. Він намагався сам досягнути й пояснити іншим, чому кобзарі співають «почасті один від другого»², чому не чути повсюдно того «епічного речитативу», про який пишуть дослідники дум. Одна з причин цього полягає в тому, що мелодії дум простішають, відходять від своїх класичних зразків, що також має своє пояснення: давні майстри «давнім звичаєм, – мовляв, по традиції, переказували своїм учням, що «невольницькі псалми» (думи) треба співати самим високим голосом) (мимохить пригадуються пояснення Стрийковського 1574 року),

¹ Пропонована праця є продовженням розвідки «„Панотець кобзарський“ Опанас Сластьон про історію і значення українських дум», опублікованої в попередньому числі альманаху «Рідний край» [2015. – Число 1].

² Тут і далі в цитатах збережено правопис першоджерела.

але не всякий кобзарь має такий голос, і через те, як дійде він до високого уступу, то абож голос його порветься (се документально й записано моїм фонографом), – і він уже через всю думу не пробує вдруге того уступу, – абож для спокійного виконання думи кобзарь і зовсім тих уступів цурається.) Як що такий кобзарь має учня, або й так кого трохи вчить, чи співає кому, то вже з'явиться якийсь простіший варіант мелодії» [Число 37. – С. 5–6].

Вирізнено ще одну причину того, чому існують відмінності у співі кобзарів східних і західних місцевостей. Перші наближаються технікою виконання дум до східних мелодій, а другі – до західних. Опанас Сластьон зупиняє свій дослідницький погляд на думках невольницьких і переконливо доводить, що вони ближче стоять до східних мелодій, але є віддаленими від епічного речитативу: «„Невольницькі псалми” (яке слово!) витворилися під стогін і муки за-живо похованих, тому то й чути в них ті страшні страждання, що дознавали в неволі наші бранці. Невольницька дума – найтяжча що-денна драма, крик серця, самий жаль тяжкий, самі сльози ревні! <...> Хіба ж можна про те все розповідати *«епічним речитативом»*? Ми-ж знаємо, з певних учених розвідок і спостережень, що мелодія пісень (а значить, і дум), підлягаючи законам пісенної творчості, повинна відбити в собі й самий зміст пісні, *про що* вона співає, передати *настрій і вражіння* від неї, бо мелодія й слово творилися тут рівночасно. Через се то мелодії невольницьких дум найвиразніші і, мабуть, найбільше *об'азіячені*. Співати про життя козацьке, про козака Голоту, про Барабаша й Хмельницького – сі теми вже не потребують ні надзвичайного піднесення тужливих почувань, ні ревних сліз, а тому й виконується більш спокійними, може навіть і старішими) звичайними рецитаціями, а між ними може й тим „епічним речитативом”».

Опанас Сластьон (1855–1933),
кобзар, художник

Наступна проблема, яку порушує й аргументовано вмотивовує Опанас Сластьон, – технологія записування дум. Вона одна – «без фонографа цілковито *неможливо* записати на ноти мелодію думи» [Число 37. – С. 6]. Тут він покликається на проф. Колессу, який запис дум без фонографа порівнював із тим, якби комусь заманулося записати на музичні ноти чиїсь слова. Переваги технології, про яку мовиться, очевидні: вона фіксує, по-перше, загальний ритм дум, по-друге, якісь «осібні закраси», авторські конотації, по-третє, національний колорит. На думку Опанаса Георгійовича, ця технологія має пріоритети і в тому, що забезпечує ідентифікування дум, не допускає наvertання «на російський копил, як теє робили де-які з попередніх записувачів» [Там само]. Траплялися, щоправда, і з-поміж російських митців ті, які високо поцінювали українські думи й пісні, відчували їхню самобутність, визнавали їхню окремішність. Цінні міркування одного з них – музики й критика Н. Серова – наведено в статті: українські пісні – «се квіти певної землі, що з'явилися на світ ніби самі собою, у пишному,

блискучому вбранні, без найменшої гадки про авторство або штучність, а через те вони й мало схожі на штучні парникові витвори ученої композиторської діяльності. Мов ліля, що в своєму величному, непорочному білому убранню затемнює вилиск парчі та коштовних самоцвітів,

так народна музика своєю дитячою простодушністю – в тисячу раз багатча й сильніша, ніж всі хитрощі шкільної премудрости, що пропо-

відують пильні учені в консерваторіях та музичних академіях. Вірне зхоплювання народної мелодії значками нотної грамоти – само по собі діло не легке, хоч би й для досвідченого музиканта, бо іноді заховає у відтинках інтервалів деяку значну різницю від форм західної музики, італійсько-німецької, що ми на її виростили; але

Мелодії українських дум і їх записування.

Учені найдокладніше виявили тільки склад українських дум, — бо се, роз'яснень, і найбільше було зробити, — а після цього заходились коло джерел і походження їх; кажу, заходились, бо справді вони ще й досі не погодилися у сій справі на чимсь певнім, сталім, загальнім, включаючи хіба одно, а саме — що думи з'явилися вельми цікаві, поважні, ваги й краси надзвичайної. Але дійсне походження їх, мовляв, ще потрібує багато розвідок і дослідів, щоб вийти з тієї плутанини поглядів, цілком протилежних один другому в сій справі. Польські учені, як Нейман і Ф. Равіта, по традиції від попередніх дослідників, виводять наші думи прямо від древніх болюв, або й ще далі, — від грецьких рансодів, і при тім доводять, як наприклад К. Бродівський, що думи українські багато кращі, більш художні й закінчені, ніж сербські ювацькі пісні, хоч думи, через деяку подібність, част порівнюють учені польські, російські, українські й інші. Треба зазначити, що російські учені скоріше стоять в обороні самотності або чистої

гармонізація народних пісень — діло ще тонше, ще делікатніше, і чим глибше музикант уходить у те своє завдання і чим вірніше почуває й тямить ідеал своєї роботи, тим досягнення того ідеалу становиться для його самого трудніш [Там само].

Як бачимо, Серов і Сластьон стоять на тих позиціях, що записування пісень — річ складна й відповідальна. Вона не допускає аматорства, фахового гонору, надмірного патріотизму. Важливо не допустити в цю царину вандалів, які б на нотному стані замінювали один інтервал іншим, утискували в один такт «мотив, що неодмінно потребує двох тактів», обходили б різні «угловатості», а фіксували ті ритми, які лунають у вухах «рутинного музики, що нав'язні тією музикою, серед якої він щоденно плаває, мов риба в сажалці» [Там само]. Справжній поціновувач пісні й думи має зберегти, як наголошував щойно згадуваний Серов, усі оті тонкі й делікатні відтинки, що нагадують блискучий пил на крильцях у метелика.

Той, хто записує пісні, наголошено не один раз у статті, має забути про себе, про свою освіту й освіченість, або «добру кебету й знаття», а орієнтуватися на оригінал мелодії, видобутої з народних уст. Важливою є й ще одна обста-

вина: одинакам не під силу зберегти пісенний скарб, вони можуть або дати життя одній пісні, або — за умов докладання великих зусиль — пісням окремого краю. За цю справу слід братися не аматорам, а професіоналам, причому вони мають діяти повсюдно. Сластьон за приклад ставить Росію, де створені окремі товариства, «присвячені цьому ділу», де «збирачі їздять <...> по всіх найглухіших закутках держави», де діє «Императорская пѣсенная комиссия», «Музыкально-этнографическая комиссия при Московскомъ Обществе любителей естествознания, географіи и антропологии». Опанас Георгійович запропонував план першочергових дій збереження й документування дум та пісень. Передусім потрібно скласти карту проживання кобзарів і лірників, потім — план подорожей повітами і волостями тих губерній, де найбільше їх мешкає, а це — Полтавщина, Харківщина та Чернігівщина. Увесь добутий матеріал варто зосередити в одному місці й в одних руках. Таким центром може стати який-небудь український музей. За взірць варто взяти, на

Мелодії Українських дум і їх записування.

Частина друга.

(Як улаштувалась і таки здійснилась перша екскурсія для записування мелодій українських дум).

Після свого листа я незабаром одержав від мого кореспондента відповідь; я наведу тут з неї тільки ті місця, що мають або загальний інтерес, або ж, крім того, ще й освітлюють, хоч почасти, ту стежку, якою таки рушило почате діло.

Відмовляючись від моїх записів самому прихати до мене, щоб вкупі почати тут фонографічні записи на ярмарку від кобзарів, мій кореспондент, між иншим, пише: «Прохаю подати поміч тій людині, що певне приїде у Миргород, на кошт мого знайомого, спеціально для записування кобзарських мелодій. Хто саме буде ся особа, я ще не знаю і в

думку Сластьона, Німеччину — «Архів фонографів при психологічному інституті Берлінського університету», «де переховуються величезні багатства співів — не тільки європейських народів, але й народів всієї земної кулі, починаючи з пісень людодів, взагалі диких, і кінчаючи сучасними народними піснями європейців» [Там само].

Опанас Сластьон у праці «Мелодії українських дум і їх записування» подає коротку історію документування українських дум і пісень. Наголошено, зокрема, на тому, що Л. Жемчужников повідомив у журналі «Основа», що «небіжчик Маркович, крім пісень, записав у 1830-их роках ще й думу» [Число 38. — С. 7]. Дві

думи записав Микола Лисенко (початок сімдесятих років), ще дві думи – О. Рубець. Повідомлено в ній і про те, що існують й інші – недосконалі записи дум, які є витворами сучасних аматорів. Митець Сластьон ще раз закликає «зібрати як найбільше фонографічних записів» і на цій базі видати критично-естетичний збірник мелодій дум, «звівши варіанти мелодій і виділивши те,

номорських кологій**). Думи, теж гадає піп, стоять у тісному приєднанні і очевидній спадщині од тих же греків, у зв'язку з піснями древніх грецьких рабодів; окремі сих пісень усвоєні українцями головпо у взаїтійський період руської історії; до таких окремоостей, що перейшли в думи, Р-та односить напр. ритмічну форму віршу і спосіб його декламації з запомогою скандування**». Пізніше козацтво найшло в них уже готову епічну форму і в неї вложило весь зміст свої поезії, яко малювання тодішнього героїчного життя; се життя й увіковічене з запомогою думи, що існувала раніш.

Було передати?... Коли творчість народня в продукт його психологічного стану й здібности, навіть його переважного встрою, то ясно, що музика, яко друга його мова, мова серця, повинна була лукати якихсь нових, найдужчих, найвиразніщих музичних способів. Тут уже не міг зарадити завадго поважний чистий діатонізм.

(Далі буде).

Оп. Сластьон.

дійсно народне або старослов'янське, а що відбиває впливи східні чи західні...» [Там само]. Як висновок, подано настанови «знаменитого музики й критика Серова про фахове оброблення дум та пісень»: «При тім багатстві, яке виявляє українська народня музика, повний критичний етюд над нею – діло, без сумніву, вікове. Воно-б потребувало аналізу й порівняння всіх пісень і їх варіантів, що живуть в українському народі. Цілого життя одного чоловіка не вистачить на подібний подвиг».

Надійний шлях збереження пісні, думи, за Сластьоном, – запис їх на фонографі, а вже потім переведення на ноти. Нотні ж записи, залучення фонографа – «єсть то не більше як звичайні риси мелодій дум кобзарських» [Там само]. Сучасні митці високо поцінують ці рекомендації видатного художника й невтомного дослідника українського фольклору.

У розглядуваній розвідці порушено питання про те, у якому зв'язку перебувають між собою думи й биліни. Її автор не поділяє погляду,

згідно з яким «думи – се «Беліни», тільки думи <...> ухилились від великоруського первісного стилю і набули, під впливом європейської музики, квадратний ритм» [Число 41. – С. 6]. Цей погляд у статті названо «істинно-обрусительним». Думи й биліни, на переконання Сластьона, не мають між собою нічого подібного. Найпосутніша ознака, за якою вони протиставлені, – казковість і реальність: биліна – казка, дума – дійсна драма життя народного. Батьківщиною «билін» є Україна, але ще у XIII столітті внаслідок татарського погрому вони перекочували на північ – «в теперішні частини Орловської, Тульської й Рязанської губерній» [Там само]. Свої розмірковування Опанас Сластьон концептуально представив так: «При самому поверховому порівнянні, зразу ж можна спостерегти,

що билінний епос, у своїх загальних рисах, – справді напів казковий: тут багатирі – надзвичайної сили, вони й землю можуть повернути, від людського посвисту люде й коні падають і лист з лісу осипається, тут п'ють чару у півтора відра, кидають палицю у 90 пуд. і т. ин. Нічого подібного в думках немає; се вже цілком дійсна історія нашого народу. У думках відбулося все тодішнє історичне життя, а рядом і громадське, й родинне, і навіть доля окремих одиниць. Се справжні літописі народні, – в них вся боротьба й перемога, полон і неволя, плач і сміх, драма й комедія. Творчість київських билін – се творчість нашого народу, сказати би, дитячого віку, а творчість дум – віку вже мужнього...» [Число 41. – С. 7].

Думи й биліни мають відмінності й на виконавському рівні: «биліни» проказують одноманітним речитативом, а дума «вичерпує <...> весь можливий запас різноманітних музичних засобів» [Там само].

Розміркування Опанаса Сластьона про українські думи як особливий жанр усної народної творчості не втратили своєї актуальності й у наш час, навіть посилили її. Спадщина великого митця потребує вдумливого вивчення. До неї обов'язково звертатимуться майбутні покоління дослідників невичерпного духовного набутку талановитого українського народу.

Валентина Орехова

«Я МАЮ ВЕЛИКУ ПРИЄМНІСТЬ, ЩО МОЯ БІБЛІОТЕКА СЛУЖИТИМЕ ЛЮДЯМ»

Так любив повторювати відомий в Україні і далеко за її межами мовознавець, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу теорії української літературної мови Інституту мовознавства імені О. О. Потебні, лауреат академічної премії імені Івана Франка, **Михайло Андрійович Жовтобрюх (1905–1995)**, якому 17 листопада 2015 року виповнюється 110 літ від дня народження.

Ось уже майже чотири десятки років справжньою духовною скарбницею Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка є меморіальна бібліотека Михайла Андрійовича Жовтобрюха. Славний уродженець землі полтавської (с. Ручки, що на Полтавщині), він здійснив безцінний щедрий дарунок: подарував цьому вишу власну книгозбірню, а літературно-меморіальному музею І. П. Котляревського – унікальне видання перших трьох частин «Енеїди», що побачило світ у Петербурзі 1798 року [8, с. 116]. Про все це повідомляли свого часу різні краєві, всеукраїнські та всесоюзні періодичні видання, як то «Радянська освіта», «Учительская газета», «Робітничка газета», «Библиотекарь», «Сільські вісті», «Зоря Полтавщини».

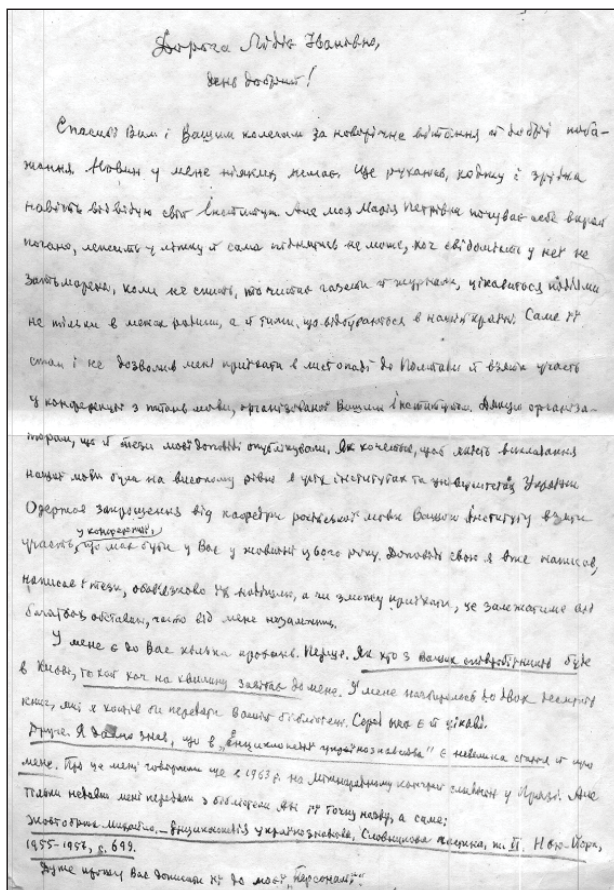
Основа офірованої бібліотеки – лінгвістичні праці. Професор Михайло Андрійович Жовтобрюх – відомий дослідник важливих проблем сучасної української мови, історії української мови, історії українського мовознавства, культури усної та писемної мови, соціолінгвістики, порівняльної граматики слов'янських мов, ґрунтовні розвідки якого про становлення української періодичної преси й нині актуальні.

За роки своєї науково-педагогічної діяльності він опублікував понад 300 праць, з-поміж яких – 10 монографій і підручників для вищих навчальних закладів. Під науковим керівництвом М. А. Жовтобрюха захистили докторські й кандидатські дисертації більше 25 мовознавців. Нині вони відомі вчені-філологи, які, безумовно, добре пам'ятають свого Учителя й Професора – «талановитого педагога, який велику частину свого життя присвятив викладацькій роботі, уміло і впевнено вів майбутніх учителів-філологів у чарівний світ рідного слова, уселяв у їхні душі любов до рідної мови, до славного минулого нашої України, вихователя наукової молоді, який благословив дослідників-мовознавців на славні наукові звершення» [9, с. 4]. Серед вихованців М. А. Жовтобрюха – і доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Микола Іванович Степаненко, який справедливо зауважує, що «немає в Україні вищого навчального закладу, де б на мовознавчій кафедрі не працювали його учні й послідовники, ті, у кого він або був науковим керівником дисертації, або виступав офіційним опонентом на захисті, або кого консультував, або кому пропонував теми дослідження, допомагав долати лінгвістичні труднощі і сходити на вершину науки. Михайло Жовтобрюх – знакова постать у мовознавстві» [9, с. 5].

Учений здавна підтримував дружні зв'язки з Полтавським педагогічним: не раз виступав із

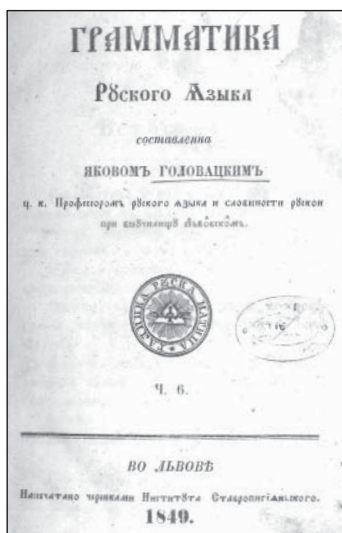

Михайло Жовтобрюх (1905–1995) – український учений-філолог

Лист М. А. Жовтєвського до Л. І. Костєнко, директора бїбліотеки. 31.01.1993 р.

лекціями перед студентами, брав участь у наукових конференціях, творчих дискусіях, завжди допомагав колегам порадами й уболівав за долю навчального закладу. У

рїк свого 70-лїття (1975) М. А. Жовтєвський подарував першу частину власної колекції – понад 3 тисячі книг, а разом із ними й рукописний ка-

талог (власноручно укладений) на ці книги, а пізніше – 1989 року – автобіографію та персоналію.

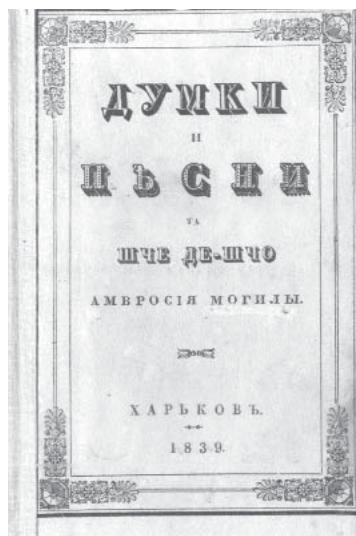
Михайло Андрійович був великим бібліофілом. В одному з інтерв'ю він говорить: «Я все життя був поріднений з книгою. Треба знаходити час для читання. Телевізор – це добре, а книга є книгою. Чарівний світ книги! Чи є щось чарівніше?.. Зібрав я був наукову бібліотеку, понад п'ять тисяч книг. Написав у Полтаву. Приїхали великою машиною, повантажили. Тепер мої книги, мій подарунок там, у пединституті. Я маю велику приємність, що моя бібліотека служитиме людям» [7].

Кожен лист Михайло Андрійович завершував підписом «Ваш земляк, М. Жовтєвський». Щорічно науковець поповнював свою колекцію, переда-

ючи книги до бібліотеки пединституту. У листі від 31 січня 1993 року він прохав, якби хтось зі співробітників завітав до нього, бо «набиралось до двох десятків книг, які треба передати <...> бібліотеці. Серед них є й цікаві». У грудні 1995-го, після 90-річчя, надійшла остання партія літератури від щедрого на добро земляка.

Нині меморіальна бібліотека професора М. А. Жовтєвського зберігається у фонді рідкісних і цінних видань і є найбільшою серед наших меморіальних колекцій за кількістю одиниць зберігання – понад 6 тисяч примірників, серед яких книг – 3932, періодичних видань – понад тисяча. Звісно, у цьому книж-

ковому храмі найбільше філологічної літератури, є історичні дослідження, освітня, мистецтвознавчі, художні твори, чимало періодич-

них видань, підручників, авторефератів. Багато з подарованих друків уже давно стали бібліографічною рідкістю. Книги дбайливо збережені їхнім власником, навіть переплетені (у конвютах – 894 примірники). На всіх виданнях стоїть особистий

Бібліотека М. А. Жовтобрюха має цінні дослідження з історії слов'янських мов, діалектології, історичної лексикології, морфології, з української граматики, лінгвістики. Її окраса – праці видатних філологів зарубіжних країн, видані українською, російською та іншими слов'янськими мовами.

Знаний мовознавець пам'ятав історію кожної книги, як вона потрапила

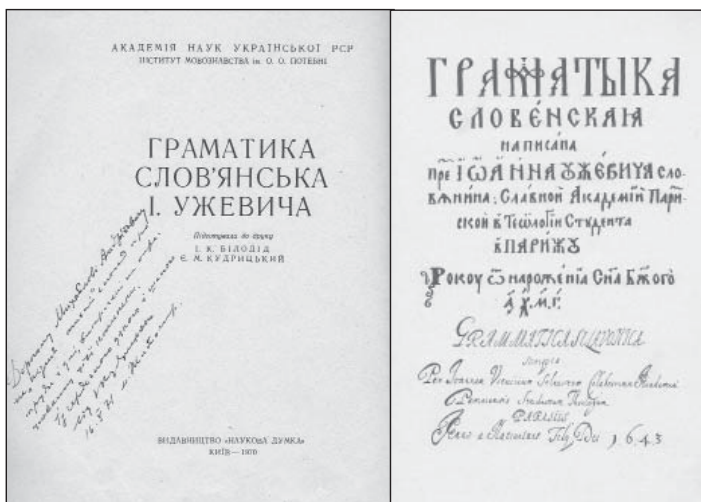

підпис: «Михайло Жовтобрюх», а на звороті значної частини книг – екслібрис у вигляді паперової наклейки, на якому зображено будинок Полтавського краєзнавчого музею (будинок Полтавського губернського земства, споруджений за проектом живописця й архітектора В. Г. Кричевського – перший приклад українського архітектурного стилю), що вияскравлює його полтавське коріння. Над будинком світить сонце, а прикриває споруду розгорнута старовинна книга із закладками, що засвідчує вельми властиву річ – до неї постійно звертаються. На розгорнутій сторінці – напис шрифтом Острозької Біблії: «Екслібрис Михайла Жовтобрюха».

Видання із книжкової колекції професора Михайла Жовтобрюха

до його колекції, і міг годинами про це цікаво розповідати. Наталія Архипівна Вакуленко, кандидат філологічних наук, яка багато років працювала у нашому виші, пригадує: «Коли Михайло Андрійович передав Полтавському педінституту частину своєї бібліотеки, то з великою гордістю сказав мені: «Тепер Вам не доведеться їхати в Москву, у Ленінград читати «Синтаксис російської мови» О. О. Шахматова. Маєте у своїй інститутській бібліотеці цю

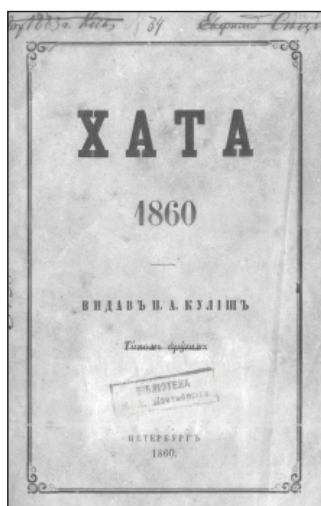
наукову працю». А вона побачила світ у 1941 році і, зрозуміло, користувалася неабияким попитом. Михайло Андрійович розповів мені, як у нього з'явилася ця книга. Після війни з фронту її привіз, знайшовши десь на воєнних згарищах, доктор географічних наук Діброва, приятель

Жовтобрюха. І Михайло Андрійович зробив із ним обмін: за таку цінну книгу учений-географ одержав не менш цінний предмет у післяфронттовому Києві – стілець (єдиний вид меблів, що був у помешканні Жовтобрюхів)» [9, с. 26–27].

Особливу зацікавленість викликають різні видання граматик, серед яких «Граматика Малороссийского наречия или Грамматическое показание существенных отличий, отдаливших Малороссийское наречие от чистого Российского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями / сост. Ал. Павловский», видана в Санкт-Петербурзі 1818 року та перевидана офсетним друком в Інституті економіки АН УРСР; «Граматика русского языка» укладена Яковом Головацьким і видана у Львові 1849 року.

Книги переплетені, й на титульній сторінці стоїть автограф Жовтобрюха. Так, на факсимільному виданні відомого твору давнього східнослов'янського мовознавства «Граматика» М. Смотрицького 1619 року, котре з'явилося в «Науковій думці» 1979 року, Василь Німчук, автор ґрунтовного дослідження пам'ятки, зробив напис: «Дорогому М. А. Жовтобрюхові з глибокою повагою і найкращими побажаннями. В. Німчук».

Перлиною особистої бібліотеки вченого є найстаріша книга «Думки и песни та ще дещо», яка укладена А. Метлинським (Амвросій Могила) і видана 1839 року в Харкові. Не випадково ця поетична збірка розпочинається зі студії «Заметки относительно южнорусского языка», де автор сподівався, що тужні пісні донесуть до нащадків мову, яка «із дня на день забувається і замовкає».

Зберіг Жовтобрюх у своїй книгозбірні праці Г. Ващенка, М. Возняка, Б. Грінченка, П. Житецького, І. Огієнка, А. Кримського, О. Синявського, С. Смаль-Стоцького. На книзі «Грінченко Б. Твори: у 2 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963» знаходимо дарчий напис: «Вельмишановному Михайлові Андрійовичу Жовтобрюхові на знак щирої поваги від упорядників та авторів вступної статті і приміток. 28.01.1064 р. І. Пільгук, В. Яременко».

Тут можна ознайомитися із працями відомих учених-славистів: Ф. Буслаєва, В. Виноградова, О. Потебні, О. Реформатського, І. Срезневського, О. Шахматова та ін. Широко представлені рідкісні видання словників: «Російсько-український словник. Т. 1–2 / за ред. А. Ю. Кримського. – 1924; 1929»; «Російсько-український словник правничої мови / гол. ред. А. Ю. Кримський. – К., 1926»; за «Російсько-український словник: у 2 т. / за ред. С. Іваницького, Ф. Шумлянського. – Вінниця, 1918»; «Голоскевич Г. Правописний словник. – 7-е вид. – Харків; К., 1930»; «Грінченко Б. Словник української мови: в 4 т. – Вид. 3-є, вип., доп. – К.: Горно, 1927»; І. Срезневського «Материалы для словаря древнерусского языка: в 3 т. – СПб., 1893–1895»; «Краткий словарь шести славянских языков (русского с церковнославянским, болгарского, сербского, чешского и польского), а также французский и немецкий / сост. под ред. проф. Ф. Миклошича. – Спб.; М., 1885»,

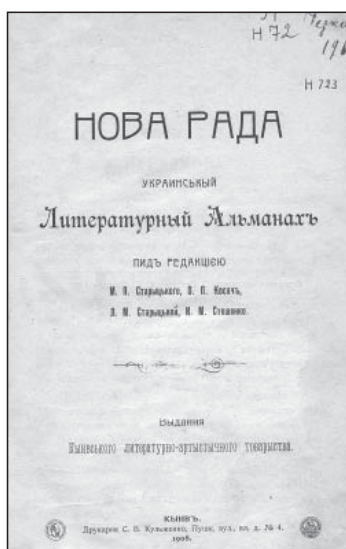
а також кілька видань словників із різних галузей знань: «Словник ботанічної номенклатури: проект / Укр. Акад. наук, Ін-т укр. наукової мови. – К., 1928»; «Російсько-український медичний словник / під ред. М. Галина. – К., 1920»; «Краткий музыкальный словарь (справочник) / сост. С. А. Павлюченко; под общ. ред. Розеншильда. – М.; Л., 1950».

Привертає увагу й раритетне видання, яке видрукував у Харькові та Києві 1930 року Федір Савченко, – «Заборона українства 1876 р.», що містить розділи «Південно-Західний відділ Рос. географ. товариства в Києві», «До історії української журналістики 1870-х р.р.», «Емський указ», «Додаткові матеріали» (листи та рукописні етнографічні матеріали). Книга переплетена М. Жовтобрюхом.

Значне місце в колекції посіли праці видатних українських мовознавців: С. Бевзенка, А. Булаховського, К. Волинського, С. Головащука, Л. Гумецької, Ю. Жлуктенка, В. Німчука, П. Плюща, В. Русанівського та ін. Цінували і глибоко поважали Михайла Андрійовича ці вчені-філологи, що засвідчують їхні дарчі написи (506 книг мають написи, автографи авторів).

На книзі «Грамматика слов'янська» І. Ужевича, яку підготували до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький у серії «Пам'ятки української мови XVII ст.» та видали АН УРСР та Інститут мовознавства імені О. О. Потебні 1970 року, Євген Михайлович Кудрицький написав: «Дорогому Михайлові Андрійовичу на «незлий тихий» спогад про труди і дні, витрачені на опрацювання цієї книжки. Із сердечною дякою і шанобою від Є. Кудрицького. 16.05.1971 р., м. Житомир».

Павло Павлович Плющ на згадку також залишив дарчі написи на своїх працях. Серед них на книзі «Історія української літературної мови. – К., 1971» знаходимо такий: «Глибокошановному Михайлові Андрійовичу на добру згадку з щирим побажанням свіжого доброго здоров'я, щастя і здійснення всіх надій. 24.11.1971 р. П. Плющ». Мовознавці Й. Багмут і В. Русанівський залишили напис на книзі «Як парость виноградної лози... : розвиток

мови й мовознавства в УРСР. – К., 1967»: «Дорогому Михайлові Андрійовичу Жовтобрюху з найкращими побажаннями. 25.V.67 р.»

Михайло Андрійович, безумовно, цікавився історією України. Серед історичних досліджень у його колекції зберігається низка цінних праць: «Бантыш-Каменській Д. Н. История Малой России. – Спб., 1903» (на форзаці написані рукою Жовтобрюха назва книги, помітки); «Єфіменко О. Історія українського народу. – Х., 1922»; твори В. Антоновича, видані в Києві 1932 року; дослідження Д. Яворницького «До історії степової України. – Дніпропетровськ, 1929». Велику цікавість становлять прижиттєві видання українського історика, громадського та політичного діяча Д. Багалія: «Історія Слобідської України. – Х., 1918», «Т. Г. Шевченко і кирило-мефодіївці : іст.-літ. розвідка. – К. – Х., 1925», «Український мандрований філософ Григорій Саввович Сковорода. – Х., 1926», «Экономическое положение русских университетов. – СПб., 1914».

Детальніше зупинимося на раритетах. У цій книгозбірні можемо ознайомитися з альманахом «Хата», виданим П. Кулішем за допомогою Т. Шевченка 1860 року в Петербурзі. У ньому вперше після тривалої перерви та всупереч забороні друкувати було вміщено добірку поезій Т. Шевченка під загальною назвою «Кобзарський гостинець». Альманах відривається критичною статтю П. Куліша «Передне слово до громади» та містить твори Ганни Барвінок, Марка Вовчка, Є. Гребінки, С. Номиса. У херсонському збірникові «Степ» 1886 року вміщено публікації на літературні, етнографічні й економічні теми.

Привертають увагу історикознавчі альманахи, які видавав М. Старицький: «Рада :

український альманах на 1884 рік. Ч. 2. – К., 1884» (надруковані твори Ганни Барвінок, Бориса Грінченка (Чайченка), Панаса Мирного, Олени Пчілки), «Нова Рада : український літературний альманах / за ред. М. П. Старицького, О. П. Косач, А. М. Старицької, І. М. Стешенка. – К., 1908» (присвячений пам'яті М. Старицького, містить твори класиків української літератури). Іван Франко про цей альманах писав: «Се був перший грім весняний по довгих місяцях морозів, слоти та занепаду...» Будь-яка бібліотека може пиштися такими виданнями. Серед збірників виділяються такі: «Українські

приказки, прислів'я і таке інше : зб. О. В. Марковича і др. / спорудив М. Номис. – СПб., 1864»; «Ужинок рідного поля / вистачиний працею М. Г. [Миколи Гатцука]. – М., 1857»; «Жайворонокъ: собрание русских песней и пословиц подкарпатского народа / собр. Исидор Биляк. – Ужгород, 1926».

У колекції мовознавця – 224 книги іноземними мовами: англійською, болгарською, німецькою, польською, румунською, сербською, словацькою, французькою, чеською. На підручнику з української мови, перекладеному англійською (1973 р., видавництво «Вища школа»), залишено такий теплий напис: «Вельмишановному і дорогому Михайлу Андрійовичу з великою повагою і вдячністю – автори Ю. Жлуктенко, Н. Тоцька. 23.05.74 р.». Багато з-поміж книг російських та білоруських. Учений підтримував дружні стосунки з мовознавцями різних країн, що засвідчують дарчі написи: «Дорогому Михайлу Андрійовичу з незмінною щирістю і великою приязністю. 29.12.1968 (підпис Янковський Ф.» («Янкоускі Ф. Беларуская фразеалогія : фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне. –

Мынск : Вышшэйш. шк., 1968»). Особливо привертає увагу цікаве видання «Енеїди» І. Котляревського, надруковане в Мінську 1969 року в білоруському перекладі.

Художня література найрясніше представлена творами українських письменників ХІХ (Ганна Барвінок, Б. Грінченко, І. Котляревський, А. Кримський, П. Куліш, Г. Сковорода, Т. Шевченко) і ХХ (М. Бажан, А. Бразов, Р. Іванченко, А. Малишко, О. Матійко, І. Пільгук, М. Рильський, П. Тичина, В. Швець, Ю. Шерех) століть.

Привертають увагу читачів поема П. Тичини «Похорон друга», надрукована українською мовою 1943 року в друкарні «Московський більшовик» та збірка Григорія Сковороди «Харківські байки / за ред. акад. П. Тичини, передм. С. Чавдарова», видана Українським державним видавництвом у Києві 1946 року.

«Вельмишановному Михайлу Андрійовичу Жовтобрюху – із побажаннями світлої долі й успіхів у творчості й житті – від автора, щиро (підпис Р. Іваненко). 27.03.66, м. Київ» – такий напис залишила Раїса Іваненко на романі-хроніці «Клятва». На титульній сторінці роману «Хвилі» читаємо дарчий напис видатного українського письменника Ю. Збанацького: «Дорогому Михайлу Андрійовичу Жовтобрюху – чудовій людині і славному вченому, на згадку про спільну працю в інституті. Ю. Збанацький. 10.06.69 р.».

Є кілька художніх творів з автографами українського письменника зі Львова Дмитра Бандрівського. На одному з них («Під синіми горами: записка вчителя. – Л., 1977») читаємо: «Дорогому Михайлові Андрійовичу з любов'ю і пошаною. Д. Г. Бандрівський. 22.06.77 р.».

Професор М. А. Жовтобрюх вів велику науково-організаційну та громадську роботу, брав безпосередню участь в організації багатьох наукових конференцій, був учасником ІV–VII Міжнародних конгресів славистів (Москва, Софія, Прага, Варшава) і ІХ Міжнародного соціологічного конгресу у Варні. Підтвердження цьому – наукові збірники доповідей «Славянское языкознание» (ІV–VIII Международных съездов славистов) та численні матеріали багатьох наукових конференцій.

Науковий доробок Михайла Андрійовича Жовтобрюха розміщено на окремій полиці. Назвемо лише деякі з його праць, за якими навчалися цілі покоління студентів-словесників: «Елементи мовознавства та відомості з історії української мови. – К. : Рад. школа, 1941. – 56 с.» (з помітками автора); «Збагачення мов народів СРСР. – К. : Т-во «Знання», 1967. – 48 с.»;

Друковані праці професора Михайла Жовтобрюха

Збірник української мови. – К. : Вища шк., 1980. – 320 с.» (у співавт. О. Т. Волох, С. П. Самійленко); «Історія української мови : Фонетика. – К. : Наук. думка, 1979. – 368 с.» (у співавт. В. Т. Русанівський, В. Г. Склярєнко); «Історична грамати́ка української мови. Ч. 1 : Вступ. Фонетика. – К. : Рад. школа., 1956. – 130 с.» (кілька перевидань); «Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1. – К. : Рад. школа, 1959. – 390 с.» (у співавт. Б. М. Кулик; кілька перевидань : 1961, 1965, 1972); «Лексика сучасної української літературної мови : навч. матеріали для заочн. – К. : Рад. шк., 1949. – 24 с.»; «Мова української преси (до середини дев'яностих років ХІХ ст.). – К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1963. – 416 с.»; «Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К. : Наук. думка, 1970. – 304 с.»; «Нарис історії українського радянського мовознавства / 1918–1941. – К. : Наук. думка, 1991. – 26 с.»; «Пути сближения устной и письменной разновидностей литературной речи: на материале украинского языка. – М., 1970. – 12 с.»; «Слово мовлене / Українська літературна вимова. – К. : Т-во Знання УРСР, 1969. – 48 с.»; «Сучасна українська літературна мова. Вступ. Лексика і фразеологія. Фонетика. – К. : Рад. школа, 1961. – 130 с.» (кілька перевидань); «Українська мова. – Вип. І. – К. : Рад. шк., 1949. – 160 с.»; «Українська мова : для заочників пед. училищ : метод. вказівки. – К. ; Львів, 1947. – 48 с.» та ін. «Вагомим внеском у розвиток не лише українського, а й слов'янського мовознавства є його праці з питань діахронічного розвитку фонологічної і фонетичної систем української мови. Багаторічні пошуки вченого на цій науковій ділянці узагальнено в книзі «Історія української мови. Фонетика (К., 1979), якою Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР започаткував фронтальний діахронічний опис усіх рівнів української мови» [1, с. 28], – засвідчує журнал «Мовознавство», членом редколегії якого був М. А. Жовтобрюх.

Отже, «полтавська» книгозбірня М. А. Жовтобрюха засвідчує широке коло інтересів мовознавця, а тематичний зміст і хронологічна глибина подарованої вишу бібліотеки дають змогу оцінити не тільки духовно-інтелектуальне багатство власника, але й наукові,

освітні та культурні зв'язки вченого з іншими регіонами України і Європи у другій половині ХХ століття. Меморіальна колекція професора Жовтобрюха істотно збагатила науковий фонд бібліотеки Полтавського національного педагогічного університету й нині широко використовується науковцями, викладачами, студентами. Безцінний книжковий скарб лінгвіста-земляка слугуватиме ще не одному поколінню науковців.

Земляки щиро дякують і засвідчують велику шану своєму визначному вченому-мовознавцю за коштовний скарб і вслід за колишніми студентами, педагогами М. А. Жовтобрюха повторюють: «Ваші щирі труди дали щедрі плоди. Вони зійдуть усі до зернини. Довго буде у нас ясний спомин про Вас».

Література

1. Високий обов'язок ученого : (до 80-річчя з дня народження М. А. Жовтобрюха // Мовознавство. – № 5. – С. 28–29.
2. Жовтобрюх М. А. Автобіографія : рукопис / М. А. Жовтобрюх. – 12 с. – [Зберігається у відділі рідкісних та цінних видань НБ Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка].
3. М. А. Жовтобрюх // Інформаційні матеріали наукової ради з проблеми «Закономірності розвитку національних мов у зв'язку з розвитком соціалістичних націй». – Вип. 19. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 20–37.
4. Кривоніс І. Спасибі, професоре / І. Кривоніс // Радянська освіта. – 1976. – 17 лист.
5. Матійко О. Тією стежкою, що над Хоролом / О. Матійко // Сільські вісті. – 1985. – 13 груд.
6. Наукова спадщина мовознавця Михайла Жовтобрюха / автор і упоряд. д-р філол. наук, професор М. І. Степаненко. – Полтава : Полтава, 2007. – 432 с.
7. Семенюченко М. Щедрий дар / М. Семенюченко // Зоря Полтавщини. – 1976. – 12 груд.
8. Степаненко М. І. Михайло Андрійович Жовтобрюх: людина, педагог, учений / М. І. Степаненко // Історія Полтавського педагогічного інституту в особах : матеріали конф., присвяченої 80-річному ювілею ін-ту. – Полтава, 1995. – С. 113–116.
9. Степаненко М. І. Патріарх українського мовознавства : (до 100-річчя від дня народження професора Михайла Жовтобрюха) / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 113 с.

Олексій Вертій

УЧАСТЬ ПОЛТАВЦІВ У КЛОПОТАННЯХ ПРО ПІДГОТОВКУ ВІДЗНАЧЕННЯ 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ІВАНА ФРАНКА

У фондах Львівського національного літературно-меморіального музею І. Я. Франка серед інших документів зберігається збірка під назвою «Україна і світ». Унікальна колекція матеріалів про взаємозв'язки Української РСР з іншими народами „Іван Я. Франко – перший в історії українського народу міжнародний ювіляр (1856 – 27 серпня 1956)”. Документи №№ 1–243, стор. 1–318. Том перший. Листування». Її старанно збрали й упорядкували співробітники музею. Зміст цих матеріалів яскраво й доволі ґрунтовно характеризує шовіністичну, великодержавну політику КПРС та советської держави щодо української літератури та культури, їхню цілеспрямовану роботу на духовне винародовлення неросійських націй і народностей, які входили до складу СРСР. Серед них, як уже зазначалося, листування представників різних верств тогочасного українського суспільства, колгоспів, підприємств, навчальних і науково-дослідних закладів, установ та організацій, окремих осіб тощо стосовно підготовки й відзначення ювілею Каменяра (усього реєстр на 492 позиції), «Покажчик зарубіжних країн, звідки клопоталися про ювілей Івана Франка по лінії Всесвітньої Ради Миру» (21 позиція), газетні й журнальні публікації і т. ін., що все ще потребують докладного вивчення франкознавцями.

Зібрані матеріали засвідчують, що одними з перших в Україні на складений Українським республіканським урядовим комітетом план заходів із підготовки та проведення 100-річчя з дня народження І. Франка відгукнулися ректорат, партійна та громадські організації Львівського державного університету імені І. Франка. У листі від 16 грудня 1955 року за підписами ректора університету, члена-кореспондента АН УРСР Є. К. Лазаренка та секретаря парторганізації В. Г. Сокурєнка на ім'я голови комітету М. Бажана, зокрема, зазначалося: «Ми просимо Вас звернутися до Всесвітньої Ради Миру

з клопотанням про те, аби сторіччя з дня народження Івана Франка було оголошено датою загальносвітового значення і відзначено всіми прогресивними організаціями світу як свято трудящих, що вшановують свого поета – борця за визволення трудящого людства від всіх форм національного та соціального гніту і поневолення» («Україна і світ». Унікальна колекція матеріалів про взаємозв'язки Української РСР з іншими народами „Іван Я. Франко – перший в історії українського народу міжнародний ювіляр (1856 – 27 серпня 1956)”. Документи №№ 1–243, стор. 1–318. Том перший. Листування. – С. 41». Далі покликання на це джерело в дужках у тексті).

Очевидно, це спонукало Український республіканський урядовий комітет із відзначення ювілею письменника поставити це питання перед ЦК КПРС, адже 19 грудня 1955 року народний артист СРСР А. Бучма, народний художник СРСР В. Касіян, народна артистка СРСР М. Литвиненко-Вольгемут, народний артист СРСР, композитор Л. Ревуцький надсилають відповідного листа-клопотання особисто першому секретареві ЦК КПРС М. Хрущову. «Весьма желательнo, – писали вони, – отметить юбилей Ивана Франко не только в братских республиках СССР, но и за рубежами нашей страны как интернациональный юбилей по линии Всемирного Совета Мира.

Вероятно, не поздно и теперь войти с ходатайством во Всемирный Совет Мира о включении юбилей Ивана Яковлевича Франко в число международных юбилеев 1956 года. Ведь это был бы первый юбилей деятеля культуры сорокадвухмиллионного народа Украинской ССР» [с. 6]. Із таким клопотанням до Советського комітету захисту миру особисто звернувся і київський інженер І. Соловей. Хтозна, як складалася доля цих листів, але питання про ювілей І. Франка таки було винесене на засідання Бюро Всесвітньої Ради Миру. Однак Бюро

не взяло це до уваги, й позитивної ухвали тоді не було винесено. У листі-відповіді І. Солов'ю від 31 грудня 1955 року заступник відповідального секретаря Советського комітету захисту миру М. Швецова з виразним відтінком злорадства відповіла: «Вы предлагаете во всемирном масштабе отметить юбилей Ивана Франко. Такое предложение советская делегация вносила при рассмотрении вопроса о праздновании великих культурных годовщин в 1955 году» [с. 57]. Та «советская делегация», явно, не докладала ніяких зусиль для винесення позитивної ухвали з цього питання, адже М. Швецова в тому ж листі цинічно, засвідчуючи свою обмеженість і безкультур'я, пояснювала, що «к сожалению, произведения Ивана Франко мало известны зарубежным читателям, и поэтому на заседании бюро Всемирного Совета Мира было решено отметить в 1956 году 75-летие со дня смерти Достоевского», хоч це і «не исключает того, что юбилей Ивана Франко будет широко отмечаться в Советском Союзе» [с. 57]. Тут уже простежувалося відверте лицедірство.

Цілком природно, що такий характер розвитку подій у жодному разі не влаштував громадськість України. Тоді від робітників, селян, творчої та наукової інтелігенції, громадських і державних діячів, установ і організацій, окремих осіб зі всієї України до Всесвітньої Ради Миру, ХХ з'їзду КПРС, Голови Верховної ради СРСР К. Ворошилова, Ради національностей Верховної ради СРСР, Советського комітету захисту миру, Ради міністрів УРСР, Президії АН України, ювілейної франківської комісії при Спільці письменників СРСР, редакцій радіомовлення, газет, журналів тощо було організовано листи з різко критичною оцінкою позиції Советського комітету захисту миру, інших советських організацій та установ, різного роду редакцій у справі підготовки та відзначення ювілею.

Так, у листі економіста Мотрі Сенченко з м. Корсунь-Шевченківського Черкаської області до редакції газети «Советская Россия» йшлося про свідоме замовчування редакцією інформації про І. Франка та його ювілей, адже на сторінках видання тоді було надруковано лише кілька рядків про франківський рік у Чувашії та шість рядків про його відзначення у Білорусії, не друкувалися навіть програмні твори митця, на відміну від того, як це було в центральній пресі в дні вшанування пам'яті М. Горького. Із двома листами до Головного управління радіомовлення для закордону звернувся студент О. Коновалов. У різні – наведені вище та інші – інстанції надіслали листи колгоспники з Київщини та Черкащини К. Журавель, П. Терновий, Ч. Семененко, В. Заряда, краснолуцькі

шахтарі з Ворошиловградщини Бондаренко, Вадехін, Сурим, робітники Криворізького залізничного басейну М. Ведмеденко, О. Кропачов, С. Голубар, Г. Буртовий, С. Антропов, М. Балагур, колгоспники й інтелігенція артилі імені Першого травня із с. Криворівня на Станіславщині Г. Гнатенко, Захарук, Крамаренко, Биканюк, Зеленчук, учителі Б. Хоменко та інші із с. Корделівці Калинівського району на Вінниччині, Г. Медяник (с. Глинськ на Сумщині), Д. Сербин (Одеса), лікар О. Гребеник (Запоріжжя), бухгалтер А. Вересоцький (Миколаїв), учень 10 класу з Євпаторії Кримської області В. Міллер, земляки письменника із с. Івана Франка Підбузького району на Дрогобиччині І. Бабинський, М. Гаврилик, Р. Чапля, Д. Кащій, С. Франко, І. Франко, М. Чапля, М. Буцак, М. Сарабрін, Г. Афарінов, О. Косовська, читачі міської бібліотеки м. Ворошиловська (нині Алчевськ) Ворошиловградської області Прохоров, Горбунко, Шульц, Щепакін, Ельченко, Штучка, Зариц.

Своє вагоме слово сказали й письменники М. Стельмах, В. Сосюра, Остап Вишня, П. Воронько, Ю. Назаренко, народні артисти СРСР Н. Ужвій, І. Паторжинський, Л. Ревуцький, відомі вчені, художники, композитори І. Крип'якевич, І. Свенцицький, М. Рудницький, О. Кульчицька, І. Севера, С. Людкевич, А. Кос-Анатольський та інші, син письменника Т. Франко та внучка З. Франко, діти й родичі видатних українських письменників М. Тобілевич, А. Тобілевич, І. Коцюбинська, К. Стефаник, Н. Семанюк, М. Рудченко. Вони також наполегливо домагалися від владних структур, громадських організацій ужити дієві заходи з підготовки й відзначення ювілею Каменяра.

Високий рівень національної свідомості, чітка громадянська позиція, усвідомлення свого національного обов'язку перед пам'яттю І. Франка, своїми сучасниками та нащадками представників різних верств і прошарків українського суспільства, бюрократизм і намагання центральними органами влади та керівництвом громадських організацій, пресою та радіо в Москві звести нанівець усі клопотання та намагання української громадськості в цій справі сколихнули письменників, діячів культури, інтелігенцію в союзних республіках та національних автономних утвореннях в СРСР. Вони також дієво підтримали прагнення українців відзначити ювілей І. Франка на міжнародному рівні, адже й на собі відчували наслідки національного поневолення, приховано ворожої щодо неросійських національностей політики КПРС та уряду СРСР. На захист імені українського класика з вимогою справді широкого відзначення 100-річчя від дня його народження на

всіх теренах советської імперії та за кордоном виступили літературознавець Ю. Пширков (Білорусія), художник Баго Колаєв (курд за походженням, Київ), учитель німецької мови Богдан Попович (с. Філіпівське Іркутської області), чукотський письменник В. Енминкау (Анадир, Чукотський національний округ, Магаданська обл.), студент-удмурт Г. Ходирєв (Іжевськ), завідувач клубу О. Баранюк (с. Чердбах Нижне-Амурського району на березі Тихого океану), письменник і перекладач Р. Ішмурат (Татарстан), чуваські письменники О. Алга, В. Долгов, М. Сироткін, О. Талвир, К. Турхан, Я. Усхай, П. Хузангай, Башкирський комітет захисту миру, Спілка советських письменників Молдавії, вдова литовського класика Людаса Гіри Броніслава Гірене, Голова Ради національностей Верховної ради СРСР В. Лаціс та ін.

Звичайно, така боротьба українців за вшанування пам'яті І. Франка в СРСР та світі, її підтримка представниками інших народів СРСР не могла залишитися поза увагою і за кордоном. Так, М. Неврлі (Братіслава) написав проект декларації Слов'янського комітету Чехословаччини із клопотанням перед Всесвітньою Радою Миру включити соту річницю із дня народження І. Франка в міжнародні ювілеї 1956 року. Прогресивна громадськість Канади через Д. Ендікотта також порушила клопотання про відзначення цього ювілею у всьому світі. Дієву участь у справі підготовки ювілею взяли також президент Словацької АН А. Павлик, Н. Хікмет (Туреччина), І. Хірано (Японія), Х. Саламеа (Куба), представники Австралії, Англії, Латинської Америки, Лівану, Польщі, Франції, НДР, В'єтнаму, Колумбії, Югославії, Румунії [с. 641–694].

Цілком зрозуміло, що це вже не були кимось організовані листи. Відтак це був вияв високої оцінки визнання міжнародного значення життя і творчості І. Франка, глибокого зацікавлення ними, що цілковито спростовувало наведене вище твердження заступника відповідального секретаря Советського комітету захисту миру М. Швецової про те, що «произведения Ивана Франко мало известны зарубежным читателям», переконливим свідченням нечесної позиції советської делегації на згаданому вище засіданні Бюро Всесвітньої Ради Миру, яка в першу чергу дбала про відзначення 75-річчя із дня смерті Ф. Достоєвського, аніж про 100-річчя із дня народження І. Франка.

Унаслідок такої позиції громадськості України та представників інших країн світу 9 квітня 1956 року Всесвітня Рада Миру повернулася до повторного розгляду цього питання і винесла ухвалу про відзначення ювілею І. Франка на міжнародному рівні. Її підписали 29 членів

Бюро Всесвітньої Ради Миру. А вже 29 квітня 1956 року та сама М. Швецова у відповіді на лист членів ученої ради Чернівецького державного університету стримано повідомляла: «Мы получили ваше (тут і далі слово «Ваше» в оригіналі написано з маленької літери. – О. В.) письмо и рады сообщить вам, что Всемирный Совет Мира удовлетворил нашу просьбу, и 100-летие со дня рождения великого украинского поэта Ивана Франко будет отмечаться национальными комитетами во всех странах мира. Об этом, вероятно, вы читали в наших газетах» [с. 76].

Разом із тим це була перемога громадськості України, яка своєю згуртованістю, волею, цілеспрямованістю, високим почуттям національної честі, гідності, національного обов'язку та рівнем національної свідомості загалом переконливо довела, що 1) українці за найскладніших обставин уміють відстояти свою національну честь і гідність, що вони можуть і повинні бути невіддільними великодержавній системі та політиці советської імперії, можуть і повинні змушувати її рахуватися з нами і виконувати нашу волю, 2) що в цій єдності наша сила і 3) таким чином вони домоглися, щоб ім'я, життя і творчість видатного сина українського народу стали ще відомішими і набули ще більшого визнання у всьому світі.

Не стояли осторонь цієї важливої загальнонаціональної справи й полтавці. Із листами-клопотаннями до Советського комітету захисту миру звернулися колгоспники з Гадяцького району, робітники та інтелігенція Полтави. Окремі особи, серед них В. Мулько, Г. Зеленова, Г. Соколова, М. Литвинова, Ю. Співак, І. Винярський, Т. Куц (Полтавська трикотажна фабрика), В. Орловський, Б. Юхимець, М. Білієвський, Г. Алексєєв, М. Гришков, С. Чижко, О. Шапка (Полтавський паровозоремонтний завод), подруга Лесі Українки, пенсіонерка А. Макарова з Гадяча, син Панаса Мирного М. Рудченко та інші. Їхній голос також потужно зазвучав разом із голосами інших національно свідомих громадян України, а їхня національна громадянська позиція стала прикладом справді національної позиції, вагомим внеском у боротьбу з московським комуно-советським режимом за світове визнання і вшанування пам'яті І. Франка на міжнародному рівні.

Нижче, як свідчення цього, подаємо два документи зі збірки «„Україна і світ“». Унікальна колекція матеріалів про взаємозв'язки Української РСР з іншими народами „Іван Я. Франко – перший в історії українського народу міжнародний ювіляр (1856 – 27 серпня 1956)“. Документи №№ 1–243, стор. 1–318. Том перший. Листування».

* * *

№ 1

Міністерство культури УРСР
Головне управління
культурно-освітніх установ

**ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ
ПАНАСА МИРНОГО**

м. Полтава, вул. Панаса Мирного, 56.

№ _____ «26» серпня 1956 р.

ШАНОВНИЙ ТОВАРИШУ РЕДАКТОРЕ!

Подajući при цьому звернення Полтавського літературно-меморіального музею ПАНАСА МИРНОГО до президії Спілки радянських письменників України /відкритий лист/, просимо надрукувати його в наступному номері Вашої газети.

Директор музею /Рудченко/

**ДО ПРЕЗИДІЇ СПІЛКИ
РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
УКРАЇНИ**

ШАНОВНІ ТОВАРИШІ!

Враховуючи значення і розмах, який набрало зараз святкування 100-річчя з дня народження великого українського письменника-революціонера ІВАНА ФРАНКА, святкування, яке вийшло за межі не лише України, а й всього Радянського Союзу і відзначається зараз країнами всього світу, – цілком доречно висунути питання про увічнення пам'яті Великого Каме́няра у нас на Україні ще одним заходом: утворенням у Києві літературно-меморіального музею ІВАНА ФРАНКА.

Значення Івана Франка для української літератури і культури, пам'ять про нього як письменника, поета, драматурга, перекладача, вченого і революціонера цілком виправдовують такий захід.

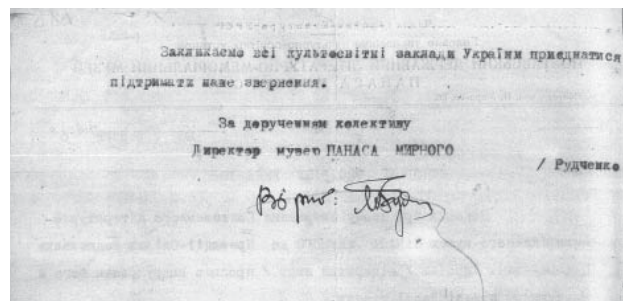
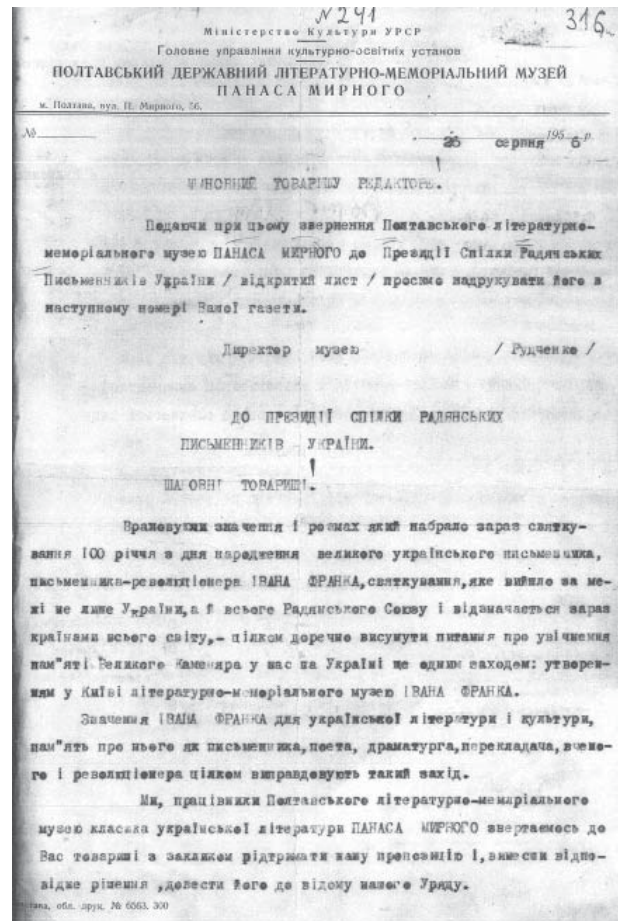
Ми, працівники Полтавського-літературно-меморіального музею класика української літератури ПАНАСА МИРНОГО, звертаємось до Вас, товариші, з закликом підтримати нашу пропозицію і винести відповідне рішення, довести його до відому нашого Уряду.

Закликаємо всі культосвітні заклади України приєднатися і підтримати наше звернення.

За дорученням колективу

Директор музею ПАНАСА МИРНОГО /Рудченко/

Вірно: підпис

№ 2

Копія

СССР
Советский комитет защиты мира
Адрес: Москва, ул. Кропоткина, 10
Тел. Г 6-94-36

№ 1238 _____ 9 августа 1956 _____

Полтава, ордена Трудового Красного Знамени
паровозоремонтный завод им. А. А. Жданова

Уважаемые товарищи!

Советский комитет защиты мира получил Ваше (тут слова «Ваше», «Вы». «Вам», як бачимо, написані вже з великої літери. – О. В.) письмо, в котором выражается пожелание о проведении в 1956 году франковского года.

Нам приятно было читать Ваше сообщение о том, что во всех бригадах и цехах Полтавского паровозоремонтного завода проходят интересные беседы, читаются лекции о жизни и творчестве классика украинской литературы И. Франко.

В свою очередь сообщаем, что за время подготовки по проведению предстоящего юбилея И. Франко в Советском Союзе уже проделана большая работа.

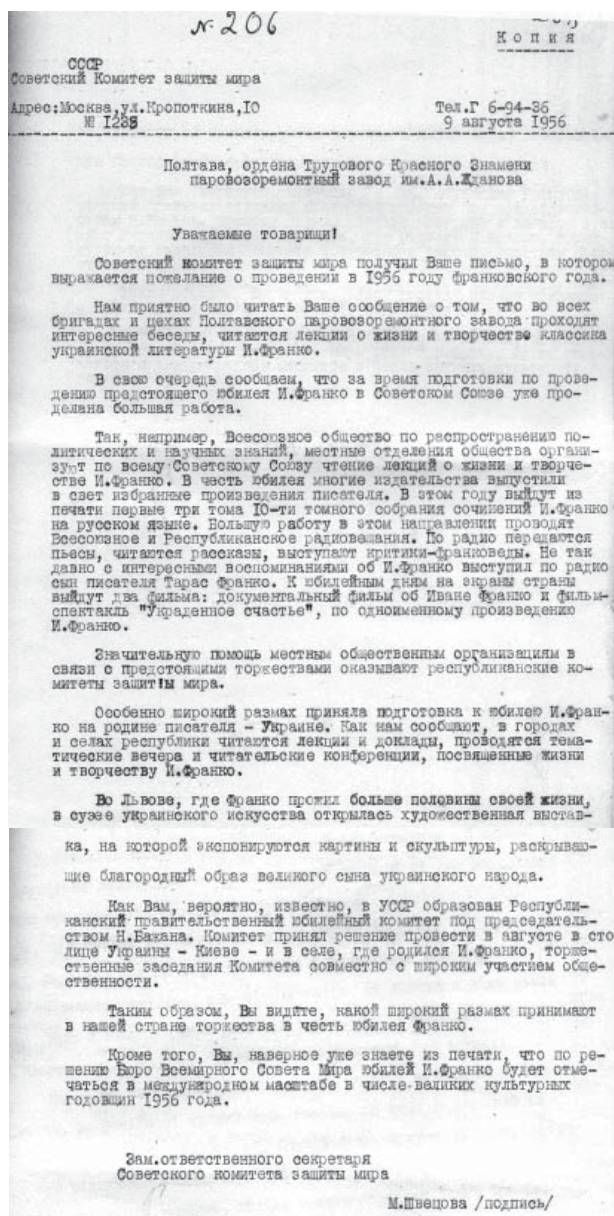
Так, например, Всесоюзное общество по распространению политических и научных знаний, местные отделения общества организуют по всему Советскому Союзу чтение лекций о жизни и творчестве И. Франко. В честь юбилея многие издательства выпустили в свет избранные произведения писателя. В этом году выйдут из печати первые три тома 10-ти томного собрания сочинений И. Франко на русском языке. Большую работу в этом направлении проводят Всесоюзное и Республиканское радиовещание. По радио передаются пьесы, читаются рассказы, выступают критики-франковеды. Не так давно с интересными воспоминаниями об И. Франко выступил по радио сын писателя Тарас Франко. К юбилейным дням на экраны страны выйдут два фильма: документальный фильм об Иване Франко и фильм-спектакль «Украденное счастье», по одноименному произведению И. Франко.

Значительную помощь местным общественным организациям в связи с предстоящими торжествами оказывают республиканские комитеты защиты мира.

Особенно широкий размах приняла подготовка к юбилею И. Франко на родине писателя – Украине. Как нам сообщают, в городах и селах республики читаются лекции и доклады, проводятся тематические вечера и читательские конференции, посвященные жизни и творчеству И. Франко.

Во Львове, где Франко прожил больше половины своей жизни, в музее украинского искусства открылась художественная выставка, на которой экспонируются картины и скульптуры, раскрывающие благородный образ великого сына украинского народа.

Как Вам, вероятно, известно, в УССР образован Республиканский правительственный юбилейный комитет под председательством Н. Бажана. Комитет принял решение провести в августе в столице Украины – Киеве – и в селе, где родился И. Франко, торжественные заседания Комитета совместно с широким участием общественности.

Таким образом, Вы видите, какой широкий размах принимают в нашей стране торжества в честь юбилея Франко.

Кроме того, Вы, наверное уже знаете из печати, что по решению Бюро Всемирного Совета Мира юбилей И. Франко будет отмечаться в международном масштабе в числе великих культурных годовщин 1956 года.

Зам. ответственного
секретаря Советского
комитета защиты мира

М. Швецова /подпись/

Олексій Неживий

УКЛІН РІДНІЙ ЗЕМЛІ ПОЛТАВСЬКІЙ

Григорій Михайлович Тютюнник – видатний митець української літератури ХХ століття. Завдяки такому письменникові можемо говорити про художню довершеність та справжність української літератури.

Наступного року виповнюється 85 літ від дня його народження, тому й пропонуємо оголосити 2016 рік на Полтавщині роком Григора Тютюнника.

Осягнути масштаби неперевершеного таланту можна тільки за умови глибокого вивчення літературних джерел життєвого і творчого шляху митця, що для Григора Тютюнника є неподільною єдністю, бо саме з його ще дитячого світогляду, життєвих вражень, особливо дитинства та юності, викристалізувалося самобутнє художнє світовідчуття. Якщо ж говорити про образ світу митця, то він теж значною мірою сформувався в роки дитинства, досягнувши в літературній творчості майже всеохопної ідентичності з національним образом світу. Саме ця подібність, внутрішня спорідненість і визначають справжній талант (навіть геніальність) і є провідною ознакою художньої досконалості за всіх часів, а в українській літературі це особливо відчутно у творчості Тараса Шевченка, який силою слова поєднав минуле, сучасне й майбутнє українців.

Полтавщина значуща в духовному житті письменника чи не найбільше. У новорічному вітанні від 30 грудня 1974 р. Григорій Тютюнник писав своєму другові Феодосію Роговому: «Дорогий Федосю! Вітаю тебе, друже, з Новим роком. Щиро і сердно кланяюся й твоєму сімейству. А ще уклін рідній землі полтавській, за якою щоднини скімлють серце».

У багатьох літературних і публіцистичних творах письменника, листах, щоденникових записках і нотатках рідний край – Полтавщина – відображений як духовна домінанта художнього світу, основа образного світовідчуття, засіб творення національного характеру, народної філософії буття. Тому й вагомими складниками історіософії творчого стилю Григора Тютюнника є топоніміка саме полтавського краю, де народився й виростав, почав пізнавати життя.

Читаємо оповідання «На згарищі», коли в головного героя, зраненого війною сільського вчителя історії, залишилася тільки пам'ять від великої родини: «Федорові Несторовичу пригадалося, як у дитинстві шльопав босими ногами по розбитій чередою степовій дорозі, крута пиллога гарячими струмочками цідилася крізь пальці, а вітерець виносив з-поміж кіп теплий дух спілого жита. Корова йшла з пасьби додому повагом, немов з роботи, телятко терлося у неї під боком і лізло до вим'я. Заходило сонце, у вузьких хутирських вуличках стояла червона курява, в садках варилася на триніжках вечерея, гупали об землю спілі яблука. Життя здавалося тоді вічно щасливим.

Вийшов на луки. Милиці стали дужче вгзузати в пухке дерновиння. Заблищали зелені калюжки, вткані жабуринням, од Псла потягло сирими глеїстими берегами».

Роман «Вир» старшого брата Григорія Тютюнника розпочинається з опису рідного краю: «Село Троянівка гніздиться в долині. На північ від нього Беева гора, покрита лісом, на південь – заткана маревом рівнина, по якій в'ється Полтавський шлях. Обабіч шляху то тут, то там мріють у степу хутори, маячать на далеких

обріях, як зелені острови по синьому морю. В центрі села тече річка з дивною, мабуть, татарською, назвою – Ташань».

Такі топоніми зустрічаємо у творах і молодшого Тютюнника. Новаела «Чудасія»: «Прийдеш ото вночі на тік. Зерно проти місяця россою блищить. Стерня пахне. Біля курятника лисиця скиглить. А на небо глянеш – Віз уже низенько, так, здається, зараз і поторохтить Беевою горою».

Оповідання «Гвинт»: «І раптом серед цієї крутої, неторканої тиші гримнув вибух на курному Полтавському шляху, струсонув хати, дужою хвилею наліг на шибки і довго стояв потім у безвітряному степу рудим кущем, наче прип'ятий вихор».

А ще згадано локальні топоніми: Чебрецевий бугор у повісті «Облога», Вишневий ярк в оповіданні «Дядько Никін», Безводний колодязь в оповіданні «Устим і Оляна», Писаре-

Григорій Тютюнник – студент першого курсу

вий ліс, хутір Пирого та Підозірська полька, що «од назви нашого села», в повісті «Вогник далеко в степу», «Броварська гора» в оповіданні «Кізонька». Річка Псьол згадується в оповіданні «Деревій», мале сільце Шепелівка – в «Крайнебі», село Бірки та Чернеча слобода – в оповіданні «У Кравчини обідають», населені пункти Покрівське, Опішня, Шишаки – в оповіданні «Син приїхав»: «Другого дня, як сонце тільки-но стало над опішнянськими крутоярами, Дзякунка й Рита з Борьком на руках, святково одягнені й схвилювані своєю таємницею, вже були на базарі. Скупилися швидко, і Дзякунка між ділом розпитала у базарових опішнян, де краще охрестити дитину, – тут, а чи в Покрівському. Баби навпередки радили їхати в Покрівське: там батюшка молодий. Має добрий бас і молитву читає всю». У незакінченому літературному творі «Житіє Артема Безвіконного», головний герой «з'їв хлібину сірого м'якого хліба з Лохвицької районної пекарні», адже його прообразом став дядько з хутора Дереківщина на Лохвиччині, зображений на фотографії Володимира Білоуса.

Оповідання «Вуточка»: «На піщаному косогорі, з котрого далеко видно луки, річку й околиці лугового хутора Княжа Слобода, трохи на отшибі від великого нагірного села стоїть хата – верх побіля димаря запав (видно крокви попідгнивали), а вікна подалися до землі так близько, що коли б заманулося комусь зазирнути в них, то нахилитися довелось б, як до копанки води набрати». Варто нагадати, що неподалік Шилівки знаходиться невелике село Княжева слобода.

Майже детально відтворено шлях із Полтави до Шилівки в оповіданні «Поминали Маркіяна»: «Вийшов я удосвіта за Полтаву, думка така – за вечір додому доб'юся. То й іду собі, на ноги налягаю. Вже й Шведську могилу помінув, уже мені й Побиванку ось-ось буде видно».

У цьому творі також колоритно змальовано епізод про перебування війська Нестора Махна в Зінькові: «Якось за Махна пішли ми з ним на базар. Я – товару на чоботи купити, а Маркіян – «подивлюся, що воно за люди, оті махновці, кажуть, що в них порядки інтересні».

Приходимо в Зіньків, а там війська – курці ніде клянути. І ні одного пішого. Все на конях та на тачанках».

У дослідженні краєзнавця Петра Ротача «„Усе покинув би й полинув...“». За листами Григора Тютюнника» (Ротач П. І слово, і долі, і пам'ять... Статті, документи, спогади / Петро Ротач. – Полтава : Верстка, 2000. – С. 234–254)

Брати-письменники Григорій і Григір Тютюнники

розповідається про один із приїздів письменника до Полтави: «Бував Тютюнник у місті як кореспондент «Літературної України».

...Наприкінці липня 1969 року побував на садибі І. П. Котляревського, яка тоді реставрувалася до поетового 200-річчя. 30 липня ми зустрілися з ним у нас дома. Цим числом датовано його запис в альбомі висловів про Котляревського, які я збирав тоді від учасників свята. Ось цей запис: «Нема у світі нації, яка б не утвердила себе, не відкрила себе через поета – від Гомера і до сьогодні. Я складаю глибоку шану перед Іваном Петровичем Котляревським – відкривачем України і українців, їхньої мови, пісні, слова.

Хай святиться ім'я його в віках!

30 липня 1969 р. Григір Тютюнник».

Попід дубами старого Яківчанського лісу, що починався на горі й підходив до залізничної колії, вийшли до поля Полтавської битви 1709 р. Стежка повела вздовж насипу. Сонце вже схилилося над захід. Пахло нагріте різнотрав'я, в повітрі розливалась передвечірня втома. На бурі в садочку стояла садиба залізничника з колодязем.

– Попробуємо й цієї водички, – сказав Григір й опустил відро.

А коли «знімали пробу», я мимохідь сказав щось про особливий смак води з колодязів на полтавських околицях, і Григір раптом витяг з кишені записник.

– Як вода з полтавських колодязів... Повітря, як вода... – бубонів і щось записував. – Це чудово. Повітря, як вода з колодязів на полтавських околицях.

Я вперше бачив як він на ходу записував думку, що раптово прийшла в голову. І згадав про нього наступного року, коли в травневому числі журналу «Україна» з'явилося оповідання Тютюнника «Дядько Никін». Правда, фраза там була дещо трансформована і мала такий вигляд: «Я дивився на небо, приоране рожевими скибами хмар – сонце зійшло, – і уявляю собі хрест на Шведській могилі, що вночі, певно біліє памороззю, а зараз сяє крапельками роси проти сонця, глибоко, аж до дна грудей вдихаю холодне й чисте, як кринична вода з полтавських околиць, повітря»...».

У записній книжці Григора Тютюнника читаємо: «Повітря, як вода з колодязів на полтавських околицях» (Тютюнник Г. Образ України – здавна й по сьогодні: щоденники, записники / передм., упоряд., прим., підгот. текстів, редак. О. І. Неживого. – Луганськ: Знання, 2005), що теж є підтвердженням нашої гіпотези стосовно її хронології 1969 року.

А ще Петрові Ротачеві запам'яталося загострене чуття справедливості Григора Тютюнника. Так, у 1970 році на сторінках обласної газети «Зоря Полтавщини» була опублікована зловісна стаття «Чортополох», де Петра Ротача звинувачено в українському націоналізмі, що потягло за собою ще більш суворе переслідування. Григір Тютюнник, коли проїжджав Полтаву на шляху до Шилівки чи Мануйлівки, завжди зупинявся на ночівлю в Ротачів, демонстративно

повідомляючи про це телефоном, що прослуховувався. Тому на думку і спадають його слова з останнього інтерв'ю: «Ідеалом для мене завжди були і залишаються доброта, самовідданість і милосердя людської душі в найрізноманітніших проявах». Видатним творчим надбанням Петра Ротача є його Шевченківська енциклопедія «Полтавська Шевченкіана» (Полтава, друге видання, 2013 р.), де в розповіді про Шевченківського лауреата Григора

Тютюнника наголошується на автобіографічних мотивах у творчості, описах природи Полтавщини.

Чимало односельців письменника стали прообразами його літературних героїв, нерідко не змінивши прізвища, імена чи прізвиська. Учителька Шилівської школи Марина Заставська в краєзнавчому дослідженні «Де зозулі накували Тютюнникам долю» стверджує, що легко вгадуються в художніх творах вітчизняним Афанасій Кіндратович Голяченко («Дядько Никін»), Юхим Матяш, по-вуличному Кравчина («У Кравчини обідають»), бригадир Яків, кіномеханік Чирва, завідувач кооперації Тельнов («Грамотний»), лікар Василь Васильович Сивокінь, по-вуличному Базар (лікар Дерид із «Життя Артема Безвіконного»), сільські музики в новелі «Одавали Катрю»: скрипаль і гармоніст Іван Данилович Кривобік, баяніст-віртуоз Віктор Олексійович Торопенко, сопілкар Василь Єпіфанович Торопенко, бубніст Михайло Іванович Кривобік: «*Прийшли й музики з села: Іванушка-скрипаль, у якого верхня щелепа видавалася вперед, а нижня трохи запала, очі в Іванушки були великі, сірі й дивилися на світ з довірливою добротою; Шурко-баяніст і завклубом, білозубий сором'язливий хлопець; Василь Кривобік – сопілкар і конюх в лікарні, що привіз із війни один-єдиний трофей – фабричну сопілку добрячої роботи; четвертим музикою був Мишко Мушник, бубніст і колгоспний шофер, що міг вибивати на бубні кийком. Ліктями, колінками, підборіддям, головою і вигукувати під гопак, червоніючи і витріщаючи очі: „А давай-давай-давай! Гоп-ца! А ца-ца!“*».

Григір (Григорій) Михайлович Тютюнник народився 5 грудня 1931 року в селі Шилівці Зіньківського району Полтавської області. Прадавня українська земля, на якій не одне століття визрівала національна самосвідомість українців – здебільшого селян-хліборобів. Місто Зіньків ще на початку Визвольної війни українського народу 1648 року отримало статус сотенного містечка Гадяцького полку,

а самі зінківці підтримали гетьмана Богдана Хмельницького. У наступні роки, десятиліття й століття ці землі не раз плюндрували дальші й ближні чужинці.

Мемуарна повість «Коріння» починається з опису рідної хати: *«Хата наша, батьківська й дідівська, старовинна, з плетеним бовдуром і без віконниць, стояла над шляхом, що веде з Полтави до Гадяча. Стояла при самій греблі – вся у вербах, берестях, жовтій акації та бузині. Одразу ж за глухою стіною мало не від призьби й до самої річки лежав родючий низовий сінокіс, трава на ньому виганяла ледь не по очкур косареві. По весні, коли розливалася повінь, каламутні грунські води підступали аж до хати, і дід наш Василь Феодулович із трьома синами Павлом, Михайлом та Филімоном боронилися від потопу загатою з гною»*.

У ХХ столітті ще з більшою силою загострився насильницький і антигуманний характер державної влади, що повною мірою, ще в дитинстві, відчув на собі майбутній письменник Григорій Тютюнник.

Його батько Михайло Васильович Тютюнник народився 1897 року. Спершу одружився з молодого вчителькою зі свого села Ївгою Федо-

тивною Буденною. Хоч їхнє сімейне життя було недовгим, 6 травня 1920 року народився син.

Мати – Ганна Михайлівна (до заміжжя Сивокінь) – народилася 16 липня 1912 р. в Шилівці. 1930 р. одружилася з Михайлом Васильовичем Тютюнником, про якого не раз розповідала Олені Федотівні Черненко, дружині Григорія Тютюнника: «Вродливий був. Роки не старили його. Ото Григорій – вилитий Михайло, тільки Михайло ширший у плечах, темніші очі, виразніша ямка на бороді... Читав багато і задумувався. Трохи повеселішав, коли народився Гриша. А підріс – то дня не було, щоб він щось не зробив для дитини: то свисток, то дзигу, то півника на тину, то гойдалку. А потім із тієї гойдалки змайструє іншу, ліску виплете, а з ліски – кошик. Гриша дуже любив ті цяцьки».

За рік до їхнього одруження, тобто 1929-го, в Шилівку прийшла примусова колективізація, знищення споконвічних селянських хліборобських традицій. На цьому злісний експеримент над селом не закінчився. У 1932–1933 роках на Зінківщину прийшло найстрашніше лихо – голодомор. У постанові бюро Харківського обкому КП(б)У (із 1930 р. Зінківський район уходив до складу Харківської області) говорилося, що «листопадове відвантаження товарів їм припи-

нене, <...> якщо в ближчі дні не буде досягнуто вирішального перелому в хлібозаготівлі». Зіньківський район 1933 року виконав план хлібозаготівлі на 100%, що означає – населення району було приречене на голодну смерть. Зараз уже неможливо навіть сказати, скільки померло насильницькою смертю жителів стародавнього українського села Шилівки. В історичному нарисі Федора Тютюнника «Село Шилівка» говориться: «Щоб забрати хліб, на село зловісною хмарою ринули хижі зграї так званих «буксирних» бригад із комсомольців і партійців, безпосередніх творців голодомору, озброєних кайлами, ломами, лопатами, загостреними залізними штричками, вони по-бандитськи «кендюшили» селян: розбивали груби, розкопували дворища, змітали все до зернини-квасолини на горищах, витрушували душу, доскіпуючись хліба, якого в людей вже не було. Те мордування селян не припинялося всю зиму».

Голодомори ХХ століття не тільки забрали життя мільйонів українців, а й позначилися на генетичній пам'яті, свідомості, призвели до викривлення світобачення. До того ж тоталітарний режим забороняв усіякі згадки про найбільшу трагедію в житті українського народу. Українські радянські письменники в жорстких лекціях так званого творчого методу, а точніше, однієї ідеології, соціалістичного реалізму, в абсолютній більшості були далекі від реалістичного відображення голоду 1933 та 1947 років. Тільки в літературних творах Григора Тютюнника життєва правда продиралася через показ отого стриноженого й трагічного бачення світу.

Полтавщина – благодатний край, що 1933 року зазнав страхітливого спустошення, а сам письменник в автобіографії вказував: «У тридцять третьому році сімейство наше опухло з голоду, а дід, батько мого батька, Василь Феодулович Тютюнник, помер – ще й не сивий був і зуби мав до одного міцні (я й досі не знаю, де його могила), я в цей час – тоді мені було півтора року – перестав ходити (вже вмючи це робить), сміються і балакають перестав...»

У багатьох творах Григора Тютюнника голод є тим невимовним болем, що нищить духовну й фізичну силу народу. Усі ці твори були надруковані за життя письменника, тобто в 1960–1970-х роках, усупереч засиллю цензури. Однак тоді так і не з'явилася друком новела «Медаль». Уперше її оприлюднив А. Шевченко (у виданні: Тютюнник Г. Твори. / Г. Тютюнник. – К. : Молодь, 1985. – Кн. 2.). Написана в кінці 1960-х років, вона повною мірою відображає трагічний голодомор 1947 року, а особливо відчуження офіційної влади від простої людини-трудівника. У спогадах «Коріння» Григор Тютюнник теж не обходить найбільш болючий

для нього 1933 рік: «Якось Григорій по дорозі в школу забіг до нас уранці й поклав перед татом, що пухлий сидів за столом, підперши голову, окраєць хліба. Тато розломив той окраєць надвоє, половину дав Григорієві в школу, а другу ще раз розломив – шматочок собі і шматочок мені – й ледве вимовив: «Спасибі, сину. Любий ти в мене ростеш», – і став помаленьку їсти, затуливши очі долонею».

Які ж ми є українці? Що залишилося в нашому світобаченні та характері ще від прадавніх часів, чого набули впродовж довгої і нелегкої історії, що втратили в ті антигуманні, людиноненависницькі роки голодоморів? Надійною опорою в шуканні відповіді на ці нелегкі питання є літературні твори Григора Тютюнника.

1937 року в Шилівку прийшло нове лихо – репресії. У родині Тютюнників першим заарештували старшого дядька Павла Васильовича Тютюнника. Це сталося 1 жовтня, а вже 13 листопада судова Трійка НКВС по Полтавській області на закритому засіданні оголосила вирок – П. В. Тютюнника розстріляти, майно, що належало йому, конфіскувати. 25 листопада смертний вирок було виконано в полтавській тюрмі. Тільки 31 березня 1965 р. П. В. Тютюнник був реабілітований Полтавським обласним судом.

У ніч із 29 на 30 листопада того ж зловісного року заарештували М. В. Тютюнника – батька майбутнього письменника. Уже на шостий день слідства, тобто 5 грудня, особлива трійка УНКВС по Полтавській області винесла ухвалу: «Тютюнника М. В. заключить в исправительно-трудовые лагеря сроком на десять лет». Спочатку його заслали в Сороклаг (м. Сорокськ Кіровської залізниці, в січні – на Біломоро-Балтійський комбінат (м. Медвежогорськ, Карелія), перед війною в Усольлаг (м. Усольськ Новосибірської області), тобто в «Сибір несходиму», як покликався згодом на Шевченка Григор Тютюнник у новелі «Три зозулі з поклоном». 13 квітня 1943 р. Михайло Васильович Тютюнник помер. До рідного села він так і не повернувся. Реабілітований Полтавським обласним судом 29 грудня 1973 р.

У своєму першому літературному творі – новелі «В сутінки» – Григор Тютюнник устами головного героя, малолітнього хлопчика, який залишився без батька, ймовірно висловив саме свої сподівання: «Я тільки тріньки-трінечки пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло й затишно, як під шапкою. Може, тому й зараз, коли я бачу на голівці якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким».

Трагізмом утраченого в дитинстві батька перейнята новела письменника «Три зозулі з

поклоном», що, починаючи з першодруку, знала редакторсько-цензурного свавілля і продовжує публікуватися з багатьма текстологічними помилками, тим самим знецінюючи глибину й чистоту письменницького слова. До того ж цей літературний твір вивчається в ІІ класі загальноосвітньої школи. Узявши за основний текст авторський аудіозапис, що багато років зберігається в лубенського фотохудожника Володимира Білоуса, вперше опублікували новелу «Три зозулі з поклоном» у первозданному вигляді. Письменник продовжує жити у своїх творах. Вислів цей давно став аксіомою, як і те, що кожне посмертне видання видатного письменника є завжди жаданим для читачів. Саме така художня спадщина Григора Тютюнника, бо він назавжди ввійшов у літературу як митець, що відобразив національний образ світу, який нерідко по-насильницькому деформувався, навіть знищувався, однак випростувався до нового життя.

Разом із матір'ю шестилітній Г. Тютюнник приїхав у селище Щотове неподалік від теперішнього міста Антрацита в сім'ю дядька Філимона Васильовича Тютюнника. Ще 1929 року Ф. В. Тютюнник одружився з учителькою початкових класів Наталією Іванівною Рябовецькою, яка була родом із Троянівки Зіньківського району. Переживши голод, розкуркулення, насильницьку колективізацію та початок репресій у рідному селі й передчуваючи їх подальше наростання, вони 1935 року виїхали з Шилівки на Донбас. Там Наталія Іванівна працювала вчителькою початкових класів та української мови і літератури, а Філімон Васильович – бухгалтером у школі. Жорстокий час не міг відібрати людяності й милосердя в добрих людей. Такими й були дядько і тітка, які взяли на виховання малолітнього «ворога народу». Незабаром мати влаштувалася працювати на шахту, та дядько порадив їй повертатися до села, бо там лишилися недоглянута хата, город.

Маленький Григорій зостався в дядька, пішов навчатися, тут уперше прочитав книжки українських і російських письменників – у сім'ї Тютюнників любили художнє слово. Пізніше в оповіданні «М'який» будуть удамо виведені риси дядькового характеру: *«...майже не буває самим собою, він завжди когось грає: Возного, Собакевича, Карася, Обломова, своїх колишніх односельців»*.

Коли розпочалася війна, дядька мобілізували в армію, а тітка 29 жовтня 1941 року народила доньку, яку назвали Вірою. Жити на Донбасі було дедалі важче, надто ж коли приїшли німці. Отож вони вирішили разом пробитися на Полтавщину. Однак Григорій дістався до Шилівки першим, бо туди теж поспішала

їхня сусідка тітка Мотря. Сталося це у вересні 1942 року. А через місяць приїхала й Наталія Іванівна з донькою.

Після звільнення Шилівки Гр. Тютюнник навчався в місцевій школі. Тоді ж його дитяча пам'ять зберегла кілька епізодів зустрічей зі старшим братом Григорієм Тютюнником: «Ось ми, учні п'ятого класу, разом з усією школою, з усіма шилівцями стоїмо біля цементних східців старенького сільбуду. Червоніють прапори, плачуть, сміються люди. А на східцях попереду голови сільради, членів сільвиконкому та голів колгоспів виходить Григорій і виголошує промову. Він у довгій шинелі, затис в одній руці шапку з червоною партизанською стрічкою на вискося, а друга лежить на грудях у перев'язі. День Перемоги».

А 1946 року після закінчення п'яти класів тодішньої Шилівської семирічної школи Гр. Тютюнник навчається в Зіньківському ремісничому училищі № 7. Там він здобував професію слюсаря з ремонту автомобілів і тракторів: «...пішов я в Зіньківське РУ №7, щоб мати якусь одежину і 700 грамів хліба на день. Вони, оті 700 грамів, і врятували нас із мамою у 47-му: я носив «з города» щодня по шматочку, глевкому і сплюснутому в кишені, як порожній гаманець».

Усе це діставалося нелегко, адже тодішнє ремісничє училище більше нагадувало виправний заклад закритого, тобто режимного, типу, що в мініатюрі відтворювало тоталітарно-деспотичний режим, який остаточно встановився в державі в 30-х роках ХХ століття і ще більше посилювався в повоєнний час. Ось наказ № 171 від 20 грудня 1946 року: «Попереджаю всіх учнів, що при залишенні училища необхідно брати записку про звільнення, ті, хто підуть без записки про звільнення, будуть вважатися дезертирами і до них будуть застосовані заходи стягнення аж до виключення із училища і віддачі справи до суду». Тому в наказі № 29 по Зіньківському ремісничому училищі № 7 від 27 січня 1947 р. сказано, що два учні, які пропускали навчання з невідомих причин і самовільно захопили казенний одяг, уважаються дезертирами, відтак директор училища наказав справи на цих учнів передати до суду.

Про суспільно-моральні протиріччя, породжені тоталітарною державою й особливо посилені в повоєнні роки, читаємо в оповіданні «Смерть кавалера» і повісті «Вогник далеко в степу». Антигуманізм сталінського режиму щонайперше позначався на тогочасній школі, виховуючи слухняних і здеморалізованих, позбавлених людської гідності людей, яких величаво та облудно називатимуть «будівниками щасливого майбутнього – комунізму». Реалії ж тодішнього життя були далеко не безхмарними.

Життя учнів ремісничого училища також відтворене в повісті Гр. Тютюнника «Вогник далеко в степу», значною мірою автобіографічній. Отож, якраз голод є визначальним у рішенні сільських хлопців стати ремісниками, а в майбутньому робітниками заводів, бо «хліба намолотили тільки в державу, і то не хватило до плану». Кожного дня йдуть підлітки до райцентру за дев'ять кілометрів, а водночас немовби віддаляються від традиційного способу життя українського селянина, яке систематично руйнувалось і спустошувалось сталінсько-комуністичним режимом.

В училищі ремісники ходять тільки строем і співають нові пісні:

Стоим на страже, всегда-всегда!

А если скажет страна труда:

Прицелом точным – врага в упор!

Хоч вечорами, збираючись щонеділі, мольдь не забуває своїх прадавніх, рідних пісень,

як «Чорноморець», «Ой ти, Галю...», однак у читача створюється враження, що незабаром зникне й ця, головна, ознака українського села, коли, за висловом самого Гр. Тютюнника, «не десятки людей співало ту пісню, а одна многогласа душа...»

Письменник цими творами продовжив шевченківську традицію в літературі про згубний вплив чужорідної сили й нищення нею всього національного, тобто українського в Україні...

Наказом по Зінківському РУ № 7 від 14 липня 1948 р. Тютюннику Г. М. присвоєна кваліфікація слюсаря 5 розряду з ремонту автомобілів і тракторів. До 5 листопада 1948 року він трудився на Харківському заводі транспортного машинобудування імені Малишева

слюсарем-шліфувальником. В автобіографії від 30 липня 1966 року зауважував, що працював на заводі, «доки не закашлявся од іржавчаної пилюки поганим, нездоровим кашлем» і самовільно повернувся додому, тобто – не відпрацювавши належних трьох років після закінчення ремісничого училища.

«Пішов у колгосп. Орав, волочив, косив, погоничував біля волів (їх звали «ледачі») – важко було, а тут ще й з «коханням не повезло», бо хто ж дозволить дівчинці-школярці сидіти біля червоноармійської могилки вечорами, як парубок голий, босий, хати не має, та ще й батько в тюрмі».

Далі в автобіографії, адресованій Петру Ротачу, – художньо забарвлений епізод про виклик до міліції й судове засідання, яке закінчилося тим, що Григір був направлений в одну із сільськогосподарських колоній у Полтавській області на чотири місяці. Треба сказати, що за-судженими така категорія осіб не вважалася,

а тільки відбувала примусові роботи. До того ж 1949 року його прийняли в комсомол. Про це говориться в автобіографії 1957 року, написаній уже при вступі до університету. А ще 1951 року забрали служити на флот, куди ті, хто відбував кримінальне покарання, не потрапляли. Ця автобіографія має ознаки художнього автобіографічного нарису, де можливе певне зміщення деяких фактів чи їхня белетризація. Наприклад, зазначається: «В 1961 році написав першу новелу «В сумерки», і «Крестьянка» її надрукувала. Більше ні-

чого потім не писав: сесія, дипломна робота по психологічному аналізу Л. М. Толстого – словом, ніколи було писати. До того ж пора було заходжуватись женитися, що я й зробив цілком успішно і щасливо». Але ж ту новелу митець написав раніше, бо на початку березня 1960-го вже відбулося її обговорення, а одружився він 26 вересня 1958 року, коли навчався на другому курсі.

Повернувшись додому із заводу імені Малишева, знову працював у колгоспі, виконуючи тяжкі, а то й принизливі роботи. Коли змушували робити щось дуже важке, то натякали, що не тільки його батько ворог народу, а й він тюряжник. Тоді ж прочитав псевдорéalістичний твір С. П. Бабаєвського «Кавалер Золотої зvezди»

(удостоєний Сталінської премії) і зненавидів на все життя його (і весь соцреалізм) за штучність, несправжність, лакування дійсності. Вирішив їхати на Донбас – край дитинства. «Будував Миронгрес (це під Дебальцевим) і зажив, сказати, самостійною житухою. Навіть посилки матері слав: калоші, матерійки на піджачок тощо. Слюсарював, їздив на машинах, майстрував і т. ін.»

1961 року тяжко переживав Григір Тютюнник смерть старшого брата, а ще більшої туги додало те, що його задум продовжити роман «Вир» залишився не здійсненим. Своєрідний лист-сповідь він адресував удові Олені Черненко (Тютюнник): «...я любив Григора щиро, навіть хворобливо-щиро, коли так можна сказати. А суперечки... Тут, мабуть, я дійсно нагірчив твоїм спогадам. Однак скажу тобі й зараз, і через кільканадцять років, якщо доживу до того часу: ми з Григором мали на деякі речі принципово різні погляди, бо прожили різний вік і в різні епохи формувалися – а вони в нас так часто міняються...»

Щоб створити кіносценарій за романом «Вир», Григір Тютюнник пішов на Київську кіностудію імені Олександра Довженка, де працював із 4 березня 1965 до 13 січня 1967 року. Тоді ж він писав, що працює над сценарієм по «Вирові», а газету-цмокаленкіану (від прізвища тодішнього головного редактора – прим. О. Н.) покинув і зараз у сценарній майстерні при кіностудії під правницею О. Левади, разом із Павличком і Драчем.

Підтвердженням того, що робота над сценарієм була наполегливою й успішною, є висновок сценарно-редакційної колегії та першого творчого об'єднання, які 23 лютого 1967 року розглянули та обговорили третій варіант літературного сценарію «Вир» і відзначили, що з нього постає правдива і глибока картина життя передвоєнного українського села із самобутніми характерами людей, з цікавими, нелегкими долями, картина, що вражає своєю достовірністю і неторканою красою. «Авторові сценарію вдалося не тільки зберегти справжню (немовби підтекстову, приховану) поетичність роману «Вир», а подекуди ще й підсилити її, акцентувати уже в суто зоровому відтворенні».

Але ж наступний документ, датований 26 листопада 1968 року, вражає своїм небагатослівним і жорстоким висновком з езуїтською логікою: «Літературний сценарій «Вир» Гр. Тютюнника, написаний за мотивами відомого твору української радянської літератури роману «Вир».

Автор проробив значну, наполегливу й добросовісну роботу над ним, щоб створити сценарій на основі першоджерела. Він написав чо-

тири варіанти сценарію, але всі вони, на жаль, виявилися непридатними для постановки.

Сценарно-редакційна колегія та І-е творче об'єднання вважають, що автор віднісся до роботи добросовісно, але повністю вичерпав свої

можливості. Тому літературний сценарій «Вир» є творчою невдачею автора».

Чому так сталося? Більш ніж вірогідно, що на офіційну думку мало вплив те, що уривок із «Виру» був надрукований за кордоном у книжці «Панорама найновішої літератури в УРСР» (Мюнхен : Пролог, 1963) і супроводжувався коментарем упорядника: «На відміну від всіх, що на цю тему пишуть, Тютюнник скористався «розширенням творчих меж соціалістичного реалізму» в той спосіб, що замість давати клясові мотивації вчинків своїх героїв, умотивував їх з чисто природного людського погляду. Суцільного твору не вийшло, бо примусова тенденція мусіла бути, але окремі його частини вражають читача щирою правдою».

Екранізація «Виру» все ж таки відбулася. 1984 року на тій-таки кіностудії імені О. Довженка було знято однойменний кінофільм, автором сценарію якого став Олександр Сацький, режисером – Станіслав Клименко, художнім керівником – Тимофій Левчук. Подією в українському кіно він не став. Не вдаючись до порівняльного аналізу, стверджуємо, що літературний сценарій Гр. Тютюнника має право

і на нову екранізацію, і на самостійне життя, тобто на опублікування. Пам'ятаймо головне: його писала не тільки рука майстра – талановитого письменника, але й серце брата. Тому і прийшов уперше кіносценарій роману «Вир» до читача в журналі «Бахмутський шлях» (2005, № 1–2), хоч минуло майже 40 років після його написання.

У рідному селі Григора та Григорія Тютюнників особливо хочеться побувати весною. Бажання це зумовлене також ураженнями від кореспонденції молодшого Тютюнника, що була надрукована в газеті «Літературна Україна» 14 квітня 1964 року за підписом Микола Ташаненко (таким псевдонімом Григір підписував деякі газетні матеріали, а походить від назви річки Ташань). Отож «Прозелень» починається з ліричного зачину «Весняне граймо»: *«Вечорами, коли на розм'яклі, пухкі філли наповзають змішані з туманом сутінки, в небі над селом чути тривожний клекіт: то летять гуси...»*

А ранками, коли крізь туман проціджується скупе сонячне тепло і в селі, і на полях стає веселенько: пахне стужавіла за ніч земля, пахнуть пріллю ожереде торішньої соломи, шумить вода, пробиваючись ярками до річки, на низові сінокоси».

Як завжди, приязно зустрічають директор школи Надія Кащенко та вчитель української мови і літератури Зінаїда Вербич. Саме завдяки їхньому ентузіазму в школі з 2002 року діє літературний музей письменників-земляків, тобто братів Григорія та Григора Тютюнників та їхнього далекого родича (двоюридного племінника) Федора Тютюнника. До речі, саме Ф. Тютюнник передав до музейної кімнати багато оригінальних матеріалів, а серед них і адресовані йому листи Григора, вперше оприлюднені нами ще 2004 року.

Щодо шкільного літературного музею, то слово «ентузіазм», уважаємо, найбільш точно відображає його сьогодення, адже жоден бюджет не передбачає коштів на його утримання. Тому й діє він, як мовиться, на громадських засадах: зберігає наявні фонди (тобто те, що вмістилося в маленькій кімнаті), за змогою знаходить нові експонати, веде краєзнавчу й екскурсійну роботу. І все це, наголошуємо, у вільний від основної роботи час директора школи й учителя-словесника.

Чи є в Шилівці можливість створити справжній літературно-меморіальний музей братів Григорія та Григора Тютюнників – лауреатів Шевченківської премії? Розмови про необхідність матеріалізації цього самобутнього дже-

рела української національної культури йдуть уже давно. Але розмовами поки що все й закінчується. 1987 року померла мати Григора Тютюнника Ганна Михайлівна; її будиночок невдовзі продали стороннім людям, потім перепродали ще і ще раз... Але саме сюди щоліта приїздив письменник, тут визріли задуми літературних творів, як-то «В сутінки», «Зав'язь», «Син приїхав», «Дядько Никін», «Коріння»... Якраз у Шилівці жили прообрази багатьох літературних персонажів. Саме в Шилівці ще в студентські роки розпочав Григір записувати народнопоетичні твори, а з часом український фольклор стане основою його мистецького світобачення. А хата, в якій мешкала мати талановитого письменника, знаходиться неподалік від сосон, про які в новелі «Три зозулі з поклоном» сказано: *«...ті, що твій тато садив»...* На жаль, немає в Шилівці й пам'ятника чи хоч би меморіальної дошки братам Тютюнникам, не проводиться літературно-мистецьке свято навіть обласного рівня...

Знову і знову вдивляємося в самобутній художній світ Григора Тютюнника, де Шилівка була головною дієвою силою, його основою: *«Кочовий мій спосіб життя привів мене до рідного села Шилівки, до тихої, майже безтечії річечки Груні, соснових борів та вільхових лугів, у яких зараз душно від вогкості й пахне опалими у воду вільховими вітами сухими. Це моя вітчизна, батьківщина, тут жив коло мосту, майже біля самісінької річки мій дід Василь Феодулович (по його батькові нас і досі прозивають Хтудулами), тут столярював, любив природу і освіту – особливо літературу – мій незабутній батько Михайло Васильович, який обдарував нас із братом цією любов'ю... Одне слово – батьківщина»,* – так написано в «Корінні».

Із Шилівки виїжджали надвечір... Чомусь хотілося мовчати й тільки дивитися на такі знайомі краєвиди, бо рідними вони стали вже давно з літературних творів Григора Тютюнника. А літературні й публіцистичні твори письменника, листи, щоденникові записи, нотатки повсякчас відкривають нові ознаки його художнього мислення, світовідчуття, що вистраждані життєвими і мистецькими ідеалами. Село все віддалялося, однак залишалася незмінною в просторі й часі та весна, про наближення якої тут, у Шилівці, він писав: *«І вже, як гарненько придивитись, можна помітити у гіллі, на лугових деревах, новий, по-літньому теплий відблиск: то – прозелень».*

Володимир Подрига

ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ ОПОВІДАЧА З ДЕНИСІВКИ РОДІОНА ЧМИХАЛА

Родіон Чмихало – забутий казкар і оповідач другої половини ХІХ – перших десятиріч ХХ століття, представник незначної групи тогочасного українського суспільства, що володіла уснопоетичним багатством нашого народу, зберігала та передавала його нащадкам, готуючи підґрунтя для повнокровного буття нації. Він репрезентує те покоління «наших інтелігентних людей» [4, с. 2], що не дбало про матеріальну вигоду, жило скромно, нерідко бідно, однак було працьовите, мало чуле серце, володіло скарбами народної мудрості, які використовувало під час праці й відпочинку. На думку Володимира Лесевича, такий інтелігент-мрійник, «сіромаха», «з вічно молодим жаром тисячний раз переспіває свою кохану пісню або мріє про царівен, які дожидають <...> богатирів<...>, або <...> роздумує над нелегким питанням про те, де правда <...>. До такого роду інтелігенції належить і дід Чмихало. Він ще й тепер¹ пам'ятає більше тридцяти казок і приказок та вміє оповідати їх виразно й гарно» [4, с. 2].

Незважаючи на високу виконавську майстерність, набуту від природи, шліфовану впродовж життя, оржицького самородка було забуто. У Денисівці, хоч і пам'ятали про односельця, увічнили його пам'ять у назві кутка, де розташовувалася садиба, сусіднього поселення Чмихалове, усе ж не зберегли хати, могили, призабули казки. Тому й не дивно, що Ольга Хало в праці «Відгомін оржицьких степів» (1998), згадавши про видання збірки оповідань Родіона Чмихала (1904), реферат Володимира Лесевича про земляка (1894), категорично зазначила, що його творів «не знайдеш ні в якій бібліотеці, а самі працівники бібліотек про такого казкаря і не чули» [9, с. 24]. Справді, про повістяра відомо лише вузькому колу науковців, переважно фольклористам, які принагідно згадують його у власних працях.

Першим життєвий шлях Родіона Чмихала оглянув Володимир Лесевич у повідомленні

¹ 1894 р. – Примітка Володимира Лесевича.

«Денисівський козак Р. Ф. Чмихало, його казки і приказки» (1894), виголошеному на засіданні етнографічної секції Імператорського географічного товариства 23 грудня 1894 року. У ньому увага дослідника зосереджена на середовищі, в якому мешкав майстер усного слова, його зовнішності, рисах характеру, здібностях, власності, а також особливостях мови, сюжетах казок тощо.

Анонімний автор рецензії «Денисівський казкар В. Ф. Чмихало» [2, с. 31–32] на реферат Володимира Лесевича також обмежився стислими повідомленнями про оповідача, звичайно ж, запозиченими з аналізованої праці.

Мову казок, записаних від нашого крайнина, лаконічно схарактеризував Володимир Гнатюк у передмові до збірки «Оповідання Родіона Чмихала» (1904), звернувши увагу на вживання ним російських слів, проблемі мовного білінгвізму [5, с. III–IV].

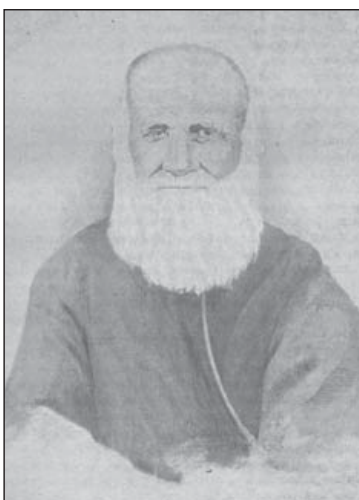
Науковець Галина Сухобрус принагідно звернула увагу на один із творів Родіона Чмихала, частково проаналізувавши його в розділі «Казки» академічної монографії «Українська народна поетична творчість» (1958), де вміщено й портрет оповідача.

Дещо ширше про казкаря оповів Петро Ротач у довідниковій статті «Родіон Федорович Чмихало». Він у липні 1959 року відвідав Денисівку, спілкувався зі старожилами, сільськими краєзнавцями [7, с. 467].

Учений Іван Березовський в енциклопедичній довідці про Родіона Чмихала [1, с. 330] акцентував на записаному від нього уснопоетичному матеріалі, його публікації. Такий самий лапідарний підхід спостерігається й у повідомленні про Родіона Чмихала [9] зі згаданої вище праці Ольги Хало.

Зважаючи на недостатню увагу дослідників до постаті Родіона Чмихала, варто оглянути основні події його життя, уснопоетичну спадщину.

Народний казкар і оповідач Родіон Федорович Чмихало народився 1830 року в Денисівці Лубенського повіту Полтавської губернії (те-

пер – Оржицького району Полтавської області). Попри те, що вказують інші дати народження (1829, 1835), перевагу віддаємо зазначеній. Її вираховуємо за інформацією Володимира Лесевича, який зауважив, що 1894 року казкар мав «шістдесят п'ять років» [4, с. 2].

Батьки Родіона Чмихала походили із можливих козацьких родин, тому не відбували панщини, а працювали на своїй землі. Федір Чмихало займався не лише хліборобством, а й чумацькою справою.

Як і кожна сільська дитина, Родіон Чмихало змалечку привчався до рільницької праці. Походження та спосіб життя сформували в нього м'який характер, доброзичливість, природний розум, розсудливість, делікатність й інтелігентність, яких не розтратив упродовж життя, а лише примножив.

Замолоду він служив у війську. Повернувшись до рідного села, одружився, завів господарство. Характеризуючи земляка, Володимир Лесевич спостеріг, що це був тямущий власник, який зумів «вижити (прогодувати – В. П.) себе й жінку, сплачувати належності, не робити довгів (боргів – В. П.)», «зумів зберегти здоров'я, добру пам'ять і, найцінніший свій скарб, – веселий, живий настрій» [4, с. 2]. І це при тому, що він не володів значною кількістю засобів виробництва, адже мав лише «невеликий город, хату й одну з чвертю десятину орної землі» [4, с. 2]. Усе це вказує на те, що казкар сповідував типово українську ідеологію хліборобів, наріжним каменем якої є задоволення простим життям, дотримання скромності в усьому, як то пропагували Григорій Сковорода, Пантелеймон Куліш тощо.

У родині Родіона Чмихала народжувалися та виховувалися діти, проте всі вони помирали в ранньому віці. На схилі життя він залишився без підтримки, адже племінники не приділяли належної уваги, а прийомний син залишив названих батьків на самоті [4, с. 4].

Одинока старість не стала причиною занепаду духу. Казкар, із притаманною йому поміркованістю, тверезо осмислював прожите, пригадував «про все з тихим жалем, спокійно, добродушно» [4, с. 4], мужньо зустрічав майбутнє, а тому «купив <...> дошок на свою домовину і думка про смерть» не смутила його [4, с. 4]. Односельці дивувалися з дій старого, проте шанобливо ставилися до нього, пишаючись, що в їхньому поселенні мешкає така непересічна особистість.

Наприкінці XIX століття Володимир Лесевич познайомився з талановитим земляком, створив його словесний портрет: «Дід Чмихало – високий, поставний, вродливий старець, шіст-

десяти п'яти літ <...>. На нього любо подивитися! Ось він іде з довженною палицею в руці, а ви й не подумаете навіть, що він такий старий, хіба що біла, як сніг, борода його зрадить. Йде просто, певно, легко, здоровкаючись раз у раз, з ким стрінеться» [4, с. 2]. У цьому описі виявляється образ упевненого в собі привітного чоловіка, що асоціюється з мудрецем, наставником. Поміщик підтримував Родіона Чмихала. За народним переказом, дозволив побудувати нову хату неподалік від власного маєтку.

Дружба сприяла довірливим стосункам, частим зустрічам, на яких селянин оповідав освіченому панові, адже той був професійним філософом, усні прозові твори, що їх засвоїв у дитинстві від родичів. Як зазначив Володимир Лесевич, «казок своїх він навчився від батька ще в молодості, коли ж і його батько навчився їх у таких самім віці, то час сей треба відсунути на яких сто літ, себто вважати, що ціле століття вже ці казки зберігались у родині Чмихалів» [4, с. 2]. Варто додати, що, спостерігаючи за життям співвітчизників, Родіон Федорович переказував події з їхнього життя. Але таких творів записано від нього небагато.

Родіон Чмихало знав чимало казок, переказів, легенд, анекдотів, прислів'їв, приказок, загадок, пісень. Він володів даром спілкування з людьми, був відкритою і романтичною особистістю. Ось як про це висловився Володимир Лесевич: «Спините його й розпочнете річ про се, що входить у сферу його знання, і він зараз же виявить свою тямучість, свій ясний ум, своє розуміння життя й знання людей, а передовсім побачите в ньому поета – «поета в душі», вічно молодого й живого» [4, с. 2]. Задушевність і мрійливість – наріжні камені не лише характеру нашого земляка, а й таланту майстерного розповідача.

Володимир Лесевич записав від Родіона Чмихала сімдесят два усні прозові твори, які вмістив у чотирнадцятому томі «Етнографічного збірника» Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка (1904). Під час публікації вони були поділені на дві частини: 1) казки (37 текстів), 2) легенди, новели, анекдоти (35 текстів). Така класифікація – умовна, адже до казок зараховано оповідання, перекази, а до легенд, анекдотів – казки, перекази тощо. Тому є потреба в перегляді жанрово-видової специфіки творів, записаних від оржицького повістяра, який у цьому дослідженні здійснимо лише частково.

Аналізовані тексти поділяємо на дві групи: казкова (героїко-фантастичні (чарівні) казки, соціально-побутові (новелістичні) казки) та неказкова проза (перекази, легенди).

До *героїко-фантастичних* (чарівних) казок належать такі: «Незнайко», «Орел», «Сто сімдесят і один богатир», «Про Оха», «Козак Мамарига», «Золота гора», «Про Свиріпу», «Розбійники і дівчина», «Дванадцять богатирів», «Про царівну жабу», «Царевичі лебеді», «Про двох братів Єгорів і про залізну бабу», «Притупей-прапорщик», «Камнянка-Голова», «Чарівний перстень», «Про Гришу і змію», «Дідова дочка і бабина дочка», «Царевичі Васильки», «Килиминка, баранець і кий», «Три брати Кондрати», «Про царство, що за тьмою», «Сніжниця», «Жінка-безручка», «Про солдата, вовка, медведя і сокола», «Про Марка Багатого», «Чудесна курка», «Про Котигорошка», «Івась та Олеся», «Мудра жінка». Усі вони характеризуються наявністю чарівного компонента (міфологічних персонажів, незвичайних предметів), неймовірними випробуваннями головних персонажів, перемогою добра над злом. Також більшості творів притаманна кумулятивність. Іноді в казках цього типу фантастичне затінюється побутовим, тому реальне абсорбує нереальне («Дідова дочка і бабина дочка», «Килиминка, баранець і кий», «Сніжниця»).

Група *соціально-побутових* (новелістичних) казок складається з таких усних творів, як «Про дванадцять розбійників», «Цариця-вівчарка», «Цар і вояк», «Два брати», «Вовк у мішку і лисиця», «Доля і злидні», «Про Розум та Щастя», «Три товариші і шматок олова», «Чи ліпше замолоду чи на старість бідувати?», «Гиря», «Про царя-зłodія», «Наймит, що служив за три слова», «Про мужика, жінку і попа», «Хвершал і його товариш», «Мужик, свиня і грахвіня», «Батько, дочка і розбійники», «Як багач крав пчоли», «Баба і чорт», «Про жінку, мужика і теля», «Як чоловік був архієреєм», «Як солдат купував ризи». У них герої групуються за рисами характеру (розумний – дурний), соціальним станом (бідний – багатий), моральними якостями (добрий – злий). Частина казок ґрунтується на авантюроному («Про дванадцять розбійників», «Хвершал і його товариш», «Як багач крав пчоли»), гумористичному («Мужик, свиня і грахвіня», «Баба і чорт», «Про жінку, мужика і теля», «Як чоловік був архієреєм») сюжетах. Ознаки казки в низці творів, наприклад, «Про дванадцять розбійників», «Вовк у мішку і лисиця», «Чи ліпше замолоду чи на старість бідувати?», «Хвершал і його товариш», «Батько, дочка і розбійники», частково втрачені, тому замість перемоги добра над злом у них утверджується примат справедливості над несправедливістю.

У репертуарі Родіона Чмихала були й *легенди*, наприклад, «Богатир із довгими волосами», «Шашок», «Про Сонце, Мороз і Вітер», «Про

київську дзвіницю», «Про скитника і чорта», «Собака вірніша від жінки», «Про розбійника Прокопа», «Як кум до кума вечерю носив», «Смерть», «Як померлі душі суду ждуть», «Ярчук», а також *перекази*: «Лихо (Переказ про Поліфема)», «Денисівський писар», «Як чоловік ішов із чортом», «Гріх робити проти свята», «Бочка з червінцями», «Невістки», «Догадлива дівчина», «Невинно засуджений», «Як солдат купував патоку», «Хвесько, піп і біла кобила», «Як дід бабу продавав». Одні з них запозичені («Лихо (Переказ про Поліфема)», «Невістки»), інші – автохтонні («Про київську дзвіницю», «Ярчук», «Бочка з червінцями») та авторські («Денисівський писар», «Як чоловік ішов із чортом»).

До розказування уснопоетичних творів Родіон Чмихало підходив творчо, тому імпровізував, додавав ті чи ті мотиви, подробиці, що їх помічав упродовж життя у своєму локальному сільському світі полтавської глибинки. Недарма Володимир Лесевич зауважив: «У його казках <...> чудесні особи та їх чудесні вчинки виступають і розкриваються на полі місцевих, побутових обставин» [4, с. 5]; «Виклад приказок <...> повніший, різномірніший, більше цвітастий, гарніший; оповідач не вдоволяється тут голими схемами, але змагається артистично малювати довкрузне життя. В тім напрямку приказки незвичайно (вкрай – В. П.) інтересні» [4, с. 6–7]. Однак розповідач не зловживав правом мовити від себе, обмежувався окремими штрихами, сукупність яких виявляє його обізнаність із реаліями свого часу, особливостями світогляду нашого народу, укладом життя тощо.

Завдяки цьому підходові в уснопоетичних творах, записаних від Родіона Чмихала, розкривається хліборобський світогляд українців, що знайшов свою словесну матеріалізацію в оповідях про родинне життя, народження дітей, їхнє зростання, пошлюблення, працю, примноження статків у законний спосіб та нечесним шляхом. У більшості казок, переказів утілено звичаї нашого народу: персонажі вітаються один з одним, виявляють гостинність, зокрема пригощають подорожніх, залишають у своїх домішках на ніч, допомагають чим можуть.

У низці легенд, переказів, казок оповідач осмислив християнські заповіді, а тому акцентував на гарних батьках, синах, доньках, вірних подружжях, протиставивши їм зрадливих членів сімей, хитрих зłodіїв, жорстоких убивць тощо. Поруч із цим він наголошував на потребі провини й покути, посту й молитви, втілюючи їх у бінарних образах грішників (головорізів, перелюбників (жінок і духівників), зłodіїв) та праведників (ченців, священників, добропоряд-

них мирян). Як і належить за Божим законом, кожен із них отримав винагородження чи покарання.

Про життя Родіона Чмихала в перших десятиріччях ХХ століття майже нічого не відомо. Проте він дожив до глибокої старості. Володимир Леонтович у повісті «Ворохобня» (опублікована 1930) створив образ діда Стукала, прототипом якого став Родіон Чмихало. Увиразнюючи постать повістяря, літератор розповів про його предків, що походили з козацького стану, володіли значною кількістю майна, проте збідніли. Редько Стукало – носій народної мудрості, яку передавали з покоління в покоління його пращури. Ось як він охарактеризований у творі: «Дід Редько Стукало (Родіон Чмихало – В. П.) з предків зорівський (денісівський – В. П.) козак <...>. Колись значний козацький рід його намножився та збіднів. В декого зі Стукалів у Зорівці (Денісівці – В. П.) малося ще і по п'ять, і по десять десятин, але в самого діда Редька була одним одна десятина поля. Було йому вже вісімдесят років... Проте був він і досі бадьорий та жвавий і навіть щороку засівав свою десятинку, викошував та доводив свій хлібець до ладу сам, удвох з бабою...» [3, с. 93]. Прозаїк змалював образ національно свідомого та мудрого селянина, від якого поміщик-професор Володимир Лесевич записав казки [3, с. 94]. Ці свідчення збігаються з тими, що їх залишив про Родіона Чмихала Володимир Лесевич, тому сумніватися в правдивості повідомлень Володимира Леонтовича не доводиться.

Письменник оповів про життя Родіона Чмихала у 1918–1919 роках, зобразивши його не лише носієм української духовності, а і її захисником. В епізоді сутички з більшовиком виявилися мудрість і розсудливість казкаря, що стали формою боротьби за власну національну культуру, віру й переконання.

Коли комісар довідався, що поміщик надрукував казки діда, «вхопив книжку та шпурнув на землю» [3, с. 97]. Протистоячи невихованому зайді, старий розважливо мовить: «– А ти не кидай! Розумніший од тебе наш пан був, та мої казки у книжку завів, – розсердився дід» [3, с. 97]. Однак недолугий більшовик продовжує виказувати свою некультурність, уважаючи себе новоявленим паном, який може наказувати іншим: «– Контрреволюціонер! – визвірився комісар, – не носись з панамі. Ми твоїх панів розстрілюємо» [3, с. 97]. Погрози не вплинули на Редька Стукала, він аргументовано, із притаманним нашому народові гумором, відстоює свою думку і право бути господарем у власній хаті, а не безмовним рабом: «– Не розстріля-

еш... бо вже вмер, – посміхнувся дід. – А комісар аж підскакує» [3, с. 97].

Зважаючи на ту обставину, що Володимир Леонтович у творах не вдавався до повноцінного художнього узагальнення, а описував реальні події, мовлячи про них від себе, цілком вірогідно, що інцидент мав місце насправді. І про нього достеменно знав письменник, адже в Денісівці був маєток тестя Володимира Лесевича, який він успадкував 1905 року. Дія аналізованого твору відбувається після січня 1918 року, коли в цьому селі було встановлено радянську владу [6, с. 233], але не пізніше глибокої осені 1919 року, коли Володимир Леонтович емігрував за кордон.

Дата смерті Родіона Чмихала визначається з урахуванням мовленого вище. Ймовірно, вона стала не раніше 1918 року.

Похований оповідач у рідному селі. На місці кладовища, де покоїться його прах, розташовується будівля школи.

Література

1. Березовський І. П. Чмихало Родіон Федорович / І. П. Березовський // Українська радянська енциклопедія. – [вид. 2-е]. – К. : Головна ред. УРЕ, 1985. – С. 330.
2. Денисовский сказочник Р. Ф. Чмыхало [рец. на доповідь В. В. Лесевича «Денисовский сказочник Р. Ф. Чмыхало. Его сказки и присказки»] // Киевская старина. – 1895. – № 7–8. – С. 31–32.
3. Леонтович В. Ворохобня / Володимир Леонтович // Зібрання творів : у 4 т. / Володимир Леонтович. – К. : Сфера, 2004. – Т. 2. – С. 78–112.
4. Лесевич В. Денісівський козак Р. Ф. Чмихало, його казки і приказки / Володимир Лесевич // Етнографічний збірник етнографічної комісії Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка. – Львів : З друкарні Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, 1904. – Т. 14. – С. 1–7.
5. Оповідання Р. Ф. Чмихала. Зібрав В. Лесевич // Етнографічний збірник етнографічної комісії Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка. – Львів : З друкарні Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, 1904. – Т. 14. – С. 342 с.
6. Полтавщина : [енциклопедичний довідник] / [ред. А. В. Кудрицький]. – К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.
7. Ротач П. Чмихало Родіон Федорович (Дід Радько) / Петро Ротач // Матеріали до бібліографічного словника «Літературна Полтавщина» / Петро Ротач. – Полтава, 1972. – Ч. 1 // Інститут рукопису НБУ імені В. Вернадського. – Ф. 276. – № 1701. – С. 467.
8. Українська народна поетична творчість. – Т. 1 : Дожовтневий період. – К. : Рад. школа, 1958. – 816 с.
9. Хало О. Родіон Федорович Чмихало / Ольга Хало // Відгомін оржицьких степів / Ольга Хало. – Полтава : Рік, 1998. – С. 23–24.

Ольга Стасілюнас

УКРАЇНСЬКА РОДИНА В ЛИТВІ

Початок цієї історії – в місті Смілі на Київщині (тепер Черкащина). Під час фашистської окупації звідти погнали до Німеччини дев'ятикласницю Галину Аполлонову (дівоче прізвище Лабунець). Звільнена з неволі американцями дівчина повернулася до батьків у Смілу, коли звідти погнали окупантів.

Галина Аполлонова в день свого 82-ліття.
Фото. Ужгород, 29.06.2007 р.

Авторка цих рядків опинилась у Смілі у вересні 1944 року. Сибірячка з міста Кемерова (Кузбас) прибула разом із мамою – лікарем-невропатологом, направленим до Сміли задля відновлення системи охорони здоров'я після фашистської окупації.

1946 року ми з Галиною стали однокласницями середньої школи № 1 і подружилися на все життя. На 69 років.

Галина, загартована життєвими іспитами, наполегливо займалася самоосвітою в галузі літератури, історії, мистецтва. Екзамени на атестат зрілості вона складала блискуче, але медалі не одержала. Своїм чудо-

вим почерком вона заповнила бланки атестатів зрілості всьому нашому класу... Здобувати вищу освіту мудро вирішила на фізико-математичному факультеті Черкаського педагогічного інституту. Після закінчення його одержала призначення на роботу вчителем середньої школи міста Ужгорода й усе подальше життя успішно працювала там. Була улюбленим наставником учням і високошанованою колегою.

Чудова майстриня малярки, глибоко освічена в історії та літературі, Галина заснувала для вчителів Ужгорода «Клуб вихідного дня», керувала ним багато років. За творчий підхід до основної спеціальності отримала звання вчителя-методиста.

Лише один раз – 1987 року, на 40-річчя шкільного випуску – ми зібралися у Смілі на незабутнє свято душі. Зустрілись у школі № 1 з учителями та однокласниками. А проте всі 69 років ми спілкувалися лис-

Зустріч однокласників через 40 років після закінчення школи.
Друга і третя ліворуч – подруги Галина Аполлонова й Ольга Стасілюнас.
Фото. Сміла Черкаської області, червень 1987 р.

тами й телефоном, обмінювалися подарунками. Зберігали любов, щирість, ніжність, повагу...

Дочка Галини Ніна Ваш – філолог, поетка, фотохудожниця, яскрава, як і мама, творча особистість, вдумливо виховувала сина Омеляна. Разом із генами вона передала дитині працьовитість, любов до вітчизни, її традицій та людей.

Омелян – щирий українець, гідний нащадок своїх пращурів – одружився з литовкою Сауле й оселився у Вільнюсі. Подружжя народило доньку Руту, якій зараз іде другий рік. Молода родина не раз відвідувала своє ужгородське сімейство. Галина сердечно полюбила добро, уважну, турботливу Сауле. Вони приязно спілкувалися. Від першого шлюбу Сауле має доньку Мілду – школярку. Омелян опікується нею, як рідною, ставши гідним главою родини.

2015 року – після свого 90-річчя – Галина пішла за вічну межу. Світла їй пам'ять.

Батько Сауле – тесть Омеляна Владас Бразюнас – два роки тому, досягнувши 60-літнього віку, став пенсіонером і залишив пост заступника міністра культури в уряді Литви. Залишився поетом-перекладачем. Із цього приводу були високі врочистості за участю президента і членів уряду Литви, родини Омеляна та Сауле. За значні державні заслуги Владас Бразюнас нагороджений вищим орденом Литви. Крім того, держава подарувала йому дорогий іноземний автомобіль. Своє авто, яке мав раніше, Владас подарував дочці та зятеві. Омелян і Сауле отримали права й вихідними мандрують Прибалтикою.

На початку 2015 року вийшла у світ книга Владаса Бразюнаса – переклав литовською «Кобзаря» Тараса Шевченка на жовто-блакитних сторінках. Весною 2015 року до Вільнюса на врочисту презентацію книги прибула зі США делегація НАТО. Ця організація займається не лише військовими, але й культурними справами. У презентаційних заходах знову брали участь

президент країни, члени уряду, родина Бразюнаса, а також численні гості. Дата презентації збіглася з діловим візитом президента Далі Грібаускайте до Києва. Щоб президент змогла вчасно прибути в Україну, дату презентації змістили на день раніше. Така висока повага Литви до України.

Українська родина, започаткована Галиною Аполлоною в Україні, тепер продовжується в Литві в четвертому поколінні Рутю! Щастя їй!

Лист

поетові-перекладачу
Владасу Бразюнасу
Литва, місто Вільнюс

Ольги Стасілюнас
Україна, місто Полтава

Високодостойний добродію Владе!
Добрий день!

Від моєї улюбленої шкільної подружки Галини Аполлонової у телефонній розмові почула, що Ви переклали поезії Тараса Шевченка литовською мовою та видали [їх] на сторінках книги жовто-блакитного кольору.

Ця подія глибоко схвилювала мене.

У часи воєнного лихоліття, коли Україна щодня втрачає воїнів та цивільних людей, моральна та духовна підтримка викликає глибоку вдячність. Доземний уклін Вам за копітку творчу працю над перекладом.

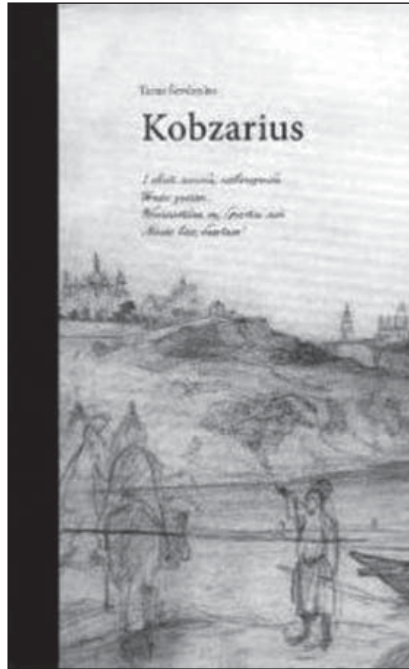
Своєю радістю ділилася з друзями, колегами, знайомими, іноді з пересічними полтавцями. Хотілося гарною звісткою підтримати добрий гумор у сумних, заклопотаних людей. Переважна більшість радо реагувала просвітленим обличчям, словами вдячності, доброю посмішкою, навіть подивом. Отже, доземний уклін Вам від усіх нас.

Сердечно вітаю Вас і Ваших рідних із першим ювілеєм Вашої найменшої онуки Руті. Саме сьогодні їй виповнився рік. До цієї дати власноруч виготовила український віночок-оберіг. Надсилаю його Вам. У ньому благословення крихітці, тепло моїх рук та мого серця. Віночок освячений римо-католицьким священником о. Лукашем Майданом.

Бажаю всім вам доброго здоров'я, високих звершень у творчій та повсякденній праці, миру, злагоди, любові та натхнення. Нехай береже вас Господь!

З глибокою повагою
м. Полтава,
9 лютого 2015 року

Ольга

Тарас Шевченко. Кобзар.
Taras Ševčenko. Kobzarius /
На литовську переклав
Владас Бразюнас. – К. :
«Балтія-Друк», 2014 ; Vilnius :
«Vaga», 2014. – 186 с.

Раїса Танана

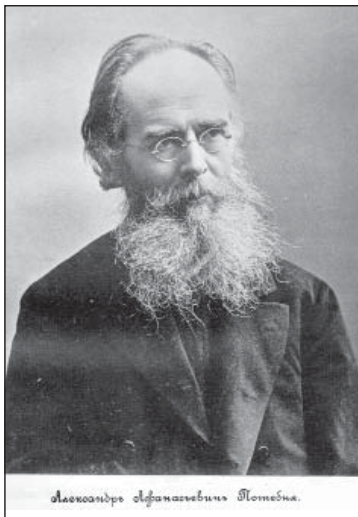
ОЛЕКСАНДР ПОТЕБНЯ В ЖИТТІ І СПОГАДАХ ВОЛОДИМИРА ГНИЛОСІРОВА

До 180-річчя від дня народження О. О. Потєбні

10 (22) вересня минає 180 років від дня народження видатного українського педагога, філолога, фольклориста, уродженця с. Гаврилівки Роменського повіту Полтавської губернії Олександра Опанасовича Потєбні. Він мав чимале коло друзів. І поміж них – талановитий український педагог, публіцист, просвітник, довголітній охоронець Шевченкової могили Василь Степанович Гнилосиров (1836–1900).

Уперше вони зустрілися 1857 року, коли В. Гнилосиров після закінчення Полтавської гімназії вступив навчатися на історико-філологічний факультет Харківського університету. На той час О. Потєбня, закінчивши цей університет, викладав у ньому російську словесність. Одразу молоді українці знайшли спільну мову: їх поєднала любов до геніального українського поета і художника Тараса Шевченка. Відомо, що Олександр Опанасович захоплювався творами і діяльністю Кобзаря – повсякчасного супутника визвольного руху. А ще О. Потєбня і В. Гнилосиров брали активну участь у діяльності Харківської громади.

Зауважимо, що в 1850-х роках громадський рух охопив усю Україну, і громади виникли в багатьох містах – у Полтаві, Одесі, Києві, Чернігові, Харкові. Про їхню діяльність В. Гнилосиров детально розповість на сторінках свого «Щоденника» [2]. Члени Харківської громади підтримували тісні зв'язки із громадами цих міст, а також із членами Петербурзької громади. Так, активний громадівець у північній столиці Російської імперії, професор Петербурзького університету М. І. Костомаров листувався з В. С. Гнилосировим.

Олександр Опанасович Потєбня.

Незважаючи на перешкоди в діяльності громад із боку російської імперської влади, вони вели легальну й нелегальну культурницьку роботу: видавали українською мовою підручники, науково-популярні книжки, організували гуртки вивчення історії та літератури, читали публічні лекції, поширювали освіту серед народу тощо. Та одним із найголовніших завдань громадівців були недільні школи. У Харкові така школа була створена 1860 року; до кінця цього року, завдяки громадівцям, діяли вже чотири такі недільні школи в повітових центрах Харківської губернії – Лебедині, Охтирці, Сумах, Старобільську. Працювали в них справжні фахівці, тому і мали навчальні заклади неабияку популярність серед простого люду.

Василь Степанович уболівав за навчання в недільних школах рідною українською мовою. На його думку, це одне з найважливіших завдань, якому треба приділяти якнайбільше уваги. «Якщо ми будемо чекати, поки народ сам візьметься за самоосвіту – це речі не можливі для простого народу.

Якщо не буде у нього керівників, які будуть дивитися на народні інтереси, як на насущні справи в житті. Не буду забігати далеко. Для мене, наприклад, у справі недільних шкіл цілком достатньо, якщо мої земляки розуміють мене, звертаються самі до мене рідною своєю мовою, читають із задоволенням і розумінням брошури, які я їм даю кожного разу, і тут же під час читання і відвертої розмови пояснюєш їм погляди на речі і переважно на самих себе з загальнолюдської точки зору. Якщо я цього досягаю в міру сил і умов – я цілком щасливий»

[2], – занотує він у своєму «Щоденникові» 7 квітня 1861 року.

Це питання він завжди порушував при зустрічах з Олександром Опанасовичем: «Перед вечором я зайшов до О. Потебні і просидів у нього десь до 11 годин вечора. Розмірковували про недільні школи, обговорювали проект, поданий Балліним на користь вивчення народу і поширення грамотності» [2], – пише у «Щоденнику» 13 березня 1861 року.

У зауваженому проекті йшлося, зокрема, про розповсюдження і продаж літератури серед простого народу. А на одному із засідань педагогічної ради розглядалося питання про видання книг українською мовою. «Сьогодні на раді, – пише Василь Степанович у «Щоденнику» 9.04.1861 року, – говорили про те, щоб підготувати «Народну Хрестоматію», щоб народ приймав се діло до серця, треба буде усякому на канікулах зробити що-небудь підхоже до громадського діла» [2]. Із такою метою громадівці бралися за написання книжок. Зокрема, Олександр Опанасович Потебня написав для недільних шкіл «Буквар», у якому відстоював позицію викладання в школах рідною мовою. Книга побудована за принципом виховного навчання та народності, містить понад 200 прислів'їв, 30 загадок, що відрізняє її від інших тогочасних «Букварів» – із молитвами, псалмами й уривками зі Святого Письма. «Буквар» О. Потебні мав світський характер, але, на жаль, за словами В. Гнилосирова, він «не був своєчасно надрукований: то були неспокійні часи».

Відомо, що і Василь Степанович пробував писати підручники, що яскраво засвідчують його архівні матеріали, котрі зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. Це «Всесвітня історія (Проба складання підручника з історії)» (ІР НБУВ. – Ф–1, № 331), «Приготовление к географии» (ІР НБУВ. – Ф–1, № 763–1095), «Замітки з природознавства» (ІР НБУВ. – Ф–1, № 5130), «Наброски педагогического характера» (ІР НБУВ. – Ф–1, № 5090). На особливу увагу заслуговує остання праця, у якій автор наголошує на тому, як треба заохотити дитину до навчання: «Нехай дитина полюбить науку, а для цього треба: 1. Учити тією самою мовою, якою дитина говорить. 2. Учити розбірно, вияснити до розуму, а не довбати напам'ять. 3. Учити ласкаво, а не грізно. Ось так треба вчити...» (ІР НБУВ. – Ф–1, № 5090).

Василь Степанович звернув увагу на те, що деякі з учнів недільних шкіл приходять навчатися неохайними, з підірваним здоров'ям. У нього виникла думка про те, що варто при цих школах створити дитячі лікарні: «...не вредне було б діло, якщо шкарб школи побільшає, завести хоч

малі лікарні задля сих бідолах» (запис у «Щоденнику» від 09.01.1861 р.). Разом із тим молодого педагога та його однодумців-громадівців хвилювало питання оздоровлення й учителів харківських шкіл, що неодноразово обговорювалося з Олександром Опанасовичем: «Заходил к А. Потебне, пришел Зарубин, Спасский (Лукичевский). Василий Лукич замолвил слово о приведении в исполнение нового проекта, касающегося пособия слабейшим на здоровья педагогам Харькова» (запис у «Щоденнику» від 29.01.1861 р.).

1861 рік був останнім роком навчання В. Гнилосирова на історико-філологічному факультеті Харківського університету. Він достроково складає іспит на звання вчителя російської мови, а першим місцем його педагогічної діяльності стає повітова школа (згодом перейменована в повітове училище) в Охтирці Харківської губернії. Працюючи там, Василь Степанович підтримує зв'язки зі своїми друзями-громадівцями з Харкова. Він дуже радів, коли ті навідували його. Із запису в «Щоденнику» від 21.02.1862 року довідуємося, що до нього заходив приятель Є. Д. Коханов і повідомив, що в Харкові грали спектакль на користь видання книг українською мовою. Це дуже порадувало Василя Степановича, і він кілька разів повторив: «Хороша справа!»

Листується В. С. Гнилосиров і зі своїм земляком О. О. Потебнею. Так, в одному з листів Олександр Опанасович повідомляє йому, що в червні 1862 року має намір прибути в Охтирку для збирання етнографічного матеріалу, відтак запрошує свого земляка приєднатися до цієї справи: «...Намірилися ми їхати літом... удвох із Чириковим, а Вас третього просимо до товариства. Самі знаєте, що Вас нам дуже треба, бо і я змалку усе з книжками возився, а до простого чоловіка і слова сказати не вмію, а він (Чириков) увесь свій вік у городі пробував...» Далі в цьому листі вчений розповідає побратимові, як пройшов вечір пам'яті Т. Г. Шевченка в Харкові: «...За вечір в пам'ять Т. Гр. Шевченка зібрано з «равнодушной к этой памяти» публіки 290 карбованців...» (ІР НБУВ. – Ф–1, № 4058).

У наступному листі від 11 травня 1862 року О. Потебня повідомляє В. Гнилосирову: «Приїдемо до Вас в Охтирку 5-го або 6-го іюня. До 10-го можемо там підождати, бо мене се літо мають послати за границю...» [6, с. 13]. Приїхали ж вони до Охтирки аж 18 червня. Звичайно, Василь Степанович радо зустрів своїх друзів, мав нагоду наговоритися з ними досхочу. А потім, як засвідчують його записи, поїхав із ними до Полтави, де вони мали налагодити зв'язок із Полтавською громадою. В. С. Гнилосиров брав активну участь у діяльності цієї громади,

основним гаслом якої була праця задля народу. Серед її членів були В. Лобода, В. Кулик, Д. Пильчиков, О. Кониський та інші.

За кордон (до Німеччини) вчений виїхав у вересні 1862 року і пробув там рік. У жовтні 1863-го він повертається до Харкова і продовжує тут свою викладацьку діяльність на посаді доцента Харківського університету. Дізнавшись про ворття побратима, Василь Степанович одразу шле йому 15 жовтня 1863 року листа і просить надіслати свою працю «Мысль и язык», із якою він частково ознайомився в «Журнале Министерства народного просвещения», та фото. А ще просить свого земляка: «...оповістіть, коханий земляченку, що діється в Польщі, на Карпатах, чи не турбуються там об нас і з якого боку заходять?» [6, с. 13].

Про те, що Олександр Опанасович надіслав В. Гнилосирову книгу з дарчим написом «Коханому землякові...» та фото, свідчать його записи в «Щоденнику» від 23–24 листопада 1863 року.

В Охтирці В. С. Гнилосиров пропрацював два роки. А 1864-го він повертається до Харкова і влаштовується на роботу вчителем російської мови в Харківське повітове училище. Воно належало до одного з найстаріших нижчих навчальних закладів Харкова. Було засноване 1805 року з нижчих класів відомого головного народного училища. Спершу знаходилося в одному приміщенні з губернською гімназією. Потім деякий час розмішувалося в старому приміщенні Харківського університету. 1845 року знову було переведене в старе приміщення гімназії в Петровському провулку. І тільки 1865 року училище нарешті знайшло собі приміщення в будинку, який пожертвував міський голова купець С. К. Костюрін для 1-го приходського училища по вулиці Сумській» [1, с. 72]. Після революції в цьому приміщенні знаходилося музичне училище, а після 1945 року – театральний інститут. 1983 року будинок розібрали у зв'язку з розширенням скверу Перемоги. Учителюючи там, Василь Степанович одночасно викладає російську словесність і у 2-й Харківській гімназії, яка знаходилася в одному приміщенні з училищем.

У Харкові Гнилосиров мав багатьох товаришів, а все ж найбільш приязно ставився до свого земляка Олександра Потебні. Постать Олександра Опанасовича завжди викликала у Василя Степановича щире захоплення: і глибокими знаннями товариша з різних галузей науки і мистецтва, і його великим даром співорозмовника. Вони могли спілкуватися годинами: «От 11 утра до 10 ночи пробыли с «дядей» у А. А. Потебни. Время проведено с пользой и удовольствием. В хозяине нашли приятного собеседника, теплую, живую натуру – личность

вполне симпатичную. Много было затронуто очень живых и новых вопросов. Александр Афанасьевич распространялся с большим жаром и обнаруживал разностороннюю начитанность и глубокий природный смысл, окрылённый дельным научным пониманием и знакомством с европейскими литературами» [2]. І подібних записів про зустрічі із професором-мовознавцем на сторінках «Щоденника» дуже багато. Із них розуміємо, що так тривало аж до переїзду В. С. Гнилосирова до Канева. А сюди він прибув зі Звенигородки 1873 року й улаштувався штатним наглядцем у міському двокласному училищі. Спершу викладав там російську мову, а з 1884 року – ще й історію та географію, пропрацювавши так до 1895 року. На цій посаді дослужився до орденів Святого Станіслава III ступеня (1879) і Святої Анни III ступеня (1890).

Період педагогічної діяльності В. С. Гнилосирова в Каневі можна по праву назвати шевченківським. Адже весь цей час одним з основних його обов'язків був догляд за Тарасовою могилою: «В його житті це було єдине місце, де він відпочивав душею» [3], – згадував його учень Яким Самотній. У Каневі Василь Степанович відновлює листування зі своїми давніми друзями-приятелями Андрієм Шимановим та Олександром Потебнею. Теплою листа, зокрема, надсилає він своєму землякові – вже відомому науковцеві, автору багатьох ґрунтовних праць – 1888 року: «Глибокошановний земляче Олександр Опанасович!.. Дуже шкодую, що давно не писав до Вас... А як хочеться з Вами побалакати... Чував од клієнтів про Вашу солодку річ на Квітчиному празникові, радів душею, стеріг, чи не попадеться вона в печаті, щоб добре розсмакувати... та нічого не настиг про ту річ... Тому прошу Вас прислати мені річ про Квітку і „Записки по русской граматике”» [6, с. 13].

Звичайно, вчений відразу відповів приятелю й надіслав замовлене. Та й не тільки. Олександр Опанасович надіслав В. Гнилосирову й інші свої праці, як-от другий том «Щедринок та колядок», перший том «Объяснений малорусских и сродных народных песен». Василь Степанович був дуже зворушений, діставши такі цінні видання. У листі-відповіді до свого земляка від 13 жовтня 1888 року він пише: «Вельмишановний і дорогий добродію Олександр Опанасович! Од щирого серця дякую Вам, що прислали мені такі речі... Дуже жалкую, що так склалося моє життя, що ніяким побитом не встигну сам чого написати, звичайно не научного (бо не сила), а хоч би літературного: прямо заїда щоденна казенна праця за шматок хліба...» [6, с. 16].

Та все ж Василь Степанович залишив нащадкам дещо зі своєї літературної спадщини. Вона невелика. У журналі «Основа» (№ 9 за

1862 рік) було надруковано його нарис «П'ять днів із життя харківського студента», присвячений пам'яті Т. Г. Шевченка. 1893 року в Києві побачила світ його поема «Закохана» – під псевдонімом «А. Гавриш». Сюжет її романтичний і жодним чином не чіпав соціальної дійсності. Однак твір засвідчує те, що його автор був добре обізнаний із життям, побутом та народною пісенною творчістю українського народу. Поема ввійшла до збірника А. І. Костенка «Поети пошевченківської доби» (К., 1961, с. 391–401). У цьому збірнику вміщено було ще дві поезії Василя Степановича – «В оповіданнях, менший брате...» та «Мораліста раз речивий про старців нам говорив...». 1893 року в журналі «Зоря» (№ 5) умістили ще один вірш В. Гнилоширова – «Тарасові Шевченку на той світ», під псевдонімом «А. Гавриш». 1895 року в «Основі» (№ 11) з'являється його казка «Козака й чорт не зляка», а окремим виданням виходить ще один твір цього жанру – «Царівна-русалка». 1897 року митець друкує збірку оповідань. Крім того, публіцист В. С. Гнилоширов залишив нащадкам цілу низку своїх праць на різноманітну тематику.

Як мовилося вище, 1861 року О. Потебня написав для недільних шкіл «Буквар», який тоді не був виданий. 1865 року під час чергової зустрічі зі своїм земляком Гнилошировим у Харкові Олександр Опанасович подарував йому цей рукопис. Тривалий час зберігав цей коштовний дарунок Василь Степанович. А 1899 року, живучи в Каневі (вже після смерті автора «Букваря» – 1891 року), він передає дорогу реліквію до редакції громадського журналу «Киевская старина», де працю відразу ж надрукували як додаток до журналу під заголовком «Руководство к обучению грамоте, составленное А. А. Потебней для малорусских воскресных школ» [4]. Журнал тоді очолював Володимир Павлович Науменко – учений-філолог, педагог, громадський діяч, хранитель Шевченкової могили: «Діяльність журналу якраз набула виразного просвітницького характеру, що значною мірою було пов'язано громадянською позицією редактора. Протягом усього свого життя він докладав багато зусиль для поширення серед різних верств населення українського слова, популяризації національної історико-культурної спадщини, відстоював у боротьбі з царською цензурою право вільного розвитку української мови та літератури» [5, с. 1].

Отримав рукопис Володимир Павлович тоді в кінці червня. І вже в серпневому числі журналу він був опублікований. У вступі до публікації

редактор журналу дає оцінку ваги цього матеріалу для читача: «...мы считаем, что особенную цену может иметь печатаемая нами рукопись, дающая богатый материал современным составителям учебников в подборе чисто народных поговорок, загадок и изречений, приуроченных к изучаемому новому звуку, а также дающих повод учащему сделать самое обучение не сухим, безжизненным исполненным тех осмысленных начал, без которых немислима школа и высшая, ни средняя, ни низшая...» [4, с. 1]. Далі у вступі до публікації повністю подається супровідний лист В. С. Гнилоширова до надісланого рукопису видатного вченого. У ньому наголошено великий внесок Олександра Опанасовича в розвиток недільних шкіл, для яких і було написано книгу: «Букварь этот с одобрительной пометкой профессора Зернина не был своевременно напечатан, вероятно, по причинам, от автора не зависящим: то были тревожные времена, когда даже массы ценного этнографического материала сожгли в недрах земли совершенно бесследно и навсегда. Передавая мне свой Букварь, будущий знаменитый философ-филолог, между прочим, как теперь помню, сказал: «Возьмите себе этот набросок, быть может, он когда-нибудь пригодится»... Прошло 35 лет с того времени. Дорогая рукопись, к счастью, отыскалась в моем книжном скарбе, и я теперь передаю ее в распоряжение «Киевской старины» с признательной памятью о незабываемом профессоре-друге» [4, с. 2]. Сьогодні ця маленька книжечка (8 аркушів), написана дрібним і чітким почерком, зберігається в Інституті рукопису НБУВ разом із короткою рецензією на неї професора Харківського університету В. І. Зерніна: «Нахожу весьма полезным и сообразным с целью» (ІР НБУВ. – Ф-1, № 688). Ось так, завдяки близькому приятелю Олександра Опанасовича Потебні Василю Степановичу Гнилоширову до наших днів зберігся цей унікальний витвір вченого.

Література

1. Багалий Д. История Харькова за 200 лет его существования. 1655 по 1905 г. / Д. Багалий. – Х., 1993.
2. Гнилоширов В. Щоденник / В. С. Гнилоширов // ІР НБУВ. – Ф-1, № 354.
3. Каневская неделя : [газета]. – 1913. – № 8.
4. Киевская старина. – 1899. – № 8.
5. Палієнко М. «Киевская старина» у громадському та культурному житті України (кінець ХІХ ст.) / Марина Палієнко. – К., 2005.
6. Франчук Л. З оточення О. О. Потебні / Л. Франчук // Київська старовина. – 1993. – № 1.

Анатолій Чернов

ЛІТОПИСЕЦЬ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ:
СЕРГІЙ СТЕФАНОВИЧ ЖУК

Повертаються, мов птахи з вирію, імена несправедливо забутих видатних наших краян. Одні вже відроджені в новітній Україні, інші ще й досі, на жаль, знані лише невеликому колу людей, і їм ще торувати й торувати дорогу до українського загалу. Адже їхня діяльність, здобутки заслуговують на пам'ять і шану нащадків. Одним із цього сонму достойників є наш земляк – український громадський діяч, скульптор, мистецтвознавець, письменник, професор Сергій Стефанович Жук.

Народився він 7(20) (за іншими даними – 19 (31))¹ жовтня 1885 року на хуторі Швайчиній Балці Кобеляцького повіту на Полтавщині. Відомий полтавський журналіст і краєзнавець Костянтин Бобрищев стверджує, що цей хутір був розташований упритул до Кобеляк, і коли місто почало розростатися, просто злився з ним, утративши і назву, і свій статус. Родина наглядача Кобеляцької земської лікарні Стефана Жука та його дружини Марини (з роду Кондренко) мала п'ятеро дітей, і Сергійко був найменшим. Восени 1886 року вони переїхали до міста Кобеляк й оселилися над річкою Ворсклою. У своїх спогадах Сергій Жук згадує повільно 1887 року, коли «хвилі каламутної води вдираються до хати», та своє дитинство: «Вже два з половиною роки я сиднем сиджу – не в силі звестися на криві від англійської хвороби ноги. Ні цілюще сонце, ні гарячий пісок, ні солоня вода, ні ліки не можуть мені допомогти. Чудо, тільки чудо може врятувати дитину». І диво сталося. Мати відвезла маленького сина до Козельщанського монастиря. Молитва та срібний образок Божої матері, куплений там, допомогли дитині стати на ноги.

Родина Жуків була російськомовною. Любов до рідної мови, відчуття причетності до України привив хлопцеві «підсусідок» із хутора Прокіп Пузир. Сергій Жук згадує: «Сидячи на колінах у старого Прокопа, я вперше відчув себе сином українського народу. Дух сіряка і махорки полонив мене навіки. Коли я гладив і цілував колючі, давно не голені щоки Прокопа, я пестив і цілував увесь український народ, що персоніфікувався у його особі... Не зважаючи на те, що я змалку чув: «Так благородні діти не розмовляють», – я визнав мужиків за рідну націю, а їхню мову – за власну». Старший Сергій

брат Іван мав хист до малювання, і малою дуже дивувало, навіть вражало – «...ну як можна намалювати таку живу селянську хату з тинном, а на кілочках – глечики і горнята; або коні, що басують і мчаться вітром, це вже над усяку міру». Сам також привчився малювати. А грамоти набирався разом зі старшою сестрою Лідією: «Коли батько навчає сестру, я сиджу тихенько на столі в ролі асистента. Коли сестра запнеться, батько запитає, я підкажу, як зветься літера».

Закінчивши місцеву школу, Сергій Жук вступає до Сімферопольського реального училища. Разом із А. Толчинським організовує в училищі українську громаду, яка займається пропагандою українських ідей у Криму. У Сімферополі він знайомиться з гімназисткою Єлизаветою Блейвич, яка згодом стане його дружиною. Народилася Єлизавета Семенівна 1886 року в Криму в родині військового урядовця Семена Блейвича. Мати її походила з давнього українського роду з Полтавщини – Аксюків. Освіту здобула в Сімферопольській жіночій гімназії. Побралися молодята 1908 року. Про свого чоловіка Єлизавета Семенівна говорить: «Цей піонер українського національного руху в Криму розбудив у моєму серці любов до України, до її співочої мови. З ним я пізнала українську літературу, українське мистецтво, українську історію».

Українські громадівці Криму організували 1908 року Шевченківські свята, що відбулися в прикрашеній понад сотнею українських національних прапорів залі Сімферопольського громадського зібрання – на сцені, декорованій українськими історичними корогвами. Єлизавета Жук згадує: «Це свято було посвятою моєї душі, я була Шевченківською «Катериною», я була Україною у живих образах, що їх ставив молодий мистець Сергій Жук...» 1909 року під час приїзду до Сімферополя славетного українського співаця І. Алчевського, як і під час приїзду корифея українського театру М. Садовського, дружина виступала поруч із Сергієм Жуком як представниця української громадськості в Криму. Саме в Криму Сергій Жук знайомиться з В. Верховинцем, І. Тобілевичем, М. Ковалевським та іншими діячами української культури.

1912 року родина Жуків переїздить на постійне мешкання до Петербургу. Сергій навчається там у психоневрологічному інституті, ак-

¹ Ред.

тивно працює в низці громадських організацій. 1915 року він засновує Українське літературно-художнє товариство, офіційно затверджене 1916 року. Це була перша українська мистецька організація в Петербурзі, яка невдовзі стала осередком українського життя на терені Російської імперії. Сергій Жук писав: «Коли загриміли перуни Першої світової війни, всі українські культурно-освітні і громадські установи в Україні були заборонені. Ця подія підказала мені, що наспів час закласти велику всеукраїнську мистецьку організацію, яка – крім клубної роботи – буде провадити теоретично-наукову і практично-мистецьку працю, а також виконувати громадсько-політичні завдання. Такою організацією стало «Українське Літературно-Художнє Товариство». Товариство мало за завдання об'єднати розпоршені сили українських мистців, одірвати синів українського народу від московського впливу і поставити їх на службу рідному народові, якому вони зобов'язані своїм життям». На своїх прапорах з київським архистратигом Михаїлом, галицьким левом Товариство написало гасла: «Тільки в мистецтві виявляється душа народу», «Через ворота національності – в царство людськості». Тріумфи цього товариства, що об'єднувало найвизначніших мистців Петербурга, були гордістю його голови – Сергія Жука. За статутом, до осередку входили не лише дійсні члени (мистці), а й члени-прихильники. Серед членів товариства зустрічаємо українських образотворців: І. Похітонова, т. зв. українського Мейсоне, академіка М. Самокиша, С. Чупруненка – директора Миргородської мистецької школи, співців та акторів імператорських театрів Й. Супруненка, Є. Петренка, О. Кропивницьку; композиторів Ф. Якименка, Я. Степового; письменника Б. Лазаревського, вчених Хв. Вовка, М. Макаренка, О. Грушевського; громадських діячів М. Левитського, М. Лоського, П. Стебницького та багатьох інших. Товариство влаштувало низку програмових концертів з участю визначних майстрів співу, музики, слова. Згодом тут виникла думка створити постійну українську оперу, спочатку у вигляді окремих вистав у Музичній драмі. Із цією метою Музична драма замовила Сергієві Жуку переклад лібрето опери М. Мусоргського «Сорочинський ярмарок». Українська Центральна Рада ухвалила доручити організацію української опери літературно-художньому товариству. В Україні саме сталася зміна державного ладу, і клопотатися перед гетьманським урядом у справі утворення опери було делеговано до Києва голову товариства Сергія Жука. Займалося товариство і видавничою роботою – друкувало агітаційно-мистецькі картки, що поширювалися серед українського

війська. 1918 року діяльність товариства було перенесено до Києва.

Патріот Сергій Жук радісно сприйняв революцію 1917 року, піднесення національного руху в Україні й заснування в Києві Центральної Ради. Революція породила Українську військову раду в Петрограді (під проводом Є. Нероновича і Ф. Полонського) та Український революційний штаб (на чолі із С. Жуком і М. Байздренком). У Петербурзі, що мав перед революцією чотиримільйонне населення, українська колонія нараховувала щонайменше сто тисяч люду. Тут купчилися кращі українські мистецькі й наукові сили за царської Росії. Це місто було не тільки колискою слави українських мистців, а також колискою чиновного українства та пристанищем українського робітництва. Велика кількість петербурзького вояцтва була також родом з України. Надія та охорона царського трону – імперська гвардія – так само було дібрана з українців. Перед революцією в касарнях гвардійських полків проводили свою пропаганду українські громадські активісти. Коли вибухнула революція 1917 року, гвардійські полки з українців (Волинський, Семенівський, Ізмайлівський та інші) вирішили її долю, підтримавши зміни. Основним завданням Українського військового революційного штабу було виділити українців із загальної маси війська, об'єднати їх у військові частини, щоб поставити свої сили на захист кордонів Української держави, а в першу чергу – підтримати домагання уряду Української ЦР до Тимчасового уряду Росії у справі визнання ЦР. Українська військова маніфестація, організована Українським революційним штабом із вимогами до Тимчасового уряду визнати Українську Центральну Раду та її уряд, примусила Тимчасовий уряд послати до Києва своїх міністрів (Керенського, Терещенка і Церетелі) для переговорів.

1917 року Єлизавета Жук засновує в Петербурзі «Українське жіноче коло», гаслом якого було «Рівні права – рівні обов'язки». Мету «Українського жіночого кола» в статуті організації окреслено так: «„Українське Жіноче Коло“ закладається для об'єднання українського жіноцтва з метою національного і політичного усвідомлення жінки, піднесення рівня її духовного розвитку, освіти і економічного забезпечення, як головних засобів до українізації родини на шляху боротьби за здобуття волі України...» До виробітку статуту, відчувається, долучився Сергій Жук. Жіноче товариство організовувало концерти для українських військових частин, як були поєднані з промовами представників українських партій; оформляло вечори пам'яті (за полеглими козаками полку імені гетьмана Б. Хмельницького), збирало по-

жертви на допомогу постраждалим під час революції. 1920 року родина Жуків повертається до Києва. Сергій Стефанович працює завідувачем літературно-художньої частини Київського оперного театру й одночасно вчиться малярству в київській майстерні.

Інтерес до літературної творчості Сергій Жук виявив рано: ще 1902 року в газеті «Крим» з'явилася його перша театральна рецензія. У 1908–1917 роках він виступав із лекціями про творчість українських письменників Т. Шевченка, П. Мирного, І. Нечуй-Левицького. У 1916–1920-х роках очолював особисто засноване в Петербурзі українське літературне видавництво. Писав вірші, казки, новели, драми, етюди. Друкувався в «ЛНВ», «Молодій громаді», «Глобусі» тощо. Найвідоміші його твори того періоду – новели «Зустріч», «Лялька», «На хуторі», вірш «Перше травня», присвячений Богдану Хмельницькому. Критики зауважували, що поезія і проза письменника позначені ремінісценціями символізму, модернізму, філософським осмисленням явищ дійсності, глибоким ліризмом і фантазією.

У 1925–1928 роках С. Жук працює в різьбярській секції Українського інституту наукової мови при УАН як уже знаний майстер скульптури. 1923 року митець виробляє з допомогою дзеркально-симетричної композиції низку проектів для граніту: «Скорбота матері», «Під тягарем», «Розпач». 1924 року створює чоловічу постать «Конання». У цій композиції (висохлої від голоду людини) він свідомо порушує симетрію, щоб натякнути на те, що це ще жива істота. Зауважимо: скульптура була створена за дев'ять років до початку голодомору в Україні. Упродовж 1923–1939 років художник виготовляє цілу низку скульптур Т. Шевченку, М. Леонтовичу, М. Левитському, Д. Заболотному та ін. 1939 року він стає учасником республіканської Шевченківської виставки.

Його художньому стилю притаманне не тільки формальне розв'язування проблеми фактури, а також своєрідний підхід до теми й оригінальна подача скульптурних форм. «Ознакою мого стилю, – писав художник, – стали характерні риси психіки мого народу. Пряма і крива (лінія, площина) стали двигунами у творінні українського стилю».

Під час Другої світової війни Сергій Жук залишився в окупованому німцями Києві. Один із членів Проводу українських націоналістів М. Михалевич залишив свої спомини про відвідування майстерні митця 1941 року: «У жовтні О. Ольжич у товаристві нас <...> відвідав на Гоголівській вулиці панство Жуків. Сам маестро – відомий різьбяр – у дні лютневої революції був активним членом Української Гро-

мади Петрограду. В часи розмови Сергій Жук взяв у руки гіпсовий відлитою одного з погрудь його роботи і, витягнувши з порожнечі пожовклі старі часописи (якими він звичайно виповнював порожнечі скульптури), видобув з глибини погруддя туго згорнутий жовто-блакитний прапор, а саме той, під яким своїми величавими маніфестаціями з нагоди Шевченківських днів – 25000 українців Петрограду почали Лютневу революцію в надії розвалити російську тюрму народів». Напевно, в тій порожнечі скульптур і зберігалася «Відповідь М. Рильському на його поему «Зелений Київ», написана С. Жуком, за його словами, «ще в чортячому пеклі московського більшовизму», в серпні 1934 року. Поема М. Рильського складалася зі славослов'я на адресу Сталіна: «Слава Сталіна між нами, воля Сталіна між нас», прокляттями «жовтоблакитним торговцям»: «Прокляттям вам, купці жовтоблакитні, що матір'ю своєю торгували», та гімну Москві: «Москва – народів серце, мозок світу...». Наводимо уривок із «Відповіді...»:

...Але нащо поету здався
Весь арсенал набоїв політичних,
Дешевих гасел політичних,
Кому поет служить поклявся?
Невже забув криваві грози,
Мільйони жертв... дитячі сльози –
Усе, що так в житті кохав,
Поет на все, на все начхав...

Із 1944 року Сергій Жук перебуває на еміграції в Німеччині. Там він відновлює діяльність Літературно-мистецького й наукового товариства при Українському комітеті в Авгсбургу, яке об'єднало переміщених українських письменників, митців і науковців. Український діяч діаспори О. Воропай у своїх споминах пише: «Відомий діяч не тільки українського мистецтва, а й української культури взагалі, поет, скульптор <...> з усіма він співпрацював, розпочавши свою невпинну діяльність на користь української культури ще в царському Петербурзі <...>. Після революції 1917 року вернувся в Україну і був першим ініціатором створення української опери в Києві. Проте складні політичні умови не дали змоги нормально розвиватися українському життю. На тлі безперервних катастроф розвивалася творчість і йшло життя українських митців. Одним із небагатьох, кому пощастило пережити тяжкі години в Україні, лишився й Сергій Жук, ставши своєрідним літописцем змагань української культури».

В українському часопису «Голос» від 17 грудня 1944 року С. Жук опублікував статтю «Трагічний шлях українських митців», яка закінчується такими словами: «Сумні речі розповідає С. Жук. І сам він жив під постійною загрозою переслідувань, ховаючи свої патріо-

тичні українські вірші в гіпсованому тілі своїх скульптур. І так кожен з українських митців, злигоденіючи в советській дійсності, ховав у надрах своєї творчості, в найглибших кутках своєї душі, дороге й святе ім'я України, зберігаючи його для наступних поколінь».

Помер Сергій Стефанович 1 квітня 1969 року в місті Авгсбургу.

Література

1. Бобрищев К. Отчий край. Т. 2 / Костянтин Бобрищев. – Полтава, 2002.
2. Воропай О. В дорозі на Захід / Олекса Воропай. – Лондон, 1970.
3. Жук Є. Українське жіноче коло / Єлизавета Жук // Визвольний шлях. – 1963. – № 6.

4. Жук С. Апологія зрадництва / Сергій Жук // Визвольний шлях. – 1967. – № 3.

5. Жук С. З давноминулого / Сергій Жук // Визвольний шлях. – 1965. – № 3.

6. Жук С. Казки нема – казка вмерла / Сергій Жук // Визвольний шлях. – 1962. – № 4–5.

7. Жук С. Мій мистецький шлях / Сергій Жук // Визвольний шлях. – 1965. – № 5.

8. Жук С. Листи в редакцію / Сергій Жук // Визвольний шлях. – 1964. – № 1, № 9.

9. Жук С. Українська громада в Петербурзі / Сергій Жук // Визвольний шлях. – 1964. – № 2.

10. Михалевич М. Сорок років тому / М. Михалевич // На зов Києва : зб. статей, спогадів, документів. – Торонто – Нью-Йорк, 1985.

11. Ротач П. Розвіяні по чужині / П. Ротач. – Полтава, 1998.

Микола Костенко

КОТИТЬСЯ ДОЛЯ СОНЯЧНИМ СЛОВОМ

Володимирові Мирному – 80

Отже, ветеранові поезії – 80. Вік молодого кряжистого дуба.

Майже тридцять тисяч обертів побіля Сонця – і це головна причина постійної сонячної освітленості його лірики. Вся її тональність, вся вишукана глибинність і розмаїтість (а він таки переважно лірик) зіткана з витонченої пряжі космічної енергії, якою щедро обдарований полтавський поет. Десятки книг створив він за ці роки, і навіть у кожній їх назві – багато відтінків буття, розкіш почуттів, неабиякий талант і щедра розкриленість: «Криниця», «Матіоли», «Вечірнє поле», «Монолог землі», «Літні зорепади», «Світло берези», «Багряне гроно горобини», «Надія, Віра і Любов», «В дорозі до храму», «Теплий дощ у неділю», «Сурмачка», «Сто поезій про кохання», «Життя по колу йде...», «Стукати у брами...». «В коронах інею тополі...» та «Янголи ридали в небесах» – зовсім свіжі, тільки-но з друку. І це ще не все. Двічі було й «Вибране», були й критичні нотатки, і глибокий за суттю спостережень «Денник», у якому теж відтінено деякі вагомні задумки. Отож неймовір-

но плідний на гарне поетичне слово наш Володимир Мирний.

Поціновувати поезію, особливо ліричну, надзвичайно важко. Як описати стан душі зачарованого поета? Які існують незатерті епітети для такого космічного явища, як Божий дар? Усяка критика хибує на довільність, суб'єктивність, а то й нещирість, коли йдеться про літературний талант. Ким це дано? Ось Володимир Мирний – світлий, натхненний, винахідливий у слові, працьовитий і зараз, як і колись було, у молоді роки, та, зрозуміло ж, мудріший, ощадливіший у слові, але й до біса оригінальний вишуканою об'ємною системою. Ось як зроджуються майже пісенні рядки:

Торкають клени зірку молоду,
Що випливає у синю висоту.
А бересток зажурений: до неї
Йому не дотягтися на біду.
Ти стала горда, як весняний грім,
І сміх даруєш іншим, молодим.
Невже згоріло все – й не дотягнуся
До тебе я хоч поглядом своїм?

І вже не асонансом, а таки м'яким дисонансом шелестить поміж сторінками книги «В коронах інею тополі...»:

Я в юності обходив тебе, тишо.
Я рвавсь туди, де вітер даль колише.
Де все кипить,
Де все гримить,
Де грози оди пишуть!
А нині тиша ходить коло хати.
Її мені так гарно наслухати.
Вона мені
(Немов у сні...)
Осінньому – як мати.

Володимир Мирний побачив багато і насіяв чимало. Його вірші не вкладаються в певні обойми розділів – вони плавко перетікають з одного смислово-почуттєвого утворення до іншого, розсувають умовні часові межі (хоч поет і ставить доволі густо дати написання), і вельми схожі на великий український рушник, на якому рясно вишито і зорі, й дощі, і тумани, і хлібні ниви, й вербові котики, і птахи, і родове дерево, над яким – наче золоті мінливі корони – кохані очі то далеко, то зовсім близько, то вкриті пасмугами зрадливої долі... Людське щастя в нього не одномірне, частіше – просто не поясненне, таке ж примхливе, як і та словесна тканина, що до неї вдається наш лірик:

В чебрецеві сутінки піду я
За млини, за яблуневий сад,
Де зоря на заході квітує
Молода, як вранішня роса.

Буде пахнути пролісками жито,
Полове поклониться до ніг...
Мила, мила, як без тебе жити,
Без очей замріяних твоїх?

Де живеш ти, всміхнена сокирко,
Із людьми у доброму ладу?
Між хмарин знаходить зірка зірку.
То невже тебе я не знайду?

Це ще рік аж 1953-й! Багато втекло води з того часу. А літепло вчувається й досі: лірична хвиля Володимира Сосюри й Андрія Малишка, срібні октави Павла Тичини й Максима Рильського відлунювали в рядках чи не кожного молодого поета того часу. То ж не обминули вони й схвильовані почуття Володимира Мирного. Через усе його творче життя пройшло літування в Супротівній Балці Новосанжарського району, де він народився, й далі – вже в Чорнухах, де й школу закінчив і звідки подався до Льова, щоб там здобути вищу освіту в університеті імені Івана Франка. Мальовниче карпатське стозвуччя теж учувається в його мелодійному ряд-

ку. А далі – вчителювання в Рівненській та Полтавській областях, глибоке зацікавлення станом пам'яток історії та культури, що зрештою

привело його на довгі роки до Полтавського краєзнавчого музею імені В. Кричевського. Тож не дивуймося, звідки в нього цей нестримний потяг до рідної старовини, до козацької епохи, до загадок природи, до священного таїнства людської краси, до філософського осмислення ззовні наче буденних явищ життя, вибору

людиною серцевих шляхів, до грандіозної побудови лабіринтів внутрішнього світу. Тих лабіринтів, до речі, що вказують на приховану химерну природу самого поетичного таланту.

Не дай мені зневіритись в тобі,
Не дай зневіритись в твоїй любові.
Нехай бере в обійми голубі
Мене цей світ, ці мерехти шовкові.

Нехай прекрасне все, що в ньому є,
Мені лягає на святкову душу.
Радіти мушу і страждати мушу.
Не розлюби ж мене, життя моє...

Це нюансування – від глибокої української поетичної школи, що зазначив, перебуваючи в Полтаві, видатний наш поет Микола Вінграновський. Це ота глибинна традиція поетичної майстерності, котра виразно промовляє і про суто національну рису завбачливого наслідування одвічного мелосу нашого народу. Це коріння пращурне, прабатьківське. І, як це завжди водилось у нашій поезії, й у Володимира Мирного над усім огромом почуттів – образи Матері, дружини, сестри, доньки, онуки. Наструненість на милі жіночі образи – в нього просто надзвичайна. Навіть в оцьому етюдному накиді бачимо переповненість поетового почуття до Матері:

Як ти часто зайнятий лиш собою –
Своїми віршами, своєю журбою!
А десь поруч по хаті та ходить мати,
Ладна тебе й диханням зігрівати.

Глянеш нишком – і душу тобі обпалить
 Її тиха натомлена сивина.
 В ній і біди твої, і злети, й провали.
 Ти молися на неї... Не вічна ж вона.

У цьому ряду сокровенних розмислів – і «Пісня матері» (Українським матерям, чії сини-герої загинули в зоні АТО). Її, цю пісню, важко й переказати – зіткана вся вона з болю, що пронизав і вразливого поета:

Вже не почую «Мамочко...»
 Тепер ви в чорних рамочках.
 Ой ви, сини – три явори,
 Зведіться понад травами...

Про цю путінську війну проти України Володимир Мирний написав небагато (більше асоціацій у нього про Велику Вітчизняну), але ж пронизливо – неймовірно. Хто ще так засудить ворога, як не всемогутнє слово?

І ми, вкраїнці, кажем гордо
 Своє, повторене стократ:
 Брехнею світ великий пройдеш –
 Та не повернешся назад.

І на обкладинці його нової поетичної книги «В коронах інею тополі...» – наші танки на марші, синьо-жовте знамено на передньому майорить – щемно, гордісно і трохи боляче: яка ж доля жде там, на полі бою наших синів і онуків? Та чи й скоро тій триклятій війні кінець? Туманні перемовини з ворогом, туманні чужі зобов'язання, та не туманні переважно однієї сторони – української...

Друга свіжа книга Володимира Мирного – «Янголи ридали в небесах. Оповідання. Афоризми. Критика. Поезія в прозі». Тут він – дещо інший, фактографія-бо зобов'язувала, лаконічніший, скупий на поетичну стилістику. Та й лет думки стриманіший, місцями слова наче спаяні, злютовані із вражаючим змістом. Його оповідання слід би рекомендувати до читання у школах – в них ціла наука життя. Точність факту і виразу – це і є верхній поверх майстерності письменника. Перші сторінки книги – це вступне слово голови обласного осередку «Просвіти», недавнього народного депутата Миколи Кульчинського, за ним – розлогий роздум про засадничі моменти у творчості Володимира Мирного метра критики і літературознавства Миколи Степаненка. Очевидно, ця стаття сколихне сумління й увагу інших дослідників поетичної творчості нашого майстра – будемо сподіватися, оскільки раніше такої уваги не відчувалося.

Є в цій гарній книзі й роздуми автора про майстрів-письменників: Панаса Мирного, Григорія Сковороду, Олександра Ковіньку, Григора Тютюнника, Василя Симоненка, Миколу

Вінграновського, Володимира Лучука... А ось його денник «На зорі тисячоліття» – річ зовсім особлива: враження мінливим потоком, дата за датою, виважено, лапідарно – враження найголовніші для нього за понад десять років (2001–2012). Опускається лиш одна немаловаж-

Володимир Мирний

Янголи ридали в небесах

Оповідання. Афоризми. Критика. Поезія у прозі

на деталь – автор ніде жодним словом не прохплюється про свою роль у виживанні обласної письменницької організації, якою він керував майже десять років – у період занепаду громадських засад у суспільному житті країни, охопленої квазідемократичними перетвореннями 1990-х років... То був обвальний період – і в житті письменників теж. Щоправда, він і досі продовжується, але ця тема вже для іншої книги.

Де сьогодні перебуває поет Володимир Мирний? Звичайно ж, у дорозі, на шляху до свого вдячного читача, який, слід сподіватися, все ж таки не переведеться.

...Знову і знову беру із шафи його книги, які в мене, здається, всі. За багато років – наче розсіяне світло. Своєрідний фокус життя однієї талановитої людини. Затишно в аурі цих книг, погідно почувуюся з його добірним словом. Дуже вдячний долі, що колись мене звела з ним на одному – рідному – літературному полі.

Щасти Вам в усьому, мій поважний Друже!
 І неодмінно – нових прегарних поетичних книг!

Олексій Гончаренко

ЗА ЛАШТУНКАМИ СВОБОДИ СОВІСТІ ПО-СТАЛІНСЬКИ

Рецензія на книгу: Бабенко Л. А. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.) : монографія / Л. Бабенко. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2014. – 549 с.

Востанні десятиліття прискіпливі дослідники навряд чи можуть дорікнути науковій громадськості за недостатню увагу до проблеми державно-церковних відносин радянської доби. Підтвердженням тому є численні монографії, публікації документів, захищені кандидатські й докторські дисертації. Щороку відбуваються наукові конференції в різних містах України, зокрема традиційні у Львові, Чернігові, Полтаві, Івано-Франківську, Чернівцях, програми котрих рясніють цікавими темами доповідей і повідомлень про долю поліконфесійного середовища в умовах більшовицької влади. Їхні результати знаходять відображення у збірниках матеріалів та переконливо засвідчують, що проблема державно-церковно-суспільних відносин стала самостійною міждисциплінарною галуззю досліджень.

Фундаментальні проблеми історії релігії на вітчизняному просторі та впливу релігійного чинника на суспільно-політичні процеси є об'єктом наукових досліджень академічних наукових установ, зокрема Інституту історії України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди Національної академії наук України, сформувалися наукові школи за напрямками досліджень, зроблений істотний внесок у розвиток теорії державно-церковних відносин, зокрема наголошено на своєрідній унікальності радянської моделі цієї політики (В. А. Войналович, В. Є. Єленський).

Високий інтерес фахівців і плідні результати їхньої роботи є відповіддю на соціально-інтелектуальний запит суспільства в пізнанні причинно-наслідкових зв'язків богоборчої по-

літики більшовиків і духовної кризи пострадянської доби. Разом із морально-психологічними деформаціями політика радянської держави зумовила виникнення фальсифікованого шару історіографії, котра займалася пошуками псевдонаукової аргументації закономірності відмирання релігійних вірувань при соціалізмі й комунізмі.

Зважаючи на вищезазначене, поява нових опублікованих праць у цій царині спонукає до певних очікувань: віднайдення нових проблем

чи їхніх ракурсів, нових прочитань та інтерпретацій документів, аргументації узагальнень новими фактами тощо. Цим очікуванням, на наш погляд, уповні відповідає монографія полтавської дослідниці Людмили Бабенко «Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.)». Авторка демонструє новий підхід до постановки проблеми, загострюючи увагу на механізмах антирелігійної політики держави, наріжним каменем яких були органи ВУЧК–ГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ. Актуальність зазначеної теми, попри напрацьовану історіографічну базу, вмотивовується кількома чинниками: по-перше, ставиться безпосереднє завдання розкрити втаємничені від суспільства оперативні технології спецслужб, котрими послуговуються тоталітарні режими для маніпулювання суспільством і суб'єктами релігійних конфесій; по-друге, закономірно на іншому полюсі протистояння постає православна церква як найчисленніша і найвпливовіша на постімперських теренах сила, ідейно-ціннісна альтернатива більшовицької ідеології; по-третє, предмет дослідження неминуче вимагає залучення нових масивів джерел, передусім Державного архіву СБУ, що розширює перспективи досліджень та модернізує їх методологію. Дослідниця відійшла від традиційного зосередження уваги винятково на репресивному боці діяльності спецслужб, який концентрувався у формулі арешт – розстріл/ув'язнення. Домінантою рецензованого дослідження є акцент на тісній взаємодії і спільних зусиллях партійно-державних органів влади й органів державної безпеки у виробленні й реалізації антирелігійної політики в радянській Україні, на комплексі спеціальних агентурно-оперативних методів, застосованих щодо православної церкви з метою ослаблення впливу останньої, її дискредитації в умовах, коли спроба створення безрелігійного суспільства зазнала поразки. У зв'язку з цим логіка постановки проблеми спонукала авторку й до вибору хронологічних рамок, у межах яких дослідження набуває завершеного вигляду. Утім, подекуди Л. Бабенко виходить за означені рамки [с. 330–333; 448–450], пролонгуючи події в часі та виокремлюючи форми реагування на них органів держбезпеки.

Структура рецензованої монографії та її обсяг є доволі об'ємними й складаються з чотирьох розділів. Л. Бабенко виважено підходить до компонування головних складників теми дослідження, а також підводить читача до усвідомлення логіки інтегрування до більшовицької політичної системи апарату насил-

ля з функціями таємної політичної поліції для подолання впливу релігії. У вступі авторка показує формування теоретичної бази творення безрелігійного суспільства у працях В. Ульянова-Леніна та критику їхніх основних положень. Зокрема, М. Бердяєв пояснював природу ненависті комуністів до релігії тоталітарним характером власне комуністичної ідеології, яка сама претендувала на роль релігії [с. 8–9]. У патріархальному суспільстві, як зазначає авторка монографії, для подолання суспільної амбівалентності більшовикам необхідно було застосувати насилля та визначити його виконавців. Отже, звідси випливає чітко сформульований предмет дослідження: діяльність органів державної безпеки у системі державно-церковних відносин, спрямована на ослаблення й нейтралізацію найпотужнішої на постімперському просторі православної церкви, використання її авторитету і впливу на маси в інтересах більшовицької держави [с. 12].

Л. Бабенко також обґрунтовує вживання в тексті монографії абрєвіатури називання органів державної безпеки радянської доби за прочитанням російською мовою, мотивуючи це як неукраїнським походженням спецслужб, так і їхньою повною підпорядкованістю московському центру. Дозволимо собі зауважити, що ця теза має скоріше політичну мотивацію, аніж наукову. Адже якщо ми спробуємо подати повну назву українською мовою, наприклад, ВУЧК, то неминуче назвемо її «надзвичайною комісією», а не «чрезвычайной». До того ж, аналізуючи окремі праці, що стосуються репресивної діяльності радянських органів держбезпеки¹ та державної політики щодо релігії й церкви², зустрічаємо використання усталеного варіанту перекладу українською мовою.

Згідно з вимогами до наукових монографій Л. Бабенко 1-й розділ присвятила аналізу стану вивчення проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії, її джерельної бази. Зазначимо, що як власне аналіз, так і систематизований список джерел і літератури засвідчують їхню високу репрезентативність. Авторка належним чином оцінила внесок у розробку теми державно-церковних відносин провідних українських дослідників В. Войналовича, В. Єленського, О. Ігнатуші, А. Зінченка, А. Киридон, О. Лисенка, М. Михайлуци, В. Пащенко, Н. Стоколос, О. Тригуба та ін., а також російських істори-

¹ Ченцов В. В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки / В. В. Ченцов. – Тернопіль : Збруч, 2000. – 481 с.

² Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. А. Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 741 с.

ків, котрі стали піонерами в розробці окремих напрямів історико-релігійних досліджень. Ретельно розглянувши проблеми, які перебували в центрі уваги істориків 1990–2000-х рр., дослідниця доходить висновку, що «проблему участі органів державної безпеки в системі взаємовідносин держави й церкви досі розглядали лише фрагментарно. Спеціальних досліджень, присвячених обстеженню технологій діяльності спецслужб як зручного знаряддя політики вищого керівництва СРСР та радянської України упродовж 1918–1950-х рр. опубліковано не було, що спричинило дещо міфологізований, а іноді й абсолютизований підхід до оцінки ролі органів державної безпеки (ВУЧК–ГПУ–НКВД–МГБ–КГБ) у формуванні безрелігійного, а згодом – після об'єктивно зумовлених корегувань – атеїстичного суспільства» [с. 52].

Не зовсім логічним у контексті вмотивування географічних меж дослідження, в якій Л. Бабенко не включає Крим, є розгляд, хоч і нечисленних, публікацій та дисертаційних досліджень, що досліджують питання специфіки боротьби із православною церквою в Криму.

Привертає увагу репрезентативність джерельної бази рецензованої монографії. Передусім відзначимо наявність матеріалів із фондів державних архівів Російської Федерації. Специфіку релігійно-церковної лінії спецслужб дозволили простежити документи з фондів ЦК КПРС, Ф. Дзержинського, Л. Кагановича, М. Єжова, О. Ярославського, Російського державного архіву соціально-політичної історії, фонду уповноваженого в справах Руської православної церкви, Державного архіву Російської Федерації. У надрах діловодства вищих партійно-державних органів, функціонерів, котрі формували та артикулювали антирелігійну стратегію і тактику боротьби, виявлений великий фактологічний матеріал, що оприлюднений на сторінках монографії.

Матеріали вітчизняних центральних та обласних архівів розкривають роль радянських чекістів у плануванні й проведенні конкретних оперативно-агентурних та репресивних заходів щодо духовенства і вірян. Але, на нашу думку, найбільш глибокі узагальнення авторці вдалося зробити завдяки опрацюванню численних матеріалів Державного архіву Служби безпеки України в місті Києві та обласних управлінь СБУ. Причому Л. Бабенко не лише відступила від традиційного надмірного «експлуатування» архівно-кримінальних справ репресованих релігійно-церковних діячів, а й здійснила класифікацію та оцінку інформаційно-наукового потенціалу використаних документів із різних

фондів у рамках інструктивно-дозвільного регламенту роботи цього архіву.

У роботі чітко окреслені методологічні засади предмета наукового дослідження. Так, вважаємо вагомим елементом тлумачення еволюції смислового наповнення таких науково-категоріальних складників, як «суспільна безпека», «державна безпека», «контрреволюційні елементи», «антирадянські елементи», «репресії», «політичні репресії» тощо. Проте в цьому ланцюгові не вистачає, з нашої точки зору, такої категоріальної ланки, як «терор». Терор став невід'ємним складником боротьби із православною церквою, в чому переконуємося, читаючи сторінки рецензованої монографії. Між тим радянські енциклопедичні видання досить недвозначно тлумачать цю дефініцію. Зокрема, ще 1940 р. «Малая советская энциклопедия» писала: «Терор – це застосування насильства аж до фізичного винищення противника»³. Більшовики виправдовували його застосування вимушеністю в умовах громадянської війни й гостротою класового протистояння, однак не відмовилися від нього й після її закінчення.

Другий розділ монографії «Ідеологічні та організаційні засади діяльності органів державної безпеки щодо ліквідації інституціональних основ Православної церкви» носить виразний теоретико-дидактичний характер, оскільки має на меті ознайомити читача із процесом становлення ідеологічного підґрунтя боротьби із православною церквою. Людмила Бабенко приділяє чимало уваги аналізу поглядів лідерів більшовицької партії, які базувалися на твердженні про класову природу релігії та необхідність спиратися на насилля як «інструмент влади» в боротьбі зі впливом православної церкви. У вибудованій більшовиками системі ідеологічних засад і цінностей не було місця релігійним віруванням і традиціям. Авторка простежує намагання подолати останні засобами антирелігійної пропаганди, котра не досягла мети і впевнила більшовиків у «революційній доцільності» використання силових методів ліквідації релігійних осередків. Далі переконливо доведено дрейфування більшовицької влади в бік репресивної політики щодо православної церкви. Нав'язування широкій громадськості думки про небезпеку церковної контрреволюції в Україні посилюється, як вважає Л. Бабенко, з моменту судового процесу «Спілки визволення України». Разом із тим, оперуючи підрахунка-

³ Малая советская энциклопедия. – М.: Изд. полит. литературы, 1940. – Т. 10. – С. 707.

ми Н. Лебіної⁴, В. Жиромської та ін.⁵, авторка звернула увагу на достатньо високі цифри громадян, котрі продовжували визнавати себе вірянами й наприкінці 1930-х рр. Отже головна мета Й. Сталіна та його оточення – позбутися релігійного світогляду через державний терор – не була зреалізована, принаймні для більшості населення. У першому параграфі також знайшли відображення зовнішні трансформації у стосунках держави і Церкви та способах використання органів державної безпеки воєнного та повоєнного періодів. Констатовано, що суто пропагандистські методи ведення антирелігійної боротьби не сприяли органічному сприйняттю населенням матеріалістичного світогляду, тому їхньою альтернативою залишалося насилля.

Другий параграф характеризує власне апарат насилля – органи держбезпеки в їхній еволюції, розкриває особливості формування кадрового складу, внутрішньої організаційної структури, напрямів діяльності. Достатньо аргументованими є міркування авторки щодо чинників, які впливали на формування атеїстичних переконань чекістів та поглядів на Церкву як осередок контрреволюції.

У третьому розділі «Технології боротьби з Церквою: чекістський сегмент» у центрі уваги дослідниці опинилися питання, у який спосіб центральний і місцеві апарати ВУЧК–ГПУ–НКВД–НКГБ усували із суспільного життя вплив православної церкви, її ієрархів, духовенства, активних вірян. У чотирьох параграфах розділу аналізуються оперативно-агентурні заходи, спрямовані на позбавлення Церкви економічної бази, внутрішньоцерковні розколи, ліквідацію УАПЦ, нагнітання репресій та антирелігійного психозу тощо. Окремі напрями роботи виникали ситуативно, як, наприклад, спалах так званих «релігійних чудес».

На початку 1920-х рр. найбільш резонансною кампанією стало вилучення церковних цінностей із церков за офіційною версією для потреб тих, хто голодує. Дослідниця, спираючись на документальні матеріали, доводить, що реквізиція церковного майна була не єдиною метою більшовиків. Важливіше було внести розкол у середовище духовенства щодо цього питання, «взявши під захист держави тих священників, які відкрито виступлять на захист вилучення» [с. 182]. Зі змісту постає цілісна загальна карти-

⁴ Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920–1930 годы. – СПб.: Нева: Изд.-торг. дом «Летний сад», 1999.

⁵ Жиромская В. Б. Полвека под грифом «секретно»: Всесоюзная перепись населения 1937 года / В. Б. Жиромская, И. Н. Киселёв, Ю. А. Поляков. – М., 1996.

на першого масштабного наступу на православну церкву, яка вказує на суспільний резонанс справи патріарха Тихона, реакцію духовенства й вірян на примусове вилучення цінностей та ігнорування альтернативних пропозицій щодо врятування тих, хто голодує. Авторка робить висновок, що органам держбезпеки відводилася провідна роль у дискредитації духовенства під час кампанії з вилучення церковних цінностей та його розколі й ослабленні.

Розглядаючи реалізацію тактики розколів православної церкви впродовж 1920-х рр., маємо відзначити складність самої проблеми для аналізу. Більшовицький наступ на православну церкву збігся із загостренням внутрішніх протиріч у її середовищі, викликаних реформаційними тенденціями. Радянські спецслужби скористалися останніми для поглиблення розколу і провокації ворожнечі як між ієрархами, так і вірянами. Дослідниця доходить висновку, що співробітники органів держбезпеки передусім дбали про створення агентурної й освідомлювальної мережі, щоб «через вербування секретних співробітників (сексотів) із віруючого чи священника робити «слухняне знаряддя» для реалізації оперативної мети» [с. 209]. Докладно йдеться також про технології впливу оперативників на виникнення течій «Жива церква», БОПУПАЦ, УСЕЦ та ін., фінансування розкольницької діяльності органами держбезпеки тощо.

Л. Бабенко виокремлює питання ліквідації УАПЦ засобами спецслужб. Вона наголошує на політичній оцінці автокефалії ЦК КП(б)У, який констатував: «Політично автокефальна церква являє собою шовіністично-петлюрівську організацію в сенсі керівного складу духовенства, яке орієнтується на Петлюру і створення Української Народної Республіки й проводить антирадянську роботу» [с. 239]. Авторці вдалося створити яскраву картину поєднання легальних і прихованих від громадськості процесів, які мали дискредитувати УАПЦ, її очільників, використати церковні собори для утвердження розколу (створення Діяльно-Христової церкви) й усунення від керівництва митрополита В. Липківського.

Третій розділ завершується аналізом комплексної взаємодії органів держбезпеки з партійними й виконавчими владними органами у справі ліквідації православної церкви. Авторка справедливо наголошує, що без тісної координації між ними, визначення пріоритетних напрямів антирелігійної боротьби на різних етапах для кожної з партійно-державних структур більшовики не досягли б поставленої мети. За-

значено, що центр вироблення й оприлюднення рішень щодо православної церкви знаходився у вищих партійних органах СРСР і УСРР–УРСР. Органи держбезпеки вирішували завдання спільно з ліквідаційним відділом у структурі Наркомату юстиції та адміністративним відділом у складі Наркомату внутрішніх справ, які були важливими сегментами в оперативних планах. Неодноразово вказується на входження очільників місцевих підрозділів ВУЧК до складу ревтрибуналів, пізніше – позасудових органів («трійок») спільно із прокурорами та партійними секретарями. Привертає увагу висвітлення авторкою спільної взаємодії спецслужб і партійно-державних органів у справі боротьби з «релігійними чудесами», закриття монастирів, кампанії схиляння священиків до зречення церковного сану тощо. Погоджуємося з думкою Л. Бабенко про домінування партійно-чекістського тандему в боротьбі із православною церквою.

Неабиякий інтерес викликав четвертий розділ «Взаємодія органів державної безпеки та Руської православної церкви в контексті зміни ставлення вищого партійно-державного керівництва до Української Греко-католицької церкви». Дослідниця розкриває його у двох аспектах – через вивчення планів радянських спецслужб щодо ієрархів і духовенства УГКЦ напередодні Львівського церковного собору 1946 р. й агентурно-оперативних заходів у процесі підготовки Львівського церковного собору та контролю за поведінкою духовенства й вірян після його проведення. Роль православної церкви в цих процесах не мала самостійного характеру, а її ієрархи були лише фігурантами в запланованій грі: такий висновок випливає з аналізу подій. Усе ж при ознайомленні з розділом не полишає враження дещо схематичної лінії висвітлення ролі православної церкви. Натомість завдяки використанню архівних справ оперативного обліку органів держбезпеки щодо

УГКЦ Людмилі Бабенко вдалося детально простежити оперативні «ігри» співробітників центрального апарату та обласних управлінь НКГБ західноукраїнських областей. Головну суть і мету об'єднаної процесу сформулював С. Карін-Даниленко, який координував підготовку Львівського собору: «Об'єднання цих церков можливе тільки як повернення уніатів у юрисдикцію православ'я, але не навпаки» [с. 68]. А в оперативному плані заходів щодо УГКЦ від 8 лютого 1945 р. ця мета набула конкретних обрисів: «...взяти курс на повну ліквідацію уніатів на нашій території й на відрив греко-католицької церкви від Ватикану з наступним з'єднанням із православною церквою в СРСР» [с. 384]. Розділ насичений цікавими фактами, які репрезентують специфіку релігійних процесів у західноукраїнських областях, сприйняття населенням православної церкви як слухняної, упокореної «державної» церкви, особливості її утвердження в регіоні. З інформаційно-аналітичних документів спецслужб випливає висновок про те, що УГКЦ після Львівського собору не припиняла боротьбу за своє відродження, а православна церква так і не стала потужним важелем радянської держави.

Завершуючи огляд монографії Людмили Бабенко, відзначимо насичену персоналізацію історичних подій, що є важливою умовою уникнення схематизму історичного процесу. Переконавшись в цьому дозволяє іменний покажчик, складений авторкою. Також важливу роль виконує список умовних скорочень з огляду на широке побутування таких у радянському діловодстві та назвах органів влади.

У монографії зроблено низку важливих наукових узагальнень, оцінок, висновків, уведено в обіг нові факти й документи. Опублікована праця є, безумовно, помітним явищем у сучасній українській історіографії історії органів держбезпеки й державно-церковних відносин радянської доби.

За підсумками щорічного обласного конкурсу «Краща книга Полтавщини» (2015) монографія Л. А. Бабенко стала переможцем у номінації «Краща університетська книга»

Микола Степаненко

МРІЙНИЦЯ, ПОЕТКА, РЕВОЛЮЦІОНЕРКА

(про збірку Лесі Степовички «Осінні люди»)

*...життя кожного єдине, безцінне,
унікальне і неповторне.
Як наша незнищенна Україна,
яка в рядках і поміж рядків цієї книги.*

Леся Степовичка

Нову книгу «Осінні люди», яку на суд людський виносить Леся Степовичка, почав читати з розділу, що має співзвучну дню сьогоднішньому назву «Виходьмо, браття, на Майдани!», і відразу згадав канадійського українця, письменника Степана Горлача, який, наслухова-

шись Лесиних віршів в авторському виконанні влітку помаранчевого 2005 року, захоплено вигукнув: «Степовичка – помаранчевий Маяковський!» Про це почув якось від дніпропетровських колег по перу і сприйняв серйозно, аксіоматично вислів гостя з Країни кленового листя, бо в ньому є велика доля правди. Внутрішньо розкута Леся Степовичка своїм поетичним словом неповторно й об'єктивно, без

оздобленості художньою тропікою задокументувала неймовірно напружені події 2004–2005, 2013–2014 рр. Отже, вона має повне право, як і Дмитро Павличко, Володимир Базилевський, Станіслав Бондаренко, Іван Перепеляк і немало інших митців, носити почесний титул літописця живої історії – Помаранчевої революції й Революції Гідності. У книзі, що нині з успіхом ширить коло шанувальників (їх буде багато – можу запрягнутися), окреме місце зайняли вірші вже трохи віддаленої в часі й притлумленої в пам'яті Помаранчевої завірюхи, яка обійшлася, на превелике щастя, без крові, була, за влучною оцінкою Михайла Слабошпицького, «легеньким романтичним шоу» порівняно зі щойно завершеною Революцією Гідності, або «набагато майданнішим Майданом» зі свистом снайперських куль, з невинно убієними синами та дочками України.

Авторка щиро й піднесено вітає Майдан, іменує його «сонечком жовтогарячим», вірить сама й переконує нас, що

*Єнакієве не переінакшить,
нічого вже не переіначить,
не перекотить, не перекучить,
не перечучить, не переянучить
те, що у нас зав'язалося,
зав'южилося, заюшилося,
запрошилося...*

Отаке плідне словотворення, отакі оригінальні оказіоналізми з прозорою мотивувальною базою, що опроявляють у чіткій часовій послідовності етапи нашого державного становлення останніх двадцяти літ, отаке актуальне помаранчеве ретро, дарма що вже відійшли в історію імена деяких наших вождів – опинилися серед «титаніків» української політики. Та не вони важливі, бо не з їхньою участю, як сміливо заявляє Павло Щириця, «...майбутнє пишеться сьогодні на Майдані...» Перед нами нові поетичні одкровення Степовички – уже з Євромайдану, який відкидає «подачки від Кремля», «московську поміч» – «кров синів українського

народу». Разом репрезентовані, вони, Перший і Другий Майдани, ніби творять енергетичну дугу над цим нашим десятиліттям – 2004–2014, подіям, фактам, переминам його тісно в цих рамках (їх не утратити і в цілі століття!). У ці роки ми щиро зачаровувалися, болісно розчаровувалися, важко переживали «постреволюційний синдром», під гнітючим владним матеріально-духовним тягарем утрачали надію на нове відродження, але, дякувати Господові, зовсім ненадовго. І ось – «стоїть, мов скеля, київський Майдан», готовий «во ім'я щастя і добра» перейти «на хліб і воду, і на дух святий, що силу нам дає аж до загибелі». Поруч із батьками – сини, які з підлітків стали юнаками-патріотами, новими, вільними, відповідальними, орієнтованими на Європу громадянами України, готовими вмерти «на цій землі, нам Богом даній, на вічних берегах Дніпра», упокорити всі негаразди долі. Дітям виборюваної у віках Незалежності, що тримають «у руках кермо Доби», адресовано рядки вірша, написаного в ритмі Майдану, – «Чи хочуть москалі війни»:

*Тримайтеся, синочки золоті,
Тримайтеся, гвардійці-оборонці,
Нехай вас оминають кулі ті,
Вертайтеся живими, оборонці!*

А перед тим було докірливе запитання до «карлика Москви», «кремлівського маньяка» та його сатрапів, які нацькували на «наші голови, на наші кораблі, на землі наші предківські, правічні, й все, що росло й цвіло на цій землі», зелених чоловічків:

*Навіщо увійшли у нашу хату
і потоптали мальви у дворі?*

А після цього це вже й надивовижу відчайне:

*Синів ховає Україна-мати,
і сніються кулемети діворі.*

Україна втоплена в горі, залита сльозами. Авторка збірки серцем усвідомлює це, розум же її камертонно налаштований на інше. І про це інше рацію йдеться в передмові із трохи загадковою назвою «Знахідки і втрати осінніх людей»: «Наше життя триває, і ворог не дочекається, щоб лише плакали, ходили в чорних жалобних хустках, носили домовини», а також у вірші-слогані, написаному і прочитаному на Майдані 8 грудня 2013 року:

*Дніпропетровськ і Київ – разом
ми подолаєм цю заразу!
Повстали люди Січеслава,
Майдану слава! Україні слава!*

Отже, розпач, голосіння – не для Степовички, у неї могутній запас нерозтраченої віри, і де він тільки береться? Та от що істотно важливе – я б назвав цю глибоко індивідуалізовану якість її віршів, цей синтез виструнченої думки і щемного почуття, за аналогією до її словотворень, можливо, «емоційним історизмом». Так, історизмом, а не анахронізмом, причому історизмом у проекції на діахронні, а не синхронні вісі й координати. Поясню це просто: наші нащадки через 50–100 років прочитають сухий фактаж про перебіг подій під час українських Майданів початку ХХІ століття й навряд чи збагнуть, як і чому нас так трусило та лихоманило, що гнало нас, мирних «осінніх людей», на вулиці, на барикади. А вірші Степовички, як і інших чутливих та совісних поетів нашої доби – Бориса Гуменюка, Наталі Дзюбенко-Мейс, Антоніни Листопад, Валерія Гужви, несуть енергетику шаленого спротиву, демонструють спалах народного гніву й усенаціональної віри, правлять за оголений нерв протистояння.

Гадаю, якби не війна, збірка «Осінні люди» могла би бути іншою, у чому зізнається й сама авторка в передмові. Вона подарувала б нам ліричну сповідь наділеної магічною силою людини, що прямує з літа в осінь, шукаючи багрянцеві скарби на ще одній устеленій життєвими принадами й перешкодами дорозі, яку нам суджено долати. Здогадуюся, що її поетичні «Осінні люди» несли б відчутну потугу й можливого особистого щастя, затишного, мирного, сподіваного, ще не звіданого щастя двох, яких «любить осінь», у яких «літечко склював підступний час», на яких «уже полюють холоди», але їхнє «вперте серце не здається» й не хоче прощатися із серпнем, що «все ще вабить... свіжим сіном», зі щедрим Спасом, який «медом... дарує». А тепер усе змінилося, перевернулося з ніг на голову:

*Твоє серце м'яке, як глина,
Твоя вдача тверда, мов камінь.
Ми фригубим осіннє віно,
Що так довго на нас чекало.*

*Нічийого не стерли каменю,
Ні у кого не вкрали рими.
Грішимо, і каємось в храмах.
І не їздимо більше до Криму...*

Сучасникові, достеменно, підтекст зрозумілий, про які-небудь пояснення чи моралізаторство не може бути й мови: до Криму після «зелених чоловічків» душа не летить. Зате в іншому вірші твердо і владно звучить, що правда восторжествує:

Повернем Крим і відбудуємо міста.

Гадаю, книжку можна було б і не ділити на окремі розділи, позаяк вірші, що ввійшли до них, перегукуються своїм змістом, часто доповнюють один одного: дружба й кохання, неприхована ненависть до кремлівського «сатани» і світла віра у скороминущість ординської навали – усе це вариться в одному котлі, який нарекли серцем поета. Важливо й те, що по-лицарськи смілива муза нашої поетки не мовчить, коли гримлять гармати в Україні.

Читаючи нову збірку, згадав, як Віктор Баранов у поемі «Друзям на забудь» тонко ви-яскравив рису поетичної вдачі Степовички в таких рядках:

*Як не згадать нам Лесею Степовичку,
яка являє нам постійну звичку –
сприймать літературу як життя
й своє життя усе віддати слову,
в його шторми пірнати знову й знову –
з розгону, без вагань, без каяття.*

Своїм пильним і гострим редакторським оком він підмітив і точно описав, як тісно переплетені в Лесиному мистецькому просторі література й життя (Баранов В. Віват, Степова Амазонко! / Віктор Баранов // Друзям на забудь. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – С. 13).

Інший майстер слова, бува, ховається за езоповою мовою, маскується. Степовичка ж і в тільки-но спорядженій у світ збірці, як і в усіх попередніх, залишається вірною собі: гранична сповідальність деяких її віршів наводить на думку, що лірична героїня часто аж небезпечно наближається до авторського «я», подеколи й зовсім зливається з ним. Добре це чи зле? Гадаю, за таке її можна б і насварити, якби ми не знали, що поеткам високого лету властиві фантазійні елегії. Не дізнатися нам – навіть після доскіпливого вистежування, – чи описане було насправді, чи то лише мрії, наприклад, про «серце твоє – японську жоржину, погляд твій – татарський кинджал, норів твій – ятаган турецький» й інше, інтимніше...

Хоч і сам я писав якось, що «Степовички багато» і що «в ній багато всього», та хочу на цей раз заперечити Миколі Петренкові, автору передмови до книжки, який докоряє (щоправда, пом'якшено) поетесі за «надмір душевної щедрості». Хіба ж вона винна, що їй відмірено багато, що має небайдуше серце, свій упізнаваний голос і стиль у поезії, здатність до ще яскравішого самовідновлення після згорання:

*І знову душа в нирвані,
Кудись її бідну несе.
А отже, ніщо не минає,
поки не минуло усе.*

Не можна (навіть гріх!) журити будь-кого за те, що вміє кохати, що його

*Ще ватра в степену палає,
ще в серці вогник тремтить.*

А це, повірте, немало. «Осінні люди», придуманий Лесею Степовичкою образ і винесений у заголовок книги, – красива метафора, у якій «немає дна», яка віддунює радістю й сумом, упокою та неспокоєм у багатьох читацьких серцях. Я сам можу це посвідчити. Микола Петренко, на його патріарше диво дивне, майже не помітив циклу любовної лірики, названого так по-сучасному, грайливо – «Метелики в животі». Це вислів зовсім юний, з'явився він у молодіжному сленгу років сім-десять тому й означає психологічний стан людини, охопленої коханням-лихоманкою.

Присутність авторки гостро відчувається в розділі «У колі митців і поетів», який починається прикметним публіцистичним віршем «Розмова з поезією». Степовичка наділяє свою музу тими рисами, діями, які через різні життєві причини не виформувала в собі, не змогла здійснити:

*Привіт, Поезіє, на тебе я чекала,
А ти, гульвісо, довгенько десь блукала,
В генделиках пила без мене оковиту
Чи закохалася несамовито?*

*Чи, може, снобко, подалася в жар-столицю,
Мене ж лишила скніти у провінції?
Ходила з європейцями Майданом,
І «Кобзаря» читала з Нігояном?
Без мене цілилась у Янека з нагана,
Не віцїлила, за це тобі догана.*

Поезія постає тут як духовна субстанція, що може жити в ліричній героїні, а то й виокремлюватися, зникати, набувати нової якості, а потім повертатися, зреалізувавши її мрії, сподівання на щасливі знаки долі. Використано цікавий художній прийом, який потребує докладного аналізу. Знову я зятято веду мову про емоційну, історичну наповненість, значущість, внутрішню глибину віршів із Майдану, а наразі треба сказати інше: Леся вище від свого поетичного штукарства ставить інших персонажів сучасності, а саме – мужніх героїв наших днів:

*– Чому ж полишила Донбас?
– Тому що там не до концертів, не до нас.
У цій різні стоїть питання руба:
Вкраїна незалежна або згуба.
Час Полігмнії, Евтерпи, Каліопи,
час входу НАТО і рішучості Європи.*

*Коли стріляють «гради», я мовчу,
а може, до бійців я знову полечу.
Вони – Поезія! А я – лиш волонтерка,
гримас війни слабке мале люстерко.*

Степовичка не тільки мрійниця, поетка, а й революціонерка, щоправда, непрофесійна, позаяк ні до яких партій не притулена, а має свій статут, власну програму, стратегію і тактику, продиктовані покликом щирого серця з величчю й рідною Україною в ньому. Інакше вона сьогодні не купалася б у віршах, а дерибанила б посади, – якась би та й дісталася. І незрозумілим очом видно, що для Лесі, «Незалежності доні», судячи з поетичних текстів, сув'язно переплетених із життям у всьому його багатоманітті, значно важливіше було – у вир революції кликати, як казав колись Павло Тичина, «на героїство серце будить», а в час помайдання – сміятися з псевдогероїв-братків, «ура-патріотів» України, колишніх перефарбованих, підстаркуватих духом «совків», які живуть, «як мокре горить», які щонайскоріше назавжди мають відійти в небуття («Деяким моїм „любим друзям”»).

І зовсім вражає вірш «Смерть – російська рулетка». Саме такі художньо-публіцистичні тексти, як цей, переконливо засвідчують, що маємо справу з поеткою, здатною не лише розмахувати словесною шаблюкою на мітингах, як комусь може здатися, а й з аналітиком, наділеним холодним розумом, щирим серцем і непересічним письменницьким даром. У Степовички, жінки вродливої, певен, знайшлося б чимало яскравих світлин, на яких вона випромінює жіночі чари. Але Леся подає поміж віршами скромне фото, де на цвинтарі читає вірші над убієнними бійцями. А отже, справді, не до чарів, отже, серце справді болить. Як зауважив відомий львівський, чи радше львівсько-київський, поет, і не лише поет, а вчений – доктор філологічних наук – Ігор Павлюк, «на таких, як Степовичка, сфокусовується інстинкт самозбереження етносу, природи, всього живого та енергетично місткого у всесвіті. Такі боривітри згряями не літають. Згряями літають лише сірі маленькі суетні пташки» (Павлюк І. Три вильоти боривітра, або Спроба передмови до Лесі Степовички / Ігор Павлюк // Медитації пташиного крила : поезії / Л. М. Степовичка. – Дніпропетровськ : Моноліт, 2003. – С. 5–14).

Переклади філософських поезій віддаленого в часі, стишеного в минулому й завуальованого флером тонких асоціацій Рільке, на мій погляд, не вносять дисгармонії в бурхливу емо-

ційну атмосферу збірки, про яку Микола Петренко, досвідчений літератор зі Львова, автор понад 90 книг, пише: «Вірші Лесі Степовички вищертні наповнені вибуховим шалом нашої нереломної і незаперечно доленосної доби». Це так, але ж Степовичка колись, в іншій своїй збірці, попереджала: «Я – різна». Це по-перше. А по-друге, вони, як і одвічні Лесині вірші, присвячені рідній, прямо-таки коханій річці Орелі (по-старовинному, Єрелі), знаю, бо й мені вона не чужа – по нашій Полтавщині жене свої хвилі. Тут я погоджуся із вдумливим польським поетом і літературним обсерватором Тадеєм Карабовичем, ще одним залюбленим у степову Оріль лицарем Слова, який вважає, що «знаковим і визначальним у поетичній свідомості Лесі Степовички є оспівування рідних сторін, заповітної степової тиші. Авторка згадує історію минулого, порівнює ліричний колір Орелі з блакитною кров'ю стень, що у символічному вимірі протікає через жовті серпневі стени, й ототожнює її творчість до ширшого літературного ареалу придніпровської поетичної субстанції, в першу чергу до народних козацьких дум, до поезії та малярства людей вільних, чия творчість ніколи не піддавалася впливам щодення» (Карабович Т. Ліричні медитації степової поетеси / Тадей Карабович // Кур'єр Кривбасу. – 2005. – № 187. – С. 231).

Степова тиша й урбаністичний шал пристрастей – у цьому немає суперечності. У цьому – земна та небесна діалектика польотів творчої душі, яка прагне духовної високості і, здолавши один етап земного шляху, не тішить себе заслуженою славою, а впевнено випростує на нові життєві горизонти зі своїми віршами, сподіваючись «на спів-почування, спів-думання, спів-дыхання, спів-страждання, спів-гнів... спів-надію» із сучасниками й тими, хто прийде після нас.

Р.С. А над обкладинкою славно попрацював приорільський художник Олександр Нем'ятий, і його соняхи – це яскраве імпресіоністичне попадання в саму суть книги. Сторінки ж її оздоблено теплими на погляд і на дотик витворами талановитого скульптора зі Львова Ярослава Мотики. Отаку соборну літературно-мистецьку новинку про відлуння двох українських Майданів, лихої війни, подих осені й щастя, відчаю та радості, тривоги й надії маємо на книжкову полицю. У добрий час, на духовне оцедрення!

Світлана Ленська

ПАРОДІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Рецензія на монографію: Віннікова Н. М. Дискурс української літературної пародії / Наталія Віннікова. – К. : Наукова думка, 2014. – 432 с.

Один із найдавніших жанрів – пародія – представлений у всіх літературах світу. Багатовікова історія, специфічна природа, критичні можливості, творчий і пізнавальний потенціал визначили роль цього жанру в процесі розвитку літератури. Пародія переосмислює, травестує, епатує та дискредитує літературні напрями і стилі, які вичерпали себе, а також виступає способом осягнення новаторських явищ, художніх відкриттів. Об'єктивно-історична «справедливість» або гранична суб'єктивність пародій підтверджується чи спростовується самою логікою літературного розвитку. Загалом саме поняття пародії є доволі дискусійним у літературознавстві, оскільки воно багатомірне і передбачає певну наслідувальність, «вторинність», однак має власні конститутивні ознаки, що дозволяють віднести цю категорію до самостійного жанру.

Запропонована Наталією Вінніковою науковій спільноті проблема літературного пародіювання викликає інтерес уже своєю постановкою, а відтак – інтригуючою загадкою обширу й глибини, яка сягає сотень років побутування в літературному процесі й сприяє його розвою завдяки подвоєнню форми та змісту/сміслу через повторне оприявлення певного явища в читацькій рецепції й, відповідно, його подвійній оцінці та осмисленню. Крім того, саме пародія увиразнює особливості поетики як окремих творів, так і творчості того чи того письменника в цілому, а інколи й цілого літературного напрямку/течії/стилю тощо. А ще пародія – прекрасне джерело для поглиблення літературної/літературознавчої ерудиції, розширення читацьких і наукових обріїв. Це лише принагідні міркування щодо монографії Наталії Віннікової «Дискурс української літературної пародії», що вийшла друком у видавництві «Наукова думка» 2014 року й цілком переконує в актуальності обраної дослідницею теми та її вагомості в сучасному літературознавстві.

Новизна монографічного дослідження Наталії Віннікової багатоаспектна й окреслює різні грані проблеми: вперше в українському літературознавстві на широкому фактичному матеріалі виконано комплексне осмислення процесу виникнення, розвитку та структурно-семантичних трансформацій пародії в українській літературі XVI – початку XXI ст.; уведено до наукового обігу маловідомі пародії українських письменників; охарактеризовано структурні та

проблемно-тематичні особливості української літературної пародії; визначено основні константи поетики жанру пародії та особливості їхнього функціонування, зокрема експліковано біполярність як двопланову природу літератур-

ної пародії; систематизовано найпоширеніші засоби і прийоми, які використовують українські письменники для творення пародійних текстів; розроблено авторську класифікацію української літературної пародії, в основу якої покладено два критерії – спрямованість на об'єкт пародіювання і ключову функцію пародії; встановлено співвідношення пародії як жанру з пародіюванням як прийомом та суміжними жанрами; узагальнено розвиток зарубіжної та української теоретичної думки щодо жанру пародії; уточнено змістове наповнення поняття «жанр» і, з урахуванням діахронії вивчення та провідних жанрових маркерів, удосконалено дефініцію жанру літературної пародії; уточнено співвідношення понять «вторинний»,

«імітаційний», «суміжний», «близький», «споріднений» жанр; набуло подальшого розвитку теоретичне осмислення специфічних рис літературної пародії загалом і української зокрема, ролі зазначеного жанру в українському літературному процесі.

Монографія Н. Вінникової відзначається стрункністю й логічністю побудови. Заслугує на увагу перший розділ «Пародія як теоретична проблема: історико-генетичний погляд», у якому ґрунтовно аналізується теоретична база дослідження, зокрема узагальнено теорію та історію жанру пародії, осмислено формування літературознавчої категорії «пародія», окреслено найпоширеніші засоби і прийоми творення пародійних текстів. Здійснено огляд основних теоретичних концепцій (Арістотеля, Ф. Прокіповича, Г. Кониського, О. Потебні, М. Бахтіна, Ю. Тиньянова, Л. Гатчен, М. Роуз, Г. Нудьги та ін.). Наталія Вінникова ретельно розкриває філософські й естетичні аспекти феномену пародії. Заслугують на увагу роздуми авторки щодо ідентифікації «літературної пародії», що позиціонується як жанр творів словесно-художньої творчості, один із видів вторинних текстів, який базується на контрастуванні того, що зображується (першого плану), із тим, що зображене (другого плану), та імітації об'єкта пародіювання (другого плану) – якого-небудь художнього твору (або його складників – образів, мотивів, сюжетів, тематики тощо), манери, стилю, художніх прийомів письменника, жанру, літературного стилю, напряду тощо, з метою створення комічно-сатиричного образу об'єкта та його ідейно-емоційної оцінки й естетичної критики, що досягається різними засобами і прийомами. При цьому Наталія Вінникова вміє полемізувати, зіштовхуючи різні думки й позиції авторитетних літературознавців.

Уперше в українському літературознавстві літературна пародія розглядається як цілісна функціональна система, а її інтерпретація здійснюється за допомогою новітнього методологічного інструментарію. Визначальним у методології став системно-аналітичний підхід у поєднанні з елементами структуралізму й семіотики. У дослідженні також використовуються ідеї герменевтики та рецептивної естетики Г.-Р. Яussa та В. Ізера, які дозволяють усебічно висвітлити авторрецепції та зміст текстів. Обраний комплекс методів дослідження є цілком виправданим і адекватним.

У другому розділі «Пародія в українській літературі: діяхронно-типологічний зріз у трансформаціях формозмісту» простежено зародження пародії в усній народній творчості, побутування її принципів і засобів в українській літературі XVI–XVIII сс. і шляхи розвитку жанру в літературному процесі XIX – початку XXI ст. Її жанровий репертуар розглядається кризь призму нової функції літератури, інших

критеріїв моделювання дійсності, призначення художнього слова, жанру. Художні твори, обрані для аналізу, відображають динаміку літературної пародії на різних етапах її розвитку: від зародження (пародійні думи «Про чабана», «Про вареники», «Про Михію», пародійні колядки, щедрівки тощо) до формування пародії в давній українській літературі («Моління» Даниїла Заточника, «Промови Івана Мелешка, каштеляна смоленського, на сеймі у Варшаві в 1589 р.» та ін.) та літературі XIX ст. (Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, В. Самійленко) до розквіту літературної пародії перших десятиліть XX ст. (Василь Еллан-Блакитний, Остап Вишня, Василь Чечвянський, Едвард Стріха, Теодор Орисіо, Майк Йогансен та ін.) та періоду Другої світової війни (М. Романівська, Є. Кротевич, К. Басенко та ін.) до догматизації й закостеніння (П. Сліпчук, М. Дмитрів та ін.), системності та сформованості жанромодулювальних процесів із боку постмодерністів, у яких пародія стає основою художнього світовідтворення (Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Кожелянко та ін.).

Авторка не обмежується текстовим простором материкової літератури, а розбудовує зіставно-порівняльну характеристику пародійного вектора шляхом залучення до аналізу творів митців української діаспори (Порфирія Горотака, Свирида Ломачки, Хведосія Чички та ін.). Такий напрям дослідницьких пошуків дав змогу оприятити конфлікт різних моделей української ідентичності й окреслити поліструктурованість українського літературного дискурсу. Методика дослідження на рівні мікроаналізу, обрана авторкою, дає можливість уникати накладання вже наявних у літературознавстві схем та моделей і в такий спосіб – шляхом від літературного факту до літературного явища – з'ясувати творчу оригінальність.

Ґрунтовним видається і третій розділ монографії («Жанровий зміст пародії»), де розглядаються проблеми загальної теорії пародії, здійснено спробу виділити основні відмінні ознаки жанру пародії. Саме тут Наталія Вінникова аналізує таку особливість жанру, як двоплановість структури, що полягає у протиставленні пародійованого стилю і власного стилю автора пародії. Авторка справедливо доводить, які б жанрові форми не домінували на першому і другому планах, пародія може бути самостійним жанром і вирішувати притаманні лише їй завдання за допомогою певних художніх засобів. Варта уваги запропонована Наталією Вінниковою класифікація української літературної пародії, в основу якої покладено два критерії – спрямованість на об'єкт пародіювання (літературні пародії на літературні школи та угруповання, творчість окремого письменника, групу письменників, літературний жанр, окремий твір, певні огріхи в окремому творі) і ключова

функція пародії – критична, гумористична та сатирична.

Очевидною перевагою монографії є те, що у процесі дослідження розглянуто значний масив художніх текстів, який охоплює літературні пародії XVI–XXI сс. У поле обсервації дослідниці потрапили як відомі, так і майже невідомі, а то й рідкісні тексти, опубліковані в раритетних збірниках, журнальних публікаціях, часописах та альманахах, уключаючи й діаспорні.

Слід наголосити на важливості й практичному значенні монографії Н. Віннікової, адже старанно відібрані й систематизовані авторкою тексти є безцінним літературним матеріалом, який заслуговує на публікацію окремої антології чи навіть серії антологій. Цілком очевидно, що наукова студія Наталії Віннікової відкриває нові перспективи у процесі літературознавчої рецепції жанру пародії в українській літературі від давнини до сьогодення.

Наталія Віннікова

БЕЗМЕЖНИЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ МАЛОЇ ПРОЗИ

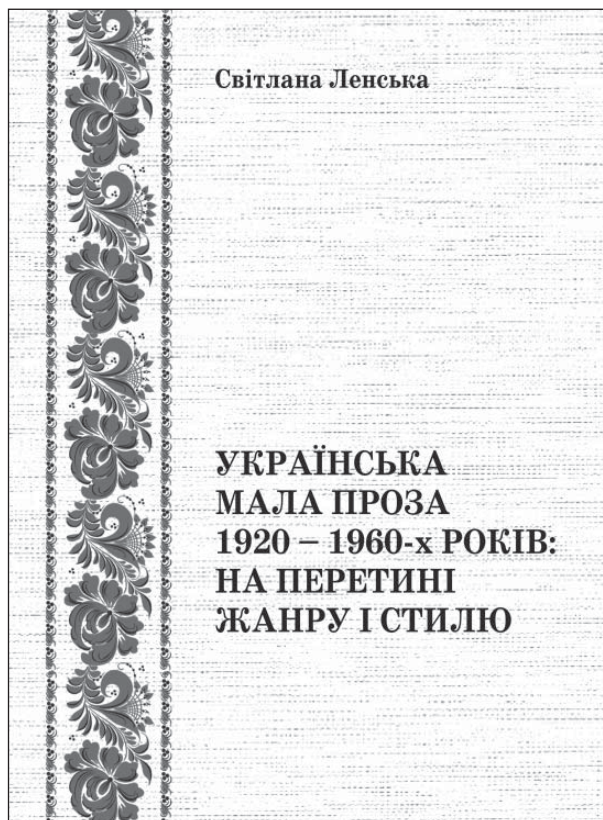
Рецензія на монографію: Ленська С. В. Українська мала проза 1920–1960-х років: на перетині жанру і стилю / Світлана Ленська. – Полтава : ПолтНТУ, 2014. – 656 с.

Українська проза, з огляду на ідейно-тематичне багатство та жанрово-стильову поліфонічність, умотивовує звертання дослідників до нових постатей і творів, а також переосмислення вже відомих літературних фактів і явищ. Упродовж останніх двох десятиліть чимало зусиль науковців було зосереджено навколо осмислення складного і неоднозначного літературно-мистецького процесу ХХ століття (праці Віри Агеєвої, О. Астаф'єва, Ю. Безхутрого, Олени Бондаревої, Олени Бровко, Мирослави Гнатюк, А. Гуляка, Тамари Гундорової, Вікторії Дмитренко, В. Дончика, М. Дубини, М. Жулинського, Лідії Кавун, Ю. Ковалева, Наталії Мафтин, В. Мацька, Раїси Мовчан, М. Наєнка, Соломії Павличко, В. Панченка, В. Поліщука, Г. Семенюка, М. Тарнавського, Людмили Тарнашинської та ін.).

У цьому контексті помітним здобутком вітчизняного літературознавства є монографія Світлани Ленської «Українська мала проза 1920–1960-х років: на перетині жанру і стилю» (2014). Власне, це перша вдала спроба формування цілісного погляду на українську малу прозу минулого віку, де органічно поєднані власне український та еміграційний дискурси на значному і сповненому суперечностей часовому відтинку.

Рецензоване дослідження включає не лише осмислення місця і ролі знаних письменників (Миколи Хвильового, Григорія Косинки, Юрія Яновського, Докії Гуменної, Уласа Самчука, Григора Тютюнника, Євгена Гуцала та інших), але й вивчення маловідомих і несправедливо забутих митців «розстріляного відродження» – Пе-

тра Ванченка, Дмитра Борзяка, Пилипа Капельгородського, Миколи Дукина, Сергія Стеценка, Пилипа Капельгородського, Михайла Лебединця, Андрія Заливчого та багатьох інших письменників, які сформували барвисте полотно українського письменства, репрезентували неповторне обличчя вітчизняного літературного процесу. Відтак маємо підстави говорити про

заповнення однієї з лакун у вивченні художньо-мистецької спадщини, про важливий крок до формування цілісного концептуального уявлення про тематичне та жанрово-стильове розмаїття української новелістики.

Монографія складається з шести розділів, у яких обґрунтовано теоретичні й історико-літературні аспекти української новелістики у зв'язку з динамікою жанрово-стильової системи вітчизняної літератури.

Перший розділ «Дискусійні аспекти теоретичного дискурсу малих епічних форм у сучасному літературознавстві» послідовно розкриває теоретичні підвалини дослідження. На основі залучення значної кількості праць вітчизняних і зарубіжних учених розкрито дискусійні питання навколо літературознавчих категорій жанру та стилю, з'ясована жанрова система та функціональні особливості прози малого формату, простежена динаміка розвитку малих епічних форм у діахронній перспективі.

Другий розділ «Жанрово-стильові стратегії в українській малій прозі „розстріляного відродження”» складається з чотирьох підрозділів. Оригінальним і продуктивним, на наш погляд, є залучення синергетичного підходу до аналізу траєкторії розвитку літературного процесу ХХ ст. Адже складна взаємодія соціального і мистецького первнів, динаміка розвитку жанрових структур у цей період найменше дається до простого, лінійного осмислення. Світлана Ленська здійснила спробу залучити методологічний принцип синергетики «взаємодії усього-з-усім» до вивчення літературних форм.

Удалим також є підрозділ, присвячений заголовковому комплексові української новелістики пореволюційного періоду. З огляду на те, що заголовок є першою сильною позицією тексту, формує горизонт читацьких очікувань і відіграє роль ключа до побудови інтерпретаційних моделей, заголовки, проаналізовані і класифіковані Світланою Ленською, стають поштовхом до подальших досліджень. Тематика і семантика заголовків і підзаголовків, авторське жанрове маркування тексту розкривають неповторне обличчя пореволюційної малої прози.

Окремий підрозділ торкається дослідження тих внутрішніх змін, що відбувалися в жанрових структурах малого епосу під впливом подальшого розвитку модернізму. Мала проза активно взаємодіяла з іншими родами літератури, що виявилось в тенденціях до ліризації, «романізації» і драматизації новелістики. Явища міжжанрової дифузії привели до появи численних і різноманітних жанрових модифікацій новели та оповідання. Авторка проаналізувала включення різноманітних дискурсів (документів, епістолярію тощо) у тексти художніх тво-

рів. Важливим також є дослідження контроверсійних процесів фрагментаризації та циклізації малих епічних форм як засобів розширення «внутрішньої міри жанру» (М. Бахтін).

Особливе зацікавлення викликає дослідження стильового розмаїття української малої прози 1920–1930-х рр., яке не лише увиразнює багатство художнього матеріалу, але й переконливо демонструє стратегії розвитку модерністської новелістики, складне переплетення елементів різнорідних стильових дискурсів.

Третій розділ «Художнє моделювання дійсності та аксіологічна парадигма української малої прози 1920–1930-х рр.» розкриває специфіку реалізації мілітарної теми, проблеми національно-визвольних змагань, урбаністичних, есхатологічних мотивів у новелістиці. Авторка вдається до аналізу текстів Івана Андрієнка, Івана Багряного, Андроника Бушлі, Дмитра Гордієнка, Аркадія Любченка, Миколи Мінька, Кліма Поліщука, Олекси Слісаренка, В. Стеблика (Варавви), Дмитра Тася, Василя Худяка та багатьох інших талановитих письменників.

Окрема увага в монографії приділена жанрам гумору і сатири в пореволюційному літературно-мистецькому дискурсі (четвертий розділ роботи). Розглянуті твори Остапа Вишні, Василя Чечвянського, Костя Котка, Юрія Вухналя, Леоніда Чернова (Малошийченка), Анатолія Гака та інших блискучих митців демонструють невмируще джерело українського національного менталітету, здатність сміхом долати будь-які негаразди.

Цілком виправданим видається хронологічний принцип розгортання дослідження, що вмотивував його логіку. Відтак п'ятий розділ «Різновекторність художнього пошуку в українській новелістиці 1930–1940-х рр.» репрезентує проблематику та жанрово-стильову специфіку української, західноукраїнської та еміграційної прози в міжвоєнний період. У завершальному розділі «Ідейна контроверсійність та полістильові стратегії в українській новелістиці 1950–1960-х рр.» окреслені тематичні й формальні доміанти в новелістиці «празької школи», МУРу і «Слова», розкрито антитоталітарне спрямування еміграційної прози. Окрім того, простежуються зв'язки між генерацією «розстріляного відродження» та шістдесятниками, що, безперечно, має значну наукову перспективу.

У центрі уваги Світлани Ленської перебуває значний за обсягом масив української малої прози. Спираючись на праці попередників і водночас продовжуючи їхні набутки, дослідниця приділила велику увагу маловідомим письменникам, без яких, однак, наукове осягнення специфіки і траєкторії розвитку вітчизняного

літературного процесу було б недостовірним. Дослідниці вдалося розшукати справжні перлини української новелістики і включити їх у загальнонаціональний культурний контекст. Цим визначається незаперечна наукова новизна монографії, її актуальність і практичне значення.

Монографія Світлани Ленської є вагомим внеском у дослідження української прози ХХ століття, в ній проаналізовано і всебічно висвітлено специфіку жанрів малої форми впродовж значного історичного відтинку, простежено динаміку жанрових змін і трансформацій, ха-

рактер міжжанрової та міжродової взаємодії, стильові стратегії та синтетичні утворення у вітчизняній новелістиці, як материковій, так і в екзилі.

Монографії властива наукова новизна, що засвідчує глибоку обізнаність автора з теоретичними та історико-літературними аспектами функціонування малих епічних форм упродовж ХХ століття. Стиль викладу викликає зацікавлення, тож книга буде корисною не лише для фахівців, але й для всіх, хто не байдужий до українського слова.

Галина Білик

ГРА ЯК ПРОБЛЕМА

Рецензія на книгу: Джанікашвілі Б. Гра у вoйнушку. П'єса-роман / Баса Джанікашвілі. – К. : PR-Prime Company, 2014. – 144 с.

Баса Джанікашвілі – сучасний грузинський письменник, журналіст, медіа-менеджер. Закінчив Тбіліський державний університет культури за спеціальністю «Драматургія», близько двох десятиліть пропрацював у різних засобах масової комунікації в себе на батьківщині. Був директором музичних програм телекомпанії «Ібервізія», директором телекомпанії «2 канал», діджеєм радіостанції «Перше радіо», арт-менеджером радіо «Зелена Хвиля» та «Перше радіо», продюсером ток-шоу «Пізно вночі» грузинського державного телебачення й нічного політичного шоу телекомпанії «Руставі 2». Від 2003 року й досі очолює креативне бюро радіо «Уцнобі». Також Баса веде популярний блог на сайті www.liberali.ge, дописує до періодичних видань, бере активну участь у суспільному житті Грузії [5].

У літературу прийшов 1996 року – як поет, прозаїк, драматург. На сьогодні має в доробку три опубліковані романи, більше десятка п'єс, поставлених у театрах Грузії, Австрії, Росії, Шотландії. Є лауреатом літературної премії «САБА» в номінації «Краща збірка п'єс року» (2006), переможцем конкурсу радіоп'єс Бі-Бі-Сі в Росії та на Кавказі із п'єсою «Диктатура» (2009), переможцем міжнародного конкурсу драматургів «Розмова про кордони» із п'єсою «Злобна пташка» («Angry Bird») (Австрія, 2014) тощо [6].

2010 року в Тбілісі було видано експериментальну п'єсу-роман літератора під назвою «Омобана» («Стріляй»). 2014 року українсько-

мовну версію цього твору – «Гра у вoйнушку» – опубліковано в Києві, і вона стала першою за роки незалежності нашої країни перекладною книжкою такого жанру сучасного грузинсько-

го письменника [4]. Як зауважує Баса в одному з інтерв'ю, переклад твору українською був для нього принциповим, а реалізувати видавничий проєкт допомогла програма підтримки грузинської книжки та літератури Міністерства культури та охорони пам'яток Грузії [1]. У квітні 2014 року письменник став гостем IV-го Міжнародного фестивалю «Книжковий Арсенал» у Києві, в рамках якого відбулася допрем'єрна презентація його п'єси-роману. Зустріч із шанувальниками художнього слова, увага ЗМІ посприяли популярності автора, тож восени на XXI-му Міжнародному книжковому «Форумі видавців» у Львові він уже був добре впізнаваним. Осіння промоція «Гри у війнушку» стартувала 9 вересня в Києві – в Посольстві Грузії – з виступами почесних гостей і майстерним перформансом від акторів театру «ДАХ». Наступними в турі Баси Джанікашвілі Україною стали Львів, Вінниця, знову Київ, цікаві діалоги на радіо, телебаченні, у пресі, які знайомили з обдарованим грузинським автором та його вельми актуальною книгою широкі кола українських потенційних читачів. Як нещодавно стало відомо, високо поціновано й український переклад твору: його автор Гіоргій Арабулі є одним із претендентів на здобуття премії імені Максима Рильського 2016 року [7].

Текст «Гри у війнушку» можна сприймати й інтерпретувати по-різному. Письменник зауважує, що хотів написати книгу, яка б легко читалася, містила гумор [5], але разом із тим зацентровує її полівимірне абсурдистське тло, на якому є вдосталь парадоксального, моторошного й котре дуже точно характеризує ситуацію, в якій ми всі опинилися [6]. Цим він закликає нас, читачів, розмежовувати «історію» та художню умовність, не сприймати всю подієву канву твору буквально, за реалістичним каноном, а дошукуватися в її розгортанні глибокого, раціонального, істинного. Відтак зрозуміло, що маємо справу не з класичною драмою чи белетристикою: твір-символіст, або жанровий мікст – п'єса-роман – виразно тяжіє до європейської, передусім французької, «антилітератури» ХХ століття, художньо еволюціонуючи від «нової драми» до «нового роману», з-поміж творців яких – нобелівські лауреати Ж.-П. Сартр (1964), С. Беккет (1969), К. Сімон (1985), П. Модіано (2014). Свідченням цього слугують такі принципи і прийоми творення тексту «Гри у війнушку», як відхід від театрального канону, відсутність поділу на акти, дискредитація діалогу і чуттєвості дійових осіб, їхнє балансування між діяльністю та бездіяльністю, увага до повсякдення, занижена мова, актуалізація архетипу й деструкція образу-штампа, фрагментарність (у плані оновлення драми); кадрування, монтаж, сюрімпрезія, інтерв'ювання, «рух камери», наближення-віддалення фокусу, декорування, гра кольору,

світла, звуку, акцентування на речі, деталі, символічна репрезентація місцем простору тощо, а в змістовому полі – автобіографічне письмо з розгортанням екзистенціально-свідомісної матриці, прагненням самопізнання, пошуком ідентичності, ідеального, супроводжуване феноменологічною редуцією – незавершеністю судження тощо (ознаки нової романної хвилі). Прикметне для цього твору-міксту ще й те, що його театральньо-радіо-кіно-фото-літературний інтермедіальний простір ускладнений формантом комп'ютерної гри, завдяки якій у ньому з'являються фантоми-актанти, умови, правила, «спецмова», не стільки конфлікти, як перешкоди, цілі (й мішені), рівні (ступені), бажані Lucky Strike (щасливе попадання), Highscore (особистий рекорд) і Prize (трофей / винагорода). А вже поміж цього всього майстерного накладання множини кодів різних видів мистецтва у п'єсі-романі виразно простежуються ознаки популярного сьогодні трешу – як намагання автора творити «нестатутну» художню дійсність, а через неї дивувати, шокувати й умисно скеровувати читача до ламання мисленневих, поведінкових, ціннісних стереотипів і вульгарних соціокультурних «наліпок».

«Гра у війнушку» – твір із воєнного дискурсу сучасного грузинського письменства. За словами Баси Джанікашвілі, за кордоном йому та колегам по перу постійно говорять, що всі вони пишуть про війну, що їхні «сучасні твори є так званими військовими прозою і драматургією» [1]. «Ми на це не звертали уваги, – зазначає митець, – але потім я дійсно зрозумів, що тема війни насправді є важливою, оскільки, починаючи з 1990 року, Грузія пройшла через сім-вісім воєн. Про неї неможливо не писати, якщо вона тебе стосується» [1]. Автор зізнається, що в основу твору лягли його особисті переживання російського авіанальоту й бомбардування в серпні 2008-го; із власного життя взяті й деякі прямі художні деталі; у цілому ж уся книга відображає те, що відчував він, його родина і вся Грузія в ті страшні дні. «Я зрозумів, – твердить письменник, – що [написати книгу] це був для мене єдиний вихід, щоб зберегти себе самого» [1]. Літератор сподівається, що сказане ним та іншими грузинськими авторами про російську агресію, де зриваються всі облудні маски з підступного ворога, їхній досвід художнього осмислення війни й аналіз новітньої історії в цілому не лише зацікавить українське суспільство за нинішніх трагічних обставин, а й підкаже нам напрямок дальших дій, убезпечить від помилок [1; 2; 5].

У центрі твору – родина Дарчія, власне, подвір'я побіля їхнього невеличкого літнього котеджу в небагатому дачному селищі Сіоні. Сюди, після успішного «патрулювання» (з рогаткою на дереві) десятирічного сина Гівіко,

один за одним «падають із неба» п'ять російських пілотів, котрі саме бомбардують Грузію (дехто не вперше), і подружжя Віра й Гурам учиняє над ними самосуд – відповідно до закону воєнного часу. Епіграфом до твору є слова популярного грузинського барда Гіі Ніколадзе «Не вбивай комара!», які, проте, зовсім без ентузіазму сприймаються тоді, коли безмозкий кровопивця атакує, відтак текст щодо свого мотто постає антитезою, котра виводиться як єдино прийнятна. Адже спроби допитатися в «комара», чому він «жалить» (Чому ви нас, мирних людей, відпочивальників, які цілий рік важко працюють, збираючи копійку до копійки, економлячи на всьому, щоб колись купити нову машину, меблі, зробити ремонт, віддати сина в приватну школу і т. ін., і т. ін., й лише два тижні можуть дозволити собі провести – не в горах чи на морі, не на курорті, а на тісній, злиденній дачі, де протікає дах, де туалет без дверей у дворі – на сто осіб – і туди можна ходити тільки тричі на день і за графіком – бомбили?!), упираються в цілковите усвідомлення й безсумнівне прийняття «гістьми» своєї вбивчої функції – не інстинкту чи обов'язку, а професії, яку обрали колись, і вона всякчас затребувана. «Скинуті мною бомби несуть людям смерть і свободу» (с. 43), – розмислює один з алегоричних образів твору – винищувач Су-25, ладен у польоті *розкинути обійми* й охопити цими «кайданами страху» *такі милі йому* грузинські краєвиди. Бомблять – «Бо у них немає любові» (с. 48), – пояснює синові ситуацію Гурам. «За вас всех хочу випіть. За вас, как больших профессионалов! – каже той-таки Гурам, тамадуючи на влаштованому за останнім бажанням полонеників – пристрасних любителів «грібов нікві» та грузинського вина – частуванні. – Чтоб ваше оружие всегда попадало в цель, и чтоб все ваши снаряды попадали в точку <...>. Чтоб после вашего снаряда мы засипались как курицы, и дрож по всему телу прошол. Чтоб от удара бомби в штани наложилі. <...> У меня син растёт, профессионал тоже. Вот он на дереве сидит, и все его рогатки в вас попали <...>. А? Скажіте, еслі он такой маленькой и с рогатками попадает в таких истребителях, когда вырастет, что он будет виделивать? А? <...> Друзья... Гости... Пилоти... Я хочу випіть за вас. За вашу смерть. Потому что вот сиделі ми здесь і скучалі, а после вас жизнь стала интересней. I я рад, что ми так на скорую руку познакомились і расстаёмся навсегда. Ми вас расстреляем как военных преступников. <...> я уже пью за вас, как за усопших. Пусть вам земля будет прахом! <...> Ви те птiчки, которіе упали на самое дно глубокого чувства. I ето чувство называется дружба. За моіх друзей, за вас!» (с. 113, 122, 123, 124). Гурам *із любов'ю* прощається з «візитерами» – «як заведено у грузинів», «сповнений безмежної огиди»: «Буває так, що

у нас лише одне бажання – попрощатися! <...> Але ж росіяни не знають про цю несподівану відразу, що їй відчувають грузини при потиску руки?..» (с. 130–131). Його *щедрим* тостами багато сказано – про війну, імперську Росію, дружбу народів, недоцивілізований постесесерівський спосіб життя і мислення, символізований у творі старим, напіврозваленим, смердючим нужником, яким молоде (нерадянське вже) покоління відверто гидує. Інакшим сприймаємо й самого грузина, котрий нарешті позбувається кіношного ярлика недалекого невдахи Міміно (автор підкреслює цю тенденцію твору [2]) і постає гідним господарем дому, захисником країни («Грузії, що милася в морі крові»), істинним сином свого «дивного народу».

П'єса-роман ув'язує в один вузол конфлікти воєнно-політичний і родинно-побутовий, перший спрощуючи до схеми, а другий поглиблюючи багатьма змістовими контрапунктами. Бо що може бути нового в черговій російсько-грузинській війні? Ворог, як завжди до того, прийшов грабувати, гвалтувати, вбивати, утверджувати свою волю. Відтак населення спустошує банкомати й магазини, спішить до своїх домівок, на швидку розробляючи тактику, як урятуватися й пересидіти («Вони зупиняться у Тбілісі, скинуть владу – і зупиняться» (с. 22)) у цій наперед програній (через нерівність сил) битві. I саме їх – пересічних, непомітних громадян – невинних жертв і заручників великодержавного свавілля сусіди-варвара – прагне зобразити письменник: що в них у серці, в думках, чим узагалі тримаються в житті? Шукаючи відповіді на ці питання, митець сподівається знайти раду й на більш глобальні виклики часу. Так і з'являється **на ескізі театру війни – все-ще-роман**.

Родина Дарчія – з депресивних: уже два роки вона... помалу вмирає, однак жодне з подружжя не береться «натиснути на курок», щоб остаточно припинити її існування. «Головне питання: хто першим покине сім'ю. Хто візьме на себе відповідальність за цю драму? За ким залишиться право на перший докір? Хто буде винним за марно прожиті роки, згаслі сподівання, втрачений час, кохання, що минуло, і ще багато чого, за думки, побачені перед дзеркалом? Хто візьме це на себе? Кожному бракує мужності. Тому й досі вони живуть разом... Перетворили все на систему з мінімальними зобов'язаннями, де головною жертвою є не вони самі, а їхній спільний син. Такий егоїзм батьків мимоволі робить з нього винного. Обоє намагаються схилити сина на свій бік. Але дитина так не може. Вона любить обох. Зараз про Гівіко батьки згадують найменше» (с. 26–27). Чоловік веде щоденник, у який нотує всі їхні з дружиною сварки, навіть спостеріг цікаву залежність: що ближчими вони були, то частішими, але короткотривалішими були ті суперечки, і навпаки –

віддаляючись, менше потребували відновлення контакту, а отже – одне одного. Донедавна алкоголь, а тепер – заспокійливі пігулки (бо дешевше й дієвіше), чергова пасія – ось найближча територія душі 40-річного Гурама, колишнього регбіста (якому травма дванадцять років тому – через два місяці після одруження – поламала кар’єру), нині журналіста, редактора спортивної колонки в газеті, начальника двох постійно плінних кадрів. Із його слів довідуємося і про Віру – дещо молодшу, наразі домогосподарку. Як і «кожна грузинська жінка», вона – «справжня дружина. Дружина, гнучка характером і зазвичай слухняна. Зазвичай, але не завжди. Якою є формула краси Віри Кекелідзе? Відповідь перша – гідність, збережена історичною пам’яттю, друга – врівноваженість, третя – відсутність уваги. Не зважаючи на такі якості, у власного чоловіка вона вже в печінках сидить. На думку Гурама Дарчія, головною проблемою грузинських дружин якраз і є збережена історичною пам’яттю гідність» (с. 10–11). Віра видається спокійною, вольовою, розумною. Вона турботлива матір, уміла господиня. Щоправда, навісось придбала кольт, і Гурам припускає – по його душі, та й «небесні гості» впізнають у ній жінку, яка давно затаїла намір убити чоловіка. У ставленні до Гурама Віра холоднобайдужа, він – мов сторонній, якийсь сусіда з «кодовою назвою чоловік», зовсім не вартий її уваги. Кожен із подружжя почувається в шлюбі недооціненим, незрозумілим, недолюбленим. Сама тільки «влада» Гівіко досі тримає мости між ними. Утім, поставши перед обличчям катастрофи, побачивши одне одного в момент одкровення «живими» очима, і чоловік, і дружина змінюються. Він мусив ділитися з Вірою, яка також переживала, «що сім’я ледве держиться купи», й залишалася сам на сам із нервами, своїми заспокійливими таблетками, і це було б непогано, – думає Гурам (с. 62–63). Вона мусила бути більш чуйною до «ахіллових п’ят» Гурама, якого, як і інших грузинських чоловіків, убиває відсутність уваги та відтіснення від ведення справ (с. 83), – думає Віра. Отже, ворога знищено («Комарі перестали літати» (с. 131)), слова кохання сказані, усі обнялися... Їхня родина має майбутнє, і, може, це таки буде вимріяний Гівіко братик... «Прогеріо», – несподівано вгадає ім’я братика батько... Happy end!

Утім, читач не впевнений у саме такому розгортанні сюжету. Бо ми не все сказали про «фундамент сім’ї» Гівіко – цього малого сміливця й розумника, котрий читає серйозні книги (навіть «Злочин і кару»), знає історію, володіє комп’ютером. Чи не є добра частка того, про що мовилося вище, – епізодами розроблюваної ним комп’ютерної гри – битви-гри за воєнне щасливе дитинство?! Утрюх із батьками вони успішно здолали стільки небезпек! Та й, мабуть,

йому нарешті все ж удалося придумати потайну кодову мову «для своїх», і це – мова серця, коли без слів розумієш, і тебе розуміють, і ти розумієш, що вони розуміють, що ти розумієш... Він заслужив собі помічника Прогеріо! І готовий перейти на новий рівень, на якому вони з братом легко справляться з тими підступними вірусами, які вражають інколи душі найдорожчих людей...

У книзі порушено й чимало інших важливих проблем, які ми не зацентували тут. Вона виграє множиною сенсів і водночас надзвичайно гармонійна, цілісна, художньо вивірена, що, як правило, буває в талановитого й нелінивого автора. А ще полонить комізмом, парадоксальністю, афористичністю, глибоким відчуттям мови, інтертекстуальними зв’язками. Приміром, українському читачеві буде цікаво простежити в ній традицію Довженкового кіноепосу, зокрема в іронічно-пафосній характеристиці збитих пілотів; мотиви та прийоми із творчості О. Забужко, Ю. Андруховича, Л. Подерев’янського, творців вітчизняної «нової драми» [3] та ін. Надзвичайно тішить, що ця перша українськомовна поява Баси Джанікашвілі на нашому літературному ринку несе таку естетичну насолоду і формує стійкий інтерес до його творчості.

Література

1. Баса Джанікашвілі: Грузинська література має зацікавити українців, бо найбільше ми пишемо про війну [Електронний ресурс] / Баса Джанікашвілі // Еспресо, 12.04.2014. – Режим доступу: http://espresso.tv/article/2014/04/12/basa_dzhanikashvili. – Назва з екрана, 20.10.2015.
2. Бурдейна О. Презентація «Гри у вОйнушку» – історія Грузії і грузинів в українському дзеркалі [Електронний ресурс] / Олена Бурдейна // Кореспондент, 17.10.2014. – Режим доступу: <http://blogs.korrespondent.net/blog/2340/3432937/>. – Назва з екрана, 20.10.2015.
3. Вергелес О. Скуйовджене покоління. Шість драматургів у пошуках [Електронний ресурс] / Олег Вергелес // Дзеркало тижня. – 2013. – 15 берез. – № 10. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/CULTURE/skuyovdzhene-pokolinnya-shist-dramaturgiv-uposhukah-.html>. – Назва з екрана, 20.10.2015.
4. «Гра у вОйнушку» в Україні [Електронний ресурс] / Компанія PR-Prime : стаття, 02.09.2014. – Режим доступу: <http://pr-prime.com/a174332-gra-vojnushku-ukrayin.html>. – Назва з екрана, 20.10.2015.
5. Є битви, які може виграти Росія, але війну вона виграти не може, – Баса Джанікашвілі [Електронний ресурс] / Баса Джанікашвілі ; розмову вів Ярослав Іваночко // iPress.ua, 14.09.2014. – Режим доступу: http://ipress.ua/articles/ye_bytvy_yaki_mozhe_vygraty_rosiya_ale_viynu_vona_ne_mozhe_vygraty_basa_dzhanikashvili_85068.html. – Назва з екрана, 20.10.2015.
6. Книжки що вийшли у Кальварії. Гра у вОйнушку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://calvaria.org.ua/autor.php?aid=239>. – Назва з екрана, 20.10.2015.
7. Премія Рильського: короткий список [Електронний ресурс] // ЛітАкцент, 28.12.2015. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2015/12/28/premija-rylskohokorotkyj-spysook/>. – Назва з екрана, 28.12.2015.

ПОЛТАВСЬКИЙ ЕПІЗОД У РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

16 грудня 2015 року в Полтавському художньому музеї імені Миколи Ярошенка (Галереї мистецтв) відбулася презентація нової книги для дітей «Зайченятко У» члена Полтавської обласної організації Національної спілки письменників України, кандидата філологічних наук, доцента кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Тетяни Луньової.

Захід відвідали вихователі дитячих садочків, учителі молодших класів, студенти й викладачі вищих навчальних закладів, бібліотекарі, творча інтелігенція міста Полтави, директори ландшафтних

Тетяна Луньова. Зайченятко У : казка для дошк. та мол. шк. віку. – К.: АВІАЗ, 2015. – 84 с.

заказників Полтавської області, іноземні гості ПНПУ імені В. Г. Короленка.

У затишній залі було світло від променистих посмішок, тепло від добрих слів, цікаво і святково.

Ведучою дійства була відома в Полтаві та за її межами дизайнерка, режисерка, очільниця театру «К° під сходами» Олена Гопей. Слова казки зазвучали завдяки поетці, кандидату наук із соціальних комунікацій, доцентів кафедри журналістики Полтавського

національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка М. І. Сваловій. На кларнеті й саксофоні грали студенти Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка класу

Ілюстрації до книги виконала художниця Яна Кернер-Вернер

викладача Є. А. Пашенка Максим Білоконь і Вікторія Тищик, акомпанувала концертмейстер В. М. Сидорова.

Запрошені до слова поділилися із присутніми своїми враженнями від прочитання казки, розказали про особливості сприйняття її сюжету й стилістичних особливостей, розуміння проблематики тощо.

Член НСПУ, науковець Тетяна Луньова

Директорка Полтавського художнього музею імені Миколи Ярошенка О. М. Курчакова привітала авторку з виходом нової книги і відзначила, що поява хорошого дитячого видання – це непересічна подія. Ольга Миколаївна розповіла, що отримала велике задоволення від читання казки і зізналася, що ця книга стала для неї відкриттям, оскільки видається не лише оповідкою для дітей, а й книгою для дорослих: у тексті багато езопової мови про сучасне життя, спілкування, про життя дорослих людей. Щиро й потужно в казці зазвучала думка про те, що всім треба частіше дарувати оточенню свою любов, своє серце.

Ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, доктор філологічних наук, професор, член Полтавської обласної організації Національної спілки письменників України М. І. Степаненко у своєму виступі відзначив довершеність тексту казки, виписаного надзвичайно сумлінно, вишукано й філігранно. Зокрема високо поцінував він майстерність авторки у створенні діалогів, завдяки яким герої казки постають перед читачами живими. Також підкреслив, що писати для дітей

сюжетний твір – це відповідально й неймовірно тяжко. Тому на найвищу оцінку заслуговує ця казка, яка має наскрізний сюжет, складаючись водночас із невеликих логічно й подієво викінчених епізодів. Микола Іванович підтримав думку Ольги Миколаївни, що казці «Зайченятко У» радітимуть не тільки діти, а й дорослі, адже презентована книга вібує емоційністю, у ній є і радість, і плач, і втіха, а кінець – естетично й етично красивий.

Викладач кафедри загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов Полтавського національного університету імені В. Г. Короленка О. І. Мокляк наголосила, що казка про зайченятко У тонко й ненав'язливо вчить діток цінувати дружбу, берегти природу, співчувати чужому горю, пробачати, виховує їх добрими, сміливими, чуйними. Оксана Іванівна детально проаналізувала висвітлену в казці проблему йменування. Зокрема, дослідниця відзначила, що назва казки інтригує дітей, адже їм напевно дуже цікаво з'ясувати, чому таке чудернацьке ім'я має зайченятко, а низка запитань, запропонованих наприкінці книжки у Слові до маленьких читачів, спрямовує їх на осмислення ставлення до імен. Отож казка справді спонукає кожну дитину дізнатися, що означає її ім'я, які імена мають її рідні.

Доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри історії України Полтавського

Книга зацікавила багатьох полтавців. На першому плані (зліва направо): професор, ректор ПНПУ Микола Степаненко, директорка Полтавського художнього музею імені Миколи Ярошенка Ольга Курчакова, письменниця Марійка Бойко

національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Л. Л. Бабенко з усмішкою потвердила, що ця ошатна книжечка справді покращує настрій, додає позитивних емоцій. На думку Людмили Леонідівни, великою творчою знахідкою є інтрига у фабулі книжки, адже читачеві кортить довідатися, яке ж насправді

ім'я мало зайченятко. Відкласти книгу, поки не розкриється загадка зайченяткового імені, неможливо... Людмила Леонідівна наголосила, що книга є справді важливою, бо тонко реагує на болючі проблеми сьогодення, які турбують усіх небайдужих людей: проблеми жорстокості у світі, питання дружби та взаєморозуміння, а також екологічні проблеми. Водночас ця книга – своєрідна школа для батьків, адже казкові мами є взірцем для справжніх мам у тому, як вони вміють розмовляти з дітьми: ласкаво, терпляче, не підвищуючи тону, не дратуючись.

Детально екологічну проблематику казки у своєму виступі висвітлила кандидат біологічних наук, доцент, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова Полтавської обласної організації Українського товариства охорони природи Н. О. Смоляр. Наталія Олексіївна високо оцінила коректність тексту з точки зору відображення природних екологічних принципів і майстерність узгодження казково-художніх і природо-просвітницьких елементів тексту. Зокрема науковець-еколог виділила той сюжетний елемент, коли з пораненням сороки, тобто випадінням однієї екологічної ланки, у лісі почалося багато проблем. Також Наталія Олексіївна відзначила, що ліс казки населяють не лише звичні вовчики та лисички, а й ті тваринки, які не часто фігурують у казках, зокрема тхір, куниця, кропив'янка.

Узявши слово, авторка Тетяна Луньова розповіла історію створення казки про Зайченятко У: «Задум виникнув із народженням синочка.

Коли мій син з'явився на світ, я зателефонувала Ользі Миколаївні Курчаковій, щоб поділитися радістю. Ольга Миколаївна привітала мене і запитала, як назвали малюка. А у малюка ще не було імені. Ще не придумали. Тоді Ольга Миколаївна дуже спокійно і розважливо

сказала: «Нічого. Ось приїдете додому, і знайдеться ім'я».

Мене дуже вразила ця ідея, цей образ – що ім'я знаходиться. Що його не придумують, а знаходять.

Усе сталося так, як казала Ольга Миколаївна. Нас із малятком виписали з пологового будинку, і за кілька днів удома ім'я для сина таки знайшлося. Причому це було таке ім'я, про яке раніше я зовсім не думала, що можу обрати його для своєї дитини.

Ось таким був сам початок.

А потім ішов час. Ми гуляли з малюком. Перші тижні під час прогулянки він спав у візочку. А коли йому виповнився місяць, несподівано він дуже розплакався. Звичні методи укачування, пробіжки з візочком, стрибання по всіх вибоїнах не допомагали... Тоді я взяла його на руки – перший раз на вулиці, не в приміщенні. І тут я стала свідком дива. Малюк подивився довкола себе, у нього на обличчі з'явився вираз глибокого зачудування і захоплення, і він сказав «!У-у-у!» Я думаю, це означало: який світ прекрасний!

Отож як захоплення тим, який світ прекрасний, і народилася ця книга».

Наприкінці заходу кандидат філологічних наук, професор кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка С. В. Семенко подарувала авторці акровірш.

Усі виступальники були одностайні у високій оцінці ілюстрацій, виконаних художницею Яною Кернер-Вернер, і неодноразового зазначали, що текст і візуальний супровід книги узгоджені надзвичайно гармонійно.

Традиційно завершилася презентація автограф-сесією.

Наталія Трикаш

«ЗАЙЧЕНЯТКО У» ТЕТЯНИ ЛУНЬОВОЇ, АБО КНИГА ПРО ЛЮБОВ

К оли мені до рук потрапляє книга для дітей, я часто думаю: як авторові вдається зберегти в собі дитячий світ, не розгубити його, а ще й додати життєвої мудрості. Найпершою ознакою хорошої дитячої книги для мене є здатність автора говорити з маленьким читачем на рівних, без повчань, але разом із тим допомогти допитливим хлопчикам і дівчаткам дізнатися про те,

якою має бути дружба, як улаштований світ природи, що є добром, а що злом, упевнитися в тому, що добре слово, усмішка, лагідний погляд перемагає найпідступніше зло.

«Писати для дітей можна лише тоді, коли відчуваєш внутрішнє щастя. Інакше в мене не виходить. Це не означає, що ти створюєш таку атмосферу штучно. Просто написання творів для

дітей – прояв любові. А де любов, там і щастя – чи не так? Ось і та дитинка, що сидить у мені – як і в кожному, хто пише для дітей, – «диктує» свої радощі», – так в одному з інтерв'ю сказав дитячий письменник Микола Яснов. Іншими словами, писати для дітей можна тоді, коли відчуваєш внутрішнє щастя.

Книга Тетяни Луньової «Зайченятко У» (Київ: АВІАЗ, 2015), безперечно, написана з любов'ю, у ній кожне слово не випадкове, воно розкриває казковий світ лісових звірят, їхні закони та пригоди, знайомить із непосидючим зайченятком У, яке вирушило шукати своє загублене ім'я. Із перших сторінок книга захоплює сюжетом та кількістю головних героїв, яких авторка описує та наділяє характером. Так, наприклад, лісовичок – охоронець лісу, пильнує за порядком. Особливо влітку в нього багато роботи, адже до лісу приходять люди, і потрібно пильнувати, щоб учасно загасити вогнища, які ті, бува, залишають. Аби для всіх мешканців лісу заготувати цілющі ліки, лісовичок постійно трудиться і незмінно рік у рік наповнює сім великих полиць пляшечками з росяно-трав'яними настоянками. Авторка майстерно змальовує словом, наче пензлем, своїх героїв: маслючат у коричневих кашкетикамах, сиріжок у рожевих капелюшках, опеньки в жовтеньких кепочках... Книга «Зайченятко У» – наче маленька енциклопедія для дітлахів, окрім часто вживаних у дитячій літературі персонажів тваринного світу, таких як зайчик, їжачок, лисичка, ведмедик, білочка, зустрічаємо і тетерука, вивільгу, кропив'янку, вільшанку, сойку, горлицю, тхора, куницю, вужа. На Головній Галявині лісові мешканці святкують прихід Нового року і стають справжніми музикантами, кожен обирає свій інструмент: флейту, трубу, фагот, тромбон, саксофон, литаври, барабан, кларнет...

Варто відзначити і художнє оформлення книги. Оповідь проілюстрована чудовими малюнками, на яких зайченятко У пустує, вчиться товаришувати, дивується, просить вибачення за свої погані вчинки, радіє, віднайшовши своє ім'я.

Мені видається, що в цій книзі багато символів, які можна тлумачити й над якими варто замислитися і дітям, і дорослим. Цю книгу вар-

то читати разом – усією родиною, можливо, і вголос, аби відчути мову письменниці, зупинитися в тому чи тому місці тексту й поговорити про те, як цінно не втратити своє ім'я, а якщо і випадє згубити його, то – як повернути, як іти дорогою світлою і бути милосердним, лагідним, добрим, співчутливим. Навіть вовк у казці наприкінці оповіді вибачається за свої підступні витівки та різні погані підбурювання зайченятка. Усі лісові звірята прийняли вовка до гурту, лише головному персонажу було важко відразу його пробачити: *«Напфужено думало зайченятко. Не хотіло воно, щоб усе зробилося йому немилим, не хотіло воно щоденної душевної гризоти, не хотіло ставати похмурим і надутим. Однак як же йому пробачити вовка? Серце муляла грудочка образи. Озирнулося зайченятко довкола себе і побачило своїх друзів: білочку, їжачка, кротика і синичку. І враз пригадало, з якою готовністю друзі пробачили йому, зайченяті, образливі слова, що їх воно їм незрозуміло кинуло, коли з ним сварилося»*. Отож і зайченятко вдається навчитися пробачати.

Коли в лісі оселяється невідомий звір, який замість мудрого лісовика починає роздавати всім немилословні та не відповідні їм імена, гармонія лісового царства порушується, звірі починають хворіти й сумувати. Можна цей епізод у книзі читати ширше. Кожна людина від народження отримує ім'я, таланти, має свою унікальність та особливість. Варто прислухатися до себе, зберігати свою ідентичність. І віднайти загублене ім'я – свої природжені здібності. Якщо йти за казковою оповіддю Тетяни Луньової, то кожен може це зробити сам. Так це вдалося зайченятку У: із незрозумілих на перший погляд літер воно зуміло зібрати своє ім'я: УСМІХАЙЛИК.

Книга Т. Луньової може бути своєрідним посібником для дитячих садочків, учнів молодших та середніх класів. Я вірю, що в недалекому майбутньому УСМІХАЙЛИК разом із лісовими друзями стане героєм мультфільму й театралізованої казки. А ще хочеться, щоб книга не закінчувалася і маленькі читачі дізналися про нові пригоди маленького зайченятка.

Світлана Семенко

УРОКИ ДОБРОТИ

Писати художні твори для дітей дуже складно і відповідально, адже діти – найвибагливіші критики, які відчують найменшу нещирість, не приймають фальшивого дидактизму. Дитячий письменник, щоб достукатися до сердець своїх читачів, повинен відчувати і берегти в собі неповторний смак дитинства, відчуття першого знайомства із навколишнім світом. Авторці «Зайченятка У» це вдалося сповна, вона зуміла віднайти незриму стежинку, якою герої її повісті повели юного читача в загадковий світ природи, у світ доброти.

Книга Тетяни Луньової – це «бездогматична» енциклопедія для читачів дошкільного та молодшого шкільного віку, їхніх батьків і педагогів. Читання цієї теплої і затишної казки дозволяє маленьким читачам зрозуміти загадковий світ природи, збагнути, що є добро, а що є зло; батьків ця мудра казка змушує замислитися, чи все вони роблять для «свого зайченяти», чи правильні слова добирають у тій чи тій конфліктній ситуації, чи достатньо часу відводять на спілкування з дитиною, чи гідно дбають про її духовний розвиток і загальну культуру, чи прищеплюють дитині сімейні традиції. Педагоги в казці знайдуть підказки вирішення складних педагогічних ситуацій, чимало цікавих тем для бесід із дошкільнятами й учнями молодших класів.

Цікавий, динамічний сюжет цього твору про пригоди зайченяти У та його друзів – білочки Пухнастого Хвостика, їжачка Гострої Голочки, кротика Вправних Лапок, синички Синьої Шапочки – в пошуках імені для головного героя, безумовно, захоплять дітей із перших сторінок. Разом із зайченням У юні читачі вчать розуміти природу, відкривають незвичайне довкола себе і чарівне в собі. У подорожі лісових друзів відзеркалено світ дитячих пригод, де чільне місце посідають дружба, взаємодопомога, мрія та загадка.

Герої-звірятка Тетяни Луньової – це ті самі дітлахи, які, граючись, учаться розуміти навколишній світ; разом із тим це мешканці лісу, які ведуть визначений природою спосіб життя.

Майстерно виписаний сюжет складається із сорока невеликих змістовно завершених епізодів (аніматори мають готовий сценарій для мультфільму). Головному героєві до здійснення мрії доведеться пройти нелегкий шлях, побороти свої страхи, позбутися окремих вад свого характеру, але, як і вимагає жанр казки для дошкільного та молодшого шкільного віку, все завершується щасливо, а добро зрештою перемагає. Увесь текст побудовано на вміло виписаних і зрозумілих для дитячого сприймання діалогів, які водночас є засобами характеристики персонажів.

Авторка у своїй захопливій казці артикулює ідею родинних цінностей, поваги й довіри в сім'ї, наголошує, що вірні, щирі друзі роблять кожному дитину щасливою.

Казкарці як талановитому педагогові вдалося провести на сторінках своєї книги казково-ігрові уроки математики, природознавства, музики, народознавства, а найголовніше – уроки доброти, донести до дітей важливі думки: «Погані вчинки треба виправляти»; «Треба позбавлятися поганих думок»; «Варто робити добрі справи, переборюючи подеколи власні страхи»; «Будь-яку справу легше робити разом із вірними друзями»; «Необхідно навчитися пробачати»; «Слід берегти природу, щоб у наших лісах спокійно й затишно жилося і зайченятку, і білочці, і кротіку, і синичці».

Варто відзначити бездоганне поліграфічне оформлення «Зайченятка У» й високохудожні ілюстрації Яни Кернер-Вернер, котрі разом із талановитим змістовим наповненням є прекрасним подарунком українській малечі.

Побажаємо талановитій письменниці подальших творчих знахідок і подарунків для юних читачів.

НАШІ АВТОРИ

АЗАРОВА Лариса – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету.

БІЛИК Галина – старший викладач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БОЙКО Марія – письменниця, журналістка, громадська діячка (м. Полтава).

БРАЇЛКО Юлія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ВАСИЛЕНКО Вадим – аспірант Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.

ВЕРТІЙ Олексій – доктор філологічних наук (м. Суми).

ВІННИКОВА Наталя – доктор філологічних наук, доцент, проректор із наукової роботи Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка.

ВІРЛАН Роксолана – українська письменниця з діаспори (США).

ВОВЧЕНКО Сергій – композитор, музикант, старший викладач кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ВОЛОШИН Юрій – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ГОНЧАРЕНКО Олексій – доктор історичних наук, професор, декан природничо-технологічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

ГОРИЦВІТ Тетяна – письменниця, член Національної спілки письменників України (м. Полтава).

ГОЦАЛЮК Людмила – письменниця (м. Київ).

ГРИБАН Микола – художник-графік, член Національної спілки художників України, заслужений працівник культури України.

ДЕНИСКО Ганна – заслужений журналіст України, член Національної спілки журналістів України (м. Полтава).

ДІПТАН Ірина – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЗУБКО Тетяна – аспірант кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

КАЛИТА Василь – письменник, журналіст, учитель математики гімназії «Євшан» (м. Львів).

КОМЛИК ЮЛІЯ – старший викладач кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

КОСТЕНКО Микола – письменник, критик, член Національної спілки письменників України (м. Полтава).

ЛЕНСЬКА Світлана – доктор філологічних наук, доцент кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЛИТВИН Лариса – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

МАЗУРИК Катерина – аспірант кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

НЕЖИВИЙ Олексій – доктор філологічних наук, професор кафедри філософії і економіки

освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського.

НОВАКОВИЧ Руслан – письменник, журналіст, лікар, духовний діяч (м. Київ).

НОВОХАТЬКО Людмила – письменниця (м. Полтава).

ОРЕХОВА Валентина – заступник директора з науково-методичної роботи бібліотеки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ПЕЛИХ Марія – магістрантка історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ПОДРИГА Володимир – кандидат філологічних наук, доцент кафедри освіти дорослих Інституту перепідготовки та підвищення кваліфікації Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ).

ПОЗДРАНЬ Юлія – аспірант відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України, викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету.

ПРОСКУРНЯ Ольга – учитель української мови й літератури вищої категорії Новосанжарського навчально-виховного комплексу Новосанжарської районної ради Полтавської області.

СВАЛОВА Марина – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СЕМЕНКО Світлана – кандидат філологічних наук, професор кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТАСІЛЮНАС Ольга – науковець, громадська діячка, ветеран праці Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Микола – доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського на-

ціонального педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Ніна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ТАНАНА Раїса – завідувач відділу Шевченківського національного заповідника, заслужений працівник культури України (м. Канів).

ТЕРНОВИЙ Володимир – студент 2 курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ТИЩЕНКО Оксана – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України.

ТРИКАШ Наталя – письменниця, член Національної спілки письменників України голова Полтавської обласної організації НСПУ.

УРИСЬ Тетяна – аспірант кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ).

ХАНКО Віталій – мистецтвознавець, член Міжнародної асоціації критиків мистецтва (у Парижі при ЮНЕСКО) (м. Полтава).

ЧЕРКАСЬКА Анастасія – учениця 11 класу Полтавської загальноосвітньої школи № 29.

ЧЕРНОВ Анатолій – краєзнавець (м. Полтава).

ЧЕРНОВ Артем – аспірант НПУ імені М. П. Драгоманова, психолог Полтавської обласної організації «Товариство Червоного Хреста України».

ШЕБЕЛІСТ Сергій – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЮТЧЕНКО Анна – студентка 3 курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

NATIVE LAND

ALMANAC OF POLTAVA V. G. KOROLENKO NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

№ 2 (33) 2015

CONTENTS

POETRY

<i>Roxolana Virlan</i>	3
<i>Liudmyla Hotsaliuk</i>	7
<i>Liudmyla Novohatko</i>	10
<i>Vasyl Kalyta</i>	11

PROSE

<i>Ruslan Novakovych</i> . At Khmeli	14
Sinop Amphora	20

DEBUT

<i>Anna Yutchenko</i> . Poetry	24
<i>Volodymyr Ternovyi</i> . Poetry	27
<i>Anastasia Cherkaska</i> . Poetry	28

A NAME IN UKRAINE

Greetings on Borys Oliynyk's Eightieth Birthday	31
<i>Olga Proskurnia</i> . Borys Oliynyk's Intimate Lyricism	32
<i>Maryna Svalova</i> . Educational Opportunities of Borys Oliynyk's Journalistic Texts (Based on the Book "The Well of Morality and Spiritual Drought")	34

PUBLICISISM

<i>Serhiy Shebelist</i> . On the Waves of Revolutionary Protest: Chronicle of Poltava Euromaidan	39
Poltavites in the Project of Ukrainian Institute of National Memory "Maidan: Oral History"	
<i>Yuriy Volosbyn</i> . From the Idea – to the Project	43
<i>Maria Pelykh</i> . On Peculiarities of the Project	44
Interview	45
<i>Artem Chernov</i> . Psychology of Terror	56
<i>Hanna Denysko</i> . On the Dais of the Centuries Ukraine Is Standing! <i>Travel Notes</i>	59
<i>Tetiana Horytsvit</i> . <i>These Are My Favourite Ones</i> , or Summer Flowers in a Big City	69
Maccabeus	70

LINGUISTICS

<i>Larysa Azarova</i> . Bilingualism: Causes and Consequences	71
<i>Mykola Stepanenko</i> . From the History and Present of One Specific Feature of the Ukrainian Language	75
<i>Yulia Brailko</i> . "Having Joined Hands They Went, Speaking About Different Tricks...": Verbalization of a Concept <i>LIE</i> in Ukrainian	83
<i>Tetiana Zubko</i> . The Category of Perception in the Philosophical, Psychological and Linguistic aspects	88
<i>Oksana Tyshchenko, Julia Pozdran</i> . Methods of Finding the Sources of "the Russian-Ukrainian Dictionary" Edited by A. Crymskiy and S. Yefremov	95
<i>Yuliya Komlyk</i> . Adverbs with Derivative Single-Component Suffixal Formants in the Modern Literary Ukrainian	103

LITERARY CRITICISM

- Kateryna Mazuryk*. The Genre Nature of Autobiographical Novels of the Series “Childhood Memories” by Panteleimon Kulish 107
- Tetiana Urys*. The Realization of Ihor Pavlyuk’s World Outlook Through the Depiction of Taras Shevchenko’s Image 112
- Larysa Lytvyn*. One of the Strategies of Recoding of Virgil’s *Aeneid* (At the Core of “the Dialogue of Aeneas with Turnus” by Unknown Author) 115
- Halyna Bilyk*. Specificity of Presenting the Revolution of Dignity in Ukrainian Literature of 2013–2015 118

THE PAGES OF A FUTURE BOOK

- Vadym Vasylenko*. Does the War Have the Face? Military Trauma in Roman Kolisnyk’s Story “The Last Shot” 125

THE PAGES OF HISTORY

- Iryna Diptan*. “Adalbert’s Mission” in 961–962: Ambivalence of Reading. *The Ending* 135

ARTS

- Vitaliy Hanko*. The Magic of Graphic Art 148

IN “NATIVE LAND” ABOUT “NATIVE LAND”

- Nina Stepanenko*. Opanas Slastion about the Tribute to the “Tune of the Ukrainian Dumy” 151

“NATIVE LAND” ABOUT NATIVE PEOPLE

- Valentyna Orekhova*. “I Am Very Pleased That My Library Will Serve the People” 155
- Olexiy Vertiy*. Participation of Poltavites in Requesting for Preparation of Celebrating Ivan Franko’s Centenary 163
- Olexiy Nezhevyyi*. A Bow to the Native Land of Poltava 168
- Volodymyr Podryha*. Strokes to the Biography of Rodion Chmyhalo, a Narrator from Denysivka 177
- Olga Stasiliunas*. Ukrainian Family in Lithuania 181

JUBILEE DATES

- Raisa Tanana*. Alexander Potebnja in Volodymyr Hnylosyrov’s Life and Memories 183
- Anatoliy Chernov*. Sergey Zhuk as a Chronicler of Competitions of Ukrainian Culture 187
- Mykola Kostenko*. The Fate Is Rolling by the Solar Word. *Volodymyr Myrnyi Celebrates His 80th Birthday* 190

REVIEWS

- Olexiy Goncharenko*. Behind the Wings of Freedom of Conscience in Stalin’s Way. *Book Review: Babenko L. L. Soviet State Security System in Relations between the State and the Orthodox Church in Ukraine (1918 – mid 1950s.) : Monograph / L. Babenko. – Poltava : LLC “ASMP”, 2014. – 549 p.* 193
- Mykola Stepanenko*. A Dreamer, a Poet, a Revolutionary (Lesia Stepovychka’s Collection “Autumn People”) 198
- Svitlana Lenska*. Parody in Ukrainian Literature. *Review of Monograph: Vinnikova N. M. Discourse of Ukrainian Literary Parody / Natalia Vinnikova. – K. : Naukova Dumka, 2014. – 432 p.* 202
- Natalia Vinnikova*. Boundless World of Ukrainian Short Fiction. *Review of Monograph: Lenska S. V. Ukrainian Small Prose of 1920–1960: At the Intersection of Genre and Style / Svetlana Lenska. – Poltava : PoltNTU, 2014. – 656 p.* 204
- Halyna Bilyk*. Play as a Problem. *Book Review: Dzhanikashvili Basa. Playing a War Game. The Play-Novel / Basa Dzhanikashvili. – K. : PR-Prime Company, 2014. – 144 p.* 206

CULTURAL CHRONICLE

- Poltava Episode in Developing the Modern Ukrainian Literature for Children 210
- Natalia Trykash*. Tatiana Lunyova’s *Bunny U* or A Book about Love 212
- Svitlana Semenko*. Lessons of Kindness 214

- OUR AUTHORS 215